Т. CII. Р. 1911, кн. II. Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CII. 1911, II B. XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 18/V с. с. 1911.

СII. Р. 1911, кн. II. Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CII. 1911, II B. XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Замінчено 18/V с. с. 1911.

Зміст CII тому.

Inhalt des CII Bandes.

Памяти Павла Житецького.

Подав **Володимир Перетц.**

В ночи на 5 марта 1911 р. помер по довгій і тяжкій хоробі один із останніх представників громади учених українських шістьдесятників, відомий учений і педаґоґ Павло Ігн. Житецький. Покійний родив ся 23 грудня 1836 р. у Кременчузі; по скінченню семінарії вчив ся через якийсь час у київ. дух. академії, відки після студентських заворушень перейшов у київ. університет, що в ті часи (кінець 50-х рр. XIX ст.) був більше гостинний для молодіжи, як дух. академія. По покінченню історико-фільольоґічного факультету Житецький віддаєть ся вчительованню в середній школї й продовжує наукову роботу. В 1876 р. появляють ся на світ його перші наукові праці — „Описаніе Пересопницкой рукописи XVI в.“ й „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“; останню з тих праць прийняв київ. університет як маґістерську діссертацію й П. Ігн. в тім же роцї осягнув степень маґістра рос. мови і словесности. Продовжуючи дальше свої наукові досліди, Житецький одначе через ціле своє житє лишаєть ся вільним ученим, „попом без парафії“, як він любив жартобливо говорити про себе самого: умови российського житя не дали йому змоги прикласти свій педаґоґічний талант до університетських викладів й з'орґанізувати розроблюваннє історії української мови й лїтератури в ріднім університетї, який тільки богато лїт опісля, в 1908 р., пошанував свойого вихованка, іменуючи його доктором honoris causa, вже після того, як Академія Наук, оцїнюючи наукові заслуги Житецького, вибрала його своїм членом-кореспондентом (1898 р.).

В своїм часї ми мали нагоду з причини ювилею П. Житецького предложити українському громадянству ширшу статю про працї й житє покійного вченого (Записки Укр. Наукового Товариства в Київі, кн. II, 1908). Тут подамо тільки коротко характеристику важнійших його праць. Всї вони випливали з ідей, виложених в статї Житецького в „Основі“ 1862 р. п. з. „Русскій патріотизмъ“, де він висунув на перший плян вивченнє своєї рідної мови, літератури, історії.

„Ми переконані — писав він — що український нарід сам в собі повинен шукати підпори в тих випадках, коли наступають на його народню особовість, що його язик і лїтература — історичний орґан його особовости — одинока тривка сила, на яку він може вповати“... Не виключаючи українського народу з загально-руської історії, Житецький „не зливає минулого житя України з житєм великоруського народу до такої однаковости, щоб уважати рос. лїтер. язик в тій самій мірі надбаннєм Великорусів як і Українців“; він висловлює переконаннє, що коли є дві руські народности (з отсим згоджували ся його супротивники — рос. словянофіли), то є й два руські язики і мусять бути дві окремі і самостійні лїтератури“, бо лїтература, як і язик, виражає найтипічнїйше народню психіку, народнї риси і способи розуміти й виражати мисль і почутє. Висновок ясний — щоб уґрунтовати твердженнє, що український язик і лїтература є орґанїчні з'явища процесу довголїтнього розвитку українського народа, незалежно від розвитку язика і лїтератури в московській Руси — треба було розпочати вивченнє історії, а для сього попереду повинно було зібрати памятки мови й лїтератури, що були порозкидані по біблїотеках та архивах; більша частина їх навіть не була надрукована. Отсе робило велику перепону першим дослїдникам, а більш усього П. Житецькому, бо він не любив ходити протоптаними, широкими дорогами, а шукав все таких завдань, що їх не легко було розвязати, маючи підпорою опублїкований тодї матеріял.

Розглянемо працї П. Житецького, найперш — в обсязї історії язика, далї — історії лїтератури.

1876 року в „Трудахъ III-го Археол. съѣзда“ була надрукована перша наукова праця П. Житецького про Пересопницьке Євангеліє. Тут автор характеризує обставини, в яких з'явилось воно, „для лепшого вырозумленя люду христіанского посполитого“; далї аналїзує язик перекладу, зазначує чехізми, аналїзує ортоґрафію і дає такий осуд язика перекладачів: „на словян-

ському ґрунті, з чужомовною польською і почасти чеською домішкою, положено густими верствами в величезнім числї риси людової фразеольоґії з її типовими властивостями, як дотично звуків і форм, так і з огляду на слововжиток, словолад і будову речень. Недокладність і непевність перекладу багато де знати, але гідна уваги річ, що самі хиби його дасть ся зрозуміти головно бажаннєм перекладачів висловити ся простїйше і легко до зрозуміння". На спостереження Житецького близше до людової мови перекладено останнї Євангелія — Луки і Йоанна. По дорозї Житецький дослїджує питаннє про звукове значіннє лїтери **ѣ** в українських рукописах XV—XVII вв. Має вагу проба автора вияснити значіннє написання **сюй**, **туй** за помічю діфтонґів, які й досї ми маємо в отсїй самій позиції в північно-українських говірках. Головний висновок розвідок Житецького, що Пересопницький рукопис віддає досить виразно звукові властивости українського діялекту в середній стадії його історичного розвою.

Разом з розправою про Пересопницький рукопис з'явилась в світ велика праця Житецького, його „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія". В отсїй працї автор дотикаєть ся багатьох важних питань не то що з історії українського язика, а і взагалї давнїх руських діялектів. Він з критичними увагами викладає гадки про походженнє українського язика, що давнїйше виповіли українські і российські вчені, і кладе натиск на потребу прикласти історичний метод до розвязання поставлених питань, ще найблизше прихиляючись до Срезневского. В звязку з питаннєм про походженнє руських діялектів, Житецький бере під розвагу процес повстання з празязика діялекту взагалї. Признаючи істнуваннє моменту „загально-руського" Житецький підкреслює і ту діялектичну різностайність, що з'являєть ся вже в памятках XI віку. Наслїдовець Шляйхера, Житецький наважив ся виступити з його механїчної будови ґенеальоґічного дерева. Мисль про діялектичну різностайність загально-руського язика Житецький розвиває й далї. Він переконаний, що не було такого часу, коли б наші предки говорили „едиными усты" і писали, як говорили: сьому на заваді стояла старо-словянська лїтературна традиція. Другий розділ дісертації Житецького розправляє про долю коротких голосівок **ъ** і **ь**, далї **ѣ** і того **і**, що повстало з **о** і **е**. Третїй розділ „Очерка" викладає результати спостережень авторових в межах українського консонантизму; в четвертім — автор укла-

дає звукові риси руського праязика, кермуючись спостереженнями над долею голосівок, що дали діфтоніи. Не вдаючись в детальний критичний осуд коротко оповідженої праці Житецького, досить сказати, що перед ним такої праці до студіовання українського язика ще не з'являлось.

Потім в статї оголошеній в 1882 р. (Кіевская Старина) і в книзї „Очеркъ литературной исторіи малор. нарѣчія" 1888 г. Житецький звертаєть ся до літературної історії українського язика. Тут він розвинув і поглубив ті тези, що були накреслені в статї 1882 р. і підпер загальні твердження і висновки багатим фактичним знадібком з стародрукованих українських книжок і рукописів. В першій части Житецький говорить про словянську мову в творах українських письменників XVII в. і малює їх вагання при вибиранню літературного язика межи словянською традицією і живим язиком, язиком актів. Автор аналізує славянську граматику Мелетія Смотрицького 1619 р. і дає висновок, що „самі по собі ц.-слав. форми становили щось зовнішнього зглядом того язика, яким вони (укр. вчені) думали й говорили в щоденному житю. Заховувалась таким чином сама позірність ц.-сл. мови, що уважала ся за ошатну одіж мисли, зверненої все на матерії більш чи менш поважні". В другій частині розправи автор розбирає аналітично книжну укр. мову XVII в. і її уклад, аналізуючи не тільки граматичні властивости отсеї мови, але й стилїстичні властивости прози повістевої й ораторської, і з того аналізу знати, що укр. письменники змагали знайти таку норму мови, щоб книжне живло заховало свою централізуючу силу, без жадної проте шкоди для народніх первістків її. Заступники науки XVII в., на спостереження Житецького, зовсім не були байдужі народу, його ролї й значіння, не стояли осторонь народнього житя. Через се книжна укр. мова, що виступила ще в XVI віці як орґан народньої самосвідомости, розвиваєть ся й далї в тому-ж напрямі, змагаючи наблизити ся до живої мови.

По довгій перерві — 1907 роцї вернув ся Житецький до питань історії язика й оголосив статю „Къ исторіи литер. русской рѣчи в XVIII в." (Извѣстія Имп. Ак. Н.), де трактуєть ся історія появлення українських вчених з Київа в Москві і Петербурзї і означуєть ся їх роля в утворенню росийського літературного язика. Останньою працею П. Житецького, присвяченою історії язика, була його розправа про переклади Євангелія на українську мову, написана з доручення Академії Наук.

Отся праця стоїть з одного боку в тїсному звязку з першими роботами Житецького з історії язика, з другого має на меті дати фільольоґічні підстави до порівнавчої оцінки нових перекладів Євангелія. Поряд питань чисто фільольоґічного характеру в царинї українського язикознавства П. Житецький все цікавий був загадів фільософії язикознавства і історії його: про се свідчать його дві статї — етюд про язикознавство у Греків, „Діалогъ Платона Кратилъ“ (Ж. М. Н. Пр. 1890, дек.) і „Гумбольдтъ въ исторіи языкознанія“ (Вопр. филос. и психол. 1900, кн. 1). Щоб закінчити характеристику праць П. Житецького в обсязї язикознавства, скажемо, що він нїколи не з'являєть ся в них односторонним лінґвістом, а все виступає фільольоґом, якому залежить не на самих тільки процесах розвитку язика, але й на всїй тій побутовій обстанові, де відбуваєть ся і плине житє язика людового й літературного.

Звернїмо ся тепер до праць П. Житецького з історії літератури, що майже виключно осереджують ся в межах XVII—XVIII вв. і присвячені розробленню темного періоду, що знаменував добу повільного упаду козацтва і збайдуження суспільних верхів до писаної старовини. Житецького цікавили переважно продукти літературної творчости, що склались, як він доводив, на межі літературно-книжного переказу і живої людової творчости. Метою дослїдів Житецького було звязати „оба полы сего времени“, минуле з теперішнїм, знайти закони, по яких виробило ся сучасне з давнього спадку далекої старовини. Перші праці у тому напрямі відносять ся ще до 1877 р. Се статї про віршу на погром Хмельницького під Берестечком р. 1651 і про „Слово о полку Игоревѣ“ в виданню Огоновського (Arch. f. slav. Phil. Яґіча). В отсій статї Житецький доказує, що „Сл. о п. Игор.“ стоїть в звязку з думами, що розвинули ся пізнїйше на ґрунтї української лїтератури. Після статї про вертеп (Кіев. Стар. 1883 р.), де розглянуто вертепну драму в порівнанню з інтерлюдіями Довгалевського, Житецький звернув ся до розслїдження історії зародження дум. Р. 1893 вийшла його книга „Мысли о малорусскихъ думахъ“, що зробила епоху в розробленню історії дум. Признаючи думи ориґінальним випливом народньо-культурної творчости, Житецький доказує сей тезис, дослїджуючи язик і стиль дум, а далї шукає, звідки могла з'явитись у думах така сила лїтературно-книжного елементу. Його принесли народнї автори, що стояли на межі між вченими, письменними і народнїми співцями. Нї до,

ні після того, як вийшла книга Житецького про думи — не з'явилось праці, присвяченої сьому своєрідному жанрови народньої української поезії, що переважила-б той твір поважністю зібраного матеріялу і свіжістю висловлених ідей і висновків. Доповненнєм до праці про думи — ключем того, як розумів наш автор своє завданнє, і виясненнєм його способів досліджування служить невелика статя „Замѣтки о разныхъ методахъ изученія народныхъ малор. думъ“ (Этногр. обозр. 1895, IV).

Далї, помічена висше тенденція Житецького шукати підвалин лїтературної творчости в житєвім укладї, в оточенню письменника, в його психіцї і в психіцї середовища, до якого він належить — лежить в основі великої працї П. Житецького про „Енеїду“ Котляревського (1900 р.). Наш вчений, зіставивши „Енеїду“ з обявами української лїтератури XVIII в., набрав пересвідчення, що незалежно від того, щó дало їй близший початок, корінить ся вона в минулому української лїтератури, що плекала на довго ще перед Котляревським і стиль бурлеск у віршах, і побутову комедію, починаючи ще з перших років XVII в. На характеристику сього минулого присвячені роздїли II—XII працї Житецького. В останнїх роздїлах Котляревський виступає перед читачем як представник нової української творчости, вихованої на місцевих лїтературних переказах. Його „Енеїда“ — сінтез всього, що пережила укр. лїтература XVIII в. і момент її відродження. Нарештї р. 1903 з'явились дві працї Житецького „Острозька траґедія“ (Зап. Наук. Тов. ім. Ш., т. LI) — аналїз вірша про гнобленнє православних в 1636 р. і велика рецензія на працю В. Перетца „Изслѣдованія и матеріалы“ т. I, написана з доручення Академії Наук, що має багато дуже цінних спостережень і висновків що до метрики старих українських вірш і пісень XVII—XVIII вв.

В кождій працї покійного вченого можна підкреслити дві головні риси: нїколи не спиняти ся на півдорозї і сміло йти на зустріч правдї, іґноруючи вчене марновірство, а з другого боку — пильно оминати те, що тхне „механїзмом“. Типовий фільольоґ-гуманїст, перейнятий щирою любовю до свойого народу і своєї працї — Житецький студіює обяви людської творчости у цїлому і не завдоволений лише аналїзом — дає часто чудовий сінтез, часто натхнений ґенїяльною інтуіцією.

Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.

Написав *Михайло Возняк.*

VII.

Третя часть граматики Лаврентія — **Ѐтѵ̈мологі́ѧ е҃стъ, ꙗ҆́же ча́сти сло́ва оу҆чи́тъ раздѣлѧ́ти и҆ въсвое҆́мъ и҆ˣ чи́нꙋ бл҃голѣ́пнѡ полага́ти** (є҃іб). В отсій дефініції злучена морфольоґія і синтакса. Зі звісних мені дефініцій инших граматик найблизша дефініція Крувія, в якого етимольоґія замикає в собі ‚dictiones, uel Partes orationis' (ст. 22) і дефініція Урсина[1]): Analogia, quae docet proportionem, siue similem formationem Dictionum, non repugnare vsu communi. Синтакса ‚docet coordinationem Orationum' (ст. 2).

Часть мови се **рече́нїе**, а **рече́нїе е҃стъ, ча́сᵀ малаѧ̀ ѿсло́ва в'зимаемa. ꙗ҆ко, хо́дитъ** (є҃іб). Єсть се скорочена дефініція „Адельфотеса": **Рече́нїе е҃стъ ча́стъ мала́ѧ съчини́тел'наго сло́ва раздѣлителнаѧ** (2к). Се переклад із Ляскаріса: *Λέξις ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον τοῦ συντακτικοῦ λόγου διαιρετικόν*. Dictio est pars minima constructae orationis diuisibilis (2б, 3а).

Дальша дефініція: **Сло́во е҃стъ рече́нїй сложе́нїе. е҆҃же ꙗ҆влѧеᵀ мы́сᵃ самосъвеᴾшеⁿ'нꙋ ꙗ҆ко, Па҆велъ въ хра́мѣ хо́диᵀ** (ѕ҃іа) — взята з „Адельфотеса": **Сло́во е҃стъ рече́нїй сложе́нїе, мысль самосовер"шенꙋ ꙗ҆влѧ́ющее** (9к). Се дословний переклад дефініції Хрисольора (ст. 5), Ляскаріса (2б, 3а) й Урбана[2]): *Λόγος ἐστὶ λέξεων σύνθεσις*,

---

[1]) Урсина (в латинськім заголовку ‚Ursini') треба читати також на ст. 30 у попереднім томі „Записок".

[2]) Vrbani Bellunensis institvtionvm Linguae Graecae Lib. II. Qvorum primo quae ad simpliciorem octo partium orationis rationem: secundo, quae ad acurationem earundem pertinent explicationem omnia emendate continentur. Basileae, ст. 229. Рукописна записка з 1619 р., друк без сумніву 16 в. (Бібл. „Народного Дому" у Львові, ч. 33562).

διάνοιαν αὐτοτελῆ δηλοῦσα. І дефініція Івана Тухольця являеть ся перекладом грецької: Oratio est compositio dictionum congruens perfectam sententiam ostendens (7б). Також дефініція Перотта [1]).

Терміни частий мови, їх порядок і поділ на відмінні і невідмінні одинаковий в граматиці Зизанія і львівській. Бйдwвъ слова, ӥже ӥ чаᶜ'ти нарицáют'сѧ є҃стъ ѻ҃смъ: различїє, ӥмѧ̀, мѣстоимѧ̀, глагóлъ, причáстїє, пред'лóгъ, нарѣ́чїє ӥ съюзъ (ѕ҃іа). З них перші пять скланѧ́емыѧ, останні три нѐ скланѧ́емыѧ (ѕ҃іб). Число відмінних і невідмінних частий мови такеж, як у грецьких граматиках.

Система частий мови в Зизанія та сама, яку виробила ще Александрійська школа та яка з деякими виїмками і модифікаціями вдержала ся протягом середніх віків по 19 ст. Пособляло сїй традиції і се, що латинські граматики приймили готову грецьку систему; в нїй змінили в дечім партію про заіменники й виділили з прислівника осібну часть мови — оклик [2]). Так повстала система вісьмох частий мови в латинських граматиках, бо грецького родівника не знає латинська мова. Одні з грецьких граматик, другі з латинських переймили сю систему инші европейські народи.

Ѿ РАЗЛИЧЇИ.

Перша часть мови в Лаврентія — различїє є҃стъ чáсть слóва скланѧ́ема, поⷣчинѧ́ема скланѧ́емымъ ӥменáмъ (з҃іа). В Діонїзія ,*ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικὸν προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων*' [3]). Також дефініція у Хрисольора (4а), Мосхопула (7а) та Ляскаріса (3б і 4а). В виданню Ґербеллїя грецької граматики Мелянхтона зроблено таку замітку: Ignorat articulum omnino latinus sermo, quare latinis uocibus reddi aut exponi nequit. Nam quod grammatici nominum declinandorum casibus addiderunt, hic haec hoc docendi gratia fecere, non quod sermo latinus hos haberet articulos. Germanicus sermo habet articulum, nec Graeci articuli uim exacte cognoueris, nisi ex germanico idiomate (13a).

Сю гадку підхопив Богоріч, який сам признаєть ся у тексті своєї граматики, що в її укладі взорував ся на Мелянхтоновій граматиці. Extra declinationem, починає він, quemadmodum in latina lingva, articulorum usus revera non est, neque etiam esse debet in slaunica & Carniolana lingua. Nam quòd vulgò in loquendo usurpatur

---

[1]) Nicolai Perotti Episcopi Sipontini Grammatica denuo castigata .. Краків, 1535, 4б, 5а (Бібл. Оссолїньских, ч. 12267).

[2]) G. F. Schoemann, Die Lehre von den Redetheilen nach den Alten dargestellt und beurtheilt, Berlin, 1862, ст. 11—12.

[3]) Egenolff, op. cit. ст. 34—36.

articulus à Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, & non neceßitatis causa. Siquidem omnia, planè & significanter, sine articulo efferri possunt, id quod ex aliis, antiquioribus: utpote Dalmaticis & Croaticis (ex quibus haec, Carniolana, ceu ex fonte, promanavit) idiomatis, luce meridiana, clarius patet & verißimum esse efficitur. Verùm quoniam per articulum Genus, Casum, et Numerum venamur: Et in declinando eius usus existit necessarius. Quare pronominis, hic, haec, hoc, (quod interim, articuli nomine dignabimur) declinationem, hinc subiungemus (ст. 44—45).

Зизаній не заговорив про недостачу родівника в славянських мовах, противно грецька система вісьмох частий мови підсунула йому родівник як осібну часть мови, але всетаки Лаврентієва дефініція родівника се властиво дефініція відносного заіменника, чим і дійсно є Лаврентіїв родівник: ї҃же. Хоч мав Лаврентій повище наведену грецьку дефініцію родівника в готовім перекладі в „Адельфотесї“ (10к), він досить щасливо погодив задержаннє у цілости грецької системи вісьмох частий мови з недостачею родівника в церковнославянській мові.

Родівник має: ро́дъ, числѡ̀, и҆ паде́жъ. Родів три: мѹ́жескїй, же́н'скїй, сре́д'нїй (ѕ҃ıа). Чисел також три: є҆дин'стве́н'ное, двойстве́н'ное, и҆ множестве́н'ное. Відмінків пять; ідуть в такім порядку: и҆менѡ́вный, ро́д'ный, да́тел'ный, твори́тел'ный, и҆ винѡ́вный (ѕ҃ıб). Шестий відмінок узятий із латинських граматик; граматика Мамонїчів і „Адельфотес“ знають тільки пять відмінків, крім перших чотирох пятий замісць шестого. Крузій навіть перестерігав, що Греки не мають шестого відмінка, ‚ideo Ablatiuus dicitur Latinus Casus’ (I, 1573, ст. 23). Відміна слова ї҃же (и҃ıа, и҃ıб, д҃ıа) зведена разом на отсїй таблицї:

одинна:

	муж. р.	жіноч. р.	серед. р.
1.	ї҃же	ꙗ҃же	е҃же
2.	є҆гѡ́же, не́гоже	є҆ꙗ̂же, не́ѧ^ж	є҆гѡ́же, не́гоже
3.	є҆мꙋ̂же, не́мꙋ^ж, не^м'же	є҃йже, не̏'же	є҆мꙋ^ж, не́мꙋ^ж, не^м'же
4.	є҆гѡ́же	ю҃же	е҃же
6.	и҃м'же, ни̏^мже	є҆ю̂же, не́ю^ж	и҃м'же, ни̂^мже

двійне ч.:

	муж. р.	жіноч. р.	серед. р.
1. 4.	и҃же	ꙗ҃же	ѣ҃же, и҆лѝ ꙗ҃же
2.	є҆ю̂же, не́юже	є҆ю̂же, не́юже	є҆ю̂же, не́юже
3. 6.	и҃маже	и҃маже	и҃маже

множина:

	муж. р.	жіноч. р.	серед. р.
1.	и҃же	ꙗ҃же	е҃же, и҆лѝ ꙗ҃же

2. и҆́хъже, ни́хже — и҆́хъже, ни́хже — и҆́хъже, ни́хже
3. и҆́мъже, ни́мже — и҆́мъже, ни́мже — и҆́мъже, ни́мже
4. и҆́хъже — иже или ꙗже — и҆́хъже, или є҆́же, или ꙗ҆́же
6. и҆́миже, ни́миж — и҆́миже, ни́миж — и҆́миже, ни́миж.

Вже з тої відміни видно, що не чиста Лаврентієва церковно-славянщина. Є богацько прогріхів проти неї. Поминаючи правописну справу й підчеркуючи його змішанне третього й семого відмінків в „дательнім", 4 відм. одн. для муж. р. є и, 1 відм. дв. ч. ꙗ(-же), 4 відм. ꙗ, 4 відм. мн. ѧ, для жін. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, для сер. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, в 1 відм. мн. повинно бути ꙗ(-же), в 4 відм. ꙗ. Змішанне 2 і 4 відм. і є҆́же в 1 і 4 відм. мн. сер. р. — вплив „Адельфотеса" (12к).

Ѡ И҆МЕНИ.

И҆́мѧ є҆́сть нарече́ніе ве́щи. или, И҆́мѧ є҆́сть ча́сть сло́ва склонѧ́ема, ꙗ҆́же ве́щь знамену́етъ, не дѣла́ти же что̀ или страда́ти (ді б). Дефініція „Адельфотеса" відмінна: И҆́мѧ є҆́сть ча́сть сло́ва склонѧ́ема, существо̀ свойствен'но или о҆́бщее знамену́ема (12к). За то подібна дефініція латинської граматики Мелянхтона: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem: hoc est, quae significat id, quo res aliqua appellatur, non illud quo agere, uel pati aliquid dicitur: ut, Homo, Eguus, Animal (ст. 16)[1]. І в Люпуля ‚nomen est pars orationis declinabilis significans rem, et non actionem' (Rvdimenta, 4a).

Річ означає таке імя, є҆мꙋ́ же мо́щно прилага́ти, то́й, та́ѧ, то́е. ꙗ҆́ко, То́й ка́мень. Та́ѧ землѧ̀. То́е мо́ре (ді б). В польській граматиці Петра Стоєньского також ‚istis quidem vocibus, semper praeponuntur in oratione cum est opus, Ten, Tego, Temu, etc' (17a)[2]. І в Спанґенберґа подібно пізнати ‚Nomen, cui in nostra (нїмецькій) lingua potest addi, ein, ut homo ein Mensch' (24a). Таке поясненне прийняв з польського Доната (3б) і Відавскі, в якого ‚Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem, cui in nostra lingua praeponitur jeden, vt homo jeden człowiek' (2б).

---

[1]) В віртемберськім виданню латинської граматики Мелянхтона з 1629 р. ще близша ся дефініція до Лаврентієвої: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non agere aliquid aut pati. (Philippi Melanchthonis Grammatica Latina, ст. 12–13). (Бібл. „Народ. Дому" у Львові ч. 14603).

[2]) Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito et facile addiscere cupiunt, Кракiв, 1568 (Ягайлонська бібл. X. a. 25½).

Імя є є́ѹгоу́бо: Сѡ́к'ствен'ное, и̑ Нарица́емое. Перше таке, е́҆же ѥ҆дино́й то́кмѡ ве́щи слѹча́ет'сѧ. ꙗ҆́ко, І҆а́ковъ. И҆лїа̀. А҆́н'на. Марі́ѧ, друге е҆́сть мнѡ́гимъ ѡ҆́бщее. ꙗ҆́ко, мѹ́жъ. жена̀. гра́д. рѣка̀. село̀ (҃ка). І в Доната ‚qualitas nominum' є ‚bipartita' (3б) [1]. ‚Nomen proprium' ‚uni tantum conuenit, własne imię', ‚nomen appellatiuum' ‚multis commune est, pospolite imię' (4а). Подібні означення у Відавского (2б), Спанґенберґа (24а) та Люпуля (Rvdimenta, 4а). Граматика Спанґенберґа має ті самі приміри, що й у Лаврентія, отож: uir, mulier, urbs, flumen. Найправдоподібнійше Зизанїй скоротив дефініції латинської граматики Мелянхтона: Nomen duplex est, Proprium, & Appellatiuum. Proprium est, quod uni soli rei conuenit, hoc est, quod in eadem specie uni tantum attribuitur. Appellatiuum nomen dicitur, quod multis commune est: hoc est, quo communiter omnes eiusdem speciei res appellantur: ut, Homo, Equus, Vrbs, Flumen (ст. 16—17).

Подвійне також и҆мѧ̀ нарица́емое, а то ѡ҆сѹщественное, е҆мѹ̀ же нѐ може́т приложи́тисѧ, мѹ́жъ, жена̀, живо́тное. ꙗ҆́ко, чл҃къ, ко́нь, по́ле, и̑ прилага́емое, е҆мѹ́же мо́щнѡ прилага́ти, мѹ́жъ, жена̀, живо́тное. ꙗ҆́ко, мѹ́дрый, бѣ́лый, че́рный (҃кб). За Донатом (4а) і в Відавского ‚Nomen appellatiuum duplex est: Substantiuum & Adiectiuum'. ‚Substantiuum est, cui in nostra lingua addi non potest, Mąz, Niewiasta Zwierzę', а ‚Adiectiuum nomen est, cui in nostra lingua addi potest, Mąz, Niewiasta, Zwierzę' (2б); таксамо в Базея (22а). Латинська граматика Мелянхтона має навіть деякі ті самі приклади: Substantiuum est, cui non potest addi, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio per se absque altero addito intelligitur: ut Homo, Equus. Adiectiuum cui addi potest, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio absque altero aliquo intelligi non potest: ut Albus, Niger, &c (ст. 17).

Як у Крузія (II, 1573, ст. 25), так і в Лаврентія послѣдоу́ю́т и̑мени̑ се́д'мъ: раз'сѹжде́нїе, ро́дъ, ви̑дъ, число̀, начерта́нїе, паде́жъ, и̑ склоне́нїе (҃кб, ҃кa). Раз'сѹжде́нїе е҆́сть, разли́чїе и̑менѐ прилага́ема́г чре́з сте́пени: положе́н'ный, раз'сѹ́дный, и̑ превыш'шї́й (҃кa). В Доната ‚comparatio est uariatio per gradus' (4б) [2]. Поло-

---

[2]) Aelii Donati viri clarissimi, De Octo partibus orationis Methodus, Quaestiunculis puerilibus vndique collectis illustrata. Per Leon Ardvm Culmanum Crailsbeymensem, Краків, 1560 (Бібл. Оссолїнських, ч. 3584; инші видання еротематичного Доната зперед 1596 р. в тій самій біблїотецї під чч. 3579, 3580 і 19171).

[1]) В віртемберськім виданню латинської граматики Мелянхтона з 1629 р.; Comparatio est variatio Adjectivi cuiuscunque generis per gradus (ст. 19).

жен'ный єсть, пέрвыи глас прилагάємаго. іако, стый. Раз'сѹдный єсть, їже вящ'ше прилагаємаго значенїа значит. іако, стѣйшїй. Превыш'шїй єсть, їже вящ'ше раз'соуднаго значенїа значить. іако, пресвятѣ'шїй. Степенують ся тільки прилагаємаа: ихъже значенїе прирасти, или ѹмнятися можеть (клаб, ква). Також погляди Спанґенберґа (24б, 25а), Люпуля (Erotemata, 4a, Rvdimenta (4б, 5а) та Відавского (4аб) оперті на Донатови (5аб). В латинській граматиці Мелянхтона ‚comparantur nomina, quorum significatio augeri, minuive potest'. ‚Positiuus prima uox adiectiui est'; ‚comparatiuus, quo alterum alteri comparando praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem, magis significat'; вкінці ‚superlatiuus est, quo unum aliquid multis, aut etiam omnibus sui generis praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem ualde, siue maximè significat' (ст. 17—18).

Степеновання є двояке: Подоконачертатєлное и Стропотноє. Перше таке, въ нем' же степень раз'соудный, и превыш'шїй благолѣпнѣ начертаваєт'ся ѿ прилагаємаго (Блажен. Блажен'нѣйшїй) (ква). Раз'сѹжденїє стропотноє єсть, въ нем'же степень раз'соудный и превыш'шїй, не лѣпω начертаваєт'ся ѿприлагаємаго: Благїй, лоуч'шїй, преблагїй; малъ, мнїй, мнѣ'шїй. мен'шїй, наймен'шїй; золъ, злѣйшїй, паче злѣ'шї, гор'шїй, найгоршїй (квб). Сей поділ нагадує анальоґічну партію із граматики Івана Тухольця, в якого також ‚comparatio' є ‚duplex', ‚regularis', ‚quando gradus secundum analogiam formantur a positiuo' й ‚anomala', ‚quando gradus non rite formantur à positiuo' [1]).

Як у Доната (6а) [2]), так і в Лаврентія родів четыри; моужескї, женскїй, среднїй и ѡбщїй (той и тая пїянница) (кга). В Доната ‚hic et haec sacerdos' (6а). Види два: первоѡбразныи, и произ-водный; перший ни ѿ єдинаго происходит. іако, небо. въздѹхъ. земля; другий ѿ иноудѹ происходить. іако, небесный. въздѹшныи. земный (кгаб). І в „Адельфотесї" два види: первообразный, іако нбо, производный, іако нбсный (13к). Традиція се ще Діонїзія, в якого саме ‚*εἴδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον*' [3]).

Шість є ѡбразѡв имен вида произ'воднаго: Ѻтеческаа. іако, Кωн'стан'тїновнч, ѿ кωн'стан'тїна; Властнаа. іако, цар'скїй ѿ ца-

---

[1]) Quęstiones Ioannis Cervi Tucholiensis de declinatione et constructione orationis partium, Краків, 1533, 22б (Бібл. Оссолїньских, ч. 2198).

[1]) Пор. також: Corpus grammaticorum Latinorum veterum collegit auxit recensuit ac potiorem lectionis varietatem adiecit Fridericus Lindemannus... Tomus I... Липськ, 1831, ст. 11.

[3]) Egenolff, op. cit. ст. 19.

ра҃; ꙗ҆зы́ческаѧ. ꙗ҆ко, є҆́л҆линъ, ѿ ѐл҆ла́ды. москви́тинъ, ѿ мо́сквы; ѹ҆мали́тел҆наѧ. ꙗ҆ко, златоѹ҆стецъ, ѿ златоѹ҆́стаго; Ѿиме́н҆наѧ. ꙗ҆ко, зла́тый, ѿ зла̑та и҆ Глаго́л҆наѧ, ꙗ҆ко, чита́тель, ѿ чита́ю (к҃гб, к҃да). В Діонїзія: *Εἴδη δὲ παραγώγων ἐστὶν ἑπτά· πατρωνυμικόν, κτητικόν, συγκριτικόν, ὑπερθετικόν, ὑποκοριστικόν, παρώνυμον, ῥηματικόν* [1]). Відкинувши ‚*συγκριτικόν*' і ‚*ὑπερθετικόν*' на степенованнє прикметників, одержить ся пять ґруп, спільних і Лаврентієвій граматиці і як ‚patronymica, possessiva, diminvtiva, denominativa й verbalia' латинській граматиці Мелянхтона (ст. 128, 130, 131, 133, 136). В ґрупі ꙗ҆зы́ческаѧ треба, здаєть ся, видїти ‚gentile' Базея, ‚quod aliquid ex gente uel natione significat: ut Graecus, Ruthenus' (22б), ‚Species Gentilis' (*ἐθνική*) приходить і в Крузія (II, 1873, ст. 26) та в Ляскаріса. Всї ті терміни зводять ся до ‚*ἐθνικόν*' Діонїзія [2]).

Начерта́нїй три̑: Про́стое, Сло́жное, и҆ Пресло́жное. Перше, ѐгда̀ рече́нїе про́сто сѹ҆́щее, въ ча́сти знача́щїѧ ра҆здѣлитисѧ нѐ мо́жетъ. ꙗ҆ко, сло́во; друге, ѐгда̀ рече́нїе сѹ҆́щее, въ ча́сти знача́щїѧ ра҆здѣлитисѧ мо́жетъ. ꙗ҆ко, бл҃свенъ (к҃дб): третє, ѐгда̀ рече́нїе пресло҆́ж҆ное ѿ тре́хъ ча́стій сло́женно быва́етъ. ꙗ҆ко, преблагослове́нъ (к҃еа). В Діонїзія також ‚*σχήματα δὲ ὀνομάτων ἐστὶ τρία. ἁπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον*' [3]). Перші дві дефініції Лаврентія нагадують дефініції Івана Тухольця, в якого ‚figura' є ‚simplex, quae non potest diuidi in partes significatiuas sui integri', а ‚composita, quae diuidi potest in partes significatiuas sui integri' (Institutiones, 59a, Questiones, 24б). Що до третьої дефініції, вона утворена на взір таких дефініцій перерібок граматики Діонїзія, як ‚*ἁπλοῦν σχῆμα—τὸ ἐκ μιᾶς λέξεως συνιστάμενον*', а ‚*σύνθετον σχῆμα — τὸ ἐκ δύο λέξεων συγκείμενον*' [4]).

Чисел три: ѐди́нственное, є҆́же ѐдинѹ вещь знаменѹ́етъ; двоѝственное, є҆́же двѣ ве́щи знаменѹ́етъ і мно́жественное, є҆́же мнѡ́ги ве́щи знаменѹ́етъ (к҃еа). Перерібка граматики Діонїзія на питаннє: ‚*τί ἐστιν ἑνικὸς ἀριθμός*', відповідає: *ὁ τὸ ἓν σημαίνων; τί ἐστιν δυϊκός — ὁ τὰ δύο σημαίνων; τί ἐστι πληθυντικός — ὁ τὰ τρία καὶ πολλὰ σημαίνων* [5]). І в Крузія ‚Singularis numerus — unam rem significat, Dualis — duas res significat, Pluralis — plures res significat' (II, 1573, ст. 20—21). Таксамо в Мосхопула (ст. 10).

За латинськими граматиками начислив Лаврентій 6 відмінків; до знаних пятьох прибуває тепер зва́тельный. Як у Крузія десять деклїнацій (II, 1573, ст. 33), так і в Зизанїя. До першої відміни належуть мужеські імена на ъ, до другої жіночі на ъ є ръ и҆ на̀ ь и҆ръ, до третьої середні на а, о і ѧ, до четвертої мужеські і жіночі на а, до пятої муже-

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 19. [2]) ibidem, ст. 21.
[3]) ibidem, ст. 20. [4]) ibidem, ст. 25. [5]) ibidem, ст. 22.

сьві, жіночі й „общі“ на ѧ та ѧ, до шестої мужеські на ъ і ь і середні на є, до семої (! прикметникової) мужеські на ый и̂ на̀ їй и̂ на̀ ъ і середні на ое й на ее, до восьмої (! мішаної) жіночі на и, ѧ і ъ; девята відміна є҆́стъ нѐ и̂з҆вѣ́стныхъ и̂ме́нъ, кон҆ча́щихъ҆сѧ, на̀ ѧ, а десята мѹ҆жескихъ и̂менъ кон҆ча́щихъ҆сѧ, на̀ ой, и̂ на̀ є, ей. Як Ляскаріс і Кленард [1]), подає і Зизаній при деклінаціях перед переведенням відміни, як кінчать ся поодинокі відмінки.

Взірці першої деклінації: Бо́гъ, Чл҃къ, Сн҃ѣгъ. В 3 відм. одн. бг҃ѹ, и̂ли̂ ѵ, и̂ бз҃ѣ, чл҃кѹ, и̂ чл҃цѣ, снѣгѹ, и̂ снѣзѣ, 4. відм. на ѧ, в 6. на омъ, 1 відм. мн. снѣги, и̂ снѣзи, 2 відм. бг҃ѡв, и̂ бѡг, чл҃кѡвъ, чловѣ́къ, снѣгѡв, и̂ снѣгъ, 3 відм. бг҃ѡм, и̂ бо́зѣх, чл҃кѡмъ, и̂ чл҃цѣхъ, снѣгѡм, и̂ снѣзѣхъ, 4 відм. на и, 5 відм. тільки снѣзи (без снѣги), 6 в. бѡгѝ, чл҃ки, и̂ чл҃ками, снѣгами, и̂ снѣгѝ (к҃ѕб, к҃заб).

Другу деклінацію заступають: Но́щъ і Ко́сть. 3 відм. одн. но́щї, ко́стї, 5. відм. но́щъ, ко́сть, 6 відм. но́щїю, ко́стїю, 2 відм. дв. ч. но́щїю, ко́стїю, 3 і 6 відм. но́щема, ко́стема, 2 відм. мн. нѡ́щїй, и̂ нѡ́щей, кѡ́стїй, и̂ кѡ́стей, 3 відм. нѡ̂щемъ, и̂ нѡ̂щехъ, кѡ̂стемъ, и̂ кѡ̂стехъ, 6 відм. нѡ́щ҆ми, кѡ́ст҆ми (к҃наб, к҃да).

Взірці третьої деклінації: Нѣ́бо, Отроча̀, вре́мѧ. Їх деклінація (к҃даб, л҃аб) виглядає ось як:

1, 4, 5.	Нѣ́бо	Отроча̀	вре́мѧ
2.	нѣ́ба, и̂ небесѐ	о̂трочате	вре́мене
3.	нѣ́бѹ, нб҃си, и̂ нб҃ѣ	о̂троча́тю, и̂ о̂троча́ти	вре́мени, и̂ вре́меню
6.	нѣ́бомъ, и̂ небесе́мъ	о̂троча́тем	вре́менем
1, 4, 5.	нб҃са̀	о̂троча́та	времена̀
2.	нб҃сѹ	о̂троча́тѹ	вре́менѹ
3, 6.	нб҃со́ма	о̂троча́тома	вре́менема, и̂ вре́мен҆ма
1.	нб҃а, и̂ нб҃са̀	о̂троча́та	времена̀
2.	нб҃ъ, и̂ нб҃съ	о̂троча́тъ	време́нъ
3.	нб҃сѡм, и̂ нб҃са́мъ, и̂ нб҃сѣхъ, и̂ нб҃са́хъ	о̂троча́тѡм, и̂ о̂троча́там, и̂ о̂троча́тѣх, и̂ о̂троча́тах	временѡ̂мъ, и̂ времена́хъ

---

[1]) N. Clenardi graecae lingvae institutiones; cum scholiis et praxi Petri Antesignani Rapistagnensis: A Frid. Sylbvrgio denuo recognitae: Notationibusque Henr. Stephani.. Франфурт, 1594 (Бібл. Оссолінських, ч. 24485).

4, 5. нб҃са	ѻ҆трочата	времена̀
6. нб҃сы, и҆ нб҃ами,	ѻ҆трочаты, и҆	времены̀, и҆
	ѻ҆трочатами	времен'ми

В другім відмінку четвертої деклїнації, якої взірцями є: Лѹка̀, Дѣва, Рѹка̀, виступає и побіч ы. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. лѹка̀, дѣва, рѹка̀, 1 і 5 відм. мн. лѹкѝ, дѣвы, рѹцѣ, 3 відм. має окінчення 3 і 7 відм., 4 відм. лѹкѝ, дѣвы, рѹки (л҃лаб, л҃ва).

Взірцями пятої деклїнації є: Па́ница и҆ Сѹдїѧ̀. 2 відм. одн. побіч па́ницѧ також ѣ, 5 відм. па́нице, сѹдїѧ̀, 1, 4 і 5 відм. дв. ч. па́ница, сѹдїѧ̀, 3 і 7 па́ницема, сѹдїема, 1 і 5 відм. мн. побіч па́ницѧ також па́ницѣ, 2 відм. па́ницъ, сѹдїй, е́й, 3 відм. па́ницам, сѹдїѧ́мъ, и҆ сѹдїѧ́хъ, 6 відм. па́ницами, сѹдиѧ́ми (л҃вб, л҃габ).

Шеста деклїнація має на мужеський рід взірці: сѣверъ, ко́нь, а на середнїй: мо́ре, сп҃се́нїе. Перші два приміри мають в 3 відм. одн. сѣверѹ, и҆ сѣвери, коню̀, коне́ви, и҆ кони̑, 4 відм. сѣверѧ, конѧ̀, 1, 4 і 5 відм. мн. сѣвери, кѡ́ни, и҆ кѡ́нѣ, 2 відм. сѣверей, кѡ̑нь, и҆ кѡ́нїй, 3 відм. сѣверемъ, и҆ сѣверѧхъ, кѡ̑немъ и҆ кѡ̑нехъ, 6 відм. сѣвермн, кѡ́н'ми. Мо́ре, Сп҃се́нїе мають в 3 відм. одн. мо́рю, и҆ мо́ри, сп҃се́нїю, и҆ сп҃се́нїи, в 2 відм. мн. мѡ̑ръ, сп҃се́нїй, в 3 відм. мѡ́рѧмъ, и҆ мѡ̑рем, и҆ мѡ́рѧх, сп҃се́нїѧм, и҆ сп҃се́нїѡм, и҆ сп҃се́нїѧх, 6 відм. мо́рѧми, сп҃сен'ми, и҆ сп҃се́нїи (л҃даб, л҃еа).

Для мужеського и҆ середнього роду прикметників іменникової і зложеної відміни призначена сема деклїнація. Взірці: С҃тый, и҆ С҃тъ, Бл҃гїй, и҆ бл҃гъ зглядно С҃тое, Бл҃ѧщшее. Перший взірець відміняєть ось як: 2 і 4 відм. мн. ст҃а́го, и҆ ст҃а, 3 відм. ст҃о́мѹ, ст҃о́мъ, и҆ ст҃ѣмъ, 5 відм. ст҃ы́й, и҆ ст҃е, 6 відм. ст҃ы́мъ; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. ст҃а, 2 відм. ст҃о́ю, 3 і 6 відм. ст҃ыма; 1 і 5 відм. мн. ст҃ы́и, 2 і 4 ст҃ы́хъ, 3 ст҃ы́мъ, 6 ст҃ы́ми. Для середнього роду 3 і 6 відмінки однини, ціле двійне число та 1, 3 і 6 відмінки множини виглядають так само, як у мужеського роду, 2 відм. одн. тільки ст҃а́го, 1, 4 і 5 відм. мн. ст҃ы́ѧ, и҆ ст҃а́ѧ (л҃ѕаб, л҃за). Бл҃гїй попри конечний перехід г перед ѣ в з, а перед е в ж має и на місці ы, а бл҃щшее правильно крім и (крім 1, 4 і 5 відм. мн. бл҃щшїѧ) ще й е на місці о.

Жіночий взорець відміни прикметників занесений до восьмої деклїнації: 1 і 5 відм. одн. С҃та́ѧ, 2 ст҃ы́ѧ, 3 ст҃о́й, и҆ ст҃ѣй, 4 ст҃ѹ́ю, 6 ст҃о́ю; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. ст҃а, 2 ст҃ѹ, 3 і 6 ст҃ы́ма; 1, 4 і 5 відм. мн. ст҃ы́ѧ, 2 ст҃ы́хъ, 3 ст҃ы́мъ, 6 ст҃ы́ми. Бл҃щшаѧ має е замісць о; замісць ы приймає ї в 2 відм. одн. і 1, 4 і 5 мн., а и в прочих відмінках із ы. В тійже деклїнації наведена відміна

жіночих іменників: ма́ти и̓ дщеръ; 4 відм. одн. ма́теръ, 6 мате-рїю; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. ма́терѧ, 2 ма́терїю, 3 і 6 ма́терема; в множинї є 2 відм. ма́тере̑, и҃ ма́терїй, 3 відм. мт҃ремъ, и҃ ма́те-рѧх'. Дще́ръ має 5 відм. одн. дщи̑, 1, 4 і 5 відм. мн. дще́рѧ, 2 дще́рей, 3 дще́рѧм, и҃ дще́рем, и҃ дще́рѧхъ, 6 дще́рѧми, и҃ дще́р'ми, впрочім відміняєть ся після попереднього взірця (л҃аб, л҃ѕа).

Після девятої деклїнації відміняють ся кра̑та и҃ про́чаѧ по-до́бнаѧ. Взірець: ᲂуста̀ (л҃аб, м҃а).

1, 4 і 5 відм. одн. і мн.	ᲂуста̀	ᲂустна̀
2	оу҆стъ	ᲂусте́нъ
3	ᲂустѡм, и҃ ᲂустах, и҃ли ᲂустѣхъ	ᲂустнѡм, и҃ ᲂустнах, и҃ли ᲂустнѣхъ
6	ᲂусты̑, и҃ ᲂуста́ми	ᲂустна́ми
1, 4 і 5 відм. дв. ч.	ᲂуста̀	ᲂустна̀
2		ᲂустнᲂу
3 і 6	ᲂуста́ма	ᲂустна́ма.

Взірцї десятої деклїнації: Но́й, и҃ли но́е (відміняєть ся тільки в однинї: 2 і 4 но́ѧ, 3 но́ю, но́еви, и҃ но́и) та І҆ере́й: 2 і 4 відм. і҆ере́ѧ, 3 і҆ере́ю, і҆ере́еви, и҃ і҆ере́и. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. і҆ере́ѧ. 2 і҆ере́ю, 3 і 5 і҆ере́ома; 1 і 5 мн. і҆ере́и, 2 і҆ере́ѡвъ, 3 і҆ере́ѡм, и҃ і҆ере́ѡх, и҃ли ѧх, 4 і҆ере́ѧ, 6 і҆ере̑"ми (м҃а, м҃аа).

Про відміну числівників заприміти Лаврентій: Вѣ́дати же подоба́етъ, ꙗ҆́ко числи́тел'наѧ и҃мена̀ сᲂу́тъ и҃носклана́ѧемаѧ. Взі-рець: Є҆ди́нъ, 2 і 4 відм. є҆дина́го, 3 є҆дино́мᲂу, ном, и҃ є҆динѣ́мъ, 6 є҆дины́мъ. Таксамо відміняєть ся є҆дино̀. Є҆дина̀ має 2 відм. є҆дины́ѧ, и҃ є҆дино́ѧ, 3 є҆дино́й, ѣй, 4 є҆динᲂу̀, а 6 є҆дино́ю. В двій-нім числї тілько 1, 4 і 5 відмінки є в поодиноких родах відмінні: муж. два̀, жін. двѣ̀, а сер. дво́е, а на 2 зглядно 3 і 6 відмінки є однакові види: дво́ю зглядно двѣма̀ (в сер. р. двѣма). Подо́б'нѣ велить Лаврентій відміняти и̓ дальші головні числівники (м҃аб, м҃ва).

Ѡ МѢСТОИМЕНИ.

Мѣстоимѧ̀ є҆̑стъ ча́сть сло́ва склана́ѧема, въ мѣсто и҃менѐ прие́млема (м҃вб). Дефініція узята з „Адельфотеса“, де стоїть: Мѣ-стоимѧ є҆́стъ, ча́сть сло́ва склана́ѧема, вмѣсто̀ и҃менѝ прїемле́ма (53к). Се дословний переклад дефінїції Ляскаріса: *Ἀντωνυμία ἐστὶ μέρος λόγου κλιτόν, ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβανόμενον* (75б і 76а). Також дефінїція в Урбана (ст. 146). Як у латинській граматицї Ме-лянхтона (ст. 140) і Відавского (24б), так і в Зизанія заіменникови послѣдоу́ют' се́д'мъ: ро́дъ, ви́дъ, начерта́нїе, лицѐ, число̀, паде́жъ, и҃ значе́нїе (м҃вб).

Чотири роди заіменників: мꙋжескїй, ꙗ҆́ко, мо́й. Же́н'скїй, ꙗ҆́ко, моѧ̀. Сре́днїй, ꙗ҆́ко, моѐ. ѡ҆бщїй, ꙗ҆́ко а҆́зъ (л҃га) — се дословний переклад із Крузія, в якого на питанне: ‚Quot sunt Genera Pronominum', така відповідь: Quatuor. 1. Masculinum, ut *ὁ ἐμός*. 2. Foemininum, ut *ἡ ἐμή* . 3. Neutrum, ut *τὸ ἐμόν*. 4. Omne, ut *ἐγώ*.. (II, 1573, ст. 109).

Ви́ды жѐ сꙋ́тъ два̀: Пе́рвоѡ҆бра́зный, ꙗ҆́ко, а҆́зъ, Прои҆зво́дный, ꙗ҆́ко, мо́й (л҃га). В Івана Тухольця ‚species pronominum — duae': Primitiua, vt ego. Deriuatiua, vt meus (Quęstiones, 29а). Ті самі приміри також у Люпуля (Rvdimenta, 21а).

Начерта́нїй — двѣ̀: Про́стое, ꙗ҆́ко, а҆́зъ. Сло́жное, ꙗ҆́ко, а҆́зъ са҃м. ты̀ са́мъ, то́й са́мъ, о҆́нъ са҃м (л҃га). Мужеський і середній рід велить відміняти після семої деклїнації, а жіночий після восьмої. В Івана Тухольця також ‚figurae pronominum — duae': Simplex vt ego. Composita, vt egomet (29б). В дальшім тексті приходить і ‚ego ipse' (30а).

Лица́ — три̑: Пе́рвое, ꙗ҆́ко, а҆́зъ. Вто́рое, ꙗ҆́ко, ты̀. Тре́тїе, ꙗ҆́ко, о҆́нъ (л҃гб). І в „Адельфотесї" лица́жь три̑, пе́рвое, ꙗ҆́ко, а҆́зъ, вто́рое, ꙗ҆́ко ты̀, тре́тїе, ꙗ҆́ко о҆́нъ (53к). **Числа́ же та́кѡжде три̑: Є҆дин'стве́н'ное, ꙗ҆́ко, а҆́зъ. Двойстве́н'ное, ꙗ҆́ко, вѣ̀. Множестве́н'ное, ꙗ҆́ко, мы̀** (л҃гб). Рівнож і се позичка з „Адельфотеса": Числа́же три̑: є҆дин'стве́н'ное, ꙗ҆́ко, а҆́зъ, двойстве́н'ное, ꙗ҆́ко, вѣ̀, множестве́н'ное, ꙗ҆́ко, мы̀ (53к.).

Відмінків шість, а значінь три: и҆з'ꙗви́тел'ное, зижди́тел'ное, и҆ ꙋ҆каза́тел'ное. И҆з'ꙗви́тел'ное значе́нїе є҆́стъ, є҆́же ꙗ҆вла́етъ нѣ̀что. Таких три: а҆́зъ, ты̀, о҆́нъ (л҃да). З відміни треба піднести: 3 відм. мнѣ̀ и҆ ми̑, 4 менѐ, и҆ мѧ̀ (як в „Адельфотесї" на 54к.), таксамо тебѣ̀, и҆ ти̑, тебѐ и҆ тѧ̀; в двійнім числї перша особа не має 4 відм., а друга має 1 відм. вы̀, 5 відм. ѿ вы; в множині є 4 відм. на́съ, и҆ ны̀, як ва́съ, и҆ вы̀. Ѻ҆нъ має: 2 відм. є҆го̀, него̀, 3 є҆мꙋ̀, немꙋ̀, 4 є҆го̀, 6 и҆́мъ, ни́мъ; 1 і 4 відм. дв. ч. о҆на̀, и҆ о҆нꙋ́ю, 2 о҆ною, 3 і 6 о҆ныма; множина: 1 о҆ни̑, 2 и҆́хъ, и҆ ни́хъ, 3 и҆́мъ, ни́мъ, 4 и҆́хъ, 6 и҆́ми, и҆ ни́ми (л҃дб, л҃еа).

Зижди́тел'ное значе́нїе є҆́стъ, є҆́же ѿ и҆з'ꙗвител'наго зижде́т'сѧ. Таких заіменників шість: мо́й, тво́й, сво́й, себѐ, на́шъ, ва́шъ, (л҃еб) (у підчеркнених переведена відміна). **Мо́й** має: 2 і 4 відм. мое́го, 3 мое́мꙋ, и҆ е҃м, 5 ѿ мо́й, 6 мои́мъ; 1 і 4 відм. дв. ч. моѧ̀, и҆ мою̀, 2 мое́ю, 3 і 6 мои́ма, 5 ѿ моѧ̀; 1 і 4 відм. мн. мои̑, 2 мои́хъ, 3 мои́мъ, 5 ѿ мои̑, 6 мои́ми. Таксамо відміняеть ся моѐ, що має в 1 і 4 відм. дв. ч. тільки моѧ̀, а в 1, 4 і 5 відм. мн. моѧ̀ (в 5 з ѿ). Жіночий рід: 1 моѧ̀, 2 мое́ѧ, 3 мое́й, 4 мою̀, 5 ѿ моѧ̀,

6 моєю; двійне число, як у мужеського роду; 1 і 4 відм. мн. моѧ, 2 моихъ, 3 моимъ, 5 ѿ моѧ̑, 6 моими. Відміна заіменника твой не має ніде 5 відм., впрочім вона зайва (м҃заб, м҃заб). Відміну заіменника на́шъ (на́шего), на̂ша (на̂шеѧ) і на̂ше (на́шего) можна уявити собі на основі відміни мо́й; зазначити треба 1, 4 і 5 відм. мн. муж. р. на и та ѣ і виступ ѧ в 1, 4 і 5 відм. мн. жін. р. (на́шѧ) і 1 відм. мн. сер. р. (4 і 5 відм. мн. сер. р. на̂ша, ѧ), хоч деінде виступають чисті самозвуки (4 відм. одн. жін. р. на́шꙋ). По відміні себѐ (1 і 4 відм., 3 се́бѣ, 6 собо́ю) є замітка: То̀ себѐ да̀ гл҃етсѧ пре҄на́шъ (м҃заб, м҃наб, м҃да).

Вказуючих заіменників три: се́й, то́й, о҆́ный. ꙋ҆казателное значе́нїе є҆́стъ, є҆́же ꙋ҆каза́нїе ꙗ҆влѧ́етъ (м҃да). Се́й (сер. р. сі́е) має: 2 відм. сего̀ (і 4 відм. муж. р.), 3 семꙋ̀, й се҇м, си҇м (си̂мъ); 1, 4 і 5 відм. дв. ч. всіх родів сі́ѧ, й сі́ю, 2 сею̀, 3 і 6 си̂ма; у множині 1 і 4 відм. муж. р. сі́и, сер. і жін. сі́ѧ, дальші: си̂хъ, си̂мъ, си́ми. Однина жін. р. сі́ѧ, сеѧ̑, се́й, сі́ю, сею̀ (м҃дб). То́й (то́е) деклїнуєть ся так: 2 відм. тогѝ (і 4 відм. муж. р.), 3 томꙋ̀, й то҇м, 6 ты҇м, й тѣ҇м; двійне число для трьох родів: 1 і 4 відм. ты́ѧ, й тꙋ́ю, 2 тою̀, 3 і 6 ты̂ма (в жін. і сер. р. також тѣ̂ма); 1 відм. одн. ж. р. та́ѧ, 2 тоѧ̑, 3 то́й, 4 тꙋ́ю, 6 то́ю; у множині має муж. р. в 1 і 4 відм. ты́и, жін. ты́ѧ, сер. та́ѧ, а прочі відмінки такі: 2 ты̂хъ, й тѣ҇х, 3 ты̂мъ (в жін. і сер. р. також тѣ̂мъ), 6 ты́ми (в жін. і сер. р. також тѣ̂ми) (н҃аб).

Заіменники: зижди́телныѧ й ꙋ҆каза́телныѧ приходять і в „Адельфотесі" (55к). Що тикаєть ся відміни заіменника то́й, множина для муж. р. ты́и, ты̂хъ, ты̂мъ, а для жін. і сер. ты́ѧ, ты҇х, ты҇м істнує в „Адельфотесї" як родівник (11к.), а множина для жін. р. ты́ѧ, тѣ̂хъ, тѣ̂мъ приходить у партії про заіменник (58к.). На скільки позволяли пять відмінків „Адельфотеса" супроти шістьох Зизанія, ввійшов з нього і взірець відміни заіменника се́й (56к.) до граматики Лаврентія. Як передтим, так і при заіменниках змішаний 3 і 7 відм. у „дательнім". Взірці: а҃зъ, ты̂, о҆нъ, мо́й, се́й, то́й приходять і в „Адельфотесі".

Дефініції Лаврентія поодиноких значінь заіменників є тілько розширеннями термінів і мабуть приналежать самому авторови. Хоч у латинській граматиці звертає Мелянхтон увагу, що ‚significatio in primis est tradenda pueris' (ст. 141), але його поділ заіменників по значінням не має нічого спільного з поділом Лаврентія. Можливо, що в Лаврентієвім поділї треба видїти три середні ґрупи заіменників із грецької граматики Мелянхтона: ‚Pronominum alia prima sunt, alia posseßiua, alia demonstratiua, alia relatiua, alia composita' (81б).

Такий поділ заіменників у грецьких граматиках загальний, прим. у Ляскаріса (75б і 76а) та Неандра [1]).

Ѡ ГЛАГОЛѢ.

Глъ єсть, гласъ ꙗвлѧющъ дѣлати нѣчто или страдат. ꙗко, сѣкꙋ, сѣкꙋсѧ (ила). В „Адельфотесі" відмінна дефініція: Глаголъ єстъ часть слова скланѧєма, съразличными времены, дѣйство, или страсть. или средне нѣчто знаменꙋѧй (61к). Як дефініція „Адельфотеса" взята з Ляскаріса (17б, 18а), так Зизанія запозичена з латинської граматики Мелянхтона: Verbum est uox, significans agere aliquid, aut pati: ut, Verberare, actionem significat! Verberari, paßionem (ст. 144). Такаж дефініція і в Відавского (30 б), Люнуля (Erotemata 11б, Rvdimenta 22б) та Спанґенберґа (68а), в останніх двох із тими самими примірами. В Хрисольора також дієслово се *,μέρος λόγου ἄπτωτον, ἐνεργίαν ἢ πάθος σημαῖνον'* (ст. 22).

Дієслову послѣдꙋютъ — декѧт: залогъ, ѡбразъ, видъ, начертаніє, число, лицє, времѧ, сꙋпрꙋжество, и родъ. Таксамо в Крузія (II, 1573, ст. 114). Залогѡв пять: Дѣлателныи, страдателныи, средній, посредственныи, и ѡбщій. Лаврентієвому термінови „залогъ" відповідає термін „родъ" „Адельфотеса", де родів є пять (61к). Ті самі і в граматиках Крузія (II, 1573, ст. 117) і Ляскаріса (17б, 18а).

Діяльний рід дѣланіє значит. ꙗко, ѹчꙋ, сѣкꙋ, вѣлю. Страдальний рід страданіє значитъ. ꙗко, ѹчꙋсѧ, сѣкꙋсѧ, вѣлюсѧ. Среднїй залогъ єстъ, їже ниже дѣланіє, ниже страданіє значит, но посредственно нѣчто. начертаніеже дѣлателного имат непреложное въстрадателное. ꙗко, здравствꙋю (прим. з „Адельфотеса", 61к.), стою. Посредственный залогъ єстъ, їже начертаніє страдателнаго имат, значеніє же близь ѡбраза ꙗвлѧющаго дѣланіє, или страданіє, ꙗко, пекꙋсѧ, тщꙋсѧ, боюсѧ, и прочаѧ. Ѡбщій залогъ єстъ, їже начертаніе имат страдателнаго, значеніеж съдержит, дѣлателнаго и страдателнаго. ꙗко, ѹчꙋсѧ грамматіки, ѹчꙋсѧ ѿ дїдаскала. понꙋждаюсѧ на дѣло, понꙋждаюсѧ ѿнѣкоего (наб. ика). Подібні дефініції і в Мелянхтоновій латинській граматиці: Actiuum est, quod in o definit, & actionem significat: ut, Amo, Verbero. Passiuum est, quod in o definit, & paßionem significat: ut, Amor, Verberor. Neutrum est, quod in o definit, & propemodum actionem uel paßionem

[1]) Graecae linguae erotemata. Michaele Neandro Sorauiensi autore. Cum Praefatione Philippi Melanchthonis. Basileae, 1556 (Цїсарська бібл. в Відні 44. L. 75), ст. 50.

significat, ueruntamen absolutè, hoc est, ut casum actiuorum aut paßiuorum non requirat: ut, Sto, Curro, Frigeo, Caleo, &c. Commune genus uerborum in or desinentium est, quae promiscue aliâs actiuè, aliâs paßiuè significant. Deponentia dicuntur, quae cum in or desinant, alteram tamen significationem deponunt, & aut actiuè significant... Aut neutraliter (ст. 145—148). Дефініції Відавского (31a) запозичені в Мелянхтона; подібні і в Ляскаріса (13об, 131a). Спанґенберґ висказав ся про ‚neutrum', що ‚propemodum paßionem significat, sed casum paßiuorum repudiat... et significatio illorum non transit in aliquam personam' (Rvdimenta, 29a). Що ‚neutrum' ‚non habet passiuum' запримітив і Тухолець (Institutiones, 106б).

"Образѡв є̑стъ четы́ри: Йз'ꙗ̑ви́тел'ны̑, ѝли̑ ѹ҆каза́те̑ны̑, повели́тел'ны̑, жела́те̑ны̑ ѝмѣ́ти, ѝли̑ Моли́твен'ны̑, непредѣ́лны̑, ѝли̑ неѡ҆ба́вны̑. Перший **про́сто н҇ѣчто бы́ти ѹ҆ка́зꙋе̑.** ꙗ҆̀ко, ѹ҆чꙋ̀, біꙋ̀; другий **въповеле́ніи ѹ҆потребла́е̑ся.** ꙗ҆̀ко, ѹ҆чѝ, бі́й; третій, **ѝмже н҇ѣчто бы́ти жела́емъ.** (звичимо) ꙗ҆̀ко, да̑ ѹ҆чꙋ̀, да̑ біꙋ̀; останній **ѝзвѣ́ст'ныѧ числа̀ ѝ лица̀ непріе̑ле̑.** ꙗ҆̀ко, ѹ҆чи́ти, би́ти (ѝваб). Приміри на біꙋ узяті з „Адельфотеса" (61к.), впрочім тут способів пять і вони називають ся „изложеніями". В Богоріча тільки способів, що й у латинській граматиці, отож пять (ст. 93).

Дефініції способів такіж, як у латинській граматиці Мелянхтона: Indicatiuus, qui simpliciter fieri aliquid, aut non fieri definit. Imperatiuus, quo imperando utimur. Optatiuus, quo optamus, non definimus quid fiat: adeoque degenerat hic ab Indicatiuo, ut ad absoluendam sententiam ferè adciscat aduerbium optandi... Infinitiuus per se neque personam certam, neque numerum definit... (ст. 153). Правда, в Мелянхтона істнує іще „subiunctiuus", але, що були перерібки граматики Мелянхтона з чотирма способами, тими самими, що в Зизанія, доказом того віртемберське виданнє граматики Мелянхтона з 1629 р., в якім на питаннє: Quot sunt modi? вичислені в відповіди чотири способи: Indicativus, Imperativus, Conjunctivus et Infinitivus (ст. 136).

Ви́дыже два̀, Пе̑вооѡ́бра̑ны̑ (глаголю̀, чита́ю) и **Произво̑'ны̑** (гл҃ꙋю́, ѹ҆чи́товꙋюсѧ, то́естъ в' чита̑е ѹ҆правлѧ́юсѧ). Їх дефініції вже звісні. Число два спільне не тілько з „Адельфотесом" (61к.), але й майже всїми сучасними граматиками. За то коли в „Адельфотесі" три начерта́ніѧ (61к.), в Зизанія начерта́ній гл҃а є̑стъ двѣ̀. Про́стое. ꙗ҆̀ко, пишꙋ̀. несꙋ̀. Сло̑'ное. ꙗ҆̀ко, преписꙋ́ю, Нано́шꙋю (ѝга). Так і в латинській граматиці Мелянхтона (ст. 155) й Івана Тухольця (Quęstiones, 34a).

Звісні три числа й особи спільні не тільки з „Адельфотесом“, але й з прочими граматиками, перші грецькими, останні і латинськими. Приміри на особи: кію, кіеши, кіетъ узяті з „Адельфотеса“ (62в.).[1]) Временъже три. Настоящее. Протяженное. и Будущее. Изнихже и инаѧ три раждаютсѧ. Изъ Настоѧщаго мимошедшее. Из протяженънаго, пресовершенное. Изъ Будущаго, непредѣлное. Ѡбаче не въ всѣхъ глѣхъ всѣ бываютъ. Въ овых бо непредѣлное лишаетсѧ, мимошедшее же естъ. Въ овыхже мимошедшее лишаетсѧ, непредѣлное же естъ (нгб, нда).

Сѹпрѹжествъ естъ двѣ. Пеpвое, и Второе. До першої конюґації належуть дієслова, закінчені на аю, на ѣю, и на ѧю. Ихже мимошедшее, на ах, или на их, на ох, на оух, или на ых, на ѣхъ, на ѧх. Будущее на у, или на ю (нда). Второе сѹпрѹжество естъ, глъ кончащихсѧ, на у на ъ. на ю. и на ую. Ихже мимошедшее, на ах, на их, на ох, на оух, или на ых, на ѣхъ и на ѧх. Будущее же, на у, или на ю, или на ъ, или на у (гео).

Що до родів, їх чотири; вони такі самі, як в імени (нѕб).

Взірець першої конюґації: ıавлѧю. Настоящее: одн. ю, еши, ет, дв. ч. ева, вѣ, ета, та, мн. емъ, ете, ют. Мимошедшее кончаетъсѧ, на их, или ах, оух, ых; одн. ıавих, ıавилъ еси, ла, ло. и ıави, ıави. дв. ч. ıавиховѣ, ва, ıависта, ıависта, мн. ıавихом, ıависте, ıавиша. Протяженное: одн. ıавлѧх, ıавлѧлъ еси, ла, ло. и ıавлѧше, ıавлѧше, дв. ч. ıавлѧховѣ, ва, ıавлѧста (нза). Пресовершенное: одн. ıавлѧах, ıавлѧлъ еси, ıавлѧаше, ıавлѧаш, дв. ч. ıавлѧаховѣ, ıавлѧаста, аста, мн. ıавлѧахом, ıавлѧасте, ıавлѧаху, ıавлѧаше. Будущее: одн. ıавлю, ıавиши, ıавитъ, дв. ч. ıавива, вѣ, ıавита, ıавита, мн. ıавимъ, ıавите, ıавѧтъ (нзб).

Приказовий спосіб теперішнього часу: одн. ıавлѧй, да ıавлѧет, дв. ч. ıавлѧита, да ıавлѧета, мн. ıавлѧите, да ıавлѧют; будучого: одн. ıави, да ıавит, дв. ч. ıавита, да ıавита, мн. ıавите, да ıавѧт (нзб, нна).

Молитвенного теп. ч. творить ся доданнем злучника да до прямого способу тогож часу. Мимошедшее: одн. да ıавилбых, ıавилбы еси, ıавилбы, дв. ч. да бы ıавиховѣ, ıавиставы, бы, мн. да бы ıавихомъ, ıавистебы, ıавишабы. Протяженное: да бы ıавлѧх; Пресовершенное: дабы ıавлѧах; будущее: да ıавлю (ннаб).

Дієіменник теп. ч. ıавлѧти, буд. ч. ıавити (ннб).

---

[1]) Первісне жерело того приміру граматика Діонїзія, Egenolff, op. cit. ст. 27.

Ѿ ПРИЧАСТІИ.

Причáстїе єстъ чáсть слóва склонѧ́ема, причащáющаѧсѧ свóйств҄у гл҃а и҆ и҆мени (н҃ѳа). Се відмінний переклад, ніж в „Адельфотесї“ (к. 69), дефініції Ляскаріса: *Μετοχή ἐστι μέρος λόγου κλιτόν, τῆς ἰδιότητος τοῦ ὀνόματος καί τοῦ ῥήματος μετέχον* (23б, 24а). Такаж дефініція і Дїонїзія; замісць ‚*μέρος λόγου κλιτόν*' стоїть у нїй ‚*λέξις*' [1]). В латинській мові з Доната (29а) як ‚participium est pars orationis declinabilis, partem capiens nominis, partemque uerbi' виступає ся дефініція у Люпуля (Erotemata, 15б, Rvdimenta, 30б). Спанґенберґа (86а), Мануція [2]) і Івана Тухольця (Institutiones, 145а, Questiones, 40а). Дїєприкметникови послѣ́дѹетъ вісїм: **Рóдъ, Ви́дъ, Начертáнїе, Числó, Падéжъ, Врéмѧ, Залóгъ, и҆ Сѹпрѹ́жество** (н҃ѳа), як в „Адельфотесї“ та Ляскаріса. Про них близше не сказано нїчого.

Дїєприкметник теп. ч. ꙗ҆влѧ́ѧй, ꙗ҆влѧ́ющаго, ꙗ҆влѧ́ющи, ꙗ҆влѧ́ющїѧ, ꙗ҆влѧ́ющее; „минушедшого“: ꙗ҆ви́вый и҆ли ꙗ҆ви, ꙗ҆ви́вшаго, ꙗ҆вившаѧ, и҆ ꙗ҆вивши, ꙗ҆вившїѧ, ꙗ҆ви́вшее; „непредѣлного“ ꙗ҆вльшї, ꙗ҆вль, ꙗ҆влей, ꙗ҆влша, ꙗ҆влши, лѧ, ꙗ҆влшїѧ, ꙗ҆влшее; будучого ꙗ҆влѧ́ющїй, ꙗ҆влѧ́ющаго, ꙗ҆влѧ́ющаѧ, ꙗ҆влѧ́ющїѧ, ꙗ҆влѧ́ющее (н҃ѳаб).

По сїм розмірно короткім роздїлї о „причастїи“ йде дальший виклад про дїєслово. Як з одного боку ся короткість може бути хоч слабим почутем неправильности думки про дїєприкметник як осібної части мови, так із другого вона є виплывом наслїдування грецьких граматик, які також не мають специяльного обговорення дїєприкметника, хоч він наведений як осібна часть мови в етимольоґії.

Страдальний рід творить ся через додание заіменника сѧ, отож: ꙗ҆влѧ́юсѧ, ꙗ҆вихсѧ, ꙗ҆влѧ́хъсѧ, ꙗ҆влѧхсѧ, ꙗ҆влюсѧ, ꙗ҆влѧ́йсѧ, ꙗ҆висѧ, да̀ ꙗ҆влѧ́юсѧ, да̀ бы ꙗ҆ви́хъсѧ, да̀ ꙗ҆влѧ́лъ бы́хсѧ, да̀бы ꙗ҆влѧхсѧ і т. д. (ѯаб, ѯааб, ѯваб).

В подібний спосіб перепроваджена відміна спасáю (спасóхъ, спсах, и҆ спсаах, спасѹ, спасáй, спаси, спасáѧй, спасый, спасшїй, спасáющїй) в дїяльнім і страдальнім родї (ѯвб — ѯѕб), въставáю, и҆ли, въстаю (ѯѕб — ѯиб), глашѹ (гласих, глашах, възгласи́хъ, възглашѹ, глашáй, възгласи, глашáѧй, гласи́вый, и҆ли гласи́въ, възгласи́вшїй, възглашáющїй), глашéнѹ, въглашéнѹ быти (ѯиб — ѻвб), бїю (приходить і в „Адельфотесї“) (бїемый) (ѻвб — ѻѕа).

---

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 33.

[2]) Aldi Manutii Romani Institutionvm grammaticarvm libri qvattvor, 1513, LIVб (Віденська унїв. бібл. I 148807).

Закінчує партію про дієслово ѡсꙋщественный Гл҃ъ: одн. есмъ, еси, есть, дв. ч. есва, еста, еста, мн. есмо, ꙑ, есте, сꙋть. Мимошедшее, и протяженное: бѣхъ, и быхъ, былъ еси, бѣ, и бяше, бѣховѣ, бѣста, бѣста, бѣхомъ, бѣсте, бѣхꙋ; или на я. Непредѣлное: быхъ, быⷭ҇ еси, и бяше, бысть и бяше, быховѣ, быста, быста. Буд. ч. бꙋдꙋ, бꙋдеши, бꙋдетъ, бꙋдева, бꙋдета, бꙋдета, бꙋдемъ, бꙋдете, бꙋдꙋтъ. Прик. спос. теп. ч. бывай, да бываетъ, бывайта, да бываета, бывайте, да бываютъ, буд. ч. бꙋди і т. д. Теп. ч. молитвеннаго ѡбраза: да есмъ, „непредѣлного" да былъ быхъ, будучого да бꙋдꙋ. Відміна есмъ є і в „Адельфотесї".

Дїєіменник теп. ч. бывати, буд. ч. быти, дїєприкметники: „непредѣлного" бывый, бывшая, бывшее, теп. ч. сый, сꙋщи, сꙋщее, буд. ч. бꙋдꙋщій, бꙋдꙋщая, бꙋдꙋщее (ѻѕа — ѻзб).

Подобаетже вѣдати ꙗко сꙋтъ глаголы безличныя, ꙗко скланяемыя, или стропотныя, ꙗкоже и в грецкомъ ꙗзыцѣ. ꙗко, подобаетъ, достоитъ, гл҃ю, и рекꙋ. ихже неканона, но потребленія искати подобаетъ. Ащеже и не ꙗко достоитъ раздроблены сꙋтъ посꙋзигіяхъ гл҃ы. ꙗкоже въ греческомъ ꙗзыцѣ нечꙋдися възлюбленныи мой дрꙋже таковаго бо сила а не презорство бысть сьписателево. зриже ꙗко иперваѧ естъ словенская граммматіка (ѻзб, ѻна).

Ѡ ПРЕДЛОЗѢ.

Предлогъ естъ часть слова не скланяема, предъ иными Слова частьми полагаема (ѻно). Дефініція „Адельфотеса": Предлогъ естъ часть слова нескланяема, предлагаема всѣми слова частми, во сложеніи и сочиненіи (149 к.) — є перекладом дефініції Ляскаріса: *Πρόθεσίς ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον, προτιθέμενον πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν, καὶ ἐν τῇ συνθέσει, καὶ συντάξει* (77a). Дефініція Ляскаріса се мало що змінена дефініція Діонїзія: *Πρόθεσίς ἐστι λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει* [1]). Дефініція Зизанїя являєть ся перекладом першої половини дефініції у граматицї Люпуля: Praepositio est pars orationis indeclinabilis, quae praeponitur aliis partibus in oratione, et earum significationem aut mutat, aut complet, aut minuit (Rvdimenta, 37a). І Заборовскі подав виясненнє терміну „praepositio" в той спосіб, що ся часть мови ‚praeponitur aliis partibus in oratione' [2]) (14a).

---

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 38. Граматику Діонїзія видав також Емануїл Беккер в „Anecdota Graeca, Volumen secundum", Берлїн, 1816.

[2]) Я мав під рукою примірник Ягайлонської бібліотеки (ч. 888), що на його обортнїй сторонї окладинки є записка: Videtur

В грецьких граматиків приіменників 18, і так в „Адельфотесї“ (149к.), в Лаврентія є́стъ жѐ Пре́длóгѡв ӡі. Въ, Къ, Съ, Пред, предо, Над, надо, Под, подо, Ѿ, нà, пò, ꙗ҆ко, пòнас. прй, ꙋ҆, ѿ, йзъ, чрéзъ, пò, вед'лꙋгъ, рáди, дѣлма, дѣлѧ, вмѣсто. Сꙋтъже й йнꙑѧ нѣкїѧ чáсти, ꙗ҆же могꙋтъ предлóги нарицáтис, нò тóк'мо въсложéнїи ꙋ҆потребл҄ѧ́емаѧ. ꙗ҆ко, във, въвꙑшáю. въсъ, въсхождꙋ. про, проречéние. пре, презирáнїе, йлй, превéлїе. рáзъ, разграблéнїе (оиб). Ся роля приіменників зазначена в грецьких граматиках уже в самій дефініції; що приіменники служать до складання инших частий мови, зазначували се й латинські граматики, прим. Тухольця (Quęstiones, 44б).

Пригадуючи, що в Лаврентієвім „дательнім“ злив ся 3 і 7 відмінки, наведу з партії ѡ҆ сочинéнїи предлогѡв лучення приіменників з поодинокими відмінками: въ з 3 і 4 відм. (въ цéркви, въ црков, вдѣвици, вдвцꙋ); къ з 6 відм. (къ тебѣ, къмнѣ); съ з 6 відм. (събóгом,[1]) сънáми); пред, предо з 6 і 4 відм. (предтобóю, предомнóю, предмéне); над, надо з 6 і 4 відм. (над грáдомъ, надомнóю, надгрáдъ); пóдъ, подо з 6 і 4 відм. (поддрéвомъ [2]), поддрéво, подомнóю); ѡ҆ з 3 і 4 відм. (ѡ҆ мнѣ, ѡ҆ вáсъ); нà з 3 і 4 відм. (нà мнѣ, нà вáсъ); по з 3 і 4 відм. (пò мнѣ, пò вáсъ); прй з 3 і 4 відм. (прй мнѣ, прй вас); ꙋ҆ з 4 відм. (ꙋ҆тебе, ꙋ҆вас); ѿ з 2 відм. (ѿнáших, ѿнáсъ); йзъ з 2 і 4 відм. (йз'чрéва, изнас); чрéзъ з 4 відм. (чрез мéне, чрез достóинство, надгóдность); пò, вéдлꙋгъ, йли пò з 3 відм. (пò пáв'лѣ ꙋ҆чит, подѣлꙋ мздà, пò тебѣ пойдꙋ); рáди з 2 відм. (áвраáма рáди, нас рáди, менè рáди); вкінцї вмѣсто з 2 і 4 відм. (вмѣстонéго тꙑ̀ бꙋди, вмѣсто вас óнй бꙋдꙋтъ) [3]) (оав, паб).

Ѿ НАРѢЧІИ.

Нарѣчие éстъ чáсть слóва нè скланѧ́ема, пред глаголом, йлй пò глаголѣ глаголéма. ꙗ҆ко, глю блгѡ. блáгѡ глю (па). Се переклад дефініції Діонїзія: *Ἐπίρρημά ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι* [4]). В „Адельфотесї“ переложена вона з граматики Ляскаріса (77б, 78а) трохи відмінно: Нарѣчїе éстъ чáсть слóва нескланѧ́ема на глагóлъ глаголéма, йлй надглаголема (154к.).

---

esse: Erotemata de octo partibus orationis, auctore Stanislao Zaborowski (Краків, 1524).

[1]) В „Адельфотесї: собóгомъ. [2]) под дрéвом й под дéревомъ.

[3]) Приіменники „Адельфотеса“ отсї: въ, во, ѿ, со, ко, пред, на, по, ради, вомѣсто, ѡ҆, объ, под, чрезъ.

[4]) Egenolff, op. cit. ст. 39.

Як у Крузія (II, 1573, ст. 292) і Відавского (71б), так і в Зизанія послѣдꙋютъ прислівникови: Вйдъ, Начер'танїе, Ра³сꙋж'деніе, и значенїа. Видів два: Пер'воѡ'бразный. ꙗ҆́ко, вчера. оу҆́тро. Производный. ꙗ҆́ко, мꙋдрѣ, добрѣ (п҃аа). В Відавского також 'species aduerbiorum sunt duae: Primitiua, vt heri, cras. Deriuatiua, ut prudenter, pulchre' (71б).

Начеръта́нїйже двѣ: Простое ꙗ҆́ко, крѣпцѣ. Сложъное ꙗ҆́ко благочи'нѣ (п҃аб). В Відавского 'figurae aduerbiorum sunt duae: Simplex, ut prudenter, mądrze. Composita, vt imprudenter, niemądrze' (73б). І в Тухольця дві 'figurae' прислівників (Quęstiones 43б). Тут також три степені 'comparationis aduerbiorum' 'sicut in nomine' (43а). Три ра³сꙋжденїа степенїй і в Лаврентія, та́коѡжде ꙗ҆́коже и въ имени: Крѣпцѣ, крѣпча́йше, крѣпчае. мно́гѡ, множа́йше, множае. Невъвсѣ́хже нарѣчїа́х три степени могꙋт быти (п҃аб).

Як у Відавского 'significationes Aduerbiorum multae sunt' (71б), так у Зизанія ра³лич'нaа, значе́нїа прислівників. Усіх 22 [1]: вре́мене (нн҃ѣ, днес, вчера,[2]) дре́в'ле[3]), оу҆́трѡ, посем, егда, тогда, оуже, абие); мѣ́ста (горѣ, низꙋ, внꙋтръ, внѣ, близь[4]), далече, здѣ, ѣ, та́мѡ, и про́чаа); ка́чества[5]) (добрѣ, злѣ, бл҃гѡ, въскорѣ[6]), оудобъ, мꙋдрѣ[7]); количества (мно́гѡ[8]), ма́лѡ[9]), единощею, дважды, трижды, множицею, помно́гꙋ); ѿрица́нїа[10]) (ни, никакоже, ѿнюд); оувѣща́нїа (сице, та́кѡ, въпра́в'дꙋ, въисти'нꙋ, всѧ́кѡ, ами́нь); молитве'нaго (да, ами́нь); оуподобле́нїа (ꙗ҆́ко, ꙗ҆́коже, сице, та́кѡ, она́кѡ, ꙗ҆́кобы); оудивле́нїа (ѡ҆́, а, га, ꙗ҆́ко); рида́нїа[10]) (оу҆́вы, ѡ҆́хъ, горе); неизвѣ́ства (подобнѡ, либо́й, мню,[11]) сирѣч подобнѡ та́къ, подобнѣ)[11]); чина[12]) (пре́жде, послѣди, вначалѣ, посем); събра́нїа (кꙋпнѡ, вкꙋпѣ)[13]); ра³дѣле́нїа[14]) (безъ, кромѣ, ра³вѣ, то́кмѡ); ра³сꙋжденїа[15]) (ѕѣлнѣе, множае, мнѣе,[16]) паче,[17]) вѧ́щше, скорѣе); въпроше́нїа[18]) (гдѣ,[19]) ѿкꙋдꙋ, когда, въскꙋю,[20]) чесо́ради, ка́кѡ); велича́нїа, или ра³простране́нїа (ѕѣло,[21]) всѧ́кѡ,[22]) праве докꙋска); клине́нїа[23]) (ей); ѿклине́нїа (ни)[24]); ꙗвле́нїа[25]) (ꙗ҆́вѣ); тае́нїа[26]) (тай) та неоудо́в'ства (негли, едва)[27]), (п҃ваб, п҃га, п҃еа).

---

[1]) Спільні з „Адельфотесом" підчеркнені.

[2]) В „Адельфотесі" вчера. [3]) дре́внее. [4]) близъ. [5]) посре́дства. [6]) воско́рѣ. [7]) премꙋдрѣ. [8]) В ґрупі: посре́дства. [9]) ма́лощи. [10]) рида́телныа. [11]) В ґрупі: оуравни́телныа. [12]) чино́вныа. [13]) вокꙋпѣ. [14]) раздѣли́телныа. [15]) разсꙋди́телныа. [16]) мнѣе. [17]) найпаче. [18]) вопроси́телна. [19]) гдѣ. [20]) воскꙋю. [21]) В ґрупі: повели́телнаа. [22]) В ґрупі: извѣ́стна. [23]) клатве́нныа. [24]) В ґрупі: ѿмѣта́телныа — ни. [25]) изаби́телнаа. [26]) прикрове́ннаа. [27]) В ґрупі: ослаби́телныа.

Ще більше значінь прислівників відмічено в „Адельфотесї". Тут є прислівники: врє́менє значáщїѧ ꙗ́влѧ́ющїѧ, врє́менє надстáтелнꙑѧ, посредстка, колúчества, творúтелнаѧ, мѣ́стна, молúтвеннꙑѧ, бѣдностраждáтелнꙑѧ, є́же и̂ ридáтелнаѧ, ѿмѣтáтелнꙑѧ, ѿтрицáтелнꙑѧ, ѹ҆подобúтелнꙑѧ, ѹ҆дивúтелнꙑѧ, ѹ҆равнúтелнꙑѧ, чинóвнꙑѧ, собирáтелнꙑѧ, повелúтелнаѧ, разсѹдúтелнꙑѧ, вопросúтелна, извѣ́стна, полагáтелнꙑѧ, клѧтве́ннꙑѧ, и̂лú ѿвѣщавáтелнꙑѧ, ѿклѧтве́ннаѧ, зрúтелнꙑѧ, слагáтелнꙑѧ, раздѣлúтелнꙑѧ, ѻ҆слабúтелнꙑѧ, изѧвúтелнаѧ, прикровéннꙑѧ, ѹ҆казáтелнꙑѧ, ѿстоѧ́телнаѧ, возбранúтелнаѧ (к. 155--7).

Як значіння прислівників в „Адельфотесї" взяті з Ляскаріса (77б, 78а), так Лаврентій повибирав значіння для своєї граматики з ріжних граматик: Ляскаріса, латинської граматики Мелянхтона (ст. 199—206), Крузія (II, 1573, ст. 292-296), Відавского (71б) та Тухольца (Quęstiones, 43а). Що тикаєть ся значінь прислівників загалом, довгий їх ряд уже в граматиці Доната (к. 24-27), а з бігом часу той ряд усе примбільшував ся значно так, що в кождій тодїшній граматиці подибуємо дуже велике число значінь прислівників [1]).

Ѡ СЪЮ́ЗѢ.

Съю́зъ є́сть чáсть слóва несклонѧ́ема, и̂нꙑѧ чáсти съкѧ́зѹющъ починѹ̀ съчинéнїѧ. ꙗ́ко, чл҃къ и̂ кóнь. хóди҃т и̂ трѹждáетсѧ (и̂да). В „Адельфотесї" Союзъ є́сть чáсть слóва несклонѧ́ема. свѧ́зѹющи и̂нꙑѧ чáсти слóва, вопомꙑшлéнїє сочúномъ (157к.). Обі сї дефініції се відмінний переклад дефініції Ляскаріса: *Σύνδεσμός ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον, συνδέον τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου εἰς διάνοιαν μετὰ τάξεως.* Coniunctio est pars orationis indeclinabilis, coniungens alias partes orationis in sententiam cum ordine (78б, 79а). Також дефініція Мосхопула (8б), Урбана (ст. 155). В Теодозія дефініція мало що відмінна: *Σύνδεσμός ἐστι μέρος λόγου ἄπτωτον συνδοῦν τὰ μέρη τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου* [2]).

---

[1]) Прим. в граматиці Кляя. Пор. Ältere deutsche Grammatiken in Neudrucken. Herausgegeben von Joh. Meier. II. Die deutsche Grammatik des Johannes Clajus. Nach dem ältesten Druck von 1578 mit den Varianten der übrigen Ausgaben herausgegeben von Friedrich Weidling, Strassburg, 1894, ст. 120—126. Впрочім ся граматика, як і инша німецька граматика Альберта (вийшла в тім видавництві: III. Die deutsche Grammatik des Laurentius Albertus. Herausgeben von Carl Müller — Fraureuth, Strassburg, 1895) має тільки спільного з граматикою Лаврентія Зизанїя, на скільки були їм усім звісні спільні жерела.

[2]) Goettling, op. cit. ст. 17.

Зі злучників сꙋтъ же ѻбы(а) оу҆бо сълꙉплающїя [1]) (и҃, оу҆бо, же). ѻбыа же разд꙼ѣлающїя [2]) (ли҃, и҃ли). ѻбыа же прикасающїяса [3]) (а҃ще, понеже, поне). ѻбыа же винов꙼ныа [4]) (а҃ще, да, ꙗ҆ко да, ради, ꙗ҆ко, но, понеже, тѣмъ, тѣмже, бо), ѻбыаж въпросныа (оу҆бо[5]), е҆да) [5]). ѻбыа же ꙋ҆тверждающїя, и҃ли ꙋ҆вѣщавающїя (оу҆бѡ,[5]) прочее) (п҃даб). В Відавского ‚species potestatis, seu significationis sunt septem', спільно з Лаврентієвою граматикою: Copulatiua, Disiunctiua, Causalis, Approbatiua (73б). Три перші з наведених а крім того й ‚coniunctiones continuatiuae' приходять і в Мелянхтоновій грецькій граматиці з 1522 р. (92аб) та в Ляскаріса (78б, 79а); тільки три перші на шість ґруп злучників в Крузія (II, 1573, ст. 301). В Діонізієвій граматиці *‚τῶν δὲ συνδέσμων οἱ μὲν εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ διαζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ δὲ παρασυναπτικοί, οἱ δὲ αἰτιολογικοί, οἱ δὲ ἀπορηματικοί, οἱ δὲ συλλογιστικοί, οἱ δὲ παραπληρωματικοί'* [6]). Як при прислівниках, так і при злучниках Зизаній був еклектиком.

VIII.

Як у виданню Камерарія латинської граматики Мелянхтона останній розділ трактує про ортоґрафію, так і Лаврентій помістив по останній части мови Каноны Орѳографїи. Зі самозвуків е҆дин҃ственнѡ а значитъ. ꙗ҆ко, чловека спаща, сѣдяща. Полагаетъжеся нѣкогда и҃вмѣсто я, в'е҆дин҃ственном числѣ. ꙗ҆ко, възжада тебе дꙋша моа, милость твоа господи и҃проч꙼я. И҃ въмножествен꙼номъже числѣ полагаетса, е҆гда требѣ е҆стъ двое я вкꙋпѣ писати, тогда пер'вое я бꙋдет, второеже а, къмѣсто дрꙋгого я. ꙗ҆ко, помянꙋх дни древная (п҃еа). Статя ѡ множествѣ ї ѡ е҆ді҃нствѣ „Разсужденій" проф. Яґіча приказує також: пиши же ї азъ ко единьствꙋ (ст. 719). Инша статя звертає увагу, що а҃ще два ꙗ стꙋнꙋт в' рядꙋ в' кон'цѣ, то в' послѣднаго мѣсто пишется а҃зъ с варїею а, и҃ли просто ꙗ (ст. 642). Про то саме мова на стор. 647 і 656. Декуди призначуєть ся тільки для однини ꙗ, а для множини ꙗ (ст. 647, 720 і 721).

Другий самозвук є полагаетъся въсредѣ реченїя, и҃ли на кон'ци҃ реченїя. ꙗ҆ко, беззаконїе. Полагаетже нѣкогда и҃ само кромѣ съгласных ꙗ҆ко, посѣци҃ е҃, и҃ вначалѣ реченїя вмѣсто є, может писатися. Великоеже є, вначалѣ и҃ након҃ци҃ реченїя полагаетса. ꙗ҆ко,

[1]) В „Адельфотесі": сопл꙼ѣтателныя. [2]) сопряженныя. [3]) присовокꙋпителныя. [4]) виновловныя. [5]) В ґрупі: ѿглаголныя.

[6]) Egenolff, op. cit. ст. 42.

є҆диноро́дныѝ, є҆стество̀, є҆гда̀. оу҆множе́ніє, спасе́ніє (пєаб). Ортоґрафічна статя „Разсужденій“ проф. Яґіча велить писати є҆ в нача́лѣ і҆ в҆ кон҆цѣ, є҆сть в҆ сло́зѣ (ст. 640). Инша статя п. з. Сила соу҆щєствꙋ книжнаго писма̀ має таке правило: Великоє же є в нача́лѣ и҆ на кон҆ци ре́че́нїѧ полагаєтсѧ, ꙗ҆ко· є҆диноро́дныи, єстество̀, є҆гда̀, оу҆множе́ніє, спасе́ніє (ст. 718). Одна статейка кладе є҆ в нача́лѣ и҆ в҆ кон҆цы̀ (ст. 107). Що є з наголосом рівне є, говорить ся на ст. 657.

Що тикаєть ся ї и и, їх полага́єтсѧ и҆вначáлѣ рече́нїѧ, и҆ въсре́дѣ, и҆наконци. ї, вначáлѣ и҆менѐ гсдствен҆наг полага́єтъсѧ. ꙗ҆ко, і҆зра́иль, і҆ѡа́нъ. вначáлѣ ра҆зли́чїѧ, є҆динствен҆наго числа̀. ꙗ҆ко, ї҆же. Въ и҆ныхже и҆менах и вначáлѣ пи́шетсѧ. ꙗ҆ко, и҆мѧ̀, и҆сто́чникъ. Въ сре́дѣже рече́нїѧ, є҆гда̀ оу҆бо пре҆гла́сными, вы́нꙋ и҆ пи́шетсѧ ї, ꙗ҆ко, спсе́ніє. бжїє, ѡ҆спасе́нїи, и҆про́чаѧ. є҆гда̀ пре́дъ съгла́сными, тогда̀ и҆ пи́шетсѧ. ꙗ҆ко, ходи́ти, посѣти́ти. Въконци҆же ї пи́шетсѧ, всѣхъ и҆ме́нъ вто́раго склоне́нїѧ въда́телном падежи. въи҆ныхже паде́жех, и. ꙗ҆ко, род. но́щи, д. но́щи. род. кости, дат. ко́сти (sic. хиба вже: ко́стї) (пєб, пѕа). Лаврентієве правило нагадує анальоґічний уступ у „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча на ст. 711 в семій нотці: ї и и полага́єтсѧ и҆ в нача́лѣ рече́нїѧ и҆ въ средѣ и҆ на концы̀. ї в нача́лѣ и҆менѣ гдьственаго полага́єтсѧ, ꙗ҆ко· і҆зр҃ль, і҆ѡа́нъ. в нача́лѣ различїѧ є҆динственаго числа̀, ꙗ҆ко· и҆же (повинно бути: ї҆же) во и҆ны́хъ же и҆менахъ и в нача́лѣ пи́шетсѧ, ꙗ҆ко. и҆лїѧ, и҆сто́чникъ. въ средѣ же рече́нїѧ, є҆гда̀ оу҆бо, пред гла́сными, вы́нꙋ пи́шетсѧ ї, ꙗ҆ко· спсе́нїє, бж҃їє, ѡ҆ спсе́нїи, и҆ про́чаѧ. На 640 ст. сказано, що ї в҆ нача́лѣ и҆ в кон҆цѣ, и҆же въ сло́ѕѣ стоїть, то саме, а иншими словами читаєть ся на ст. 1007: и҆же в҆ складе, и҆ ї в началѣ и҆ в҆ кон҆цы̀.

О и҆ ѡ полага́ютсѧ и҆вначáлѣ и҆ въсре́дѣ, и҆наконци, вначалѣ оу҆бо о, ꙗ҆ко, о҆наго, о҆бра, и҆ про́чаѧ. А҆ ѡ та́кѡжде, ꙗ҆ко, ѡ предло́гъ и҆ ѿ чрез ѡ великоє пи́шетсѧ, та́кѡже ѡ҆браз ѡ҆бличник, и҆ прочѧ. Въсре́дѣже ѡ полага́єтсѧ то́кмѡ въмножественном числѣ, и҆къи҆же множество̀ значащих. и҆ндеже, о. ꙗ҆ко, чл҃кѡм, богѡ҆мъ, пра́ведничкѡм, грѣшникѡм, и҆про́чаѧ. Након҆ци҆же пи́шетсѧ, о оу҆бо въи҆мени, ѡ҆ка́чеже въсреднем, ѡ же, вънарѣчїи. ꙗ҆ко, досто́йно, досто́йнѡ. пра́ведно, пра́веднѡ. любез҆но, любез҆нѡ. и҆зрѧдно, изрѧднѡ, и҆ про́чаѧ (пѕаб). Про кладеннє она для означення одинини є мова в „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча на ст. 715, 719, 729, 1011 і 1015; про писаннє омеґи для означення множини на ст. 715, 716, 719, 725, 729, 1011, 1015.

Що до у, можетсѧ полага́ти у въсре́дѣ рече́нїѧ, пораз҆сꙋжде́-

нїю ѝскꙋсныˣ, нàпачеж сіе въ твор'цеˣ ꙁоблюдáетсѧ. ѝнаконцы̀ такѡж вдáтелноⷨ надежи. ꙗко, нáшемꙋ, вашемꙋ (п҃ѕб). Анальоґічного правила в „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча я не найшов.

На чергу приходить правило ставлення ъ і ь. ъ, Бъ двоˣ мѣстѣхъ полагáетсѧ всредѣ ѝнаконцы̀. Ѥгдà всредѣ полагáетсѧ, тогдà слогъ кратъкїи съставлѧетъ. ꙗко, съ члки. ѥгдаже наконцы̀, тогдà нѥсъставлѧетъ слога, нò глас дебело вѣщати творитъ. ꙗко, члкъ, законъ. ь же кынꙋ наконцы̀ полагáетсѧ, ѝтонкиⷨ гласоⷨ вѣщáетсѧ. ꙗко, конь, кость (п҃за). В згадуваній статї Сила соꙋществꙋ книжнаго писма̀ стоїть: Ѥ́ръ же ѝ е́рь, ъ въ двоихъ мѣстеˣ полагаетсѧ въ средѣ ѝ на кон'цы. е́гда въ средѣ полагаетсѧ, тогдà слогъ крат'кїи составлѧетъ ꙗко съ члкы. е́гдà же на концы̀, тогдà не составлѧетъ слога, нò гласъ дебело вѣщати творитъ, ꙗко члкъ, законъ. ѝ множественое число̀ значит'. е́рь же кынꙋ на кон'цы̀ полагаетсѧ ѝ тон'кимь гласомь вѣщает'сѧ, ꙗко конь, кость. полагаетъ же сѧ в кон'цы̀, е́дінственое число̀ значитъ. а̑ напр'чникъ над писмены [пишемы̀] ѡ̑боихъ силꙋ ѝмать, ꙗко множест'вен'ныи ѹмалител'ныи (ст. 717).

Що до ѣ, воно ѹн'ѣкиˣ вмѣсто е прием'летсѧ, е́гдà тѣлесныи глаголютъ вмѣсто телесныи ѝ ѡхристе, вмѣсто ѡ̑ хрїстѣ. ѝ ѡгосподе, спасѣ, ѝпрочаѧ. нелѣпоже е́сть иˣ ѹпотребленїе. ѹпотреблѧетжесѧ вмѣсто ѧ, ꙗко, вѣхꙋ, вѧхꙋ, ѝпрочаѧ. ѝ се̑ е́сть блголѣпно ѹпотребленїе (п҃заб). Той сам погляд повторений у цитованій уже статї: ѣжденїе пиши сице поставлѧѧ добрò в рѧдꙋ а̑ не на верхꙋ. се ѣ оу нѣкыˣ в' мѣсто е приемлетсѧ, е́гдà тѣлесныи глаголютъ въ мѣсто телесныи. і ѡ̑ хрсте въ мѣсто ѡ̑ хрстѣ, ѝ ѡ̑ гсдѣ спсѣ, ѝ прочаѧ. нелѣпо же ѝхъ е́сть ѹпотребленїе. ѹпотреблѧет же сѧ въ мѣсто ѧ, ꙗко вѣхꙋ вѧхꙋ, ѝ прочаѧ. ты̀ же пиши вѧхꙋ. ѝ се̑ е́сть блголѣпно ѹпотребленїе (ст. 717—718).

Восьме правило о ж звучить: Сего̀ ѡбыкоша ѹпотреблѧти людїе серъбстїи, ѝколоховѣ вмѣсто ꙋ, ѝ ю (п҃зб). Се перша половина правила повищої статї з „Разсужденій“ проф. Яґіча: Сего̀ ж ѡбыкоша ѹпотреблѧти людїе сербьстїи ѝ колохове въ мѣсто ꙋ і ю. а̑ще лꙋчитсѧ в' прилꙋчїѧхъ писатисѧ вѣсꙋ, ты̀ же пиши жсѧ, си'рѣчь вѣсж, псж, а̑ не ѝкъ ꙋ, понеже ѹподоблѧ'й по дѣйствꙋ е́го̀ і ѝмѧ е́мꙋ (ст. 718). Деякі статї кажуть писати ж юсъ тільки красоты̀ ради.

Ѧ, Никогдаже вначалѣ слова полагаетсѧ. нò въ средѣ ѝ нà кон'цы̀. своствен'ноже е́мꙋ множествен'ное число̀ значитъ. ꙗкоже ѡбыкоша писцѣ писати великои росіи. ꙗко, ѹмножишасѧ (хиба:

ѹ҆множ҆ишасѧ), ста́шѧ, велерѣчева́шѧ, раздѣли́шасѧ, скры́шѧ сѣть. И҆въи҆мені́же полага́етсѧ въмноже́ствен҆ном числѣ. ꙗ҆ко мнѡ́ги ча́да, ю҆но́шѧ, и҆ дѣвы. мо́жетже и҆нѣгде и҆въ̑динственномъ числѣ положи́ти (пзб, пиа). То само правило є і в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча: Никогда́ же в начлѣ сло́ва полага́етсѧ, но̂ въ средѣ и҆ на кон҆цы̀. сво́йственно же є҆мѹ̀ м҆нѡжестве́нное числѡ̀ зна́читъ, ꙗ҆коже о҆бы́ко́ша писцѣ писа́ти вели́кой Росі́и, ꙗ҆ко ѹ҆мнѡ́жишасѧ (sic, ѹ҆мнѡ́жишасѧ), ста́шѧ, велерѣчеваша (sic, велерѣчевашѧ), раз҆дѣлишася (sic, раз҆дѣлишасѧ), скры́шѧ сѣть, ꙗ҆ко мнѡги ча҆да, ю҆ношѧ и҆ дѣвѧ (ст. 718).

З Лаврентієвих двозвуків ꙗ҆ Ді́фдоⁿгъ вы́нѹ вначáлѣ речéнія полага́етсѧ. ꙗ҆ко, ꙗ҆сли, ꙗ҆влѧ҆юсѧ (пиа). І в „Разсужденіяхъ“ ꙗ҆ пи́шѹт в началѣ, а к҆ слоѕѣ і҆ в концѣ (ст. 640).

ѹ, и҆ оу, є҆динѹ си́лѹ и҆мѹт, вначáлѣ речéнія и҆ нáкон҆ци полагáютсѧ, тéкмѡ съравсѹжде́нием. ꙗ҆ко, сѹ҆дом, бо́гѹ, рѹ́кѹ несѹ (пиа). Статї „Разсужденій“ звичайно роблять ріжницю межи оу, яке ставлять на початку, а ѹ, яке кладуть у складї (ст. 640, 646, 647, 697), хоч в однім місцї ролї їх переставленї (ст. 1007).

Правило писання ы каже, що сѐ ы дебе́лым гла́сом вѣща́етсѧ ꙗ҆ко, влдка хс, ѹ҆потреблѧ҆ютже сего̀ нѣ́цыи (на҆паче же мо́сква) въ множе́ствен҆ном числѣ в҆мѣсто и. ꙗ҆ко, пра́ведници, пра́ведницы. и҆ грѣшники, грѣшникы. и҆ проч. и҆ сих мню̂ нелѣпо бы́ти ѹ҆потребле́ніе. прочеж и҆ным ѡ҆ставлѧ҆ю трѹдолюбев҆ным Спѹд (пиаб). Такеж правило читаєть ся і в „Разсужденіяхъ“: Сѐ є҆ры́ дебелымъ гла́сомъ вѣща́етсѧ, ꙗ҆ко влады́ка. ѹ҆потреблѧ҆ютъ же сего̀ нѣцыи, найпа́че же Мос҆ква̀, въ мнѡ́ж҆ственомъ числѣ в҆мѣсто и҆, ꙗ҆ко пра́ведници, пра́ведницы, и҆ грѣшники и҆ грѣшникы, и҆ про́чаѧ (ст. 717).

Ю ѹ҆потреб҆лѧ҆етсѧ в҆мѣсто ѹ. ꙗ҆ко, зрю, ю҆. црю, црю (пиб). В примірі зрю рекомендує одна статя „Разсужденій“ писати ѫ юсъ замісць и҆къ красоты ради (ст. 1007).

Вкінцї ѿ ѡ ѡ и҆ т състави. є҆стъ же предлого. полага́етжесѧ вы́нѹ вначáлѣ, ꙗ҆ко́, ѿи҆ми ѿ мене ра́ны твоѧ҆ гн мо́й бже. Кінчить ся роздїл про правопись молитвою: Подаждъ хрі́сте трѹди́в҆шемѹс въ ѡ҆бщѹю по҆зѹ. непобѣди́мыѧ ти̂ Деснѝцѧ По́мощь (пиб). В „Разсужденіяхъ“ я не найшов правила писання ѿ.

IX.

Як Крузій на питанне: Quae Carmina sunt usitatiora & faciliora apud Graecos? — вичислив три метри: Hexametrum Heroicum, Pentametrum & Iambicum (II, 1573, ст. 1012), так і Лаврентій ува-

жав відповідним подати близші пояснення про три метри: Йроическое, Єлегіаческое та Іамбическое метро.

Йроическое метро естъ шестомѣритедное, и шесточислителное. Єже приемлет въперво, и второ, и третемъ, и четверто, и пятомъ, предѣлѣ, или дактѵла, или спондеа. Въшестомже, или спонъдеа, или трохеа. Якъ вниждъ немощь естества нашего въ цѣе дрштахъ многіи.

Дактѵлъ ‿ ‿ ‿, Донъдеже.
Сподей ‿ ‿, бѹдѹ.
Трохей ‿ ‿, бѹдетъ.

До того додана примітка: Єсли хочешъ Вѣршѣ Складати Ведле тых Метръ Складай Грецким Поетом послѣдѹючи (пда).

Не без впливу на Зизанія могли бути думки Меланхтона в латинській граматиці про віршованнє і звертаннє на нього уваги хлопців: Est enim Versus, писав Меланхтон, quod & metrum (a) Graecis dicitur, legitima pedum compositio Horum nos hinc genera aliquot subiciemus, ea uidelicet, quae & communiora sunt, & in usu apud poetas frequentiori: quo pueri & compositionem illorum uideant, & hinc initium facientes, ipsi quoque eodem scribendi genere sese exerceant. Multas autem habet utilitates consuetudo scribendi carmen. Magnam enim copiam uerborum & figurarum, & quandam etiam sublimitatem, ut Quintilianus appellat, orationi solutae affert [1]). Neque potest fieri, ut amissa exercitatione scribendorum versuum, tolerabiliter scribamus orationem solutam. Atque eius rei plures sunt causae, quam ut hinc recitari possint. Adigant igitur praeceptores pueritiam, ad hanc exercitationem summa cura. Statim enim pueri innumerabiles utilitates sentient se inde percipere (ст. 321).

‚De Heroico metro' стоїть у тій граматиці, що ‚Heroicum constat sex regionibus, seu pedibus. Recipit regione 1 2 3 4 Spondeum, uel Dactylum 5 Dactylum regulariter solum 6 Spondeum solum, uel Trochaeum' [2]) (ст. 321—322). Приміри на поодинокі стопи в Меланхтона такі:

Spondeus ‿ ‿ ut Fraudes
Trochaeus ‿ ‿ ut Annus
Iambus ‿ ‿ ut Tenax
Pyrrichius ‿ ‿ ut Deus
Dactylus ‿ ‿ ‿ ut Commodus (ст. 320).

---

[1]) За Квінтіліяном підніє се й Спанґенберґ, мотивуючи тим потребу науки прозодій (135а).

[2]) Таке поясненнє героїчного метра загальне, прим. у Базея (176а), в книжочці: Stichologia sev ratio scribendorvm versvvm, stv-

Єлегіа́ческое ме́тро е́сть шестомѣри́те"ное, и приемлетъ въпер вом или да́ктила, или спо"де́а, въ второ"же да́ктила, въ тре́те"же и четве"рто" да́ктила, въпа́том'же предѣлѣ спон'де́а, иже раз'дѣла́'ется на́двое. и оуко по" его быва́етъ ме́жду вторы" и тре́ти" предѣло", другоеже по" почетве"рто" (пдб). Подібно здефінїював пентаметр і Мелянхтон у латинській граматиці: Pentametrum, quod & Elegiacum dicitur, quinque regionibus, seu pedibus constat. Huius constitutio haec est: 1 regio recipit Spondeum, uel Dactylum, 2 Spondeum, uel Dactylum, In 3. primum syllaba longa est: postea subicitur Dactylus, 4 recipit Dactylum, 5 unica constat syllaba: quae tamen cum superiore syllaba tertiae regionis computata, pedem integrum Spondeum, uel Trochaeum facit (ст. 322—323).

Трете Мелянхтонове правило ‚Iambicum recipit pedes, creberrimum Iambum, praecipueque locis paribus' (ст. 324) розширене в Лаврентія. В нього Іа"би́ческое ме"ро е́сть шестомѣри́те"ное или шесточисли́тел'ное, и прие"'летъ п'ервы", и третїи, и па́ты", предѣлъ, или нога. или спо"де́а, или Іа"ба. вторїиже и четве́ртый едїна́го Іа"ба. ше́стаяже нога прие́млетъ или Іа"ба, или Пvрі́хїа, я́ко, при зри на на́съ грѣшныхъ мнсгш щедрыи боже. Тут і означення поодиноких стіп:

Спо"де ¯ ¯, буди.
Іамвъ ˘ ¯, несу.
Пvрі́хї ˘ ˘, слово (79б, 80а).

Пояснень поодиноких метрів, цїлком згідних із Лаврентієвими, я не найшов у нїякій граматиці. Можливо, що се слїд шкільної традиції [1]).

X.

Закінчує граматику льоґічне виясненнє Господньої молитви п. з. Толкованіе Молитвы которои научилъ Гь Іс Хс оученикωвъ своихъ. Съставлено Л. з. Первая точка містить у собі ось яке

diosis in Neacademia Posnaniensi dictata (Бібл. Оссолїнських, ч. 5669), (19б, 20а) та в Урсина (ст. 79)

[1]) „Compositio carminis" відлучене від прозодії на кінець книжки також у граматиці Кляя. В біблїотецї полоцького семінара зберігаєть ся граматика Якова Генріхмана з 1537 р. п. з. „Grammaticae institutiones". До неї додана з осібною паґінацією „Ars versificandi" Бебелїя на 94 сторонах. До латинських перекладів долучено польський переклад. (Najdawniejsze słowniki polskie drukowane zebrał i opracował Hieronim Łopaciński, Prace filologiczne, т. V, ст. 406).

поясненнє слів: Ѿче нашъ, їже єси нанбсєхъ. Втой точцѣ замыкаєтсѧ ѐ рєчїй. Пєршаѧ кгды мовимо Ѿчє. Тымъсѧ оупєвнѧємо жѐ бѹдємѡ выслѹхани понєважъ Ѿца просимѡ. Я дрѹгаѧ в'томжє словѣ Ѿчє замыкаєт'сѧ ижъ пристоитъ быти сновы такимъ ꙗкій єго Ѿцъ нбсный, тоєстъ млсрднымъ блгоподатливымъ добродѣтєлным. абысѧ нєѿказалъ нєгодънымъ таковóго сродства. Я трєтѧѧ рєчъ кгды мовимѡ нашъ тоє значит ижъ єсмѡ всѣ братѧ. Прото нѐ ѿсамомъ тол'кѡ собѣ пристоитъ молитисѧ Бѹ и старатисѧ алє и ѿбратїѧх. Я четвєрътаѧ рєчъ, в'томжє словѣ нашъ замыкаєтсѧ, нж всѣ маємѡ єдин зарованѡ и тотжє титѹл и шлѧхєтство нбсноє. Пристоит тєды абы єдинны над дрѹгих нєподносилис анѣ ѿ собѣ болшє розѹмѣли, так кролєвє ꙗкъ и пнвє над подрѹчных своих. таꙗ богатыи над ѹбогих, ꙗкъ тыж и мѹдріи и ѹчєныи в'писмѣ надпростакѡв. Я пѧтаѧ рєч, кгды мовимѡ їжє єси на нбсєхъ. значит нж маємѡ часѹ млтвы на нбо розѹмъ и мысли свои възносити. тоєст ѿнбсных рєчах мыслити (80аб).

Звернення просьби до Бога Отця пояснив таксамо, як Лаврентій, в викладї сеї молитви і Ґільовскі: Ale wierni a prawdźiwi synowie Boży z pośiechą serca swoiego mogą modlić się zawße Panu Bogu iako Oycu, pewni będąc wysłuchania, iako im to Pan Bog Krystus obiecuie mowiąc: Oćiec moy was miłuie; iżeśćie wy tez mnie vmiłowali, a tak nie potrzeba abym się za wami modlił, iuż was pewnie wysłucha [1]). ‚A thak, gdy na przodku Modlitwy pańskiei rozmowę mamy z Bogiem, iak zoicem, стоїть у катихизмі Івана Бренція, bywa pobudzona wiara naßa, a bywa vtwierdzona thym słowem Oicze, abysmy pewne o thym duffanie mieli, iß prośby naße przed Bogiem nie będą prozne, abowiem Bog, ktorego wzywamy, iest Ociec naß' [2]).

І друга Лаврентієва ‚реч' випливає із дальшого викладу Ґільовського (249б, 250аб); тут треба звернути увагу передусім на слова: Toż możemy mowić, a obaczować, iż iako Bog iest sprawiedliwy, prawdźiwy, dobry, ćierpliwy, czysty, vczynny, &. Takowymi też nam synom ie° potrzeba być (250а). В Бренція також загальний висновок: wiedźmy przed Bogiem i przed ludźmi zywoth thakowy, iako Synom bozym nalezy (CLXXXIIа).

---

[1]) Wykład Katechizmu Kośćioła Krześćijańskiego z Pism swiętych dla Wiary prawdziwey vtwierdzenia, a falßywey się vstrzeżenia, napisany. Przez K. Pawła Gilowskiego, Kaznodźieię Słowa Bożego prawdziwego, Краків, 1579 (Бібліотека Оссолїньских, ч. 4952), 250б, 251а.

[2]) Ostaphi Trepka, Catechismvs, 1556 (Бібл. Оссол. ч. 17435), CLXXXб.

Слово ,наш' пояснене в Бренція рівжнож, як у Лаврентія, ,iß wßyscy pobozni miedzy sobą są bracią sobie', Отож ,w modlitwie pańskiei wßyscy pobozni, chocia krolowie, choćia pastuchowie, są rowni. Abowiem w Chrystusie Jezusie, ne maß sługi, ani Pana, ani męza, ani niewiasty' [1]). Трохи ширше розвів ту саму думку Ґільовскі: Nie ma tu cżym się wysławiać y oddźielać Krol od żebraka, bogacż od vbogiego, Pan od sługi, slachćic od prostego mieyskiego y wieyskiego stanu, mądry od głupiego, minister od słuchacża, mężcżyzna od niewiasty. Abowiem wßyścy są ieden Kośćioł, iedno ćiało, iednego Oyca, y Syna iego, y Ducha Swiętego rowna rodźina, wßyścy mowią Oycże naß spolny, iesli tedy iakie rozdżiały są, tedy z strony tylko powołania, vrzędow, lat, &c. Одначе зі сторони христіянства всї є одно. А вже найблизше пояснення Лаврентія до анальоґічного місця викладу Билобжеского: Tu wykorzenia nienawiść, себто словом ,наш', a ßczepi w nas miłość maćice wßystkiego dobrego: nierowność naßę wedle świata rowna: zrownawa krola tego świata z bogiem, Pana z żebrakiem. Godność, którą wßystkim dał iednakimi dobrodźieystwy w każdym rownie okazuie. Bosmy wßyscy zacnego oyca synowie, wielkiego krolestwa y wiecznego vżywatele przyßli: a acz y zacnośćią iestesmy ozdobieni: przedsye wßyscy od pana bez braku iestesmy poßlachceni w przyßłym królestwie. Tak tam będźie bogaty pan, iako sługa: thak sędźia iako prostak: tak krol iako rycérz: tak vczony, iako nieuk: wßystkim iedno ßlachectwo pan bog dał: gdy wsßystkim za rowno Oycem chćiał byc: y zwać sye kazał [2]).

Як Кучборскі зазначив, що люди мають памятати при молитві, ,iż myśl y serce swe obracać mußą ku niebu' (ст. 381), так і Ґільовскі пояснив звязання неба з Отцем в той спосіб, що ,tymi słowy Bog odwodźi lud swoy od stworzenia y od mieśca na źiemi, także y od obrazow wßelkich, aby w nich nie ßukalismy Boga wiarę naßą ale w niebie' (251а). І не тільки людям велить Христос підносити свої серця до Вітця, але й сам давав приклад (251б).

---

[1]) ibidem, CLXXXIIa. Анальоґічне пояснення слова ,наш' у Кучборского: Gdyż każdy z osobna Oyca wzywamy, y naßym go zowiemy, tedy nas przeto vczą, iż za darem y za prawem sposobienia Boskiego przyśc ono muśi, aby wßyscy Chrześćiani braćią byli, a wespołek śie iako braćia miłowali (Katechizm albo Nauka Wiary y Pobożnośći Krześcijańskiey... Przez Księdza Walentego Kucborskiego, Краків, 1568 (Бібл. Оссол. ч. 8273), ст. 377).

[2]) Katechizm albo Wizerunek prawey Wiary Chrześćiańskiej... Przez Jego Miłość Księdza Marćina Białobrzeskiego... MDLXVII. (Бібл. Оссол. ч. 1063), 204аб.

В другій точції — да ститса имѧ твоє — ѡ єдно рєч просимъ, абы нам дал живот побожный. которимбыся в нас стло имѧ єго (80б). В Ґільовского є на тему побожного життя, яким святить ся Боже імя, довший виклад, що починаєть ся так: A iżeby to wßelki prostaczek wyrozumiał, co tu iednostaynie się piße, tak tho sobie rozbierzemy na cząstki. Naprzod, gdy nas nauczył Pan Krystus prośić Oyca niebieskiego aby się święćiło imię iego, tedy nie tak rozumieymy abyć nie było samo w sobie święte, gdyż Bog iest sama ßczyra świątość, y wßystkie iego sprawy są święte, ale z strony nas ludźi; potrzeba aby w nas y v drugich było świątobliwe, znaiome.. (252б).

В дальшій просьбі — Да прїдет црствїє твоє — ѡтри речи просимъ. ѡ Первую, абы єvглскаѧ проповѣд повѣждала всѣ єретическїи плевела, и их самомнѣнныи вымыслы. А ѡ другую абыса сила бжаѧ въцрла в нас, а злостьбы была выкоренена, тоєсть абы грѣх непанова к нашемъ тѣлѣ. А ѡтретюю, абы рихло пришло црство єго тоєсть абы нас неѿдалил ѿцрства своєго. Тутъса ты нас учаємъ перекачати кролевства и панства того свѣтнїи, и богатства нестальїи. просѧчи и жадаючи ѡвѣчныи и нетленныи заплаты. Которыи то заплаты намысли маючи богатыи и преложенныи немогутса гордити. а убогїи и подданыи маютса чим тѣшити иж и оні в црствѣ небесномъ маютъ быти. (80б, 81а).

В Кучборского також „prośimy tedy od Pana Boga, aby Krolestwo Pana Christusowe (ktore iest Kościołem) rozßerzone było: aby śie ku Wierze Pana Christusowey y ku poznaniu Bożemu, ludźie niewierni y Zydowie nawrocili: a iżby też Odszczepieńcy y Kacerze zdrowego rozumu dostali, y ku spolnośći Kośćioła Bożego, od ktorey byli odstąpili, zaś śie przywrocili' (ст. 390). Дві перші „речі“ Лаврентія відповідають такому уступову Ґільовского: A iżesmy iuz mieli że ßatan krolestwo swoie kłamstwem a grzechem pomnaża, iako zdradą, bałwochwalstwem, bluźnierstwem, zabobony, niedowiarstwem, kacerstwem, przetoż w tey modlitwie prośimy Oyca niebieskiego, aby nas vwarował od fałeßney nauki, y owßem aby ią skaźił, a iasnośćią prawdy znißczył, aby kto nie był przez nię zwiedźiony. Także też aby wyprowadźił z serca ludzkiego y ze wßego świata wßystkie zabobony, bałwochwalstwa y bluźnierstwa. Potym aby theż nas wybawił od niewolstwa grzechow, y od myśli złych a żądz ßkodliwych, y tak wßystkie Dyable ßtuki zanißczył. A zaśię prośimi aby serca naße prawdą oświećiwßy w dobrey wierze postanowił, y nas w żywoćie przez Ducha Swiętego pobożnym sposobił, a członki starego Adama w nas vmartwił, abysmy tak cale samemu Bogu byli posłußnymi, a potym wiecżne krolestwo otrzymali (255б). Треґя „реч“ сеї просьби Лаврентія має

анальоґічне пояснення в Бренція та Бялобжеского. В Бренція ‚trzecie, prośiemy, iß by Syn Bozy nie odkładał długo przyścia swego w Maiestacie, ale prętko przyßedł z Angioły swymi, sędźić zywe i vmarłe, iß bysmy byli rychło wyswobodzeni tak od grzechu, iako i od wßytkych złych przygod tego świata' (CLXXXVIII 6). Упімнувши, щоби люди ставали з чистою совістию на Божий суд і тим робом оглядали на віки Боже королївство, додав Бялобжескі: Thak ći którzy tham miłośćią przyßłego królestwa Bożego bywaią napełnieni, nic mu są sprawy tego światha: nie nadmą go bogactwa, ani sfrasuie vbostwo: ale iako w niebie prawie żywiąc, thym fraßkom y śmiećiom nie da sye vnieść. Tego królestwa Bożego chuć do tego nas przywodźi: abysmy prośili o nieodwłoczone iego przybliżenie: gdyż niemamy tu obecnego y wiecznego mießkania (206б).

Ѿ двѣ ре́чи про́симѡ в просьбі: Да̑ бꙋдеᵀ во́лѧ твоѧ̃ ꙗ҆ко нанб҃си ӣ на зеᴹлӣ. Ѿ е҆днꙋ а̂бы наᴹ даᴴ б҃ъ ве́длеволѣ своéи вс҃ѣ добродѣ́тели чини́ти. ӣ ꙗ҃къ ѻ҃нъ хо́четъ всѐ ѿхо́тне а̂ доскона́ле ѿправова́ти. ꙗ҃къ ӣ ст҃ыи а҃гг҃ли е̂го̀ нанб҃ѣ звесѣлаᴹ е̂мꙋ слꙋ́жатъ. а̑ ѿдрꙋгꙋю̂ а̂бы не тыл'кѡ внаᶜ самы́хъ, а̂лѐ ӣ повсе́мъ свѣ́тѣ во́лѧ е̂го̀ ст҃а́ѧ выпол'на́ласѧ. а̂ле́сть е̂ретическаѧ ӣ зло́сть грѣхоᵛ'наа а̃бы̂ была̀ докоᴴца̀ выкорене́на. Тоꙋᵀсѧ наꙋча́емѡ, нᶾ не таᴷзана́шиᴹ стара́ньемъ што̀ до́брое стаеᵀсѧ, ꙗ҃къ дале́кѡ боᴸше̂ запо́мочꙋ бж҃ею а̂ зала́скою е̂го̀ ст҃о́ю всѐ до́брое чи́нимѡ (81a).

І після Кучборского в сїй просьбі ‚prośimy, aby wßystek świat wolą Bożą poznał' (ст. 399). Більше спільного з Лаврентієвим поясненнем має виклад Ґільовского: Przetoż P. Krystus nie nauczył nas prośić, aby się dźiało według woley naßey, aby cobysmy chćieli a podobało się nam, żeby tho dopußczał Bog wykonywać: Ale aby się wola Boża wykonywała, y według niey abysmy sprawowali, bo ta iest barzo dobra iako od dobrego, y iest nam pożyteczna, iako od Oyca nas miłuiące°, iest doskonała iako od mądrego. Тому зле говорять сю молитву ті, ‚ktorzy proßąc o takowe swoie od Boga postanowienie inaczey się rządzą w sprawach żywota swe°, nie okazuią bowiem aby wolą Boga Oyca niebieskie°, o ktorą proßą, chowali, ale wolą principała swego Antykrysta iedni, drudzy Machometa, trzeći Epikura, y inßy inßych, Panie Boże day aby się obaczyli, a iako vsty tak też nabożeństwem swoim, wiarą y żywotem swoim mowili: Bądź twa wola Oycże Niebieski, nie Rzymski, ani klaßtorny, albo piekielny' (257a, 258б). Тут є мова також про ‚niebieskie stworzenia — Aniołowie'. Загальний вивід довшого викладу, що треба просити ‚Oyca niebieskie° statecznie, aby się działa wola iego, a Szatańska vstawała y zaginęła' (259a). Деяких гадок Ґільовского не міг повторити Лаврентій як православний.

Коли говоримо хлѣбъ нáшъ насꙋщныѝ дажд҄ъ нам днéс, тоут просимѡ ѿхлѣб двоѧкѝ, в҄згладом того жетыж и члкъ єстъ двоѧкїй. тóестъ ѿдшѣ и ѿ тѣла. ѿтелéсном тогды хлѣбѣ мы́слѧчи прóсимо ѡ три рéчи. ѿ пер҄шꙋю кгды мóвимо хлѣб прикладáючи и насꙋщны҄, тóестъ котóрі҄приличны нáшемꙋ сꙋществꙋ, жадáемѡ нетол҄ко ѿсамы хлѣб але и ѡ всѣ тѣлꙋ нꙋжд҄ныи потрéбы. А ѡ дрꙋгꙋю прóсимѡ абы нам дал хлѣб нáшъ а нечꙋжїй. тò єстъ з҄своéи прáцѣ живи́тисѧ. а незлюд҄ского добрà. А ѿ-трéтюю абы нынѣ дáлъ а не зав҄тра. Тоут нас ꙋчит хс избави́тел нáшъ, абы́смѡсѧ моли́ли неѡпан҄ства того свѣт҄нїи, анѣ ѿжад҄ныи преложен҄ства, анѣ тыж ѿнестáлое богатство мѣзер҄ного свѣта того̀. але тол҄кѡ ѡхлѣб без҄котóрогосѧ не мóжем ѡбы҄ти̇, и тот жебых҄мы непорожнѐ и́ли, але в҄пóтѣ лицà нáшего. Некáжеттыжсѧ нам роспростирáти на том свѣтѣ многолѣт собѣ ѿбецáючи жи́ти. але тол҄кѡ пóки нн҄ѣшнїй днь єстъ и штò натепер потрéба ѡ тóе кáжет проси́ти а нѐ ѡбол҄шѐ. абы́смы старáньемъ зав҄трешних и печалми житеѐ҄скими рóзꙋмꙋ нáшего не потлꙋмили, и любвѐ против҄кѡ Ба не нарꙋшáли.

ѿ дꙋхов҄ном зас хлѣбѣ мыслѧчи, тò єстъ ѡслóвѣ бжемъ. прóсимо абы нам дáлъ хлѣбъ ншъ, тò єстъ ншен наꙋки хрстїѧн҄-скои слꙋхати. а не єретическиx вы́мыслѡв, анѣ поган҄ских наꙋкъ. кгдыж и они кормѧтсѧ, але несвоим хлѣбомъ. анѣ слóвом бжїим, але прéлестю шатáн҄скою. бò ꙗкъ тѣло ѿ тóгò хлѣба насꙋщного кóр҄митсѧ ипоси́локъ берет. тáкъ влáс҄не дша слóвом бжїим кóр҄митсѧ измоцнѧетсѧ. прóсимѡ тыж тꙋт ѡхлѣбъ насꙋщны҄, ѡпóкармъ тот котóрїй єстъ знáшего сꙋществà. ѡпречистое и животворѧщее тѣло икрóвъ хсвꙋ, абы нам дáлъ годне єгò прїмовáти, ненаѡсꙋжéнїе, але назбавлéнїе. ѡнш҄ъ животворѧщїй хлѣбъ прóсимо, ане ѿсꙋптéл҄нѡ змышлéный ѡплáтокъ (81аб).

Рівнож Ґільовскі розумів під щоденним хлїбом ‚nie tylko tho co chlebem zowiemy, ale wßystkie naprzod pokarmy' і т. д. Що більше й ‚o inne wßystkie potrzeby żywotowi człowieczemu docześnemu służące iuż tu prośimy, gdy chleb mianuiemy, niechay kto mianuie iakąkolwiek potrzebę, iuż tu zamyka się wßelka. Y to też vważyć potrzeba, cżemu Pan Krystus nie nauczył nas o bogactwa, o roskoßy, o maiętnośći, o stroie modlić się, &c. ale tylko o chleb powßedni, to iest, każdego dnia potrzebny dla zachowania ćielesnego żywota naßego tylko, nie pobłażył tu Pan ani vpewnia aby miał Oćiec niebieski być proßony o potrzeby dla zbytkow a roskoßy, iakowych wiela ludźi widźimy', що великих своїх надбань або спадщини по родичах уживають на надмірні роскоші (260аб). Крім того ‚jeszcże gdy o naß

chleb prośimy, tedyć to naß napomina, iże cudzego się strzedz chleba powßedniego mamy, a przestawać na swoim własnym, iako na to nie baczą oni ktorzy z cudzey prace żywą, a niepobożnie, niesprawiedliwie cudze maiętnośći rozmaitymi sposoby przywłaßczaią'. Роблять се ‚przećiwko postanowieniu Boskiemu, ktory postanowił człowiekowi wßelkiemu tak iżeby pożywał w poćie czoła swego chleba swego, swego roskazuie nie cudzego'. Далї іде завив вдоволяти ся власним хлїбом і вистерігати ся ‚zbytkow y niepotrzebnych rzeczy y cudzych' (261а).

Рівнож у Кучборского, коли просимо ‚Chleba Powßedniego', просимо ‚rzeczy ku pożywieniu potrzebnych: abysmy to rozumieli przez Chleb, na czymbysmy dosyć mieli' (ст. 405), Крім отсього хлїба ‚jest jeßcze y Chleb duchowny, o ktory też na tym mieyscu prośimy' (ст. 408). Під духовним хлїбом розуміеть ся причастіе. Бялобжескі взиває також у часї просьби ‚o chleb cześny' просити й ‚o dußny', але під останнїм розуміе не тільки причастіе, але й Боже слово (210а).

Дальшу просьбу Господньої молитви: Й ѡставѝ нам дѡлгѝ наша, ꙗко й мы ѡставлѧемъ должникѡм нашимъ, вияснив Лаврентій ось як: Тоу ѡ єдинꙋ речъ Ба млсрдного просимо, абы нам грѣхѝ нашѣ ѡпустилъ. которіи оужѐ ѡкрестившися попол'нилисмо. бо пер'шии всѣ грѣхѝ которіи предкрещенієм мѣлъ чл҃къ, крещенїемъ ѡмыты бываютъ. припоминаемо тыж тꙋт бгꙋ мовѧчи, ꙗкъ мы ѡпꙋщаемо дол'жникѡм своих, которіи много крот против нас выстꙋпꙋют, так й ты нам ѡпꙋстѝ. Дол'гѝ тогды тꙋт нен'шее штѐ маемо розꙋмѣти тыл'ко грѣхѝ, тѐ єстъ выстꙋпки. наꙋчаемосѧ тꙋт иж нѣєдиного члка нѣмашъ на свѣтѣ без грѣхѝ. наꙋчаемотыжсѧ ижъ бъ бар'зо мил[о]серднѝ єстъ, которій каюшихсѧ й найгрѣшнѣйших прійимꙋетъ. наꙋчаемо тыжсѧ тꙋт иж онъ справедливым бꙋдꙋчи, немилосер'дным й злопомнителных, а не каючимсѧ выстꙋпкѡв ихъ неѡпꙋстит (81б, 82а).

В Кучборского зазначено тільки, що о прощеннє гріхів легко будуть просити люди, знаючи, що всї є грішники (ст. 412). В викладї Бялобжеского стоїть, що ‚roskazał Chrystus miłośiernego Boga o odpußczenie grzechów prośic'. Й такі, що охрестили ся в імя Отця, Сина та святого Духа, просять, ‚żeby im grzechy były odpußczone: iasnie obaczyć możeß: iż po okrzczeniu lekarstwo pokuty nie bywa nikomu zabronione', ‚że po okrzczeniu grzeßymy, y tyż grzechy przez lekarstwo pokuty y vpamiętania, z nas zgładźić możemy, za łaską onego Boga: do którego o odpußczenié wołamy' (211аб). Отож ‚iesli będźiećie ludźiem odpußczać występy ich: odpuśći wam Oćiec waß niebieski występy y grzéchy waßé: a iesli nie odpuśćićie ludźiem grzé-

chów albo występów ich: y ociec waß niebieski nie odpuśći wam grzéchów waßych' (213a).

Дві останні просьби: и̃ невъведи̑ нас въи̑скꙋше́нїе, но̀ изба́ви на́съ ѿлꙋка́вого, злучені в останній Лаврентієвій точці разом. Тоут ѿ двѣ ре́чи про́симо. ѿ єдинꙋ, а̂бы̀ нас невъводи̑лъ впокꙋше́нье, то̀ є̃стъ а̂бы̀ нам неда́лъ зве́деным бы́ти покꙋ́сами шата́н'скими и̑розмайтыми бѣда́ми, кото́рїи перепꙋща́етъ нанас дла̑ про́бы. а̂ ѿ дрꙋ́гꙋю ре́чъ про́симо а̂бы̀ нас вы́бавилъ ѿ зло́го во́рога нш̃е́го шата́на. кото́рїй нас хо́четъ потлꙋ́мити втых искꙋше́нїах. До́браѧ бовѣм є̃стъ ре́чъ бы́ти в'и̑скꙋше́нїах. ꙗ̃къ а̂п̃лъ Па̂велъ кърима́нѡм пи̑шетъ, въглавѣ̀ є̃. иж и̑скꙋше́нїе чи́нит ѹ҆пова́нїе, а̂ ѹ҆пова́нїе непосрамит. а̃ле злѐ в' и̑скꙋше́нїах изнемага́ти и̑ ѹ҆пада́ти. про́тож тыми слова́ми избави нас ѿлꙋка́вого. невгола ѿто́е про́симо, а̂быхмо во́лни были ѿ и̑скꙋше́ни̑ а̃ле а̂бы̀ нам бꙋ́дꙋчим вних бг̃ъ помага́лъ. а̂ѿшата́на и̑ тѣ̑ла и̑ мі̑ра нас борони́лъ. Тыи бовѣм соут во́рогове на́шѣ. плот, мі́ръ, и̑ дïа́волъ. Ꙗ̃къ пи̑шет сты̃й а̂п̃лъ Па̂велъ кългала́тѡм вглавѣ̀ є̃. иж плот въю́етъ на̀ дх̃ъ. а̂ ѿсатанѣ̀ сты̃й а̂п̃лъ пе́тръ пи̑шетъ, впе́р'вомъ посла́нїи в'главѣ̀ є. бꙋдте тре́з'выми, бо̀ не́прꙗтель ваш дïа̂волъ ꙗ̃къ ле́въ рïка́ючи крꙋжа́ет кого̀ пожерети̑. а̂ ѿмі́рѣ зас пи̑шетъ, І̑ѡан бг̃осло̀в, впе́р'шом ли́стѣ своем, вглавѣ̀ є̃. иж ѹ҆вес свѣтъ взло́сти є̃стъ. Потре́ба нам вѣ̑дати ѿ и̑скꙋше́нїи, иж бг̃ъ не и̑скꙋша́ет нѣко́го. ꙗ̃къ а̂п̃лъ І̑ако́в пи̑шетъ, вглавѣ̀ а̃. бг̃ъ неи̑скꙋша́етъ нѣко́го, а̃ле кождый и̑скꙋша́ется ѿ свое́и по́хоти влеком и̑ прел'ща́емъ. а̂ дïа̂волъ є̂стъ вла́сный и̑скꙋси́тель, а̂ иж безпопꙋщенꙗ и̑дозволен'ꙗ бо́жого нѣчо́го немо́жет ꙗ̃къ ма́емо наприклад І̑ова пра́ведънаго, кото́ромꙋ аж ѿбг̃а взꙗвши допꙋщене зашко́дилъ, про́то бг̃ꙋ припи́сꙋется в'вожен'е вна̂пасть. неижбы бг̃ъ ѹ҆води̑лъ, а̃ле иж дïа̂волꙋ ѹ҆води́ти допꙋща́ет. такжетыж и̑ тѣ̑ло къи̑скꙋше́нїю нас приво́дит. длꙗто́гож про́симо бг̃а а̂бы̀ нас нев'води̑лъ въи̑скꙋше́нїе, то̀ є̃стъ а̂бы̀ нам да́лъ д̑ꙋха ст̃го кърто́рїйбы по́хотем тѣ̑лъ на̑ших ѿпира́лъ. то́ежъ ма́емо розꙋмѣ́ти ѿ искꙋше́нїи того̀ свѣ́та. то́тъ бовѣм нас покꙋша́етъ, кгды̑ нас а̃лбо черев ро́скоши ѿбг̃а ѿво́дит, а̃лбо черев трꙋдности кърто́рїи нам задает ѿстра́шꙋет. є̂днакже мы̑ и̑ то́е покꙋшен'е причита́емо бг̃ꙋ, бо̀ и̑мі́ръ нѣчо́го нам немо́жет ѹ҆чини́ти надво́лю бж̃їю. щасли́вымж тыи кото́рїи годне мо́вꙗт тꙋю молитвꙋ, то̀ є̃стъ кърто́рїи про́сꙗчи бг̃а ѡ ѿборо́нꙋ а̂бы̀ въи̑скꙋше́нїа невпада́ли, сами́сꙗ впокꙋ́сы нев'дают (82аб).

Бренцій навів також два такі самі цитати, що Лаврентій, а саме з пятої глави посланія до Галятів: ‚Ciało pożąda przećiwko duchowi, a duch przećiwko ciału' (CCVб), та з першого розділу посла-

нія Якова, рівнож не цитуючи до кого: ‚O czym tak Jakub mowi: zaden gdy bywa kußon niechai nie mowi, ißby od Boga był kußon. Abowiem Bog nie iest takowym ktory by kuśił ku złemu, i zadnego nie kuśi' (CCIXa). Мало що відмінними словами наведений сей цитат і в Кучборского (ст. 425), в якого находить ся і цитат з пятої глави першого послания Петра: Przećiwnik waß Szatan, iako Lew ryczący chodźi w około, ßukaiąc kogoby pożarł (ст. 423).

Анальоґічні думки та з такими самими цитатами зі святого письма, які стрічають ся у викладї Зизанїя, розвинув Бялобжескі: A przeto o to prośimy Pana Boga naßego: aby nas nie dopußczał w pokusy. Naucza tedy pan nas: iż nie mamy z goła wzgardzać ćwiczenia naßego: kthóre na nas przychodźi z dopußczenia Bożego: gdy w przećiwne rzeczy przychodźimy. A wßakże sami w takie pokusy wdawać sye niemamy vmyslnie, y bes potrzeby: bo gdy do wstrzymawania rzeczy przećiwnych gotowi będźiemy, a przychodzące z łaski bożey zwyćiężymy: y zwyćięstwo naßé iasnieyße będźie, y walka dußnege naßego nieprzyaćiela nießczesliwßa: kthóry nieprzyaćiel ßatan gdy nas na bóy pokus swych wyzowie, stale y mocnie iemu odpiéraymy: a gdy w pokoiu nas odstąpi wolnych, spokoynymi w mysli walki czekać iestesmy powinni: a gdy przyydą, mocnie ié od śiebie odpądzali (214a).

В Бялобжеского є також пересторога, ‚aby żaden nie rozumiał thvey modlitwy thakim sposobem: aby nas pan Bóg miał wwodźić na pokusy: miał niewolić do grzéchów: gdyż tu nic inßego nierozumiemy, ani o żadną rzecz inßą prośimy: iedno o wspómożenie w pokusach: ale nam dał zwyćięstwo z nich: iakom ćie wyzßéy tego vczył (катихизм писаний в спосіб викладу вчителя для ученика). A iż nas pan Bóg w pokusy nie wdaie: ale ßatan, ćiało, y świat: maß o tym pismo. Maß Pawła świętego do Galatów w piątym Capitulum iasnie: iż walczy ćiało przećiwko duchowi, a duch przećiwko ćiału' (217a). ‚A iż thiż mamy ßatana nieprzyaćielem y kuśićielem naßym, iasna rzecz iest s pisma: Nieprzyaćiel naß ßatan iako lew chodźi około nas, ßukaiąc kogoby pożarł' (217б). Звісні місця у святім письмі, що ‚pan Bóg ßatana przepußcza, na cnotliwé swé wybrané, aby ie trapił', ‚a tho dla thego: iż pan Bóg przezeń sprawy swé sprawuie, dopußczaiąc iemu trapić wybrané swoié. Toć iest tedy kuśićiel naß czuyny: y przeto czuyni mamy być przećiwko iemu Mat. 26. a błogosławiony mąż: kthóry pokusy iego zwyćięży' (217б, 218a). Дальше приведений звісний цитат із Якова.

Отож Бог допускає на людий покуси, ‚chcąc sye nas przez nié doświadczyć: iako maß przykłady w Jopie ś. w Tobiaßu, w Pietrze S.

których rozmaicie Pan doświadczył, wßytkim inßym swym wiernym na przykład: aby snich sye vczyli, iako s pewnégo fizerunku, wßystki pokusy skromnie znośić' (218б). На дальшій сторонї наведений цитат із пятої глави посланія Петра.

Вкінцї Ґільовскі, з яким має Лаврентій однаковий роздїл просьб, відбагаючий від звичайного о стільки, що вступ до молитви почислений як перша точка, а дві останнї просьби злучені в одну точку, навів також як ворогів христіян: діявола, світ, тїло й гріх (271а). І в нього ‚Bog kuśi aby ćwiczył nas, y probował w stateczności wiary, y w ćirpliwośći, y w miłośći, y w inßych posłußeństwach' (273а).

Лаврентіїв виклад кінчить ся поясненнєм слова а̂ми͛, яке є̃стъ ре́чені́е є̃вре́йское, викладáєтсѧ нанáшъ ѧ̃зыкъ двоѧ́ко, нехáй тáкъ б̂ѹдетъ. и̂ запраʼ́вды та҃ є̃стъ. І знову наступають характеристичні для Лаврентія слова: Прїймѣ́те дрѹ́ѕи мои̂ воз'любле́н'нїи вдѧ̂чне тоѹ́ю мою̂ малоѹ́ю прáцѹ, а̂ ѿбо́л'шей самисѧ постарáйте, и̃н'шихъ и̂мене̂ ѹ̃веселѧ̂йте.

Хоч у „Wykład-ї na modlitwę Pańską, ktorą pospolićie z Łacińskiego Paćierzem zową" Станїслава Судровія із Остролуки (Вильна, 1580) [1]) стрічаєть ся тут і там деяку такуж думку, як у Лаврентієвім виясненню, але годї виказати, щоби сю книжечку знав Лаврентій при писанню свойого викладу [2]). Така сама справа з книжечкою: Wykład Kreda, Modlitwy Pańskiey, Pozdrowienia Anielskiego (в бібл. Чартор.). За то дуже надить порівнати з Лаврентієвим викладом уже заголовок маленької книжечки в 8⁰, всього 4 картки, п. з. „Modlithwa Pańska, z krothkiem wyłożenim każdey prosby. M. T." Після Естрайхера є вона в бібліотецї Замойских у Варшаві, але мої заходи в справі відшукання її там остали безуспішними.

Одначе здогадую ся, що ледви чи найдеть ся суцїльний польський текст, який переробив би чи переклав би Лаврентій. Можливо тільки, що найдуть ся ще инші польські тексти з подібними думками, які розвинув Лаврентій у своїм викладї. Свій здогад опираю

---

[1]) Прим. бібл. Оссол. ч. 45663.

[2]) Без сумнїву нè знав Лаврентій також отсих викладів Господньої молитви: Modlitwa pańska rozdzielna na siedm części, według siedm dni w tydzień. Przez Erasma Rothersdama (1533, Ягайл. бібл.); Panskiey Modlitwy krzesćiyańskie Nauczone, y Mądre wyłożenye z łacińskyego na Polski yęzyk przetłumaczone. (Бібл. Чарторийских, ч. $\frac{4683}{2}$ g). То само треба сказати про вияснення сеї молитви в катихизмі Венедикта Гербеста (Nauka prawego chrzescijanina, Краків, 1566), Івана Секлюціяна (Королевець пруський, 1547, бібл. Чартор. $\frac{109}{2}$) та прочих, розуміеть ся, крім тих, які переховують ся у тяжкодоступних бібліотеках, а яких я тому не мав у руках.

на тім, що компілятивної проповіди на похоронах княгині Софії Чарторийської з 1618 р.[1]) не видав друком Лаврентій, хоч у тих часах сквапно друковано річи, присвячені могучим сього світа. І хоч Лаврентіїв виклад молитви „Отче наш" являєть ся також компіляцією, утвореною на основі польських катихизмових і то ріжновіроісповідних вияснень Господньої молитви, всетаки значно самостійнійшою від згаданої проповіди. Польські жерела викладу зраджує уже його мова, повна польонізмів. І коли можна вагати ся, чи мав під руками Лаврентій катихизми Кучборского та Бренція, користуваннє катихизмами Ґільовского та Бялобжеского безсумнївне. Переглядна диспозиція, ясність, простота й прозорість викладу роблять честь педаґоґічному талантови Лаврентія, який зумів так майстерно перетопити в цїлість зібрані з кількох жерел думки, що його виклад виглядає на перший погляд самостійним писаннєм.

X.

Тяжко прослідити, в якій звязи стоять деякі надруковані граматичні тексти в „Разсужденіяхъ" проф. Яґіча з граматикою Зизанія, себ то чи з них зачерпнув неодну думку Лаврентій, чи на відворіт такі думки ввійшли до них з Лаврентієвої граматики. Ся трудність повстає через те, що тих граматичних статий не можна найчастійше прикріпити до означених певних дат.

Надрукувавши девять розділів „Разсужденій" проф. Яґіч заявив, що не все зібране ним ‚вошло въ эти IX главъ первой части труда. Изучивъ рукописи по ихъ содержанію, стоїть дальше, я убѣдился, что многіе тексты грамматическаго характера предполагаютъ уже знакомство съ печатнымъ руководствомъ Лаврентія Зизанія, съ его теоріею и системою. Поэтому мнѣ показалось необходимымъ отнести часть рукописныхъ грамматическихъ руководствъ во вторую половину труда, во главѣ которой должны стоять Адельфотисъ и Лаврентій Зизаній' (ст. 950—951). В попереднїх девяти главах поміщене все то, де не видно слїдів знайомости з Адельфотесом і Зизанїєм.

Полишаючи на боцї „Адельфотес", відмічу тільки ті статї, межи якими та граматикою Лаврентія безсумнївне якесь відношеннє, що вказує на первовзір чи вплив одного з порівнуваних текстів на

[1]) Про се пор. мою статю „Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанїя" в „Записках" нашого товариства, т. LXXXIII і осібною відбиткою.

другий або дає змогу здогадувати ся третього спільного тексту. Такими в „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча є:

1) коротка статейка на ст. 562—563;

2) дві статї, приписувані Максимови Грекови на ст. 614—616 і 617—626 (перша більше нїж друга), що ввійшли в московське видание граматики Смотрицького з 1648 р.;

3) дві статейки на стор. 689 і 701—703;

4) Сила соу́щєствꙋ кни́жнаго писма̀ на ст. 707—719 (тільки в найповнїйшім текстї);

5) О̂ мнѡ́жєствѣ ї ѻ̂ є̂ді́нствѣ на стор. 719—722;

6) О̂ є҆́жє ка́ко просо́дїѧ достоит писати ї гла́ти на стор. 744—748;

7) статя на стор. 788—790;

8) „Грамматичесгво“ на стор. 993—995;

9) кінець одної статейки на ст. 1008—1009 про пять „сугубыхъ“: ѕ, з, ѯ, щ, ѱ. От і все; про т. зв. ісо (῎) над початковими самозвуками та про титлу згадуєть ся у деяких инших статях.

Три граматики, які мають увійти в другий том „Разсужденій“ проф. Яґіча та на яких відбив ся вплив граматики Лаврентія Зизанїя, згадує проф. Яґіч. Се тексти рукописи Синодальної бібліотеки N. 933 на кк. 117—197 (Лаврентіїв текст зі вставками), Поґодінської рукописи N-о 1655 в Імпер. Публ. бібл. на кк. 176—192 та рукописи Московської духовної академії N. 113, де на кк. 107 б є статя ѡ грам́матикїи, що виказує знайомість з Лаврентієм (Изслѣдованія, ст. 985). Про инші подібні тексти не маю змоги говорити.

Користуваннє львівською граматикою в Лаврентія часто переборщували доси дослїдники. Науковим куріозом являєть ся думка Криловського не на початку 19 ст., а на початку 20 ст., бо в 1904 р., що граматика Зизанія се деколи вдатна, а деколи й нї переробка львівської граматики та що граматика Лаврентія є першою що до часу церковнославянською граматикою.

Прибільшив вплив „Адельфотеса“ на Зизанїєву граматику й проф. Булїч. Повірно ті самі дефініції в обох граматиках мають у більшій части в Лаврентія відмінний переклад тої самої грецької дефініції, передусім коли вони взяті зі спільних жерел для обох граматик, якими є еротематична переробка граматики Діонїзія і граматики Ляскаріса, Крузія, а то й Мелянхтона. Ще найбільше переймав Лаврентій термінольоґію львівської граматики, тільки рідко змінюючи її. Але коли наука може виказати тільки Лаврентія, що лишив по собі підручник граматики з зазначеннєм свого автор-

ства один з усїх учеників і дідаскалів Братської школи ві Львові в часї, коли друкував ся „Адельфотес“, чиж далеке до правди припущенне, що Лаврентій був між тими спудеями, які мали зложити граматику під проводом Арсенія, а яких робота на мою думку обмежила ся на переклад грецького матеріялу, зібраного та вказаного Арсенїєм? Що тикаєть ся закиду проф. Булїча, що Лаврентій не доглянув союза „или“ межи словами „родъ“ і „залогъ“ в „Адельфотесї“, недогляд можна закинути тільки проф. Булїчеви, який не перевернув дальших трьох карток по „супрожестві“ і не переконав ся, що Лаврентій говорить також ѡ҃ ро́дѣ.

Загально Лаврентій не більше скористав із попередничкя своєї граматики, як із його підручника Мелетій Смотрицький у книжці з 1619 р. Грамматїки Славе́нскиѧ пра́вилное Сѵ́нтагма, яка ставши шкільним підручником не тільки в руських, але й в південно-славянських народів, через двіста літ спинювала широкий приплив живої мови в письменство. Близька до Лаврентієвої дефініція граматики в Смотрицького, в якого граматика є҆стъ и҆звѣ́стное хꙋдо́жество бл҃гѡ и҆ гл҃а́ти и҆ писа́ти ѹ҆ча́щее (5а). Ті самі части граматики вичислені в иншім порядку. Пи́смена розділяють ся на гла́снаѧ, и҆ согла́снаѧ. Самозвуки си́це нарица́ютсѧ, зане́ са́ма собо́ю гла́съ и҆здаю́т: и҆ ꙗ҆́ко кро́мѣ си́х ни є҆ди́нъ сло́гъ соста́витисѧ мо́жетъ (6а). Гла́снаѧ розпадають ся на до́лгаѧ, кра́ткаѧ, и҆ двовре́меннаѧ (6б). Вияснення їх не вільне також від спільности з вияснением Лаврентія (7а). Назва согла́снаѧ звідси, ꙗ҆́ко не са́ма ѡ себѣ́, но̀ со гла́сными сло́гъ составлѧ́ютъ, и҆ гла́съ и҆здаю́т (8а). Сꙋгꙋ́баѧ, з ѯ ѱ: Си́це рече́нна, ꙗ҆́ко ѿ двою́ пи́сменꙋ состо́ѧт: з, ѿ д и҆ с: ѯ, ѿ к и҆ с: ѱ, ѿ п и҆ с (9а).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького храни́мо є҆́стъ ра́зли́чїе ме́ждꙋ о, и҆ ѡ: о҆́номꙋ, є҆ди́нственным, о҆́вомꙋ мно́жественным слꙋжа́щꙋ: ꙗ҆кѡ, тѣм' чл҃вѣком', тым чл҃вѣкѡмъ: тѣмъ во́ином, тым во́инѡм и҆ про́ч: (10а), а ь служить во ѿто́нче́нїе співзвука (10б). Ѧ, и҆ ѧ ра́зличествꙋ́ютъ: о҆́номꙋ сопре́ди рече́нїй, о҆́вомꙋ посре́дѣ и҆ в' ко́нцѝ полага́емꙋ: ꙗ҆кѡ, ꙗ҆влѧ́шесѧ. и҆ про́ч: (11б).

Наголосів у Смотрицького три: о҆́страѧ ': тѧ́жкаѧ `: ѿвлече́наѧ ͂: "Острая бо возно́сное и҆́мат ѹ҆дарє́нїѧ: тѧ́жкаѧ ѹ҆́тисненое: ѿвлече́наѧ, сре́днее (14а). Число місць оксії побільшене о одно до шість. Як і в Лаврентія, просѡ́дїи вре́мене сꙋ́ть двѣ̀: до́лгаѧ і кра́ткаѧ. Крім Лаврентієвої „тонкої“ є в Смотрицького ще й „густая“ (16б).

Лаврентієву дефініцію нагадує дефініція Смотрицького: є҆ст'же Сло́во, рече́нїй сложе́нїе, ра́зꙋмъ соверше́нъ ꙗ҆влѧ́ющее (20а). Хоч система вісьмох частий мови задержана в Смотрицького, але на-

місць „различія“ виступає тут „междометіе“, впрочім терміни частий мови такі самі. Поступ при опущенню „различія“ в порівнанню із граматикою Лаврентія в Смотрицького позірний. Його заява звучить, правда: *ἄρθρον*: Сиречь часть слока, различіе называемую, Славенскому языкови несвойственну оставихом, але дальша замітка: Мѣстоименію долгъ ея довол'нѣ исполняющу, не ріжнить Смотрицького від Лаврентія, в якого дефініція „различія“ се дефініція відносного заіменника.

Части мови: склоняемыя, и несклоняемыя. В дефініції имени стягнені разом обі дефініції Зизанія: Имя єсть часть слова вещи нареченіє падежми склоняющая, временеже дѣйство или страданіе знаменующагѡ. неимущая (20б). Імя ділить ся на собствен'ное і нарицателное. Степенують ся тільки имена прилагател'ная, ихже знаменованіе расти или малѣти можетъ. Як у Лаврентія, так і в Смотрицького положител'ный степень, єсть первый гласъ имене прилагател'нагѡ (22б).

Родів у Смотрицького аж сім (25б) супротив Лаврентієвих чотирох, а видів два. Первообразный видъ єсть, иже ѿ инуду непроизводит'ся, а Производный єсть, иже ѿ первообразнагѡ производится (29б). Спільні із Зизанієм три числа: єдинственное, двойственное, и множественное (30б). Перше єдину вещъ знаменуетъ, друге ѡ двѣю вещу повѣствуетъ, трете многія вещи представляетъ. Спільно з Лаврентієм в імен начертанія суть три: простое, сложенное та пресложенное (31а). Відмінків сім, о один більше, ніж у Лаврентія (сказателный).

Спільні взірці відміни імен: тая дѣва (32б, 33а), тая рука (35аб), той и тая пьяница (37б, 38а), той и тая судія (40аб), тое отроча (51б), тая матерь: или мати (60б, 61а), той герей (66аб), той Стый: или Стъ, тая Стая: или та Ста, тое Стое: или то Сто (74б, 75аб, 76а), той блгій, или блгъ, тая блгая, или та блга. тое блгое, или то блго (76аб, 77аб), той єдинъ (93а), тая єдина (93б), тое єдино (94а). Що правда, відміна правильнійша й переведена через сім відмінків.

Дефініція заіменника Смотрицького тотожна з Лаврентієвою: Мѣстоименіе, єсть часть склоняемая, вмѣстѡ имене приемлемая. Спільні рівнож два види: первообразный і производный (98а), три числа, начертанія два (простое, сложное) з тими самими прикладами (азъ, самъ азъ) й три особи (лица) (98б). Із взірців відміни заіменників спільні: азъ, мы, ты, вы, (99аб, 100а), себе: или, ся (100а), онъ, она, оно (103аб, 104а, 114б, 115аб, 116аб), той, тая, тое (104б, 105аб), сей, или, сій, сія, или, си, сіе, или, се (106аб, 107а),

мо́й, моѧ̀, мое́ (107аб, 108а), тво́й, твоѧ̀, твое́, (108аб, 109а), на́шъ, на́ша, на́ше (112б, 113аб), ва́шъ, ва́ша, ва́ше (113б, 114аб).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького девять акціденталїй дієслова (118а), два види (119а), три числа (119б), дві коню́ґації (123б). Спільна з Лаврентієм і дефініція: Прича́стїе, е҆сть ча́сть сло́ва складаѧ́емаѧ, сво́йствѡ҃ И҆́мене и҆ Глагола̀ причаща́ющаѧсѧ (180б).

Не без впливу Лаврентія і оправданнє Смотрицького: А҆́ще и҆ мно́гагѡ и҆ску́са в' Славе́нском' ѧ҆зы́цѣ, и҆ сво́йствъ е҆гѡ̀ вѣ́зства тща́телеви Време́нъ составле́нїѧ дѣ́ло бы́ти вѣ́дѣхомъ: поси́лѣ ѻ҆ба́че на́шегѡ поиска́нїѧ, су́хою стопо́ю и҆́намъ то́ликѡ ну́ждну ве́щь пре́йти̇ недостоѧ́ше, ѹ҆вѣще́ннымъ, и҆ску́снѣйших' потща́нїю вма́лѣ соверше́н'нѡ сїю предложи́ти хотѧ́щу (172аб).

Акціденталїй прислівника в Смотрицького чотири, як і в Зизанія. Видѡ҃в нарѣ́чїѧ е҆́стъ два̀, каже Лаврентій. Пер'вооу́бразный. ѩ҆ко, вче́ра, оу҆́тро. Прои҆звод'ный. ѩ҆ко, му́дрѣ, до́брѣ (п҃ла). В Смотрицького се місце звучить: Ви́ды Нарѣ́чїѧ соу҃т два̀: Первообра҃зный: ѩ҆́кѡ, дне́сь, вчера̀: и҆ про҃ч. Произво́дный: ѩ҆́кѡ, му́дре, до́брѣ: и҆ про҃ч. (189а). Ось оден приклад, аби не наводити богатьох, як помічною була граматика Лаврентія для Смотрицького. Дуже богато таких самих ґруп прислівників відмітив Смотрицький, що й Лаврентій, а прислівники Лаврентія ввійшли в розділи Смотрицького всї. По приміру Лаврентія подав і Смотрицький виклад про метри, але тут їх уже більше.

Від виходу львівської грецької граматики до виходу Лаврентієвого підручника проминуло всього пять літ, а граматика Смотрицького появила ся 23 роки по виході в світ граматики Зизанія. За той час шкільного ужитку була змога піднести вивченнє правильнїйшої церковщини та приготовити дані для повнїйшого підручника. Чи відбула ся тут такаж історія з граматикою Лаврентія, як та, про яку говорить Сярчиньскі, що Смотрицький ‚poprawiając z błędów dawną Jerzego Libana grammatykę grecką' видав свою в Кольонії 1615 р., [1]) не смію сказати. Не знаю навіть, на скілько така вістка правдива [2]). Під педаґоґічним зглядом, маючи на увазї тільки уклад твору, граматика Смотрицького уступає граматиці Зизанія.

[1]) Siarczyński Franc. X. Obraz wieku panowania Zygmunta III, I, Познань, 1843, ст. 147.

[2]) Нї Засадкевич, нї пізнїйший дослїдник граматики Смотрицького др. Евстахій Макарушка (Граматика Мелетія Смотрицкого. Критично-історична студия, Львів, 1908) нічого не знають про таку граматику Смотрицького, а прецїнь її мусїли би поставити в якусь звязь з граматикою церковнославянської мови.

Без означення імени автора передруковано граматику Смотрицького в Москві 1648 р. Цікаво, що на ній лишила також свій слід граматика Лаврентія.

Часть пѧтаѧ различїе сеї граматики запозичена з граматики Лаврентія Зизанїя. На питання: Что есть различїе, стоїть відповідь: Различїе есть часть слова складаѧема, под'чинѧема складаѧемымъ именамъ (Гоа). Дефініція Лаврентія наведена в аналізї етимольоґії. Як у Лаврентія, родівникови послѣдуютъ також у сїй граматицї: родъ, число, падежь. Колико естъ родωвъ, питає Лаврентій і відповідає три: мужескїй, ꙗко, їже, жен'скїй, ꙗко, ꙗже, сред'нїй, ꙗко, еже. І в граматицї з 1648 р. слідує на питаннє: Колико есть родωвъ, відповідь: три: Моужескїи, ꙗкω, иже, Женскїи, ꙗкω, ꙗже, Среднїи, ꙗкω, еже. Три числа: Единственное, Двойственное, Множественное (Гоа) ті самі, що в Зизанїя.

В Лаврентія родівник має пять відмінків (нема „звательного"), в граматицї з 1648 р. шість; є з граматики Смотрицького сказателныи, але „звательного" нема також. Впрочім сама відміна иже взята з граматики Смотрицького із партії про заіменник.

До використання граматики Зизанїя для своєї признаєть ся незвісний автор 17 в. в передмові. Ізпрошаѧ бо, веде він річ про свої пошукування за граматичними жерелами, у хр'столюбивых мужей. обрѣтохъ, четыре гра^мма^тики. новопеча^тны^м дѣло^м выдрукованы ра^зны^х сложителей. ова бо кн͠га гра^ммати^к онѣ^х составлена. арсенїе^м. і ина мелетїемъ мниχо^м. і паки ина ев'докїмова. к сему о^брѣто^х, і бук'вы старца герасима во^рбозо^мско^{го}. і в'сѧ тыѧ гра^мматики с велїкі^м внїмание^м проχ^ждаχъ; в' коеиждо и^х разумъ лежащїи пото^нку ра^зсмотрꙗа, і позна^х тыѧ во псе^м согласны, і добрѣ составлены і о се^м с'жали^хси ве^лми, помышлѧꙗ, в' себѣ, еже како к'то маломощны^х удоб' во^зможе^т обрѣсти четыре кн͠ги гра^мматичны^х. аще бо едину кую ѿ ни^х обрѧще^т не удовли^тсѧ ею о преїмущи^х еѧ вещи^х во инѣ^х гра^мматика^х лежащи^х. есть бо нѣкїѧ стиχи в лаврен'тиевѣ гра^мматицѣ иχ'же нѣсть в' гра^ммотицѣ ар'сенїевѣ. тако^ж есть нѣкїѧ стиχи въ арсенїевѣ гра^ммотицѣ иχ'же нѣсть в лаврен'тїевѣ гра^мматицѣ. такожде есть, в' прочи^х другїѧ друзей преимѣнїе [1]). Тому автор взяв ся за уложеннє своєї граматики.

---

[1]) М. Петровскій, Старинное разсужденіе ω буквахъ сирѣчь ω словеχъ по рукописи библіотеки Казанскаго университета (Памятники Общ. Любителей древней письменности, LXXIII, 188, ст. 17—18.

XI.

Коли взяти під увагу український національний бік справи, граматика Лаврентія Зизанія стоїть непорівнано вище від грамматики Смотрицького що до термінольоґії. Граматична термінольоґія Зизанія більше народня, Смотрицького церковнославянська. Може не буде безінтересним представлене граматичної термінольоґії Лаврентія в порівнанню з термінами статий в „Разсужденіяхъ" проф. Яґіча (Р.), на скілько вони покривають ся із Лаврентієвими термінами, а відповідними дальше термінами граматики Мамонїчів (М.), надрукованої проф. Яґічем, і львівської (А.) з одного боку, а Смотрицького (**См.**) з другого. Коли термін підчеркнений, значить що скобкові означення відносять ся тільки до нього. При термінах Лаврентія подаю сучасні грецькі і латинські терміни, на скілько вспів я їх зібрати з тодїшнїх граматик. Вони потрібні для вияснення справи походження нашої найдавнїйшої граматичної термінольоґії.

Варі́я (**А.**), тяжка́я (**Р.**), *βαρεῖα*, gravis, (**См.**), ва́рія, тя́жкая.

Видъ слова, часть слова (**Р. А. См.**), скланя́емыя, несклоня́емыя (**А. См.**); *μέρος λόγου, κλιτά, ἄκλιτα, πτωτικά, ἄπτωτα*; pars orationis, declinabiles, indeclinabiles; **Р.** склоня́емыя, несклоня́емыя.

Видъ первоо́бразный, производный (**А. См.**); *εἶδος πρωτότυπον, παράγωγον*; species primitiva, derivata; **М.** видъ, первоо́бразное, прево́дное; **Р.** видъ первообра́зный.

Времена́, до́лгая (**А.**), кра́ткая (**Р.**); *χρόνοι, μακρά, βραχεῖα*; tempora, longum, breve; **А.** брахі́я; **См.** мѣ́ра, кра́ткая, до́лгая.

Вре́мя: настоя́щее (**Р. М. А. См.**), протяже́нное (**А.**), мимоше́дшее (**Р. А. См.**), пресоверше́нное (**Р. А.**), непредѣ́лное (**Р. М. А. См.**), бу́дущее (**Р. М. А. См.**); *χρόνος, ἐνεστώς, παρατατικός, παρακείμενος, ὑπερσυντελικός, ἀόριστος, μέλλων*; tempus, praesens, praeteritum imperfectum, plusquamperfectum, indefinitum primum, futurum; **М.** вре́мя предибы́вшее, предбы́вшее: протяже́ное, непредѣ́лное, надпредѣляемое, предлежимое; будущее: пома́лѣ быва́ющее, бу́дущее; вре́мя ми́нувшее; **См.** вре́мя преходя́щее, преше́дшее.

Глаго́лъ (**Р. А. См.**), *ῥῆμα*, verbum, **М.** рѣчь.

Глаго́лъ осуществе́нный, **См.** глаго́лъ существи́телный.

Гласъ, гласи: до́лгая, краткая, двовре́менная; *στοιχεῖον, στοιχεῖα μακρά, βραχέα, δίχρονα*; literae, longae, breves, ancipites; **См.** гла́сная долгая, кра́ткая, двовре́менная.

Гла́сный, гла́сная (**Р.**), *φωνῆεν*, vocalis, **М.** гласо́вныя, до́лгія, кра́ткія, двовре́менныя, **А.** гла́сныя, до́лгія, кра́ткія, двовре́менныя, **См.** гла́сная, до́лгая, кра́ткая, двовре́менная.

Двосрóчіе (**Р.**), **См.** двотóчіе.

Діфѳонгъ, двогла́сное (**А. Р. См**), *δίφϑογγος*, diphthongus.

Етѵмолóгія (**Р.**), истинносло́віе (**Р.**), *ἐτυμολογία*, **А.** етімологія, правословіе, **См.** етѷмолóґіа.

Залóгъ (**Р.**): дѣла́телный, страда́телный (**А. См.**), срéдній (**А. См.**), посредствéнный (**Р. А**), óбщій (**Р. А. См.**); *γένος, ἐνεργητικόν, παϑητικόν, οὐδέτερον, ἀποϑετικόν, κοινόν*; genus, activum, passivum, neutrum, deponens, commune; **М.** залогъ дѣйственый (дѣйства), страда́льный (стра́сти, посреднее), (*διάϑεσις, ἐνεργητική, παϑητική, μέση*); **А.** родъ або залогъ, дѣйствéнный, óбщій або посредствéнный, отлóжный; **См.** залóгъ, дѣйствителный, отложи̂телный.

Запята́я (**Р. См.**), *ὑποδιαστολή*, subdistinctio.

Имя́ (**Р. А. См.**), *ὄνομα*, nomen, **М.** и́мя (мýжеско, жéньско, срéднее).

Имя собствéнное (**Р.**), нарица́емое; *ὄνομα κύριον* або *ἴδιον, προςηγορικόν*; nomen proprium, appellativum; **М.** и́мя сóбное, óбще; **См.** имя́ сóбственное, нарица́телное.

Имя́ нарица́емое: осуществéнное, прилага́емое; **См.** нарица́телное имя́: существи́телное, собира́телное, прилага́телное; nomen substantivum, adiectivum.

Крóткая (**Р.**), *ψιλή*, tenuis, **См.** тóнкая.

Лицé (**Р. М. А. См.**), пéрвое (**Р. А. См.**), втóрое (**Р. А. См.**), трéтее (**Р. А.**); *πρόσωπον, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον*; persona, prima, secunda, tertia; **М.** лицé, пéрво, втóро, трéгіе (**См.**).

Мѣстоимя́ (**А.**), *ἀντωνυμία*, pronomen, **М.** мѣ́сто и́мени (имене), **См.** мѣстоимéніе.

Значéніе мѣстóимене: изяви́телное, зижди́телное (**А.**), указа́телное (**Р. А. См.**); *ἀντωνυμία, κτητική, δεικτική*; pronomen, possessivum, demonstrativum; **См.** ка́чество або знаменова́ніе, возноси́телное, возврати́телное, въпроси́телное, притяжа́телное.

Нарѣ́чіе (**Р. М. А. См.**), *ἐπίῤῥημα*, adverbium.

Значенія: 1) врéмене (**А. См.**), 2) мѣ́ста (**Р. См.**), 3) ка́чества (**Р. См.**), 4) коли́чества (**Р. А. См.**), 5) отрицанія (**Р. См**), 6) увѣща́нія (**См.**), 7) моли́твенаго, 8) уподоблéнія (**Р. См.**), 9) удивлéнія, 10) риданія, 11) неизвѣ́ства, 12) чи́на (**Р. См.**), 13) събра́нія (**Р. См.**), 14) раздѣлéнія (**Р.**), 15) разсуждéнія (**См.**), 16) въпрошéнія (**См**), 17) велича́нія, распространéнія, 18) клинéнія, 19) отклиненія, 20) явлéнія, 21) таéнія, 22) неудóбства. *Ἐπίῤῥημα*, 1) *χρόνου*, 2) *τόπου, τοπικά*, 3) *ποιότητος*, 4) *ἀριϑμοῦ*, 5) *ἀρνήσεως*, 6) *παρακελεύσεως*, 7) *εὐχῆς σημαντικά*, 8) *ὁμοιώσεως, παραβολῆς*, 9) *ϑαυμασμοῦ, ϑαυμαστικά*, 10) *σχετλιασμοῦ, σχετλιαστικά*, 11) *εἰκασμοῦ*, 12) *τάξεως*, 13)

ἀθροίσεως, 14) *ἀποτάσεως*, 15) *συγκρίσεως*, 16) *ἐρωτήσεως*, 17) *ἐπιτάσεως*, 18) *κλίσεως*, *κατομώσεως*, *κατομωτικά*, 19) *ἀπομώσεως*, *ἀπομωτικά*, 22) *ἀνέσεως*. Adverbium, 1) temporis, 2) loci, 3) qualitatis, 4) numeri, 5) negandi, negationis, 6) hortandi, hortationis, exhortationis, 7) optandi, 8) similitudinis, 9) admirandi, admirationis, 10) doloris, exclamandi, 11) eventus, 12) ordinis, 13) congregandi, congregationis, 14) separandi, separationis, 15) comparandi, comparationis, 16) interrogandi, interrogationis, 17) intendendi, intentionis, 18) iurandi, vocandi, vocationis, 19) abiurandi, abiurationis, 21) celandi, discreti, 22) remittendi, remissionis. **А.** 2) мѣстна, 3) посредства, 5) отмѣтáтелныя, 6) отрицáтелныя, 7) молйтвенныя, 8) уподобйтелныя, 9) удивйтелныя, 10) бѣднострадáтелныя, ридáтелныя, 11) уравнйтелныя, 12) чинóвныя, 13) собирáтелныя, 14) раздѣлйтелныя, 15) разсудйтелныя, 16) вопросйтелна, 17) клятвéнныя, отвѣщавáтелныя, 19) отклятвéнная, 20) изявйтелная, 21) прикровéнныя, 22) ослабйтелныя. Поза порівнаннєм із Лаврентієвим подїлом: творйтелная, повелйтелная, извѣстна, полагáтелныя, зрйтелвыя, слагáтелныя, указáтелныя, отстоятелная, розбранйтелная. **См.** знаменовáнія нарѣчія, 4) числá, 5) прещéнія, 9) недоумѣнія, 11) случая, 14) отдѣлéнія, 17) напряжéнія, 20) указáнія, 22) ослабленія. Поза Лаврентієвим подїлом остають значіння: повелéнія, рáзн'ства, отвѣщáнія, избрáнія.

Начертáніе (**Р.** **М.** **А.** **См.**), прóстое [**Р.** **А.** **См.**), слóжное (**Р.** **А.**), преслóжное (**Р.** **А.**); *σχῆμα*, *ἁπλοῦν*, *σύνθετον*, *παρασύνθετον*; figura, simplex, composita, decomposita; **М.** начертáнія, прóста (просто), слóжна (слóжно), преслóжна (преслóжно) чи прѣслóжна; **См.** начертáніе, сложенное, пресложенное.

Ногá, предѣлъ, *πούς*, pes.

Облечéнная (**А.** **Р.**), *περισπωμένη*, circumflexus, **См.** облечéная.

Óбрази именъ (**Р.**) вида производнаго: отéческая, влáстная, язы́ческая, умалйтелная, отимéнная, глагóл'ная; *ὄνομα*, *πατρωνυμικόν*, *κτητικόν*, *ὑποκοριστικόν*, *παρώνυμον*, *ῥηματικόν*, *ἐθνικόν*; nomen, patronymicum, possessivum, diminutivum, denominativum, gentile, verbale; **М.** видъ имéнъ: первобы́тно, дѣйствено, пóвѣстно, рододáтно; **М.** начертáнія имéнъ: любомудръства хйтрости, рѣчеточьства, писменная; **См.** вйди произвóдныхъ имéнъ, отчеимéнный або притяжáтелный, отéчественный, властелйнный, язы́ческій, глагóлный, отимéнный, умалйтелный, уничижйтелный.

Óбразъ, изявйтелный або указáтелный, повелйтелный, желáтелный имѣти або молйтвенный, непредѣлный або необáвный; *ἔγκλισις*, *ὁριστική*, *προςτακτική*, *εὐκτική*, [*ὑποτακτική*], *ἀπαρέμφατος*; modus, indicativus, imperativus, optativus, infinitivus; **М.** изложéніе

(**Р. А. См.**), повелѣнно, молитвено, вопро́сно, зва́телно, повѣстно, необа́вно; **А.** изложе́ніе, изяви́телное (**См.**), повели́телное (**См.**), моли́твеное, подчи́нное, необа́зное; **См.** моли́телное, сослага́телное, подчини́телное, неопредѣле́нное.

Оѯі́я (**А.**), о́страя (**Р. См.**), *ὀξεῖα,* acutus.

Орѳогра́фія, правописа́ніе (**А. Р.**), *ὀρθογραφία,* **А.** орѳографі́я, **См.** орѳогра́фіа.

Паде́жъ (**Р. М. А. См.**), именовный (**А.**), ро́дный (**А.**), да́телный (**А. См.**), винό́вный (**А.**), зва́телный (**А. См.**), твори́телный (**Р. См.**); *πτῶσις, ὀρθή (εὐθεῖα), γενική, δοτική, αἰτιατική, κτητική,* casus Latinus; casus, nominativus, genetivus, dativus, accusativus, vocativus, ablativus; **М.** пять паде́ніи, пра́ва, ро́дна, да́тельна, вино́вна, зва́тельна; **См.** паде́жь имени́телный, роди́телный, вини́телный, сказа́телный.

Писмо, писмена́ (**Р. А.**), до́лгая, кра́ткая, двовре́менная; *γράμμα, γράμματα, μακρά, βραχέα, δίχρονα;* litera, literae, longae, breves, ancipites; **См.** пор. гла́сная.

Подсто́лія (**Р.**), *ὑποδιαστολή,* subdistinctio, **См.** вопро́сная(?).

Предло́гъ (**Р. М. А. См.**), *πρόθεσις,* praepositio.

Прича́стіе (**Р. М. А. См.**), *μετοχή,* participium.

Просо́дія, припѣло (**Р.**): ударе́нія, времена́, кро́ткая; *προσῳδία, τόνοι, χρόνοι, πνεύματα (ψιλή);* toni, tempora, passiones; **А.** просоді́я, припѣва́ніе, тонка́я, **См.** просо́діа.

Различіе (**Р. М. А. См.**), *ἄρθρον,* articulus, **М.** разли́чія подчинна, предчи́нна, *ὑποτασσόμενα, προτασσόμενα,* **А.** разли́чія предчи́нныя, подчи́нныя.

Различіе, variatio.

Разсужде́ніе, подобоначерта́телное, стропо́тное; comparatio, reregularis, irregularis; **См.** уравне́ніе, пра́вилное, непра́вилное.

Рече́ніе (**Р. А. См.**), единосло́жъно (**См.**), *λέξις,* dictio, **См.** многосложное.

Родъ (**Р. М. А. См.**), му́жескій (**Р. А. См.**), же́нскій (**Р. См.**), средній (**М. А. См.**), общій (**Р. А. См.**); *γένος, ἀρσενικόν, θηλυκόν, οὐδέτερον, κοινόν,* genus, masculinum, femininum, neutrum, commune; **М.** мужьски, же́н'ски; **А.** же́ньскій, п р е о б щ і й (**См.**); **См.** всякій, недоумѣнный.

Сѵ́нтаѯісъ (**Р. См.**), съчине́ніе (**А.**), *σύνταξις,* synthaxis. **А.** си́нтаѯисъ.

Склоне́ніе (**А. См.**), склане́ніе (**А.**), *κλίσις,* declinatio.

Слово (**Р. А. См.**), *λόγος,* oratio.

Слогъ (**Р. См.**), до́лгій, кра́ткій (**См.**), двовре́менній, прислівникова: до́лго, кра́тко, двовре́менно; *συλλαβή, μακρά, βραχεῖα, δίχρονος;* syllaba, longa, brevis, anceps; **См.** двовременный.

Слогъ начáлный, к о н ч á е м ы й (**А. См.**), предкончáемый (**А**), пропредкончáемый (**А.**), предпропредкончáемый або четвéртый, пя́тый отъ кончáемаго. *Συλλαβή, λήγουσα, παραλήγουσα, προπαραλήγουσα.* Syllaba, ultima, penultima, antepenultima. **См.** прекончáемый, пропрекончáемый, предкончáемый, пропредкончáемый, непревосходный.

Съглáсный, с ъ г л á с н а я (**См.**), прóстая, с у г ý б а я (**См.**); *σύμφωνον, σύμφωνα, διπλᾶ*; consonans, consonantes, duplices; **А.** съглáсныя.

Съединителная (**Р.**), *ὑφέν,* **См.** единитная.

Съю́зъ (**Р. М. А.**), слѣпля́ющія, раздѣля́ющія, прикасáющіяся, винóвныя, въпрóсныя, утверждáющія, увѣщавáющія; *σύνδεσμος, συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, αἰτιολογικοί*; coniunctio, copulativae, disiunctivae, continuativae, causales, approbativae; **А.** сплѣтáтелныя, съпражéнныя, совокупи́телныя, пресовокупи́телныя, винослóвныя, отглагóлныя, съмысле́ныя, преисполни́телныя, противныя. **См.** соýзъ, знаменовáніе сопрягáтелное, раздѣли́телное, противи́телное, сослагáтелное, винóвное, подчини́телное, наноси́телное, исполни́телное, недоумѣ́телное.

Срокá.

Стéпень разсуждéнія: положéнный, разсудный, превышшій; *ὄνομα συγκριτικόν, ὑπερθετικόν*; gradus comparationis: positivus, comparativus, superlativus; **См.** стéпень уравнéнія, положи́телный, разсуди́телный, превосходи́телный.

Супрýжество (**Р. А.**), *συζυγία*, coniugatio, **М.** супрýжьство, **См.** спряжéніе, прáвилное,стропóтное.

Ті́тла (**Р. См.**), *τίτλος*, **А.** титла.

Тóчка **Р. См.**), *στιγμή, τελεία στιγμή,* punctum.

Ударéніе (**А. См.**), *τόνος*, accentus.

Числó (**Р. М. А. См.**), единственное (**Р. А. См.**), двойственное (**Р. А.**), множественное (**Р. А. См.**); *ἀριθμός, ἑνικός, δυϊκός, πληθυντικός*; numerus, singularis, dualis, pluralis; **М.** еди́но, двóйно, множно; **См.** двóйственное.

XII.

Щоби можна було впробити собі справедливий погляд на користування Лаврентія чужими граматиками, потрібні деякі загальні уваги. Що граматична традиція тодішніх латинських граматик загально дуже подібна, а часто тотожна, не видасть ся дивним, коли зважити, що латинська граматика оперла ся на готовій, розвиненій системі грецької граматики. На граматики грецької мови мала ве-

ликий вплив граматика Діонїзія, що була спільним жерелом византійських граматиків.

Схожість чи згідність у детайлїчнім переведенню може бути виливом або безпосередньої позички одного автора в другого або треба її шукати в якімсь третім спільнім жерелї. В сїй справі вірний вислів нїмецького дослїдника латинської граматичної системи: Ob es je gelingen wird, diese (розуміеть ся, gemeinsame Quellen) nach jeder Seite hin vollständig, klar und überzeugend nachzuweisen und so zu einer genau geschlossenen, historischen Entwicklung auch für die einzelnen Lehren der Grammatik auf dem lateinischen Gebiete zu gelangen, darf bei dem vielfach unsichern und schwankenden Charakter dieser Sache vorlaüflg mit gutem Grunde bezweifelt werden [1]).

На жаль, не можу і я мати сього вдоволення, яке подала би менї свідомість вислїдження певних жерел, на яких основуеть ся граматика Лаврентія Зизанїя. Головними причинами сеї недостачі отсеї працї е найперше се, що богацько текстів грецьких і латинських граматик, які в рукописях кружили по польських і українських землях в часи Лаврентія і перед ним, остали доси невиданими [2]), а потім і недоступність, часто задля рідкости, богатьох сучасних граматичних друків [3]). Дещо може бути також у граматицї памятевим впливом, особливо зі шкільних часів, а в такім разї утрудняе доступ до жерела слабість памяти та перекрученне запамятаного, спеціяльно з причини непорозуміння або трудности приложити граматичне правило одної мови до другої (довгість і короткість складів в церковнославянській чи українській мові). Відповідно до уставу братських шкіл мали вчителї видавати ученикам

---

[1]) Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern von L u d w i g J e e p, Липськ, 1893, ст. 102.

[2]) Так прим. невиданим доси е твір якогось Юрія Куртісія, що мае однаковий із Лаврентіем розклад матеріялу, як виходить із заголовку сього твору „*περὶ στοιχείων ἤτοι γραμμάτων, προσῳδιῶν καὶ τῶν ὀκτὼ τοῦ λόγου μερῶν ἤτοι εἰς γραμματικὴν πρώτη εἰςαγωγή*“. (Dionysii Thracis ars Grammatica edidit G u s t a v u s U h l i g, Липськ, 1883, ст. XXXV, замітка).

[3]) Цікаво було би порівнати, чи нема що спільного з Лаврентієвим граматичним текстом в отсих граматиках: Mart. Crusius, Puerilis in Lingua Latina Institutionis partes IV, Memmingae, 1556; Quadrivium Grammatices J. Coclaei, Norimbergae, 1511, йогож, Rudimenta, Argent. 1519; Joh. Aventini Rudimenta grammatices, 1517; Institutiones Grammaticae Marco Crodelio autore, Basil. 1541; Constantini Lascaris Erotemata cum interpretatione latina, Венеція, 1491 (примірники в Монахії і Цвікав). Всї ті граматики, як і Рівія з 1541 і Фабриція з 1560 р., полишили слїди на нїмецьких граматиках, які дещо мають спільного з текстом Лаврентія.

по деяким предметам „записки“, які могли бути вихідною точкою будучих підручників.

Твердженне Сахарова, що граматика Ґази послужила основою для наших граматик, в віднесенню до Лаврентія не вірне. Граматика Ґази, як і граматики Халькоконділя, Хрисольора та Мосхопула мають не більше спільного з Лаврентієм, ніж ті граматики зі своїм жерелом — граматикою Діонїзія з одного боку, а з тими граматиками, для яких вони стали жерелами, з другого. Передусім мусить ся се сказати про граматику Мосхопула, що попри підручник Ляскаріса [1]), який одинокий із зазначених Сахаровом книжок знав певно Лаврентій, ще найбільше спільного має із текстом Лаврентія. З грецьких граматик знав також Лаврентій без сумніву граматику Крузія і Мелянхтона.

Коли говорю про вплив грецьких граматик на граматику Лаврентія Зизанїя, зазначу, що не годжу ся із обережним, що правда, здогадом проф. Владимірова, який видить у Лаврентієвім зачисленню співзвуків ѕ з до „сугубих“ натяк на білоруське **дз**. Чому конечно треба розуміти білоруське **дз**, а не прим. галицько-українське, що дістало ся туди з польщини? Впрочім то само повторив про ѕ і з і Смотрицький в своїй граматиці церковнославянської мови. Тому на мою думку треба тут видїти заступленне грецького ζ, яке зачислене в грецьких граматиках до зложених співзвуків.

Але думку тих дослїдників, що вказували тільки на грецькі граматики як жерела граматики Лаврентія (Ґреч, Сахаров, криптонїм С. Д., Засадкевич, проф. Ґолубев), треба значно звузити. Правда, впливу всепануючої латинської граматики в єзуїтських школах Польщі Альвара не видно в граматиці Зизанїя, але за то дуже слїдний у нїй вплив латинської граматики Мелянхтона [2]), що опер її не тілько на Донатови, але й на Прісціянови. Латинська граматика Мелянхтона полишила слїди не тільки на граматичних дефі-

---

[1]) Грецька граматика Ляскаріса вийшла по грецьки в Медиоланї 1476 р., разом з иншими писаннями в Венеції 1537, а з латинським перекладом у Венеції 1557.

[2]) Нїмцї-поселенцї в польських і білорусько-українських землях і студенти, що вчили ся у заграничних нїмецьких унїверситетах, розносили протестантські видання Лютра, Мелянхтона та Кальвіна в Польщі, Білоруси тай Україні. Велика маса таких видань занепокоїла світські і духовні власти в Польщі, що від 1520 р. зачали заборонювати протестантські твори, а 1541 р. вийшла рішуча заборона польським молодим людям їздити в Нїмеччину та звідтам закликати вчителїв до Польщі. (Митроп. Макарій, Історія русской церкви, т IX, ст. 312—314).

ніціях Лаврентія, але також була вона для Лаврентія взором легкого укладу шкільного підручника, в якім весь дальший виклад вяжеть ся льоґічно з попереднім. Система шістьох відмінків рівнож взорована на латинських граматиках, з яких богато спільности мають із Лаврентієм підручники Відавского, Тухольця, Спанґенберґа та Люпуля. Перших двох, здаєть ся, знав Лаврентій, принайменше до „Quęstiones" Тухольця доданий також катихизм і азбука. А може й Тухолець і Лаврентій, беручи ся за азбуку, йшли незалежно один від другого за приміром Мелянхтона, що зложив і азбуку для дїтий і катихизм.

Що тикаєть ся родівника, деякі латинські граматики робили ріжницю межи родівником і заіменником. З причини недостачі родівника в латинській мові послугували ся у практичних цїлях указуючим заіменником ‚hic, haec, hoc'. І коли сей заіменник стояв осібно, вважав ся властивим заіменником, а коли в злуцї з иншими словами, родівником [1]). З додатком указуючого заіменника ‚tento, tato, toto' переведена відміна імен і прикметників і в чеській граматицї „Grammatica Bohemica, stvdiosis eivs lingvae vtilissima. Avthore: Matthaeo Benesouino, Sacerdote" [2]) (Прага, 1577). Змішанне родівника та заіменника, зглядно виділюванне з заіменника осібного родівника було явищим не рідким мимо того, що проти такого змішання виступали дуже авторитетні голоси [3]). Тому й нема нїчого дивного в тім, що Лаврентій, задержуючи ненарушеною грецьку систему вісьмох частий мови, утворив з відносного заіменника осібну часть мови. ‚*Ἄρθρον*' грецьких граматик містив у собі властивий родівник ‚*ὁ, ἡ, τό*' й відносний заіменник ‚*ὅς, ἥ, ὅ*'.

І не тільки церковнославянську мову втискано насильно в рамки граматики клясичних мов, але таку долю перебули й инші славянські мови, а то й ґерманські і романські. Возьму на приклад хочби початки нїмецької лїнґвістики, обробленої науково в непорівнанню гарнїйше, нїж початковий розвій славяньских граматик.

---

[1]) Jeep, op. cit. ст. 175.

[2]) Універс. бібл. (чеська) в Празї, LIVF 94. Крім самозвуків і співзвуків відмічені тут і ‚dwogzwucy, id est Diphtongi: au, ay, ey' (6а). Крім тих двозвуків знає ще два: ‚oy, uy' „Hrammatyka Cżeská, w dwogii Stránce" з 1588 р. (Пражська унїв. бібл. LIVF 163).

[3]) Розширена скрізь по Европі латинська граматика Мелянхтона звертала увагу, щоби хлопців навчити, ‚quid intersit inter Pronomen, & Articulum. Est enim Articulus non qui in Grammatica tantum declinatione casus aut genera indicat, sed quo in sermone etiam certam rem significamus. Latinum exemplum proponi nullum potest. Nam Latinus sermo in universum caret Articulis' (ст. 144).

Коли говорити про початки нїмецької лїнґвістики, й тут відіграли велику ролю граматики клясичних мов, передусїм латинські. Дуже вчасно в Нїмеччинї при лектурі і викладї меншого Доната вживали рідньої мови. Та на нїмецьку мову перекладено тільки ґльосси себто поодинокі слова чи речення, які або вставлювано межи рядками латинського тексту або додавано на побережних полях карток або впорядковувано в осібні списки. Так Донат у дечім став батьком нїмецької граматики, о скільки на нїм взорували Нїмцї граматичні терміни в нїмецькій мові, перекладаючи латинські, о скільки оперли ся на нїм і пізнїйше під зглядом граматичних катеґорій та всього впорядкования і вибору матеріялу. Терпіли на такім процесї богацько прикмети нїмецької мови, що більше, їх управильнювано при помочи латинської мови, яка ставала запорою в пробах вглянення в орґанїзм нїмецької мови та в орґанїчний розвій духа мови. При вивченню чужої мови головна річ се морфольоґія. Тому, як у Нїмеччинї зачали взорувати ся на латинських граматиках, а поперед усього на Донатови, який і так мав тільки морфольоґію, повстали нїмецькі граматики, які властиво оброблювали тільки звучню, морфольоґію і етимольоґію. Про синтаксу або не було навіть згадки або оброблювано її по мачошиному, розмірно коротко, а за то займали головно місце в граматицї взірцї деклїнацій і конюґацій, ряди приіменників із усякими відмінками та найрізнороднїйші ґрупи прислівників. ‚Die deutsche Sprache, ужию слів Івана Міллера, wurde dabei eingezwängt in den hergebrachten Schematismus der lateinischen Sprache, so daß man z. B. einen deutschen Ablativ, ein deutsches Gerundium, Supinum u. s. w. bildete' [1]). Таке діяло ся іще до Ґотшеда [2]), навіть до Гайзе [3]). Латинські жерела в нїмецькій граматицї Кляя (Clajus) виказав Ф. Вайдлїнґ, латинські і грецькі в граматицї Альберта (Albertus) К. Міллер-Фраурайт. Слова про синтаксу, взірцї деклїнації і різнородність ґруп прислівників вірні і в приложенню до Лаврентієвої граматики.

Видань спеціяльно латинських граматик із польськими інтерлїнійними або береговими поясненнями є велика сила. Взором такого видання у нас граматика Лаврентія, але інтерлїнїйний текст заступають тут цїлі пояснення тодїшньою народньою мовою, не говорячи вже про те, що цїлій церковнославянщинї Лаврентія дуже

---

[1]) C. Kehr, Geschichte der Methodik des deutschen Volksunterrichtes, Ґота 1882, т. IV, ст. 223—224.

[2]) Grundlegung der deutschen Sprachkunst, Липськ, 1748.

[3]) Theoretisch-praktische deutsche Grammatik, Ґановер, 1814.

далеко до чистоти й видержаности. Під тим оглядом є вона вірним відбитем того звичаю у наших тодішніх школах, який заводив „порядокъ школный“. В луцькім уставі вимагано, ‚абы дѣти единъ другого пыталъ по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тыжъ пытаются по словенску, абы имъ отповѣдано по простой мовѣ'. Одначе ‚не маютъ съ собою мовити простою мовою, ено словенскою и грецкою' [1]). І хоч Луцький шкільний порядок датуєть ся 1620 р., певно таке саме поступованнє водило ся у наших школах і в часи вчителювання Лаврентія, тим більше, що тодї так мало знали церковнославянщину та по неволї мішали її з народнїми говорами.

Проф. Харлампович здогадуєть ся, що при кінцї 16 в. часто бували випадки заміни церковнославянської мови в богослуженню народньою мовою або лексичною і синтактичною примішкою до церковнославянщини народньої мови, коли деякі пани при основуванню церков жадали, щоби священики та їх наслїдники тепер і ‚въ позднѣйшій вѣкъ' відправляли служби саме на церковнославянській мові [2]).

Примішка народньої мови до церковнославянщини залежала від теріторії і середовища виховання священика; на українській теріторії була вона правильно українською, на білоруській білоруською. Але на мою думку дослідники памятників 15, 16 і 17 вв. так званих західньо-руських земель звернули доси замало ваги на сю обставину, що тодї теріторія північно-українського діялекту, який тодї фактично був лїтературним, обіймала значно ширші простори, ніж обіймає нинї. Слїди північно-українського діялекту в нинїшних говорах Галицької України, задержаннє північно-українського говору в північній Угорщинї, прикмети північно-українського діялекту в таких памятниках безсумнївного галицького походження, як інтермедії Ґаватовича з 1619 р., все те вказує, що українські говори нинїшньої Галичини були ще в першій половинї 17 в відмінні від нинїшнїх і належали до північно-українського діялекту. В тій перемінї відограли, здаєть ся, велику ролю козацько-польські війни, на скільки обіймали собою теріторію нинїшньої Галичини, а потім захист, який находили на західнїх окраїнах України поселенцї східнїх окраїн перед военними трівогами. Так стерли ся зі

---

[1]) Я. Ѳ. Головацкій, Порядокъ школьный или уставъ Ставропигійской греко-руской школы во Львовѣ 1586 года, Львів, 1863, ст. 12, замітка.

[2]) Харламповичъ, op. cit. ст. 417.

собою говори східнїх і західнїх теріторій України, результатом чого протягом 18 в. українські говори нинїшньої Галичини вже виказують тільки останки давнійших північно-українських говорів.

Памятником північно-українського діялекту є на мою думку й Лаврентієве „Толкованіе". На скілько який вираз не є церковнославянським, всї прочі слова його ще нинї приходять в галицько-українських говорах. Відкладаючи докладнійшу характеристику й церковнославянщини Лаврентія і мови його „Толкованія" і передмови до граматики до видання Лаврентієвої граматики, обмежусь тут тільки деякими замітками. На північно-український діялект вказують такі форми, як в'вожен'є і весѣлам, вырозѹмен'а і вырозѹмѣню, окінченнє 1 ос. мн. переважно на мо побіч мъ (рідко) [1]), в білорущинї „дуже рідкі види прик. сп. на мо" [2]), як переходѣмо, окінченнє іменника на у вати (Ѿстрашѹет). Взаїмна заміна в й ѵ звичайне явище в усїх українських говорах. Характеристична для білоруської мови заміна ѣ через е майже не слїдна в Лаврентієвім викладї. Форма члечїй без сумнїву польонїзм [3]). Що форма телесном є польонізмом, доказом того Лаврентієві форми з викладу, писані через ѣ: тѣла, тѣлѹ, тѣлѣ. Види: речъ, речи, речїй, речах приходять у нинїшнїх українських говорах.

Воно може дивно, що Лаврентій уживає правильно ѣ мимо того, що в правилї писання ѣ зазначив, що воно пишеть ся замісць е. Заміна ѣ через е приходить і в північно-українських говорах і рідше в теперішнїх галицько-українських. Повище правило Лаврентія не здивує, коли пригадаєть ся, що в часї укладання граматики вчителював Лаврентій в осередку білоруського руху — в Вильнї і що вплив вплив білорущини на нього самозрозумілий. Правило писання ї в 3 відм. одн. таких іменників, як кость, також дасть ся пояснити північно-українським діялектом [4]).

---

[1]) Мо по словам проф. Карського вживаєть ся ‚въ архаическихъ глаголахъ и рѣже въ другихъ'. (Е. Ѳ. Карскій, Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи, Москва, 1886, ст. 144).

[2]) Е. Карскій, Два памятники старого западно-русскаго нарѣчія (ЖМНПр. Спб. 1893, августъ, ст. 423).

[3]) ‚Что е вмѣсто ѣ въ человѣкъ явилось подъ польскимъ вліяніемъ', признає і найновійший дослїдник звукового означення ѣ Л. Васілєв (пор. Нѣсколько данныхъ для опредѣленія звукового качества буквы ѣ сравнительно съ буквою е въ памятникахъ XVII вѣка, употребляющихъ эти буквы въ слогѣ подъ удареніемъ по древнему при замѣнѣ въ слогѣ безъ ударенія буквы ѣ буквою е, Извѣстія отд. р. яз. и слов. И. А. Н., 1910 г. кн. 3, ст. 192).

[4]) Dr. Emil Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880. ст. 124—125.

Нема в Лаврентія білоруського переходу **а** (**я**) на **е**, ненаголошеного **о** на **а**[1]). Зворотний заіменник **ся** під впливом польщини як у Лаврентія, так і в нинїшних українських говорах Галичини лучить ся не тільки з дієсловом, але й з иншими частями мови. Варта уваги часта заміна ї й и з одного, а и й ы з другого боку.

Вкінцї подаю словарець цїкавійших слів, ужитих Лаврентієм у викладї, передмові і деяких поясненнях церковнославянських дефінїцій, спеціяльно таких, які представляють матеріял для рішення приналежности сього памятника українській чи білоруській нації. Польонїзмів не виключаю.

а̂бы, а̂бы́смы, а̂бы́смосѧ, [а̂бы^{х}мо
а҃лбо
а҃ле
а̂нѣ
ба^{р}'зо
бере^{т}, взѧ^{в}ши
блг҃одат^{т}ли́вымъ
бо̀, бовѣ^{м}
бога́тыи, бога^{т}ство, бога^{т}'ства
богосло́віи
бж҃лѧ, бж҃їю, бж҃ею, бо́жого,
  бж҃емъ, бж҃їи^{м}
бо́л'шей, бо^{л}шѐ (прислів.), бо^{л}'-
  шꙋю, на́йболше
бра́тѧ, бра́тіѧ^{х}, бра́тіи, бра́тію
бꙋ^{д}те, бꙋ́дꙋчи, бꙋ́дꙋчи^{м}
ва́жи^{л}е^{м}сѧ
въводи̑лъ, в'воже^{в}'е
вдѧ́чне
ве́дле
(з)весѣлѧ^{м}
в'зга^{р}да
в'згля́до^{м}
вѣ́дати, вѣда́ти, вѣда^{ч}е
выкладáетсѧ [2])
вы́корене̇на
вы́мыслы, вы́мыслѡ$_{в}$
выпол'нѧ́ласѧ
вырозꙋме^{н}'ѧ, вырозꙋмѣню
вѣ^{р}'шѣ

[1]) Прикмети української мови і білоруської розрізнюю на основі праць (крім цитованих) акад. Соболевского в „Живой Старинѣ“ за 1892 р. (Очеркъ русской діалектологіи: II, Бѣлорусское нарѣчіе (вып. III), Малорусское нарѣчіе (вып. IV) й инших численних рецензій, Михальчука в 7 т. „Трудовъ этнографическо-статистической экспедиціи“ (Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины), Шимановского (Очерки по исторіи русскихъ нарѣчій, Варшава. 1893), найбільше рішаючої для білоруської мови величезної працї проф. Карського (Бѣлоруссы, в двох томах, другий в двох частях), звісних праць П. Житецького, Кримського та деяких инших. Відрізнити, що українське, а що білоруське, в давнійших віках часто тяжко, бо історичне оброблення української і білоруської мови ледви дїткнене.

[2]) Слово „выкладъ“ відносить проф. Карський до польського „wykład“ (Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ, Варшава, 1896, ст. 136). Тимчасом Фр. Пуласкі при виданню польського катихизму з 1543 р. (Biblioteka pisarzów polskich, Кракiв, 1910), пояснює на ст. 17 слово „wykładać“ иншими „objaśniać, nazywać“. В значінню пояснення уживає викладати й Лаврентій.

вы́сл8хани
вы́ст8пки, вы́ст8пкѡ^{в}, выст8́п8ю^{т}
вѣ^{ч}ныи
вы́ш'шє
в'к8́пѣ
вла́с'нє, вла́сны̑
влєко^{м}
воз'люблє́н'нїи
во́лѧ, волѣ, волни (вільні)
во^{н}тпли́вости, в8^{н}тпли́вости, в8^{н}'тпѧчи
во́рога, во́роговє на́шѣ
въю́єтъ
(нє)впада́ли
всѐ, всє́мъ, вс҃ѣ, всѧ́кїи
(по)в'сҳо́дѣ
го^{д}'нє, нєго^{д}'нымъ
го́лосъ, го́лос8
го^{р}дити
грѣ^{х}, грѣҳи̑, ҳрѣҳо^{в}'наѧ, на́и-грѣшнѣ̀ши^{х}
дале́кѡ
двоѧ́кїи, двоѧ́ки̑, двоѧ́ко
диѧ́волъ, дїѧ́волъ, дїѧ́вол8
длѧ̑, длѧто́го^{ж}
добра̀ (gen. sing.), до̀брє, до́брє, до́браѧ, до́броє
дозволє^{н}'ѧ
доп8щє^{н}є, доп8щє^{н}ѧ, доп8щáє^{т}
доскона́лє, до^{с}кона́ли
др8гáѧ, др8́г8ю, др8г8ю, др8ги^{х}
др8́к8
є҃дна^{к}жє
є҃ди^{н}, є҃дины̑, є^{д}н8, є҃дин8, нѣє҃дино́го
жада́ємо, жада́ючи
жа^{д}'ныи
жє (=що), и҃жъ
жєбы^{с}'мы, жєбы^{х}'мы
за̑в'тра, за^{в}'трєшни^{м}
замыка́єтсѧ
запра^{в}'ды
заро^{в}'нѡ
за^{с}
зашко́дилъ
звавлє́нїє
звє́дєны^{м}
зы́йд8тъ [1])
злѐ, зло́го, злопомни́тєлны^{м}
зло́сть, зло́сти
змышлє́ный
(и)^{в}моцнѧ́є^{т}сѧ
значи^{т}
изъвѣ́стънѡ
и^{в}нємага́ти
и҃ли (їлв)
и҃ны^{м}, и^{н}'шєє, и҃н'шиҳъ
и҃ск8си́тєль, и҃ск8ша́є^{т}, и҃ск8шє́нїє. ѧ, ю, ѧ^{х}, и҃ск8шє́ни̑
ка^{ж}ды̑, ка́ждоє, ко^{ж}ды̑
ка́ющи^{х}сѧ, ка́ючи^{м}сѧ
кгды̑, кгды^{ж}, кгды́сѧ
кграм'матїк8
ко^{н}ца̀, два конъцѣ
коро́тки^{х}

---

[1]) Недьошев у своїм „Историческомъ обзорѣ важнѣйшихъ звуковыхъ и морфологическихъ особенностей бѣлорусскихъ говоровъ" (Рус. Фил. Вѣстникъ, Варшава, 1884, т. XII) пояснив ы у формах: зыйолъ, обыйдемъ, що повстали з приставки и та переходу о в ы. Влучно замітив акад. Соболевский, що тут маємо до діла зі звичайною сполукою ъ і и в ы (в рецензії на працю Недьошева в ЖМНПр., 1885, юнь, ст. 305).

кото́рїйбы, кото́рї, кото́рого, кото́ромȣ, кото́римбыся, кото́рїи, кото́рыи, кото́рои, ко́торо
ко́ш'том
кро́леве, кролев'ства
(много) крот
крȣжа́ет
кто̀, кого̀, кꙋ томꙋ, нѣко́го, нѣчо́го
ласка
латве
любез'нѡ
люд'ского
ма́емо, ма́ючи, и҆ма́ймо, мѣлъ
мѣзер'ного
мил(о)се́рдны, млсрдного, млрсднымъ, немилосе́р'дным
ми́лꙋючи
мі́ръ, мі́ра
мы́сли (1 pl. i 7 sing.), мыслити
мѣсци
мовимо, мо́вят
могȣт, мо́жем
мо́цно
мȣд'рїи
наприклад
нарȣща́ли
настав'ницȣ
насȣщны, насȣщного
наȣ́ки, наȣ́къ, наȣча́емѡ, наȣча́емося, наȣчив'ши
на́шего, на́шемъ, нш҃ѣ
незго́ла
непорожнѐ
неста́лое, неста́лыи
нетлен'ныи
неха́й
нѣма́шъ
нȣжд'ныи
(через) нѥ̂
ѿвеца́ючи
ѿбы̀ти
ѿказа́лъ, ѿка́зȣется, ѿка́зȣючи
ѿпас'ство
ѿпла́токъ
ѿповѣда́ти
ѿсȣже́нїе
ѿворя́ючи, ѿтворя́ючи
ѿправова́ти
ѿстра́шȣет
ѿхо́тне
пн҃ве, панован, пан'ства
пар'тали
пе́вен, пев'ное
пе́р'вомъ, пе́р'вȣю, першая, пе́ршȣю, пер'шїи, пе́р'шом
перебача́ти
перепȣща́етъ
перестеро́га
пере҆ходѣмо
пил'нѡ
плеве́ла
побож'ны
подда́ныи
подноси́лис
пожерети̂
по́кармъ
по́ки
покȣ́сы, покȣ́сами, покȣша́етъ, покȣше́ны
(за)по́мочȣ, помага́лъ
поневажъ
попо́л'нилисмо
поряд'не
поси́локъ
посланїе, посла́нїи
постара́йте
потлȣ́мили
по́хотем, по́хоти
пра́гнȣт

пра́цею, пра́цѣ, пра́цꙋ, працꙋючи
пре́лесть
преложе^н´ныи, преложе^н´ства
препра́вы
прї́мова́ти, прїймꙋетъ, прїймѣте
приш^здоблѧ́ючи
припи́сꙋе^тсѧ
припоминае́мо
прі́стоитъ
при^шло̀
(длѧ̂) про́бы
про́симѡ, про́сѧчи
простакѡ^в
проти^в, проти^в´кѡ
про́то, прото^ж
ра́зꙋ^м, ро́зꙋмъ, ро́зꙋмꙋ, розꙋмѣлемъ, розꙋмѣли
ре́чъ, ре́чи, ре́чїй, ре́ча^х, рече́нїе
рїка́ючи
ри^х´ло
ро^змайтыми
ро́скоши
роспростира́ти
рострО́пности
самисѧ, самы̑, самомнѣ^н´ныи
свѣ^т´лый
своего, свое́и, свое^м, свои^м
семи̑
складати
скꙋ^тки
слове^с´ница
слꙋхати
собѣ
справедливы^м
спра́ви^т, справова́ти
спꙋде́и, спꙋдеѡм
стае^тсѧ
стара́ньемъ, стара́тисѧ
сꙋпте́л´нѡ
та́къ
та^кже
таково́го
те́ды, тогды̑
теле́сно^м
(на)тепе^р
ты^ж, ты́и, тоѐ, того̀, то́ежъ, того̀ свѣ^тнїи, то^т, то^тже, то^мже, тоу́ю, тꙋю
тѣ́ла, тѣ́лꙋ, тѣ́лѣ
ты́л´ко, то́л´ко
ти́тꙋ^л
тѣ́шити
толкова́нїе
точцѣ
тре́з´выми
тре́тѧѧ, тре́тюю
трꙋ^дности
тоу̑, тꙋ́тъ
оу̑веселѧ́йте
оу̑водити, оуводи́лъ
оу̑дарѧ́е^м
оу̑жѐ
оу̑падати
оу̑певнѧ́емо
ꙋразꙋ^млѧ́е^т
оуча^т, ꙋче́ныи, ꙋчи^в´шисѧ, ꙋ̑чи^т
оу̑чини́ти
фі́лосо́фѡве
хва́лꙋ
хотѧ́чи^м, хо́четъ
цр^ство, цр^ства
ча́сꙋ
чере^з
че́снои
чи́ни^т, чини́ти, чи́нимѡ, чинѧчи
чита́ти
чл^ечїй

чре҇ естественꙿнои
чꙋжі́й
ша́тана, шата́на, шата́нꙿскими,
шата́нꙿского

шлѧхе҇ство
што̀
щасли́выи҇
ꙗ́къ. [1])

ДОДАТОК.

В додатку до своєї статї передруковую словарець Лаврентія Зизанія, що появив ся у Вильнї тогож року, що й граматика, 1596 осібною брошурою і в додатку до „Азбуки", але не в додатку до граматики, як дехто хоче. Словарець має відмінний склад сторони, як граматика, й осібну паґінацію. Примірник Зизанїєвого словарця посїдає Музей Ан. гр. Шептицького у Львові (ч. 431); але перша картка докопійована, як каже рукописна приписка, 1628 р.[2]) Словарець передруковую без змін з виїмкою одної, яку мусів я увести відносно до виписок із граматики підчас друку статї з технїчних (друкарняних) причин, себто неможности задержання титл - букв. Рівнож з технїчних причин не розріжняю подвійного з.

Що передрук Лаврентієвого словарця в другім томі „Сказаній" Сахарова невірний, підносили нераз авторитетні голоси. Я скажу більше, передрук Сахарова просто злочинний з уваги на тих дослїдників, що на передруцї Сахарова опирають свої висновки про Лаврентіїв словарець. Видавець не тільки вніс надстрічні знаки в рядки, порозвязував титли, старав ся удоґіднити користуванне словарцем заведеннем азбучного ладу в словах під кождою буквою, але й передрукував словарець із такими фоно- та морфольоґічними змінами, що спокусили декого зачислити Лаврентіїв словарець до памятників білоруської мови. Ось кілька цвіток невибраних наукової совісности Сахарова:

---

[1]) Не ввійшли в словарець такі слова: быва́ютъ, бѣда́ми, болѣ҇нꙋ̈те, коронилъ, вꙿдаю҇, вы́бавилъ, вы́дати, выдаю́тъ, въ҇носити, въцр҇ла, да҇, дн҇ь, дѣ̈ствꙋе҇, дѣ́ло, дш҇а, дш҇ѣ, е҇го̀, е҇го̀, ем҇ꙋ, е҇стъ, е҇стъ, еретическїи, ерети́ческаѧ, ерети́чески҇, жите҇ скими, искꙋство, ны́нѣ, нн҇ѣшнїй, ѡкрести҇шисѧ, Ѡложи҇ши. Ѿпира́лъ, Ѿпꙋсти̇, Ѿпꙋсти́лъ, писмѣ̀, побѣ҇да́ла, пога́нꙿски҇, по҇рꙋ̀чны҇, ст҇ыи, сн҇ови, слова́ми, сълю҇, сро҇ꙿства, сꙋществꙋ҇, ꙋ̈боги҇, ꙋ̈пова́нїе, хлѣ҇, хлѣ́бѣ, хл҇ѣбомъ, хл҇ѣба, ꙗ́зыкъ.

[2]) Першу картку скопійовано за стараннем проф. Грушевського з примірника Петербурської Академії Наук; д. В. Срезневському, що зволив провірити сю копію, складаю на сїм місцї щиру подяку.

Перводрук із 1596 р.	Передрук Сахарова.
а̑лка́ніе, исти хоте́ніе.	Алканіе, ясти хотѣніе.
а̑ле́кто^{р}, пѣве^{ц}.	Алекторъ, пѣвецъ.
а̑лава́стръ, каме^{н} е̑стъ та^{к} назва́ны̏, и̑стого̀ ка́мене оу҆ро́бленый сло́нкъ, а̑лбо скри́но^{ч}ка.	Алавастръ, камень есть такъ названный, изъ того камени уробленный слонкъ; албо скрыночка.
бе^{з}ѿвѣ́тенъ, ѿповѣди нѣма́ючїй, неѿповѣ^{д}ный.	Безотвѣтенъ, отповѣди немаючій, неотповѣдный.
бѣ̑г'ство, оу҆тѣка́нье.	Бѣгство, утеканье.
виде́нїе, ѡ҆гляда^{н}'е, и̑ты^{ж} ѡ^{б}ли^{ч}'е.	Видѣніе, огляданье, и тыжъ обличье.
вра^{ч}, лѣка^{р}, до́кторъ.	Врачь, лекарь, докторъ.
врачꙋю́, лѣчꙋ̀.	Врачую, лечу.
врачева́нїе, лѣка^{р}'ство, лѣчѣ^{н}'е.	Врачеваніе, лекарство, леченье.
вра́чество, лѣка^{р}ство до́кто^{р}ство.	Врачество, лекарство, докторство.
врачба̀, лѣчѣ́нье.	Врачба, леченіе.
враче́бница, до^{м} гдѐ лѣча^{т}, и̑ты^{ж} а̑пты́ка.	Врачебница, домъ, гдѣ лечатъ, и тыжъ аптека.
ги̑бель, ꙋтра́та поги́бѣль.	Гибель, утрата, погибель.
дра́чїе, е̑̃стъ хойна, кото́рая в'винѣ̀ зва́рена, злѣчꙋетъ оу҆̆ха ропы̑ по́лны, и̑ о̃чи оу҆разовы́и, то̀ е̑стъ ра́неныи, а̃лбо оу҆да́реныи.	Драчіе, есть хойна, которая въ винѣ сварена, злѣ чуетъ ухаропы полны и очи уразовыи, т. е. раненый, албо ударенный.

Богато слів поопускав Сахаров, прим. на саму букву ж із 21 слова Сахаров навів аж 12 у своїм передруці. Сахаров видав в тім самім томі згаданого видавництва й „Лексикон“ Беринди, дуже цінний для студій над історією української мови. Передрук певно не ліпший від передруку Лаврентієвого словарця. Чиж не доказує передрук Сахарова одної річи, а саме поновного, кращого видання і тої цінної памятки української мови?

Лексисъ.

Сирѣчъ Реченія, Вькратъцѣ събран'ны. И из словенскаго языка, на простыи Рускій Діалектъ Истол'кованы. Л. Z.

Я

Ядана. гь, пан.
Явіє, заразъ.
Авва. тато, ѿтецъ.
агглъ, вѣстник албо повѣдач.
агнецъ, каранокъ.
агніца, молодая овеч'ка.
адъ. тем'ность, недовѣдомое мѣсце, преисподняя. погрец'ку адис иліадисъ.
аеръ, възъдухъ.
азъ, я.
ал'лилуія, хвала бу. Гер'ман патріархъ в толкованіи литургіи стои мовитъ. ал'лилуія, при-(1б)ходит бгъ, хвалите и въспѣвате живаго бга. еврейским бо языком єстъ аль, идет, явися. а иль, бгъ. а уія, хвалите, въспѣвате.
алканіе, исти хотеніе.
алчу, исти хочу.
амин, заправ'ды албо неха такъ будетъ.
апостолъ, посланецъ.
арωматы, запахи, и дорогіи масти, и тыж корѣнье, ал'бо зѣлье пахнучее.
ар'хитріклин, маршалок, началник трем' въсклоненіямъ, сирѣчъ лавам.
аще, если.
арханг'елъ, староста агг'льскій.
архистратигъ. цѣсаръ, и тыж стар'шій княз.
андипат, бурмистръ стар'шій радца, албо справ'ца в'яко земли. (2а) вд'ѣл'ніях апостол'ских в'главѣ ді прикон'ци.
алектор, пѣвен.
алавастръ, камен єстъ так названый, истого камене оуробленый слоикъ, албо скриноч'ка.
акадистъ, несѣдал'но.
ал'ч'ба, голодност.
ассарій. пѣняз гарѣль. матдѣ, зач, лз.
аѳедрон, выход, закретъ.
акриды, вер'шки дереваныи пуча, иных коники.

Б

Багряница, шар'латъ, албо єдвабъ багрово фар'бы.
баня, лаз'ня.
безъзлобіє, щирая доб'роть.
безуміе, глупость.
безум'ство, глуп'ство.
безумен, дурен.
безум'ствую, дурѣю, глупѣю.
(2б) безъѿвѣтенъ, ѿповѣди нѣмаючій, неѿповѣдный.
блгдть, ласка.
благодатный, ласкавый.
благодателен, ласкавый.
блгодѣтел'ство, добродѣйство.
благодѣтель, добродѣй.
благодатель, доброгодавца.
блажен'ство, щасливость.
блжен щасливъ.
блаженствую, щасливы єстем.
блгополученіє, щастье.
блгополучнъ, щасливый.
блгополучаю, щастит'мися.
блгоден'ствіе щастье.
блгоден'ственъ щасливый.
блговоленіе, добрая воля.

бл҃голѣ́пie, ѡ̑здо́ба.
бл҃говолю̑, зез҆волѧ́ю.
бл҃олѣ́пный, ѡ̑з҆до́бный.
(3а) благоговѣ́нїе, набо́ж'ность, встыдъли́вость.
бл҃гоговѣ́нный набо́ж'ный.
бл҃гоговѣ́нствꙋю, набо́жнь̀ є҆́стем.
ба́ли̇, заклина́ч чаровни́къ.
бѣжде́нie, примꙋше́н'є, бѣда̀. Кѵ́ри́л і҆ерс҆ли́мскі̇, в҆главѣ̀ ӗі.
бо́хма, згола, надаре́мне. а̑мо́с, в҆главѣ̀, г҃.
бо́ждре́нїе, чꙋ̀но́ст, пи̑л'ность, ѡ̑сторо́жность. даніил глава̀, д҃.
бра́зда̀, боро́зна̀.
брозда̀, ѹ̑зда̀, ѹ̑здѧни́ца.
бре́мѧ, бере́мѧ тл҃ꙋмокъ, и̑те́ж това́ръ кото́рїй в҆корабли́, а̑́лбо на́возѣ.
бѣ̑д'ство, сро́кгость, и̑ты́ж потꙋ́жност в҆мо́вѣ.
бо́дрость, чꙋ̀ност.
бодр'ствꙋю́, чоу́юсѧ, чꙋ́йность ма́ю.
бди̑тъ, неспи́т.
бде́нїе, нѐспа́нє.
(3б) блюдꙋ̀, стеребꙋ̀.
блюде́нie, стереж'ѣ́нье.
блю̑до, ми́ска.
бра̑шно, по́карм и̑дло.
бре́нїе, гли̑на, боло́то.
бре́н'ный, гли́нѧный, боло́т:
бѣ́дный, нен҆д҆ный, сро́кгїй и̑ты́ж потꙋ́жный, и̑ довтѣ́пный в҆мо́вѣ.
без'че́стie, зел'жи́вость, сромо́та.
бы́лie, з̑ѣ́л'є, бы̑лье.
бытїѐ, бы́т'ност.
бо́лїй, бо́л'шїй.
бѣда̀, ѹ̑па́док, небе́зпе́чность, бѣда̀.
бра́нь, война̀.
би̑серъ, пе́рла.
бли́з, бли̑з'кѡ.

бо́рꙋсѧ, во́юю, бо́рꙋсѧ.
бедро̀, бо́къ.
ба́снь, ка́з'ка, сло́во, ба́йка.
баснослòвie, нѣ́кчем'наѧ мо́ва.
бо́лѣ, на́д, бо́л'ше.
бо́лма, бо́лшѐ.
безмо́лвie, ти̑ (4а) хость, негꙋче́н'є, тишина̀, зати́шье.
бе́змол'в'ствꙋю́, в҆зати́шꙋ живꙋ̀ без'го́монꙋ.
блѧде́нїе, плюга́вое мовле́н'є.
блѧдосло́вїе, шкара́даѧ мо́ва.
блѧ̑дь, чл҃къ шкара́дои мо́вы.
бꙋ̀дꙋщїй, прїйдꙋ̀чїй, што̀ ма̑етъ бы́ти.
боре́нie, боре́н'є, ва̀лка.
борба̀, боре́н'є, ва̀лка.
бо́лезнь, бо́лѣст.
брегꙋ̀, стерегꙋ̀.
бреже́нie, стереже́н'є.
бе́здна, про́паст.
бе́зстра́стїе, нѐтерпле́н'є, незневоле́н'є ѿа̑фе́ктов.
бе́зпристра́стїе, нез'неволе́н'є ѿ мі́рскихъ красо́т и̑по́хотей.
без'мѣ́рный, мѣ́ры не ма́ючїй.
без'вѣ́стный, не ѡ̑зна̀ме́ный (4б) зна̑гла боу́дꙋчїй.
благоде́нствꙋю́, ща́стимисѧ.
бл҃гопрїѧ́т'ный, доприня́та̀ ла́цный, и̑ты́жъ вдѧ́чный, ми́лый.
бл҃говъспрїе̑млю̑, вдѧ́ч'не прї̀мꙋю́.
благосты́нѧ, добро́тли́вость, ще́дробли̑вость.
благосты́н'ный, добротли́вый, щедробли́вый.
благодарꙋ̀, дѧ́кꙋю.
благодаре́нiє, дѧ̑кован'є.
благода́рный, подѧчли́вый.
благодарствен, подѧ́чливый.

благочестіє, богобойность, побожность, набожен'ство.
благочествую, хвалю. набожен'ство ѿправую.
благій, добрі.
благость, доброть.
блажу, хвалю, щастя комбу признаваю.
(5а) без'мол'вникъ. єримита, который невгуку а без' затръвожена свѣта того безблазнено, без' погоршен'я живетъ.
без'бѣдно, бев бупадку, без' трудности.
без'печаліє, нефрасов'ливость.
без'словесное, бестїя.
бевстуд'ство, нє в'стыдливость.
блав'нь, згоршен'є.
бевболезніє, нє болен'є.
бевдерьновенъ, несмѣлый.
Быстъ, стало ся, был, а. о.
бѣ, тоє реченіє значит превѣч'ность, иприсносущіє.
без'словесіє, нє людз'кость.
без'мѣстный, неслушный.
бракъ, женитва. весел'є.
брачуся, женюся, весел'є справую.
бѣг'ство, бутѣ (5б) каньє.
багряница, бѣль.
бошїю, убо, бо.
без'пошествіє, несъблажнен'є.

В

Ваїє, розкй зквѣтом, лоза, багната.
вѣтвъ. голь.
вина, причина.
виновны, тот котори єстъ чему причиною.
винительны, тот который причину ѿкого мает. албо тыж которі кого винуетъ.
вн'к, надворѣ.
внутръ, внутри.
вѣтїя, риторъ оратор, красномов'ца.
вселен'ная, всего свѣта.
патриар'хъ вселен'ски, ѿцъ началны всему свѣту.
верига, пута.
вистнѣе, бупрі (6а) мѣ потужнѣй. букгрім иерусалим глав, єі.
васнь, храпъ.
внѣграда, за мѣстомъ.
внутръ оуду святилища. всамой церкви.
внѣуду, надворѣ.
вижду, вижу.
видѣти остро, смотрити быстро.
вѣм исвѣм, вѣдаю, вѣдѣти, извѣстно, вѣдати певне.
видѣніє, ѿгляданє. иныж ѡбличє.
вѣдѣніе свѣдомость, вѣданє.
внѣшни, надворни звер'хни, тогосвѣт'ни.
якож пишут внѣшнїи мудреци, якъ пишут тогосвѣтнии мудр'цѣ.
внезаапу, знагла, натых мѣстъ.
воинъ, жолнѣр.
воинство, жолнѣр'ство.
воинствую, жол'(6б)нѣрствомся бавлю.
виссонъ, полотно тон'коє.
възбраненіє, заборонен'є.
възбраняю, забороняю.
въизбран'ный, валеч'ный, выборнѣ'ший вбитвах.
възвѣщаю, ѡповѣдаю.
възвѣщеніє, ѡповѣданьє. оум въперяю, розум якъ перо злегъчаю албо топ'ко розмышляю.
вѣщаю, повѣдаю говору голошу.
вѣстник, повѣдачъ.
вѣщаніе, повѣданье.
вѣщаніє, повѣданье голошен'є.

възглашéнїе, ѡбволáнье, кричáнье ѿповѣдáне.

възглашáю, ѿповѣдꙋю, ѿб'волывáю.

и҆въ'з'гласит бéз'дна съвесéлıем, и҆ закричит прóпасть звесѣлѧм.

(7а) възыскáнїе, шꙋканье.

възыскꙋю, вына̀'дꙋю.

възыскáн'ны̀, вына̀довáный.

въждєлéнїе, пожадáн'е.

въждєлѣю, пожадáю.

въждєлéнъны̏, пожадан'ны̏.

въждєлѣвáю, пожадан'е мáю.

въсхищéнıе, порыван'е, драпѣжство, ꙋхаплен'е.

въсхищáю, поривáю. похáпꙋю.

тогда̀ въсхитиша сѷмона вол'хва безплот'ныи навъзъдꙋхъ, тогды̑ пор'вáли бѣси сѷ'мона волхва врúмѣ, и҆ взнесли҆ е҆гò наповѣтрѧ.

всад'ник, кóн'нь̏ вер'ховнь̏.

вы́спръ, высóкость и҆высóкѡ.

ѣ̑жа, цвич'ны̏.

врач, лѣкар, дóкторъ.

врачꙋю, лѣчꙋ.

врачевáнıе, лѣкар'ство, лѣчѣне.

(7б) врачéство лѣкарство дóкторство.

врачба̀, лѣчѣнье.

врачéбница, дом гдѐ л҃ѣчат, и҆тыж а҆птыка.

врата̑, върота̀ брóна.

вратаръ, ворóт'ны̏.

враг, вóрогъ.

вражда, ворогован'е, неприѧзнь.

враждꙋю, ворогꙋю.

вред, нарꙋшéнье.

вреж'дáю, нарꙋшáю.

вредúтель, шкодца, котрíй нарꙋшáетъ.

врéтище плахта, жáлоба, жáлобны̏ ꙋбиръ.

ведрò, погóда.

възбранѧю, заборонѧю, и҆противко гò вáл'чꙋ.

възбраните́л, заборонѧючий, ѿборóнца.

въз'бранéнїе заборонéнье, ѿборóна.

велерѣчꙋю многѡ ѿвеликих рéчах мóвлю.

велерѣчїе, безмѣр(8а)ное блекотáнье, и҆тыж ѿвеликих рéчах мов'лéнье.

велерѣчúвый, многомов'нь̏, и҆тыж палїотка.

враждꙋю безправды, ворогꙋю неслꙋшне.

въсхлащáю, ѹстѧгáю, застановлѧю.

въсхлащéнїе, ѹстѧгáнье.

въстлаплѧю, ѿпинáю, вывертáю.

въстлаплéнїе, вывертáнье ѿтогнéне.

вы́нꙋ, зав'жды.

въдрꙋжен, ѹщѣплен, ѹткнéны̏.

возáта̏, възнúца.

возóръ, твáръ позрѣнье.

всéсъжежéнїе, о҆ѳѣра цѣло спалѧючаѧсѧ.

въскликновéнїе выкрыкáнье.

въсклицáю, выкрыкáю.

възывáю, закликáю.

воствóлїе з҃ѣлье е҆стъ, базанóвецъ.

(8б) въспѧт, назад.

внимáю, зрозꙋмѣвáю.

вниманїе, зрозꙋмѣвáнье.

внемлю̑, зрозꙋмѣвáю.

възрастáю, ѹростáю.

възрастъ, взрост.

вы́ѧ, шы́ѧ.

ваѧю, рúю, рѣжꙋ, выдóвбꙋю.

ваѧтель, тотъ котóрїй рѣжет печáти, и҆ бол.

вразꙋмлѧю, напоминáю. ѹрозꙋмлѧю.

въдрꙋжáю, ѹтыкáю, ѹгорóжꙋю.

вéсма, всѧ́кѡ.

водосла́ненъ гроб водо́ю посла́нъны̀ гро́бъ.
въвдержа́ніе, въвдер'жли́вость, встремежли́воcт.
вся́чески, вшеля́ким способом.
войстинн8, запра́вды.
въвража́ю, спыха́ю противля́юся.
възраже́ніе, спыха́нье. (9а) спротивлен'нье.
въвдвиза́ю, подвига́ю взноше8.
въвдвиже́ние, подвигнен'е, вноше н'е.
възнесе́ніе, въвнесен'е.
вре́мя, ча́съ.
вре́менны̀, дочасный.
вр8т'ка, р8ра.
вр8ча́ю, пор8ча́ю.
вр8че́ніе, вда́ніе, пор8чен'е поданѐ.
вла́сть, влаδва.
власте л'ств8ю, вла́дз8 ма́ю.
влады́чество, вла́дарство.
владычеств8ю, влад'н8.
влдка, влада р.
властелин, вла́дца, вла́дар.
вла́юся, хвѣюс.
варя́ю, чека́ю.
предваря́ю, чека́ю, ѹпережа́ю.
въл'ніе. наваж ность.
въплоще́ніе, втѣле́нье, чолове́чества прі́нятьѐ.
въчловече́ніе, (9б) ѹчолвѣче́нье.
вся́чески, доща́к8.
варя́ю, ѡжида́ю.

Г

Гажде́ніе, злорчен'е, поган'бе́нье тоеж значит што̀ ѝх8ле́ніе.
гана́ніе, за́гадка, тр8дное а̑ хи́трое пы́танье.
гада́ніе, розмо́ка гадан'е, за́гадка.
глезно̀, го́лѣнь.
г8сли, а̑р'фа лют'ня, скрипи́ца.
глъ, мо́ва.
глю, мо́влю.
глаголá́ніе, мовле́нье.
гряд8, ѝд8.
гоще́ніе, ѹчта.
гордыня, пыха̀ го́р'дость.
горды̀, пыш'ны̀.
горж8с, пы́шнюс.
голѣмо, велѝкоголѣмы̀, велики.
горта́нь, гор'ло.
гортанобѣ́сіе, горла вбѣше́нье, кохан'еся в'роско́шныx потра́вах. (10а) е̑стъ страст а̑бы ла́коты всѐ ѝда́ти хоттро́ха, а̑ подлыми потра́вами в'згоржа́ти.
гл8м, подражнен'е.
гл8млюс, прохо́ж8юся, проижджа́юс, подражня́юс ѝ цвич8ся. быт, глав, кд.
ѝ ѝзы̀де Ісаа́къ поглоумитися на́поле к8вечер8, ѝвы́шол Ісаак прохо́дитися на́поле подъве́черъ.
ѱал. рнı. погл8млюся въ заповѣдехъ твоих, погл8мълюся въ ч8десѣх твоих.
го́ресть, гор'кость.
газофіла́кія, със8дохранил'ница.
гн8ша́юся, брид'ж8ся.
гь. панъ.
госпо́дств8ю, пан8ю.
госпо́дство, панство.
гоне́ніе, пренаслѣдова́ня.
гони́тель, пренаслѣдо́въца.
(10б) ги́бель, 8тра́та, поги́бѣль.
гра́нь, ѹгол, ча́сть, шт8ка.
краегране́сіе, поча́токъ стіха̀, а̑л'бо строки̑.

Д

Да̑ б8дет, неха́й быта́къ было.
да̀ б8дет, неха̀ б8детъ.
дар, пода́рок.
десни́ца, прави́ца.

де́сны̀, пра́вы̀.
де́белость, гр8бость.
де́белъ, гр8́бы̀,
дер̓зновѐніе, см̓ѣлость.
дер̓зы̀, смѣлы̀.
дерза́ю, смѣю, смѣлы̀ естем.
до́блесть, ста̑лост.
до́бль, ста́лы̀.
доблествен̓нѣ, ста̑ле.
доблеств8ю, ста́лы̀ естем.
древодѣл̓ство, и҆лѝ древодѣла́ніе. тесел̓ство.
древодѣ́лѧ, те́слѧ.
(11а) древодѣл̓ств8ю, тесел̓ствомсѧ бав̓лю.
дїѧволи, ѡ҆бол̓га́ніе, зва̑да.
дїѧ́вол, ѡ҆бол̓га́тел, зва̑дца.
дол̓готер̓пе́ніе, тер̓пли́вость, не-гнѣвли́вость.
дол̓готерпели́вы̀, терпели́вы̀, нез-гнѣвом терпѧ́чїй.
доса́да, зел̓жи́вость, посоромоче́нье.
досади́тель, зел̓жи́вость выражѧ́-ючїй.
досажа́ю, льж8 сромоч8.
досажде́ніе, зелже́нье, сромочен̓е.
держа́ва, мож̓ность держан̓е, д8жость.
дїѧди́ма, коро́на.
де́л̓ва, фа̑ска бочка.
дон̓де́же, ажпо́ки, и҆тыж на́вѣки.
дѣл̓ма, дѣ́лѧ.
дѣтище, дитѧ̀.
древ̓ле, давнѡ̀ о҆ных давных ча́сѡв.
держав̓ств8ю, пан8ю, впосесі́и ма́ю.
дщи̑, дочка̀.
(11б) дщи̑ца, та́блица.
дол̓гота̀ дні́й, до́л̓гїй вѣкъ.
дол̓годен̓ствіе, долгі́й вѣкъ.
д8хъ, вѣтръ.
д8хъ, а҆гглъ.
д8х, дыха́ніе.
дхъ дша.
д8х стъі̀, бъ и҆стинны̀.
добродѣтел, цно́та.
доброта̀, о҆у҆ро́да, ц8дность.
дѣѧ́ніе, спра̑ва.
дѣтель, спра̑ва.
дѣмонъ, бѣсъ, чор̓тъ.
дѣмон̓скїй, чортовскі́й.
дѣла́ніе, робо́та.
дѣло, о҆у҆чи́нок.
даѧ́ніе, о҆у҆помѝнокъ.
домострои́телство, домосмотри́-тел̓ство.
домострои́тель, ша̑фаръ, спра̑в̓ца до́м8.
дѣла́тель, роботник, спра̑вца.
дреко́л, а̑лѧбар̓та.
добродѣтелны̀, цнотли́вы̀.
добродѣѧ́ніе, цнотли́выи спра́-(12а) вы.
дра́чие, е҆стъ хои́на, кото́раѧ в̓виннѣ зва́рена, злѣч8етъ о҆у҆ха ропѣ по́лны, и҆ о҆́чи о҆у҆разо́выи, то̀ е҆сть ра́неныи, а҆лбо о҆у҆да́реныи.

Є

Є҆вн8х, ско́пленны̀ чл҃къ.
е҆гда̀, кгды̀.
е҆да̀, ци̑.
е҆два̀, залед̓вѣ.
е҆ли́кѡ, ко́л̓кѡ.
е҆ли́ко, ко́л̓кое.
е҆м̓ман8и́лъ, сна́ми бгъ.
е҆л̓ма̀, г҃ значит, колкѡ, поневаж, и҆ногды, вмѣсто бо̀. ꙗ҆ко, е҆л̓-ма̀ велик е҆си̑ то́л̓ма смири́сѧ.
е҆л̓ма̀ о҆у҆бо въ на́ землю прі́йде, си́-рѣч, поневаж.
е҆лма̀ а҆́ще о҆у҆бо си̑цебы бы́ло, бо̀ е҆сли́быта бы́ло.

є̂стество̀, прирожє̂ньє, сє̀ нарєчє^с ѿ є^ж є̂сть.
є̂ло́й, поє̂ґрє̀ск8 (12б) бг҃ъ.
є̂тє́ръ, нѣкій.
є̂жє, кото́роє.
є̂ѵ҃гєлїє, благовѣстіє.
є̂ванъгєли́стъ, благовѣстни^к.
є̂пари^т три^є, ꙗ̂ча^нцє, с8ди́на до чє^р пана, а̂лбо налива^н'а, накшта^лтъ ка́га^нца звѣлого жєлѣза.

Ж

Жа̂жда, прагнє́ньє.
жа́жд8, пра́гн8 пити хоч҃8.
жєла́ю, жада́ю.
жєла́нїє, пожа^длйвость, хо^т.
жєсто́къ, твє^рды̀, закаманѣлый.
жєстокосє^р'ды̀, закаманѣлого сє^р'дца.
жєстоковы̀'ны̀, запаматалы̀.
жє^влъ, по́со^х лѣ^ска.
жє^рно^в о̂слїй, ка́мѣ^н млын'ны̀. длѧто́го^с называ́єтъ ослий, жѐ о̂сла́ми мє́лютъ.
жи^т'ница, стодо́ла, кл8нѧ.
(13а) житїѐ, мє́ш'ка^нє.
ж8пєль, сѣ^рка.
жи́лищє, мє́ш'каньє, до́мъ.
жє́р'тва, заколє́нїє, о̂фѣра.
жа^тва, жни́во.
жа́тєл', жнє́цъ.
жѐ, а̂.
жр8, зако́люю, зарѣз8ю, о̂фѣр8ю́.
жрѣнїє, о̂фѣрова^н'є.
живо^т, мє́ш'ка^нє, и̂ты^ж ска^р'бъ, грош̂ѣ.
жи^вйь, живо^т, жи^вность, выхова^н'є.

З

забра́ло, па^рка^н.
за́вє^рть, ви̂хоръ.
за^нза́ю о̂укo'лю. цр^с, кни^г, д҃. гла^в и̂і.
завира́ю, застановлѧ́ю.
зав'ри̂, застанови̂. ѱало^м, л҃д, и̂за^в ри̂ съпроти^в гонѧ'щи^м мѧ.
зазира́ю, ѿкава́ю, ѡ^бвинѧ́ю, ѿс8ждаю.
зазрѣнїє. ѿкава^н'є, ѿс8ждє^н'є.
за́рїѧ. ко́стки (13б) ва^рца^б'ныи.
зає^млю̂ позыча́ю.
зає^млє́ніє, позыча́ньє.
зає^м'ни^к, пожича́ючій.
закала́ю, зарѣз8ю, зако́люю.
заколє́нїє, зарѣза^нє.
закла́тє^л, рѣ^зни^к.
занѐ, а̂бо̂вѣ^м.
за8тр'ни^к, снѣданьє.
зда́нїє, зда̀, б8до́ва^нє, по^дстрѣш'є.
зи^ж'д8, б8д8ю.
зазо^р, пог8жє^н'є, пороз8мѣньє.
запрѣща́ю, загро́ж8ю зака́з8ю.
запрѣщє́нїє, загрожє^н'є, зака́за^нє.
зра^к, ѿбразъ.
зла́къ, па̂ша, трава̀ зро^в майты^м з̂ѣльємъ.
зазо́рєнъ, пог8жєны̀, подозрѣ^нный.
заключа́ю, замыка́ю.
заключє^н, за^мкнє^н.
заключє́нїє, за^мкнє́ньє.
зє́лїє, з̂ѣльє.
задина^р, запѣнѧ^в.
злоба̀, зло́сть.
(14а) злобйвы̀, злост'ливый.
злодѣ́ство, зло́сть.
злонра^в'ны̀, зло́го о̂бычаю.
злопо^мнє́нїє, хра^п, гнѣ^в застарѣлы̀.
зєлєни́чіє, є̂сть дє́рєво, кото́роє лѣтѣ и̂зимѣ зє́лєно, подо^б'ноє ли̂стьє ма̂є^т зѣлью, накото́ро^м чє^рницѣ ꙗ̂гѡды рєст8^т. і̂са́иѧ, г҃л, м҃а.
за^бвє́нїє, забы^тѐ.
зв8^к, дзвєнє^н'къ.
зако́нъ, пра̀во.

закон'никъ, перестрѣгаючїй права, чер'нецъ.
зефиръ, вѣтръ вдячный, ѿполудня вѣючїй.
злоумный, злого розсудку члкъ.
золъ, злый.
злополученїе, нещастье.
злополучаю, нещастит мися.
зѣница, зѣнка. человѣчокъ.
заря, зоря свѣтлость.

I

Їже, кото(р)їй.

(14б)

И

йбо, абовѣмъ.
йго, ярьмо.
йзвитїе, хитрость, штука.
йзвитїе словес, штучное мовленье, хитрость вмовѣ.
йзвѣтъ, доводъ.
йзвѣтованїе, доводовъ чиненье довоженье.
йзвѣство, певность.
йзвѣстный. певный.
йзвѣствую, упевняю.
йзвѣствованїе, упевненье.
йзвѣстно, певне, допевна.
йзъвляю, рию, вырѣзую.
йз'вляню, вырѣзованье, вырытя.
йзящ'ство, выборность.
йзящ'ный, выборный.
йскушенїе, досвѣдченье проба. покуса.
йскушаю, досвѣдчаю пробую.
йскуство. умѣетность свѣдомость.
(15а) йскусный, ученый, свѣдомый.
йстуканъ, вылитый болъванъ.
йстукаю, выливаю.
йстуканїе, выливанье.
йстязаю, пытаю.
йстязанїе, пытанье.
йсходище водное, выхоженье водъ теченье воды.
йзмѣна рызъ, пара шатъ.
йгемонъ, вождъ. староста.
йзвергъ, дитѣ мертвонароженое.
йстрясаю, кару, ветую, плачу.
йж'диваю, выдаю грошѣ накладаю.
йждивенїе, выдатокъ. йногда, мѣчъ. Їсаїя гл ла.
йсконї, насамом початку спочатку.
йкона, ѡбразъ.
йзъсякаю, высыхаю.
йзрядно, выборне ѡсоблйве.
йстрошаю, выдаю грошѣ, роспорошую.
(15б) йготь, можджѣръ.
йст'ненный, стонченый, стертый напорохъ.
йстинна, правда.
йстинствую, правду мовлю.

К

Кассїя. зѣлье неякое благоуханное.
касаюся, дотыкаюся.
касанїе, дотыканье.
каситеръ, свинецъ.
каркинъ, ракъ.
качество, якость.
кїй, который.
клевретъ, товаришъ.
кличъ, крикъ, гукъ, верескъ.
кратиръ, чаша.
крамола, розрухъ, коварство, хитрость. довтѣпъ.
крамолую, тр'вожу.
козни, скритое аздрадливое ѡшуканье.
клоснен, хромъ.
кожа, скора.
количество, колкость.
(16а) кожде, кождый.
коновъ, котелъ.

коціѹⁿство, жаᵖтъ.
коціѹнъствѹю, жарътѹю.
коціѹнъникъ, бла̑зенъ, жаᵖтовливый.
котора̀, сва́ръ.
кѹкши́нъ, зба́ⁿ.
ктомⷨѹ, юᶢбо́л'ше.
коснію̑, забавлѧ́юсѧ, нерыˣлѡ и̑дѹ, а̑л'бо нерыˣлѡ што̀ справѹю.
коснѣ́нїе, забаᵛлѣнье.
ключа́юсѧ, трафлѧ́юсѧ.
коⁿка́ю, поживаю.
кѹмиᵖ, боⁿва́нъ.
ко́въ, пѧта̀, зра̑да.
кидаᵖ, ки̑веръ, коⁿпа́къ, тѹре́цъкїй.
кидаᵖ, клобѹкъ. ки̑веръ.
кида́ръ шидѧны̀ ки̑веᵖ вис'соновы̀, стене́нького полоⁿна̀.
селѣ́нїе кидаᵖское, доᵐ татаᵖскїй. І̑же еˢᵗ сѹгѹбъ. е̑диⁿ наколесницы, а̑дрѹгі̀ в земⷧи̑ и̑скопа́нъ.
киче́нїе, надѹтоˢᵗ.
(16б) кадоли́къ погре́цъкѹ, събоᵖны̀. полати́нѣ оу̑нѣверъса́лиˢᵗ. Тоеˢᵗ кадоли́къ, кото́ры̀ се̑дмѝ все-ле́нъскими съборами оу̑твеᵖ-жéнѹю вѣрѹ деᵖжи̑тъ.

Л

Лаѧ́нїе, вытьѐ, бре́ханье.
ла́ю, выю брешѹ.
лаѧ́теⁿ, бреха̑ᶜ.
ле́сть, зра̑да.
лщенїе, зра̑да, зра́дысправокаⁿе.
лести́вы̀, зраⁿливый.
ле́стецъ, волоцюга, тѹлаᶜ, зраⁿца.
лещѹ, зраджаю.
ласка́ю, похлѣбѹю.
ласка́нїе, похлѣбова́нье похлѣб'ство.
ласка́тель, похлѣбъца.
ликъ, та̑нецъ.
ликѹю, таⁿцѹю.
ликоствѹю, та̑нецъ справѹю.
ликова́нїе, тан'цо́ванье.
ликостсова́нїе, танъцо́ванье.
(17а) ликостсова́нїе, та̑ⁿца справо-ваⁿе.
лицемѣᵖ, ѡ̑блѹⁿный.
лицемѣр'ствѹю, хитлюю ѡ̑блѹⁿне що̀ справѹю.
лицемѣрїе, хиᵗлѧность, ѡ̑блѹⁿноˢᵗ.
лоза̀, вин'наѧ ма́тица.
лѹжⷣѹ, дѹрѹ.
лѹжде́нїе ѡ̑дѹреⁿе.
люⁿ тѧ́жеᵏ, люⁿ поваᶢный, чеᶜный.
лоно̀, колѣно.
лѣˣ, мѹрава плѧц' пороᶢнї травою ѡ̑росль̀, четвероград'ны̀, ꙗ̑къ быва́ютъ городы.
лѧⁿвїѧ, клѹкы.
лоᵇжѹ, цѣлѹю.
лоᵇза́нїе цѣловаⁿе.
ле́стны̀ лоᵇза́теⁿ, зраⁿливы̀ поцѣ-ло́ваᶜ.
лысть. лы̑ᵗка.
лицѐ, о̑со́ба.
лѹᶜшїй, лѣⁿшїй.
лѹᶜше, лѣⁿше.
лѣ̑ть, пристоиᵗ.
ланита, лицѐ, че́люсть.

М

(17б) Ме́сть, поᵐста.
ме́стниᵏ, поᵐсти̑тель.
мщѹсѧ, поᵐстѹ чиню.
мще́нїе, поᵐсты чине́нье.
меᵖзость, меᵖзе́ноˢᵗ бри̑ⁿкость.
месі́ѧ, хс, помаза́нецъ.
ми̑лоть о̑ве́чина, скоᵖка о̑ве́чаѧ, и̑ли̑ гѹнѧ.
миᵖ, по́кой.
мирова́нїе, помире́нье поиⁿнаⁿе.
мїротворе́нїе, того̀ свѣта створеⁿе.
мїродеᵖжецъ, деᵖжаᵛца того̀ свѣта.
мѵ́ро, ма́сть.

младе́нецъ, дитѧ̀, и҆ты^{ж} вы́ростокъ.
морѐ, д8^{р}'ню.
мо́щи, си́ла, мо́цъ нѣ́ѧкаѧ, и҆ ты^{ж} т҇ѣла сты^{х} называ́ю^{т}сѧ.
мог8^{т}ство, моца^{р}ство.
мо́л'ва, го́монъ, г8^{к} ѿ мо́вы люд^{д}скои, о҃кри^{к} и҆ты^{ж} трво́га.
(18а) моты́ло, ла̀нѡ̀.
мол'влю̑, гомоню̑ г8ч8.
мна̀, ф8н҇тъ.
мра^{к}, мо́рокъ.
мра^{ч}'ны̀, моро^{ч}'ны̀, те^{м}'ны̀.
м҇ѣлъ, вапно̀.
мѧте^{ж}, замѣче^{н}е трво́га.
мѧте́же^{н}. тръво́жачїй събо́ю.
мѧт8сѧ, трво́ж8сѧ.
мѧте^{ж}'ни^{к},б8^{н}то́в'ни^{к},спра^{в}ца трво́ги.
мѧте́нїе трво́га.
мі́тра. е҆пі́скоп'скаѧ корона и҆ ты^{ж} чепе́цъ.
ма^{х}ра́ма, ма^{х}іба^{р}, ко́лъдра, а҆́льбо простира́ло.
ма́нїе, покива^{н}е.
маѧ́нїе, и҆ помаѧ́нїе, тое^{ж}.
м8дрова́нїе, вырозумѣва^{н}е.
м8^{д}ръств8ю, зрозумѣва́ю.
мнѣ́нїе мнѣма^{н}е.
мечта́нїе, привидѣнье.
ме^{ч}та́юсѧ, привиж8юсѧ.
ме^{д}лю̑, заба^{в}лѧ́ю^{с}.
ме^{д}ле́нїе, забав'(18б)ле́нье заме́ш'ка^{н}е.
митрополі́ѧ, голов'нѣ^{й}шее м҇ѣсто в'ѧ҆ко^{м} пов҇ѣтѣ.
митрополи́тъ, ста^{р}'шы̀ на^{д}е҆п^{с}пы.
м҇ѵ^{р}та, мѵ^{р}сі́на, де́рево е҆҃стъ вев'ло́ше^{х} кото́рого ѧ҆́годы ба^{р}зо сма^{ч}'ны с҃8тъ и҆ти^{с}н8^{т}зни^{х} вино̀.
ме^{ч}'ка, медве́дица· а҆мо^{с}. гла^{в} е҃.
м҇ѣлъ, вапно̀ и҆ тыжъ кре́йда.

Н

Наважда́ю, зва́дж8ю.
наважде́нїе, зваджѐнье.
нака́з8ю, кар8, нав8ча́ю нав8помина́ю.
наказа́нїе, ка́ра^{н}е на8ка, на8ча́нье нав8помина́нье.
нава^{д}'ни^{к}, зва^{д}ца.
наказа́те^{л}, кара́ючїй, нав8чи́те^{л}, нав8помина́тель.
небо̀, а҆бо́вѣ^{м} нѐ.
негод8ю, за́з'ле ма́ю.
(19а) негодова́нїе, за^{в}ле ма^{н}е.
негодова́те^{л}, за^{в}ле ма́ючїй.
небреѓ8, не^{д}ба́ю.
небреже́нїе, не^{д}ба́лость.
небре^{ж}'ни^{к}. небрегі̀, не^{д}ба́лы̀ не^{х}люѧ.
нав҇ѣ^{т}, зра̀да, по^{д}'ст8покъ.
навѣтова́нїе, зраджа^{н}е.
навѣт8ю, зраджа́ю.
нав҇ѣтни^{к}, и^{з}ѡ^{б}рѣта́тель всѧ́кого по^{д}'ст8пк8.
налѧца́ю, натѧга́ю.
налѧца́нїе, натѧга́нье.
налѧца́тель, натѧга́ючїй.
нед8^{г}, хоро́ба.
нед8г8ю, хор8ю.
нед8гова́нїе, хорова́нье.
нед8жны̀, хо́ры̀ хор8ючїй.
непщ8ю, мнѣма́ю.
непщева́нїе, мнѣма^{н}е, и҆несл8шное вымовле^{н}е.
непщевате^{л}, мнѣма́ючїй.
недоумѣва́юсѧ, (19б) зд8мѣва́юсѧ, в8^{н}тплю.
недоумѣ́нїе, вон^{т}пле́нье.
нестрое́нїе, ро^{в}р8^{х}.
нече́стїе, не^{з}бо^{ж}но^{ст} непобо^{ж}'ность. безе́цность за^{к}амѧнѣ́лость ср^{д}ца.
нечести́въ е҆҃стъ и^{ж} б҃а приснѡс8щнаго, ѧ҆ко нѣс8ща помышлѧ́е^{т}.
насыща́ю, нако^{р}млюю, т8ч8.
насыще́нїе, нако^{р}мле^{н}е, т8че́нье.

напȣтїє, причи́на. подпо́ра, кури́л
іерȣсали́мскїй гл єі.
наслѣ́ждаю, ѿдѣди́чȣю.
наслѣ́дїє, ѿдѣдичене, спа́док.
наслѣ́дник, дѣдич.
невѣ́стник, черто́г, па̑лацъ.
нȣжда, кгвалтъ примȣше́нье.
нȣждȣ понȣжда́ю, кгвалтȣ, примȣша́ю.
нѧ́дро. па́зȣха.
ны́ю, ѹ̆ныва́ю. ны́дѣю.
ны́рище, спѣскȣ домок, ꙗ̑мка.
неѧсыт, погре́цкȣ (20a) пелекан, птах е̑стъ вегиптѣ, подобны́ бȣ́сюлови, кото́рїй впȣсты́ни рад ме́шкати, кото́ромȣ змі́й въро́гȣют, и̑дѣти е̑го̀ ѹ̆мерщвлѧ́ютъ, а̑ он прилетѣ́вши клю́ется вперси свой и̑кров и̑спȣща́ет нани́х, и̑так ѿжива́ютъ.
А̑рїсто́тел мо́вит вкни̑гах гдѐ ѿ живо́тных пи̑шет, тро́й род пелека́нскїй, е̑ди́ны высо́кѡ, дрȣгі́и сере́дне. тре́тїи низкѡ лѣта́ютъ.
негли̑. залед́вѣ а̑че́й.
не́мощъ, хоро́ба недȣ́жость.
немоществȣю, немо́гȣ. хорȣю.
немо́щны́, немо́цны́.
неизрече́нны́, невымо́вны́й.
непостижи́мый, недости́гненый.
неѡ̑сѧжи́мый, неѡ̑го́рненый.
неприкосновенны́, недоткне́ный.
неисчете́мый, не(20б)зли́ченый.
непостоѧ́нны́, неста́лы́ и̑тыж тот проти́в кото́рого нѣкто̀немо́жетъ стоѧ́ти.
непреле́стный, кото́рїй неда́сть сѧ зра́дити.
неле́стны́, незрадли́вый.
нетле́нїє, незопсо́ване.
нетле́нны́, непсȣ́ючїйсѧ.

но́щное по́прище, до́лгость часа̀ ночъно́го.
нѣ́кїй, и̑нѣкто, нѣ́которїй ꙗ̑кис.
недосто́йный. него́дный.
неȣнедосто́йвы́, кото́рїй неȣчи́нил него́днымъ а̑ле ѹ̆чини́л го́дным.
и̑нѣсть, нѣма́шъ.
непребори́мы́, незва́лченый, кото́рого нѣкто̀ зва́лчити немо́жет и̑перемочи̑.
насȣщны́. тот кото́рїй тонж и̑стности е̑стъ.

(21a) О

о̑бава́ю, заклина́ю ѹ̆жа̀ и̑ли̑ га́динȣ.
о̑бава́нїе, заклина́нье.
о̑бавни́к, о̑бава́тел, закли́начъ.
о̑би́лїе, доста́ток.
о̑бою́дȣ, нао́бѣ сто́ронѣ.
о̑бонполъ, натамто̀ сторонѣ, и̑ли̑ зтамтои стороны̑.
о̑рȣжїе. бро́нь, зброѧ̑.
о̑рȣжник. герцир. кѵрил іерȣсалимскі́ вглав. єі.
о̑рȣжїе, бро́нь.
о̑скордъ, кле́пец секи̑ра, кото́рою мȣлѧрѣ каменє ѿте́сȣютъ.
ѹ̆вѣщева́юсѧ, и̑дна́юсѧ, певным быва́ю.
ѹ̆вѣщева́ю, ѹ̆певня́ю.
ѹ̆вѣщева́нїє, ѹ̆певнене.
ѹ̆потреблѧ́ю, ѹ̆жива́ю.
ѹ̆потребле́нїє, ѹ̆жива́нье. се́ти е̑стъ ѹ̆потребле́нїє, то́іты звык чини́ти.
(21б) ѹ̆пражне́нїє, за́бавка.
о̑на́гръ, ди́кїй о̑се́лъ. лѣсны́й.
о̑нокентавръ, звѣр нѣѧ́кис, ѿголо́вы ꙗ̑къ чл҃къ, а̑ ѿног ꙗ̑къ о̑сел, пословенскȣ китовра́съ.
о̑ре́въ, ста́дник, е̑зекил, глава̀ є҃.

ѻ̂нокрóтад, птах подóбный кштат-тому лéбедеви, кътóрій пы́сок ѹ̂уложив'ши в'вóдѹ гѹкает ꙗ̂къ ѻ̂сéлъ, гѹ́пач, гѹкóвище.

ѹ̂éна, є̂стъ ѕвѣр дикїй а̂ ѻ̂крѹт'ный, котóрїй прїшед'ши допастѹхѡв притосóвѹет свѡ̀ гóлосъ дочоловѣчого, и̂ перевыкáет и̂менà пастѹшїи, и̂на змордóваныи псы̂ напад'ши, поидáет и̂хъ.

ѻ̂биновéнїе, розваженe розмышлéнье боꙗ́знь.

ѻ̂бинѹ́юсѧ, боюс роз'мышлѧ́ю.

ѿтщетѣвáюсѧ, тщетѹ приемлю̂, оу̂трачáю, ѹ̂трáтѹ подыймѹю.

(22а) оу̂бо. звыкло(жѐ) є̂мѹ дóсытъ чїнити, а̂лбо є̂гѡ̀ испол'нѧти, ꙗ̂ко, а̂зъ оу̂бо тебѐ прáведна мню̂ премѹдраже ꙗ̂кóго никогóже. а̂ роз'майтое мáет ѹ̂живане тóе оу̂бо, и̂ногды є̂дностà'не чїнит слóво (тò є̂стъ) рѣч, а̂йногды роздѣл'ность нѣкакѹю ѿкáзѹет. ꙗ̂къ, а̂зъ оу̂бо пишѹ̀, тыже чтéши. и зайсте пишѹ̀ а̂ты читáешъ. тѹтъ оу̂бо, роздѣлѧет, пишѹ̀ ѿчитáю, и̂жѐ тáкѡж ꙗ̂къ оу̂бо.

ѹ̂вѣждáю, примѹшáю.

ѹ̂вѣждéнїе, примѹшáнье.

ѹ̂караю, ѿсмѣвѹю.

ѹ̂кориз'на, насмѣвиско.

ѹ̂корéнїе, ѿсмѣване, ѿбрѹгáнье.

ѹ̂бѡ, а̂так, прóтѡ. ꙗ̂ко, всѧ̀ко животнословéсно є̂стъ члкъ а̂ ї̂ѡан є̂стъ живот'но и̂словéсно, оу̂(22б)бѡ ї̂ѡан члкъ.

ѹ̂сѝлїе, прâца, притчи солм, гл ѕ.

оу̂нший, лѣп'шїй.

оу̂не, лѣпше.

ѹ̂нынїе, ѹ̂нѝлость, зны́дѣлость.

ѹ̂ны́лый, фрасовливый, зны́дѣлый.

ѹ̂нывáю, ны́дѣю.

ѹ̂глевáю ѹ̂грѧзáю, ѹ̂вѧзáю.

ѹ̂тверждáю, змоц'нѧ́ю, твердо чиню̀.

ѹ̂тверждéнїе, змоц'нене.

ѹ̂зы́лище, вѧзене, весéлаѧ издéвка.

оу̂зы, ланцѹхи, поворóзье вѧ́зане оу̂злы.

ѹ̂ѧвлѧ́ю, ѹ̂рáнюю, побивáю, сѣкѹ.

ѹ̂вѧсло, кле̂нот нешѣн'е. ѹ̂кирид ієросолимском, слóво, єі.

ѹ̂пражнѧю, зглажáю, потлѹмлѧю, нищѹ.

П

(23а) Пáки, є̂щѐ, зас.

печáль, оу̂тиск' оу̂трапéнѧ.

печалѹю, в'ѹтискѹ є̂стемъ.

печáлен, оу̂трапéный, оу̂тиснéный.

под'къ, ѿбóзъ.

под'чище, ѿбóзок.

пéтед, петлица.

пѣтел, когѹт, пѣвен, петѹхъ.

понѐ, хотѧ́й.

понéже, поневаж.

пекѹсѧ, старáюс.

попечéнїе, пил'ное старáнье, позападáнье.

поемлю̂, прїймѹю и̂тыж позывáю, скар'гѹ покладáю.

поемлéние, скар'ги покладáнье.

поношáю, сромочѹ, лег'це поважáю.

посмражáю, мóр'щѹ, шпечѹ.

поношéнїе, сромóта, сромочéнье, лéгкое поважене.

подражáнїе, подражнѣнье, нàгравáнье, прнѹподобление.

порѹгáнїе, насмѣвáнье.

(23б) пáродок. ꙗ̂года тер'пкаѧ. недозрѣлаѧ, а̂звлáцїа вѝннаѧ.

похѹлéнїе, поганéнье.

приповѣдѹю. ѿповѣдѹю, оу̂скаржá-

юсѧ припоминáю, роз мовлѧ́ю пы́танє чиню̀ и҆ ѿповѣд ѿде́р'жꙋю.
претóръ, рáтꙋшъ дом сꙋдовы̀.
препр́ꙋда, порфи́ра. порфи́ра є҆́стъ жоⷧ'въ, а҆́лбо ры́ба котóраѧ з'сé бе пꙋща́єт, шарлат'ны̀ тò є҆́стъ багрóвы̀ пот котóрого збира́ют нашарлат'нꙋю фарбꙋ, ѿтысѧ зовет шáрлат. и҆сꙋк'нѧ з'шарла́тꙋ, и҆сꙋкнò багрóвои фар'бы.
порфи́ра лож'наѧ, стóлстки сꙋк'нѧ.
проторꙋ, необу̑ч'тивє бе́рꙋ, къкоріи б҃ зач р҃чв.
приповѣда́нїє, припоминанє, ѿповѣ-да́ньє.
и҆лі́ѧ пророкъ, гѝ прорóки твоѧ́ извиша и҆ѿстах аз є҆ди́нъ, тꙋт и҆лі́ѧ (24а) прорóкъ, ѿповѣда́єт, и҆ ѹ҆скаржа́єтсѧ бóгови натира́ны.
поглощéнїє, пожертѧ̀ промкнéньє.
прижи́тїє, прирóдок, потом'ство.
преподóбїє, сто́бли́вость рев'ность и҆блгоговѣн'ство ѿбóзѣ.
пр́ꙋгло, силò, і҆ѡв, главà, и҆ї.
пы́ро, жи́то.
пи́ра, тáйстра.
прѧ́сло, мѣ̀лта толокнò.
прѧ̀, спóръ.
прежде да́же, перше а҆́жъ.
парéнїє, лѣтанє.
пер'ханьє, пыр'цанє.
площа́да, заꙋлок.
пáкость перешкóда.
пакощꙋ, переш'кажа́ю.
пáкостникъ, перешкод'ца.
пр́ꙋзи, кóники.
пр́ꙋжїє, вершки́ деревѧ́нкыи пꙋчѧ, и҆тыж кóники.
пáпа, тáто ѿтѐцъ.
плѣнѧ́ю вполон верꙋ плю́н'(24б)дрꙋю.
плѣни́тель полон берꙋчі̀.
плѣнни́к, невол'ни́к вполонѣ взѧ́ты̀.
пóдвигъ, шир'мѣрство, би́тва, ва́лка закотóрꙋю платѧт, чꙋйное стара́ньє.
подвиза́юсѧ, шир'мѣрскꙋю штꙋкꙋ покáзꙋю.
под(г)вигоположни́к, ро́зсꙋжа́ючі̀ бит'вꙋ. а҆́сꙋт пóдвиги дꙋхов'ныи.
проиⷥволéнїє, зез'воленє доб'раѧ вол'ѧ.
послѣдова́нїє, заки́мхожен'є, и҆ты́ж спóсобъ.
порóкъ, подозрєнє.
порóченъ, подозрéный, макꙋлꙋ мá-ючїй.
пра́вда, справед'ли́вость.
пра́веден, справедли́вы̀. пра́ведни́к.
прещáю, загрóжꙋю. запрещáю, закáзꙋю.
прещéнїє, зака́з, загрожéн'є.
прилежꙋ, пил'нꙋю.
прилежа́нїє, пи́л'ность.
прилеж'ѡ спил'ностю.
понꙋжда́ю, примꙋшꙋю.
(25б) понꙋждéнїє, примꙋша́ньє.
прóчїй, дрꙋгїй потом, и҆́н'шїй потом, да́лѣй.
прóчеєж, а҆да́лѣй а҆бóл'шъ, а҆иншеє потом.
побѣ́да, звитѧ́зство.
побѣжда́ю, звитѧжа́ю, звал'чꙋю.
побѣд'ни́к, звитѧ́жца, ры́церъ.
приⷥра́чїє, привидéньє, кꙋкглѧ́р'ство, ѿ.мáна.
призóр'ный, кꙋкглѧ́р'скїй.
призор, привиденє кꙋг.

Р

Рóпот, нарѣканє. і҆ѡан, є҆́ѵг. заг. к҃є.
ропта́нїє, нар'ѣка́ньє.
ропщꙋ нарѣка́ю.
рѣю̀, волокꙋ шарпаю, пха́ю.

рѣѧ́нїє, и҆лѝ рѣнıє, шар'панье попы-хáнье.
рет, рéта, и҆лѝ рóта, спор противлéнье, прѝсѧга. слóв'ное працованє.
рочѹ́сѧ, присѧ: спирáюсѧ, вымовлѧ́юсѧ, божѹ́сѧ.
рвéнıє, мѝлованє.
(25б) ревновáнıє, тóєж.
ревнѹ́ю, мѝлѹю.
ревнѝтель, мѝлосникъ.
рéвност, знáвисти мѝлост.
ра҃кка, т҃рѹна гроб.
ракà, ты̑.
рáзнствıє роз'ность.
разнствѹ́ю, роз'ны̑ є҆́стемъ.
разноглáсıє, незгóда, рóз'ность.
рачéнїє, зезволенє.
ра҃мна, є҆́стъ дéрево нѣѧ'коєс кѹдерѧ'воє ꙗ҆́годы рóдѧчєє.
рáть, войнà.
ратѹ́ю, вò'нѹ точѹ, и҆́ногды ѹ҆живáєтсѧ, побивáю. ꙗ҆́къ ѹ҆златоѹ́стаго вмаргарѝтѣ в' г҃ слóвѣ, ѿ і҃овѣ.
ратовáнıє, противленє, воєвáнье.
ровéникъ, рóвъ стѹд'нѧ.
раб, невол'никъ.
работà, невóлѧ.
рáбıй слѹжеб'ны̑, невóлничїй.
порабощáю, зневолѧ'ю.
разарѧ'ю, розмѣтѹю.
разорéнїє, розмѣ́тованє (26а) псóванье.
разорѝтель, скаж ца, псѹ́ючїй.
рıдáю, хлѝпаю.
рıдáнıє, хлѝпанє.
рѹгáюсѧ, шѝджѹ, нà'гравáю.
рѹгáнїє, нáйгpаванє шидар'ство.
рѹгáтел, шидар.
речéнїє, мовлéнье, слов'ко.
равдор, розорвáнье.

рáспрѧ, незгóда рос'тыркъ.
ры҃за, ш҃ата.
рѣшѹ̀, раздрѣшáю, розвѧвѹю.
рѣшéнїє разрѣшéнıє, розвѧ'зованє.
рѣшѝтел, раздрѣшѝтел, розвѧ́зѹючїй, ѿпѹщáючї.
ристáнıє, выбѣганє, вытѣканє, гарцóванє.
рıстáю съристáюс, збѣгáюсѧ, вытѣкáюсѧ, накѹ́пѹ схожѹ́сѧ.
рѹкомык, рѹчнѝк'.
раскóлы, розрѹх, ѿщепéнство.
рéкло, слóво, вѣрш'.

С

С҃тамна, кгелет'ка звáнъ.
(26б) сїндѡ́нъ, стон'кóго полотнà простѝрало а҃лбо рантѹх. длѧтóго так на'вано же нáпервѣ вмѣ́стѣ Сїдóнѣ почáто тóє робѝти.
сѵ́р'тъ, нáмори мѣ́сце, небезпеч'ноє.
спи҃ра, множ'ство рóта, лю҃д велѝкї' воєн'ны̑.
стрáсть, терпѣ́лнье (! терплѣнье).
стрáсть, взрѹшен'є, є҆фек'тъ.
стрáсть, бѣдà.
стрáсть, ѹ҆пáдок.
скѝнıѧ, с҃кнь, тáшъ намѣ́тъ.
сѹдáръ, х҃ѹстка, фацели҃къ, и҆тыж подвѝка.
сѣчѝво, бáр'та, топóръ.
сѣтѹю, смѹчѹс, жáлѹю, плáчѹ.
сѣтовáнıє, пла҃чъ, жáлобы ѿправовáнье.
сверѣпы̑, дѝкї.
са҃та, мѣ́р'ка.
сверѣпїє, ди҃кост.
сверѣп'ство, ди҃чъ.
сверѣп'ствѹю, и҆сверѣпѣю, дѝчаю,
сапóгъ, бóтъ.
(27а) стрóйтел, рѧд'цѧ поправѹ́ючїй.

строю поправлаю, пристосовую.
строеніе, поправованье, порадок направованье.
строй, поправа, направа, порадок.
санъдаліа, черевики.
срамъ, соромъ.
скрань, поличокъ.
скважна, щелина.
селеніе, мешъканье.
смерчъ, фуръткна.
сморщъ. оболок которы знеба спустившися воду змора смокчет иесли кораблъ набегнет натое месце, то и корабль злюдми порветъ, апотомъ пустит ирозобетъ корабл
смиреномудріе, покорная мудрост.
смиренномудры, покорнои мудрости.
смиренъномудръствую, спокорою мудрую.
сотник, старший над стомъ.
сосца, цицъка.
(27б) съветъ, рада, порада.
съветую, раджу.
съветованіе, пораджене.
сквозе, скрозь.
сноха, невестъка.
супер'ник, спорны, против'никъ которыйся спирает, итягаетъ.
свенъ кроме без.
скудел'никъ гон'чар.
семо, сюды.
смирна, естъ некоес дерево в'арабии, з'которого запаш'ны сокъ течетъ стакъти называемы.
скутъ, вер'хнее одене, ал'бо плахта.
сподъ, рад якій бывает набеседе.
сретеніе, зостреченье.
сращаю, стретаю.
сретател, зостречаючій.

стяжаніе, набытке маетность.
стяжаю, набываю, достаю.
стяжатель, набываючи.
слякка, скор'ченая (28а) горбатая.
свидительство, сведоцъство.
свидительствую, сведчу.
свидитель, сведокъ.
съклащеніе, заколочене зафрасован'е.
съклащенъны, заколочены, зафрасованы.
сладост, солод'кост.
сладкост, кор'енъныи дорогіи речі.
съну'ны конь, и'ны конь вер'хом вер'хов'ны. црс, книг. глава. і колесничны конь, возник, возовый.
съглядаю, шпакгую, назраде пересмотрую.
съглядатіе, ш'пякгованье.
съглядата, ш'пакгъ.
синета, синій едвабъ.
смущаюся, т'ревожуся.
смущеніе, тр'ревожена. тр'ревога.
смущая, смущенникъ, тр'ревожачи.
смущаю, тр'ревожу.
супругъ, пара.
(28б) скимен. левъ молоды.
скимъни, дети л'вовы, л'венята.
существо, истъность. сенаречеся оте же сутъ.
случай трафунок притрафленье, примет.
сень, тен.
сенны, тенны втени будучій.
стебліе, солома.
свиток, цидула.
смотреніе, промыслъ, справа.
супостат, спротивник, ворогъ.
совест, сумнение.
съвесть, ведает.
сохль, сушъ, друз'къ.
стужаю, озлобляю, удручаю, засмучаю.

стѫжа́ніе, ѡбтѧжане ѹ҆тискова́нье.
слати́на, росѹд, вода̀ соланаѧ, ско-
то́роисѧ со́ль ро́дитъ.
ско́рбъ, оу҆тискъ потлѹмле́нье.
сѹжд, сѹджѹ, здане своѐ ѡ҆повѣ́даю
де́крет скаѕѹю.
смѣрѧ́ю, ѹ҆покорѹю, пони́жѹю.
(29a) смире́ніе, поко́ра, пониже́нье.
съмире́н'ны̀, поко́р'ный.
смири́тел'ны̀, зголи́вы̀.
смы́слъ, ро́зѹм.
селе́ніе, та́шъ, намѣт кѹ́чъка, ме́ш'-
канье.
спѹдъ, коре́цъ, а҆́лбо нѣкаѧ ко-
ро́бъка.
скѹде́ль, гли́нѧны̀ збан.
скѹдел'ник, гончар.
стрѹтъ, збѹрене мѣста албо лю́дѹ
побитьѐ.
съгнѹше́ніе, мерзе́ность бридливост.
сътворе́ніе, створе́нье.
сътворѧ́ю, чиню̀.
смо́ква, фи́кга.
смоко́вница, де́рево фикго́вое.
скни́па, мѹшка.
скнып, кома́ръ.
скверна̀, нечистост плюга́вость.
скрер'ны̀ нечисты̀, плюга́вы̀ пока:
смот'рнѣ, ровмысл' нева́чне.
стратиг, жолнѣр.
село̀, по́ле, лѹка̀ сѣножат.
смотре́ніе, зрѧжѣн'е пром:

(29б) Т

Тво́рецъ, створи́тел, робот'ник автор.
твар, створе́нье.
творѹ, чиню̀.
творе́ніе, чинене.
тща́ніе, старане.
тщѹсѧ, стара́юс.
тща́ливы̀, стара́ючїйсѧ и҆тыж спѹ-
де́й, жа́къ.
то́щъ, то́щій поро́жній.
тщѐ то́ще порожнѐ.
тщесла́віе, порожнаѧ сла́ва.
тщеслав'ны̀, прожнохва́лца.
тщета̀, шко́да.
тщетѹ приемлю̀, шкодѹю, шко́дѹ
поды̀мѹю.
тѹнѐ, надарем'не прожнѐ.
тве́рдь, не́бо, тве́рдость.
то́кмѡ, то́чїю, то́лкѡ.
та́ю, росто́плююсѧ.
та́ю, зата́юю.
тре́ба, ѡ҆фѣ́ра.
требова́нїе, потре́ба.
требѹю, потребѹю.
тозе́мецъ, ѡ҆быва́тель. насе́лник,
ѡ҆быва́тель.
(30a) тина̀, боло́то грѹз'ко́е.
тимѣніе боло́то грѹзко́е.
та́влиѧ и҆за́рїѧ, табли́цѣ и҆варца́бы.
тѧ́жесть, дом двор вежа̀, и҆тыж
кора́бль.
тѣмже, про́тѡж.
трѹд, пра̀ца.
трѹжда́юс, працѹю̀.
трѹдолю́бїе, коха́ньесѧ впра́ци.
трѹдолюбез'ны̀, працови́ты̀ коха́ю-
чїйсѧ впра́ци.
терпе́ніе, терпли́вость.
тре́бник, жертов'ник ѡ҆фѣров'никъ,
мѣсце, гдѐ ѡ҆фѣрѹ зако́люют,
и҆спа́л.
тры́ж'нище. трит позо́рище, мѣстце
гдѐ ширмѹют, а҆́лбо кѹн'шты на
комедїю справѹют.
натрижне́ніе, спра̑ва таков'скаѧ.
тѧжѹс, правѹюс.
талан'тъ, ва̑га, ва́жачаѧ ѯ фѹнтѡв,
кото́рiи пра́ве ѡ҆́къ вкол прино́-

сѧᵗ и҃ соᵗ короⁿ то̀ є҃стъ чиʳво̀-
ныˣ золотыˣ фраⁿцꙋ³(30б)киˣ,
великїй талаⁿ'тъ, мáеᵗ всобѣ п҃
фꙋ̀нтѡᵛ.

тма̀, милїѡ́нъ.

тма̀, теᵐ'ность.

тоʳ'жище, ри҃ноᵏ, тоʳ'гъ.

торжество̀, ꙗ҆ръмарокъ.

тѧжáтеˡникъ, робоᵗникъ.

а҃, тáче, длѧтоᶜ. ѹ҆ ї̂ѡáнѣ є҆ѯаʳ'сѣ
вшестоднеᵛци, впе́р'вой главѣ̑.

тáче речѐ сътвореⁿ'но є҃стъ не́бо, да-
сѧ ꙗ҆ви҃тъ, ꙗ҆ко х҃ꙋда че́сть є҃стъ
вътвáри.

в҃, тáче, таᵏже тыᵡ. втоᵐ'же сло́вѣ,
ꙗ҆ко, тáче и҃въ³дꙋˣ бы́лъ по-
слꙋшáй.

г҃, тáче, потоᵐ, аˡботоᵡ, таᵐже втоᵐ
сло́вѣ, пеʳ'вѣе бо̀ гл҃еᵐ тáче д҃ѣеᵐ.

тенета̀, сѣ́ть.

т҃ꙋлъ, сагá'даᵏ.

тро́скоть, посполи҃те всѧ'кꙋю травꙋ̑
мꙋдрьцѣ̑ называ́юᵗ, а҃иногᵈы
выкладáеᵗсѧ подороᵡ'ниᵏ, ꙗ҆зы́-
чоᵏ б҃аᵇка.

Ф

Фїѧ'ла, кацíѧ. нак'штаᵈ'тъ чáшѣ̑,
а҃л'бо кꙋᵇка, сꙋди́на до каджéн'ѧ.

фїлосо́фїѧ, мꙋ̀дрость, любле́нїе мꙋ̀д-
рости.

фїлосо́фъ, мꙋдры̀ кохáючи'сѧ вмꙋ̀д-
рости.

Х

х҃с, месі́ѧ, помазáнецъ.

хранѝю, стереᶜꙋ.

храни́теˡ, сто́роᵡ кꙋ҃стосъ.

хране́нїе, стережеⁿе, пересторо́га.

храниˡ'ница, комо́ра, спижаʳ'нѧ

хїтоⁿ, кошꙋлѧ.

хра́мъ, до́мъ.

храмина̀, до́мъ домо́къ.

хлѣвина̀, домоᵏ доми҃ще.

хи҃щ'никъ, драпѣжъца.

хищéнїе, шар'пани҃на, драпѣᵡство.

хра́бръ, мꙋᵡ'ны̀ дꙋжѝ.

хра́брость, моᵡ'ность, д҃ꙋжость.

(31б) хꙋдожество̀, ремесло̀.

хи҃троᶜᵗ, ремеᶜло̀.

хоте́нїе, хо́ть.

хꙋла̀, г҃аⁿба блю³нѣръство.

хꙋлю̀, гáню, блю³ню.

хꙋле́нїе, погаⁿбе́нье, блю³неⁿе.

хꙋ́лникъ, блю³нѣръца.

халꙋ́га, ѹ҆лица.

ходотáй, посреᵈникъ, и҃днаᶜ. ꙗ҆ко да-
маскиⁿ пи҃шеᵗ ѿх҃ѣ, ходотáй б҃ꙋ
и҃ч҃лкѡᵐ быᶜᵗ х҃е бж҃е. кото́ры̀ наᶜ
збо́гомъ є҆ди҃нъ ра³ нáвѣки по-
иднаˡ а҃нн҃ѣ направи́ци б҃а ѿца
сѣдиᵗ ѿ всѣˣ покланѧ'емы̀ и҃слá-
вимы̀ съѿц҃еᵐ и҃ ст҃ыᵐ дхоᵐ.

ходотайствꙋ̀ю, и҃днáю справꙋ̀ю.

Ѿ

Ѿригáю, вырига́ю.

ѿригáнїе, выригáнье.

ѿриновéнїе, ѿтрꙋчéнье.

ѿрицáю, (32а) ѿтрꙋ̀чꙋю, бꙋ̀д.

ѿринꙋ̀, ѿтрꙋчꙋ̀ ѿтопхнꙋ̀, ѿтрѧсꙋ̀.

ѿриновеⁿ приклониˣсѧ пáсти, ѿтрꙋ-
чеⁿ быᵛ'ши мáломъ неꙋпáлъ.

ѡ҆плази́вы̀, хитлѧ́ны̀.

ѡ҆плаᵛство, хитлѧ'н'ство.

ѡ҆скꙋᵈ'но, недостаᵗкомъ.

ѡ҆слꙋшáнїе, ѡ҆гꙋреⁿ'ство.

ѡ҆брѣтáю, нà'дꙋ.

ѡ҆брѣте́нїе, нà'де́нье.

ѡ҆брѧ'ща, нà'деный.

ѡ҆биᵡ'дꙋ, шко́джꙋ криᵛ'джꙋ.

ѡ҆би́да, кри҃ᵛда, ѹ҆шкоже́нье.

ѡ҆бидѣ́нїе, ѹ҆крїᵛжáнье.

ѡ̓блобызáю, цѣлꙋ́ю. ѡ̓бълапля́ю.
ѡ̓блобызáніе, цѣловáнье ѡ̓блаплéнье.
ѡ̓зарѧ́ю, ѡ̓свѣчꙋ́ю.
ѡ̓зарѧ́юсѧ, ѡ̓(32б)свѣчáюсѧ ѡ̓бъѧ́снѧ́юсѧ.
ѿрéбы, смѣтьѐ.
ѿрáднѣе, лыжѣ̈.
ѿрáда, ꙋ̓лжеⁿе.
ѡ̓пáснѡ, ѡ̓пат́рне
ѡ̓пасáюсѧ, ѡ̓сторож́нӹ є҆стемъ.
ѡ̓пасéніе, ѡ̓пáтръность.
ѡ̓скалблѧ́юсѧ, ѡ̓смѣхáюсѧ.
ѡ̓скалблéніє, ѡ̓смѣхáнье.
ѡ̓калн́нӹ, неⁿдз́нӹ, мѣзер́нӹ.
ѡ̓калніе, мѣзерность.
ѡ̓бважд́áю, ѡ̓гиджꙋ́ю зважáю, ѡ̓бриджꙋю.
ѡ̓бложéніе, покритьѐ побитьѐ.
ѡ̓бличáю, ѡ̓бъѧвлѧ́ю, ꙋ̓поминáю.
ѡ̓блични́к, котóрій ꙋ̓поминáєт.
ѡ̓долѣніе, звитѧ́вство.
ѿрицáю, ѿмѣтꙋ́ю.
ѿрицáніе, ѿмѣтованье.
ѿрицáюсѧ, ѿмѣтꙋ́юсѧ, запирáюсѧ

Ц

(33а) Цáръ, крóль.
цáрство, кролевство.
царствꙋ́ю панꙋ́ю, кролю́ю.
цѣ̑лость, зꙋпо́лность, цѣ̑лость.
цѣ̑лость телесѐ, здоровє сѣ̑жость. дѣ́лн, а҆п҇лъ г҃ г.
цѣ̑лость, щи́рост, ненарꙋ́шность, прóстость.
цѣлъ, щи́рій, прáвый, зꙋпóлный чи́стӹ нефáлшивӹ прóстӹ дóбрый.
цѣлю́, лѣчꙋ̀, оу҆здоровлѧ́ю.
цѣлéніе, лѣчеⁿє, оу҆здоровлеⁿє.
цѣли́тель, лѣкар.
цéрковъ, зобраⁿє дóмъ бóжїй.

Ч

Чéтъ, пóчет, вóско ꙋ̓шикóваное книг, і҆ѡвов, г҃ а҃. Кóнъницѝ сътвориша чéты три̑, кóнны́и жолнѣ́ре нáтри гꙋ́фы ро҆зшихо-вáлис.
чертóгъ, пала́ц' тéрем.
чин, порѧ́докъ.
чи́нѣк, порѧ́дне.
(33б) чинóвнѣк, вéдле порѧ́дкꙋ.
чресло̀, бóкъ бедро̀, чресло̀.
чáщъ, гꙋ́ща, лѣ́съ гꙋ́стый.
чернічіе, фи́кгъ дикиⁿ дéрево.
червлени́ца, шáрлатъ.
чти́лище, и҆лѝ чти́мое, кáпище. божни́ца.

Ш

шатáюсѧ, хéлпаюсѧ, шемрꙋ̀, дрижꙋ̀, шꙋмлю̀, и҆ты́ж ѧ҆́къ лев ричꙋ̀. так згрéцког влáсне выкладáєтсѧ.
шатáніе, хе́лпленє шемранье, дрижáнье, шꙋмленье.
шéствіе, хожеⁿє.

Щ

щит, тарча заслóна.
щедротà, щедробли́вость, гóйност.
щедробли́вӹ, гóйнӹ
щáпство, припстрéнье, лѧ́кꙋ ча́чка. златоꙋст нрав. вéсѣд матдё, к҃а.
щаплéніе, тóеж и҆ тамже брижоване.

(34а) **Ю**

ю́ность, мóлодост.
юнóша, пáрꙋбок младéнецъ.
юнóша молодéць.
юрод, дꙋрен глꙋ́пӹ блáзенъ.
юроди́вӹ, дꙋрнӹ блазꙋючїй, дꙋрѣючий.

ю́родствꙋю, дꙋрѣю блаꙁнꙋю.
ю́родство глоупство блазѐн'ство.
ю́нота̀, мо́лодост.
ю́нот'ка, молоди́цѧ.

Ꙗ

Ꙗ̑дъ, и̑дъ.
ꙗ̑дь и̑дло стра̀ва.
ꙗ̑ръ, сердитый.
Ꙗ̑рость, сердитост запал'чи́вость.
ꙗ̑рости́вы, серъди́тый.
ꙗ̑ровид'ный, сердови́тый.

ꙗ̑рꙋ́сѧ, запалѧ'юс гнѣвом, сер'джꙋс.
ꙗ̑зва, ра̑на, побитьѐ, поражене, ꙗ̑къ
ѿтовѣ є̑стъ пи́сано.
ꙗ̑ко, иж, а̑бо́вѣм.

Ѳ

Ѳѵ́міѧп, кадíло.

Ѵ

ѵ̑ссѡп, ест зѣле которое жи́доке вмо́-
чꙋючи, в'ров покровлевалисѧ, и̑
ѡ̑чища́лисѧ.

З минувшини м. Бродів.

(Причинки до історії міста в XVII в.)

Написав **Іван Созанський.**

IV.

Дещо про цехи і ремесла.

Подібно як по инших містах і місточках польської Річи посполитої так і в Бродах усе реміснацьке житє концентрує ся у т. зв. цехах. Цеховий устрій дістав ся до Польщі з Німеччини та розширив ся тут так далеко, що захопив не тільки більші осередки промислового і торговельного руху, себто міста але, як сказано, навіть маленькі місточка; знайшов відповідну підставу для себе навіть на лївобережній Україні. Всюди цехи, як ремісницькі орґанізації, старають ся затримати ті самі характеристичні знамена, що відріжняли їх від других верстов мійської людности. Як корпорація ремісників, що боронила своїх членів на зверх перед мійською старшиною, панським пленїпотентом, або иншими чинниками мійського житя, що напастували ремісників, як школа, що могла виховати добрих майстрів, вкінці як товариство, що матеріяльно й морально піклувалось своїми членами, цех представляєсь інституцією симпатичною. Але частійше наші симпатії звернуть ся у инший бік, коли побачимо сю ремісницьку корпорацію як замкнену саму в собі касту.

Не думаючи зупиняти ся довше над цеховим устроєм взагалї, зазначимо, що й брідські цехові корпорації являють ся як промислові, релїґійні, а по части національні товариства;

мають ті самі добрі і лихі сторони. І тут побачити найчастійше обох цехмистрів у тій самій ролї, в якій виступає ся цехова старшина по инших містах, перед мійським судом із жалобою на того, що відважив ся нарушити надані цехови властителем міста цехові права чи привілеї, що не належачи до цеху або без його дозволу сьмів вести ремесло „на шкоду й неславу всеї цехової братії“.

В актах напр. з р. 1639 читаємо м. и. протестацію панського слуги шляхтича Пйотра Руцкого, що жалував ся перед судом на слюсарських цехмистрів, які присудили, щоби Прокоп слюсарчик за се, що був на роботї у Руцкого, купив бочку пива для цеху та воску на свічки до костела. Не повинен на будуче робити у Руцкого, бо він „партач, вкрав ремесло й умисно бере на роботу добрих ремісників, аби від них навчити ся ремесла“. В р. 1644 знова старшина кравецького цеху прийшла перед консулярний уряд із жалобою на Івашка кушнїра, що „відважив ся спиняти кравцїв у їх ремеслї“, та не оповівшись анї перед панами радцями анї цехмистрами зробив комусь „надолок“. Відповідно до параґрафу кравецького привілею суд приказав Івашкови заплатити на замок 3 гривни, на уряд 2 зол. а кравцям купити $^1/_2$ каменя воску. Подібних прикладів в актах дуже багато. Назвемо ще кілька. Так напр. у р. 1646 ковальський цех подав буз до суду жалобу на Дамяна Стельмаха, бондаря, що не пошанував прав наданих цехови Станїславом Конецпольским, коли взяв собі до хати без відома цехової старшини ремісника для покінченя якоїсь ковальської і слюсарської роботи. Знов у р. 1665 ганчарський цех жалував ся перед судом на місцеві сидухи, що без згоди цеху продають на ярмарцї горцї, миски то що. Або напр. під датою 20 марта 1679 р. подибуємо в актах протестацію „славетних (famati) панів цехмистрів і всеї братії кушнїрського цеху“ на місцевих шаповалів, які без дозволу кушнїрів купують скіри з вовною, через що нарушують права кушнїрського цеху й доводять майстрів до великої страти. Місцевих Жидів-крамарів, що посміли зломити шевські привілеї, надані цехови Станїславом Конецпольским дня 18 марта 1678 р. — замітимо, що сталось се після того, як давні шевські привілеї показали ся неясними й неточними — та спроваджувати із поменших місточок виправлені чорні скіри ба, що більше, навіть готову жіночу й мужеську обуву й у крамах продавати, засуджує в р. 1723 панський урядник Беное на таку кару: заплатити на замок 100, до шевської скринки 50,

до фарного костела 25 і стільки зол. пол. до конвенту о. Домініканів. Вже сї приклади показують наглядно найважнійше завдане цехової старшини, а рівночасно відкривають неґативну сторону цехових орґанізацій. Тому що всяка чи внутрішня, чи посторонна конкуренція була виключена, а в додатку в цехових правах з гори означене було число ремісників, самостійні майстри, члени цеху, використували тих, що не могли користати з цехових привілеїв.

Скільки було в містї всїх ремісницьких орґанізацій, чи там цехів, точно не можемо сказати. Мійські акти з р. 1628 нотують такі цехи: шевський, кушнїрський, ковальський, ткацький, кравецький та шаповальський. Згодом одначе повстають нові цехові орґанізації, упадають одні, на їх місци з'являють ся другі. Так напр., як зазначено повисше, місцеві гончарі мали також свій осібний цех, який одначе не дожив кінця XVII в., що впрочім стало ся і з двома давними цехами: шапкарським і кравецьким. Їх місце заняли цехи тесельський і боднарський, а в першій половині XVIII в. ще цех різницький і пекарський. Та не можна сказати, що крім названих родів ремесла не було тут инших ремісницьких професій, але тоді — ба ще й нинї в ремісницькім світї так водить ся — не всї роди ремесла могли концентруватись, головно задля малого числа майстрів, в осібних цехових корпораціях. Напр. у р. 1629 до місцевого ковальського цеху належали всї ремісники, що „робили вуглем“, отже ковалї, котлярі та слюсарі. Пізнїйше, а саме в другій пол. XVII ст., сей цех обіймає ще римарів, сїдельників та мечників. До якого цеху належали малярі, гафтярі, фарбярі, золотарі, годї сказати. До котрогось цеху мусів належати й Леонтій Лихоходович переплетник, якого тестамент подибуємо в актах під р. 1632. Тодї Леонтій, званий vulgo інтролїґатор, записав 3 євангелія до монастиря св. Миколи над Стиром, де велів себе поховати, 5 книжок, якісь „Бесїди“, польську „Постилю“, „Толковий Отченаш“, „Матерію“ і якийсь „Dziennik ruski“ — як записано в актї — свому шваґрови Іллї Лукіяновичови, а 25 зол., що винні люди за книжки, своїй подрузї Уляні, якої майна більше стратив через свою недугу, як вніс у її хату.

Найпопулярнїйшим ремеслом було шевство. Нї один цех не міг похвалити ся таким числом членів, як цех шевців. Коли напр. у р. 1731 ковальський цех числив 28, кушнїрський 19, боднарський 17, ткацький 8 оподаткованих майстрів, то шевський мав їх 61. Річ зрозуміла, що й податку шевці платили

найбільше, кождий від 1—2 зл. грош. 10. Загалом визначено у згаданім що-йно році податку для шевців 87, ковалів 30, кушнїрів 20, боднарів 25·10, ткачів 8 зол. п.

„...без ремесла ми бідні люди мусимо йти геть із міста, а місто нїчим, тільки ремісником славне“.

Скільки правди в сих словах, скільки зарозумілости на свій стан, скільки резиґнації на тепер, а фатальної ворожби на будуче! А тими саме словами кінчили свою жалобу перед лавницьким судом дня 11 мая 1628 р. брідські шевцї Семен Палюхович, Ясько, його зять Матвій, зять Савчихи, Бакун, Ясько Довбало, Ілько та Павло, всї — як вказують їх імена й призвища – руської народности чи там „грецької релїґії“, як волять мійські акти звати нераз Русинів. І хоча житєві умовини для всїх реміснцьких професій були тут однакові, хоча доля для всїх ремісників не раз не два була мачохою, а нужда не рідко заглядала в ремісницьку робітню, то кожда професія чомусь уважалась чимось лїпшим, не понижаючим, як шевство. Не доцїнювано шевців як слїд, іґноровано на кождім кроцї, навмисно закидувано їм в очи, що самі себе не вміють шанувати, часто напастовано братією инших цехів. „Бігме, в нїщо обернетесь — ворожила міщанка Савчиха, лаючи шевського цехмистра Івана шевця — бо ось вже почали на старців-прохачів сходити“. А певно вона виповіла сї слова після того, як Матвій Швець, не могучи нїяк поплатати своїх довгів, вважав за найвідповіднїйше лишити своїм вірителям усе своє майно: хату, огород, інвентар та з жінкою і дїточками втечи з міста. Всього довгу мав Матвій несповна 100 зл. Минуло 60 кілька лїт від Савчишиної ворожби, коли про шевців відозвав ся в коршмі Мошка Колтуноватого цехмистр слюсарського ремесла Стефан Кунашевич: „Кози не худоба, шевцї не люди“. І хоч шевцї старались поправити, а властиво піднести свою репутацію в очах инших ремісників, хоч іноді до смішної пересади контролювали один одного, аби не зробив чогось такого, що могло-б усій шевській братії нанести сором, хоч прим. Ілька Шевця потягнено перед суд на донос таки другого шевця за се, що він ходить із псом по улицї, хоч, як нї один другий цех, шевське брацтво сміло обстоювало за своєю честю позиваючи того, хтоб пробував її нарушити, то все таки не змогли вони виробити собі сеї поваги, якою тїшились адепти иншого ремесла. „Мене люди цїлують у руки, а ви шевцї будете мене цїлувати деінде“, лаяв шевців о. Іван, парох свято-юрійської церкви, на ганьбу й не-

честь усій шевській братії, як читаємо в протестації панів цехмистрів, внесеній ізза сеї лайки на названого священика перед лавницький суд. Михайло Величко з простої особистої ненависти до свойого зятя Сафянничка, що посварив ся зі жінкою та приневолив її втечи до батька, не без того, аби й дошкулити всім шевцям, позиває недоброго чоловіка своєї доньки до суду за се, що він якимись чарами підоляв йому хатній поріг. На доказ своєї правдомовности Михайло ставить свідків, а один із них sub conscientia зізнає, що разом із Сафянничком їздили по селах шукати ворожбита. Сафянничок заїхав наперед до попа в Черниці, просив його о чари, аби чорти принесли його жінку від тестя, а коли се не станесь, аби нею трясли. Піп не вволив його просьбі, тому Сафянничок поїхав до Маркополя, де проживала славна баба Галайчиха. Вона відразу пізнала, яке горе лежить йому на серці, що сумно дивить ся на людий, але нічого не порадила. Вкінці найшлась в Олексинци ворожка, що за дві пари чобіт дала й ліку і навчила, як других чарувати. Чародійські заклинаня та приповідки списав собі Сафянничок на цілому аркуші паперу.

Була одначе пора, коли шевці наробили чимало клопоту й міській старшині і панському пленіпотентови. Стало ся се у названім нами році, коли то перед присяжними лавниками явилась делеґація шевців. Не жалувались вони ні на міську старшину, не завів їх перед суддів гнет зі сторони панських слуг, але прийшли просити справедливости за кривди, що їх терплять від власного уряду: старшого цехмистра Іванка, його товариша, Яська, молодшого цехмистра та від инших братів-шевців. Бо в самій річи, як виходить з їх жалоби, їх положенє було страшне: хотіли працювати, вести по божому своє ремесло, а тут власний уряд не дозволяв. Оба цехмистри в порозуміню із другими шевськими майстрами установили numerus clausus, а поза призначене ними число самостійних майстрів нікого більше до свого цеху не приймали. Свій вчинок опирали вони на привілею Лукаша Жолкевского, де по правді не було сказано, яке число шевців має бути в місті, а тільки загально, що брідські шевці мають користати з тих самих прав, які надано шевцям місточка Буська. Закидувала обом цехмистрам депутація, що марнують цехове майно, бо крім двох свічок, що горять у костелі, не справлено жадної прикраси ні для цеху, ні для міста. Обдирають вкінці біднійших, бо винаймають тільки 10 яток, число ними самими означене, та велять собі за них ви-

соко платити. Суд рішив вислати одного шевця і лавника з листом від панів райців і пана війта до буського уряду й цеху з просьбою о копію привілеїв наданих тамошнім шевцям. Сталось однак не так, як судді присудили. Цехмистри знаючи, що принесені в копії привілеї цеху в Буську далеко не такі, як сї, що вони самі собі установили, понехали присуд суддів та післали за шевськими привілеями до недалекого місточка Щурович. Сї привілеї вони показали перед судом. Штучка і сим разом не вдалась. І в щуровецьких привілеях не було згадки, кілько шевців має бути в місті. Два тижнї після позву покривджених шевців і на їх виразну просьбу зійшли ся: пан Куровский, брідський підстароста, що із наказу панського намісника Кєнцкого мав пильнувати „порядку", Матис Мйодкович, що під сю пору сидів на бурмистрівській лаві, панове радцї Марцїн Цєславский, Хома Селейко, Іван муляр, також пан війт Станїслав Кусєнєцкий, панове лавники Марцїн Пленардович, Станїслав Пуц, Ілля Лукіянчук, Федор Попів. Для упорядкованя справи прикликано також панів цехмистрів старших і молодших, а то: Гарасима й Васька від цеху кушнїрського, Ілька і Собестіяна котляра, старших ковальського цеху, Войцєха й Ілька, кравців, Мартина й Івана, ткачів, Івана й Яська, шевців, Войцєха і Ґриґля, шапкарів. Сї особи — читаємо в актї — вглянувши в цїлу справу та переконавшись про нелад і здирство серед шевського цеху, що виходить на шкоду для цїлого міста і наносить сором і догану від сторонніх людий, маючи на оцї добро міста, яке нїчим тільки купцем і ремісником вславляє ся і збогачує ся, постановляють, не нарушуючи в нїчім сього привілею, який мають, аби кождий лишив ся при своїм ремеслї. Новий майстер повинен виказати ся своїм правесним уродженєм, чесним визволенєм, для цеху справити гостину „kołacye", як се практикувалось і передше, до братської скринки заплатити 6 зол. і гр. 12 титулом вступу та купити воску, що було й давнїйше. Не буде ніхто обовязаний ставити в цеху бочку пива, бо сей доси практикований звичай не мав своєї підстави навіть у тих привілеях, що показувано перед судом. Що до числа, скільки майстрів має бути в містї, се точно означить милостивий дідичний пан, коли Пан Біг позволить йому щасливо вернути домів. А молодшим наказує ся, аби, зійшовшись у цеху, перепросили наперед обох своїх цехмистрів, старшого і молодшого, потім усю шевську братію та проживали в згодї і любови, як було в них у давнину та як тепер діеть ся по инших цехах. Ухвала має бути вписана

у війтівські книги, а її оригінал запечатаний мійською печатю відданий панам цехмистрам для переховку в братській скринці.

Не найшовши на жаль між актами привілеїв, які мав кождий цех, не подибавши ні їх копій, не можемо відповісти на незвичайно інтересне для нас питане, як цехові права відносились до ремісників руської народности, чи ґарантували їм напр. право бути вибираними на цехову старшину. Маючи під рукою вислід виборів мійської старшини, значить війта, радців, лавників, цехмистрів та столових — звичайно вибирано двох, інколи 4, а їх обовязком було помагати цехмистрам при суді, екзекуції судових вироків, пильнувати порядку в костелї або при братськім столї в цеху — за останні роки XVII в. і за кілька літ першої пол. XVIII в. можемо напевно сказати, що ремісники руської народности не мали тут своїх цехів, але належали разом із ремісниками Поляками до спільних цехових корпорацій. Така-ж була поведінка всюди по містах і місточках на тій теріторії української землї, що найранше зазнали польського пановання. Як деинде так і тут злучене ремісників двох ріжних народностий в одні спільні корпорації не все відбувало ся спокійно. З акту 1644 р. довідуємо ся, що брідські ткачі Русини заявили рішучо, що не хочуть мати з ткачами польської народности спільного цеху. Свою опозицію показали вони тодї, коли з приказу дідича цехмистри ткацького цеху в Буську реорґанізували брідський ткацький цех. Коли „буські фундатори“ наказали брідським ткачам Русинам, аби вписались у той самий реєстр, де вписались вже ткачі Поляки, Русини гордо відозвались: „Не будемо вписуватись, анї на цех платити, хоч нам, до дїдька, і кажіть“. Ткачі польської народности стали просити своїх товаришів грецької віри, потім почали грозити, а що й се не помогло, Поляки самі вписали Русинів до цеху. В додатку Томаш Пшеворский і Войцех Гойко, цехмистри ткацького цеху, внесли від себе і від всеї своєї братії жалобу перед консулїв на братів сього ремесла грецької релїґії „iż są turbatorami porządku y prawa przeciwko woley y rozkazaniu I. W. I. M. Pana y Dobrodzieia Naszego...“ Що тикаєть ся знова виборчої процедури, то відай вже з давен-давна був звичай, який згодом став ся правом, що в тих цехах, де руські ремісники мали значне число своїх членів, або навіть переважали ремісників польської народности, одного року старшим цехмистром був Поляк, а молодшим, чи другим, Русин, другогож року ролї були поміняні. Маємо одначе приклади, що

обома цехмистрами рівночасно вибирано Русинів. Так напр. у р. 1733 на чолї ковальського цеху стоять Тимофей Білоколачик і Дмитро Висоцький. Характеристична річ, що коли така практика була можлива в ковальськім цеху, то не подибати її в тій корпорації, де Русини мали абсолютну більшість своїх членів, значить у шевськім цеху. Що більше, був час, що шевцї-Поляки намагали ся конче позбавити руських шевців репрезентанта. Стало ся се у р. 1662 і то вже після покінченя звичайної річної елекції. „Славетний Гарасим Пилипович — читаємо в актовій книзї — цехмистр шевський, брідський із братією сьогож цеху грецької релїґії „uroczyście“ протестував ся на Стефана Козїка, цехмистра, Матіяша Трембовского, Анджея, його зятя, Яна Козїка, Блажея Малого, Станїслава Янчиного, Пйотра Кірчишиного, Ґжеґожа Порошковича, Марцїна й Станїслава Подґурского й на Марка Станїславовского, що вони відповідно до звичайного річного порядку й цехового привілею по елекції панів радців приступивши зараз до вибору цехмистрів так справили ся, що мене, який вже від кількох літ сидів на урядї цехмистра, невідмінно й на теперішний рік спільно і згідно з братією моєї грецької віри поставили своїм цехмистром (чого я не бажав і вимавляв ся). Тепер висше названі католики збунтувавшись хотять змінити свій вибір і мало що не деґрадують мене зі старшого, що наносить немалу ганьбу і менї і братії сьогож цеху грецької релїґії“. Та на вписаню сеї протестації в міські акти цїла справа скінчилась.

Між иншим у цеховім устрою треба шукати причини обиди, яка не раз, не два спадала на ремісників руської віри від їх товаришів католиків. Загал руських ремісників бачив наглядно, що його грецька віра не тїшить ся тою опікою, яку має католицька. По цеховим правам Русини-ремісники мусїли брати участь у католицьких богослуженях та процесіях. Особливо корпоративно виступали вони разом зі своїми товаришами Поляками в часї процесії в день латинського Божого Тіла [1]). При низькім уровенї просвіти, недостачі свідомого і відданого свому народови духовенства та загальній матеріяльній нуждї не трудно було руському ремісникови покинути свою релїґію, а з нею і народність та опинитись в рядах ісповідників державної віри і упривілейованої польської нації.

[1]) По нинїшний день є звичай, що ремісники Русини разом з Поляками ідуть з процесією в день Божого Тіла, а не діє ть ся того в часї Йордану.

V.

Церкви, шпиталї, школи, місцеве духовенство.

На цілому просторі українських земель, що підлягали польському панованю, церкви відограли важну ролю в культурнім житю нашого народа. Біля них, головно по містах, завязують ся братства, що дбають про потреби самих церков та помагають морально й матеріяльно своїм громадянам. В менших містах церковні братства закладають шпиталї і школи, по більших, де обставини були кращі, крім домів для немічних і калїк бачимо при братствах висші наукові заведеня та друкарнї. Церковні братства в XVI і XVII в. — се огнища умового руху наших предків, се охоронний мур перед златинщенем, се заборола проти денаціоналїзації. Особливо в XVII в., сей саме вік маємо на думцї, питанє національности вяже ся з релїґійною приналежністю одиницї. Стратила вона свою грецьку віру, eo ipso попала в чужий національний табор.

Полишаючи на боцї сї причини, що викликали масову дезерцію із руської церкви а рівночасно з рядів свого народа, наведемо як клясичний приклад сього процесу передову верству нашої суспільности, її шляхту. Потомки недавнїх іще оборонців віри й руської народности стають горячими сподвижниками державної релїґії, ревними апостолами ідеї польського пановання над українськими народнїми масами. Ще трийцять лїт не минуло, як умер славний князь Константин Острожський, невмолимий ворог унїї, а вже його внучка „звістна єзуїтська праведниця“, Анна Альоіза Ходкевич, побудовала в самім Острозї богату єзуїтську колеґію, а по ріжних місцевостях своєї широкої посїлости силу костелів; в додатку зневолила всїх руських священиків своєї держави що року з'являтись в Острозї для участи в латинській процесії в день Божого Тїла. Князь Вл. Дом. Заславский, що володїв другою частю майна князя Константина, видав у р. 1630 наказ, аби духовні, що сидять в його добрах, примусово покидали свою віру та приймали унїю.

Правда, попри инші причини, особливо невідповідний метод пропаґанди унїя викликала з боку українського народа сильну реакцію, що принесла Українї руїну, а Польщі зарід полїтичного упадку. Загальна нужда і темнота розпаношили ся на сїй землї, де колись гарно розвивались письменство та штука. Безпросвітне й бідне духовенство, ганьблене й поневіряне шляхтою, дїлило з другою широкою верствою народа

ту саму сумну долю. Не пішло до ліпшого в сьому положеню руського духовенства навіть тоді, коли унія з кінцем XVII в. святкувала тріюмф побіди над православєм. Львівський епископ Осип Шумлянський, якого ціла діяльність під кождим зглядом не викликує в нас ні крихти симпатії для того церковного єрарха, бачив се прикре положенє свого стада та замісь забратись щиро за реформу від самих основ, подбати передовсім про образованє тих, що мали вказувати народови дорогу, він став моралізувати своє духовенство, дорікаючи йому (в книжці „Метрика...“ вид. 1687 р.), що волочить ся по празниках, де оповідає собі ріжні байки, видумує загадки, а впившись зневажає себе обопільно. Епископ накинув ся на священиків — іноді крайних нуждарів — що носять ся як мужики: на ногах у них ходаки, чи постоли або дегтьові чоботи, на голові якась кучма, синя сукмана заболочена, кудли й борода непрочесані, словом священик як околіт іде в церкву до служби божої або на публичне місце. Радить проте священикам, справити собі ношу відповідну свому станови. Иншої ради не вмів, чи не хотів дати сей владика...

Не инакшим житєм жило руське духовенство в Бродах. У свойому місци наведемо кілька епізодів, що докинуть цікаві причинки до історії сеї висшої верстви нашого народа, його матеріяльної і духової недолї.

Іще на початку мин. віку Русини міста Бродів мали три самостійні парохії: при церкві Рождества Пр. Богородиці, св. Юрія та Честного Хреста. Четверта осібна парохія була при церкві під покровом св. Тройці на поблизких, можна сказати передмістю, Великих Фільварках. Із вичислених церков не стає тепер честно-хрестівської церкви, що стояла на тому ґрунті, де нинїшні т. зв. стрілецькі касарні. У р. 1808 ухвалено розібрати сю церкву, а 22 літ опісля переведено ухвалу в діло. Самих парохіян прилучено в р. 1811 до парохії при церкві Рождества Пр. Богородиці. У тім самім роцї сталось те саме і з другою доси самостійною парохією при свято-юрійській церкві. Фільварецька парохія зістала філіяльною богородичної дещо пізнїйше, бо в р. 1823. Почавши від сего року недавно ще самостійними парохіями управляє один священик, парох при церкві Р. Пр. Богородиці, якому щойно в р. 1844 додано до помочи сталого сотрудника. Подібні редукції парохій відбули ся в дуже богатьох місцевостях, се лежало в проґрамі реформ, які Австрія, забравши по першім поділї Польщи Галичину, поста-

новила тут перевести. За часів польського панованя можна було часом подибати в однім селї або на передмістю три або чотири церкви, стільки плєбаній і очевидно священиків. До зросту числа церков та парохів приложили немало своїх рук самі руські владики, бо чим більше було парохій, тим більші були доходи єпископа.

Коли ходить о означенє часу, від коли істнують згадані горі церкви в Бродах, друковані жерела подають нам дату будови тільки одної і то наймолодшої з усїх чотирьох церков, іменно церкви св. Трійцї. Поставлено сю деревляну церкву в р. 1744 [1]). Теперішня парохіяльна церква Р. Пр. Б. і святоюрійська належать до найстарших будівель міста. В рукописних матеріялах вони згадані вже в перших десятках лїт XVII в. І коли понизше наведемо жерельні вістки про істнованє сих церков у сьому часї, робимо се не тільки зневолені самою темою нашої розвідки, але маємо на думцї ще одну обставину: справити вислів сих людий, що рішали про давнину одної із церков та навіть відважили ся заявити, що церква Рождества Пр. Богородицї — се католицький костел — вимурований у другій половинї XVII в. та відданий брідським Русинам pro usu в другій пол. XVIII в. Так орекли делєґати збору консерваторів для східної Галичини, провіривши очевидно справу на місци [2]). Не чіпаючи питаня, які признаки самої будівлї та инші вістки навели членів консерваторського збору до висловленя катеґоричної гадки, чи лишень сам романський стиль, в якім збудована ся церква, чи може ще инші мотиви, спробуємо на підставі документального матеріялу виказати істнованє сеї церкви, не „костела“ далеко вчаснїйше, чим думали панове консерватори.

„На просьбу пана Станїслава Кусенецкого — наводимо буквально слова акту писаного по польськи, а захованого в однїй із найстарших актових книг місцевого мійського уряду — брідського війта, вислано в хату Василя, Селейкового зятя, Мартина Цирулика й Ілю Лукіянчика, присяжних лавників, аби вислухали завіщанє, яке Василь, хоч хорий на тїлї, але уваги і розуму доброго, добровільно робить, що відступає 30 зол. п. на дві церкви і шпиталь руський...“ Стало ся се — як зазначено на документї дня 3 мая 1628 р.

---

[1]) В. Щурат, Церкви гр. кат. парохії в Бродах. Сьвіт, ілюстрована часопись для руских родин. Рік II, 1907, ч. 5, ст. 78—80.

[2]) В. Щурат, статя цитована.

Про які дві церкви думав міщанин Василь, записуючи для них зі свого невеликого майна названу суму? Коли перекинути кілька дальших листків згаданої збірки актів, знайдемо під датою 18 мая 1628 р. таку записку. „Перед адвокатським урядом, то є адвокатом у той час, Станїславом Кусенецким, являють ся панове міщани а саме пан Павло, старий радця, Лука Таданський, Микола швець, старший радця та Микола Пульханчик і жадають від війтівського уряду, щоб записано в книги „postanowienie“, яке зробили з паном Іваном Улечкою для потреби Божого дому, себто церкви св. Юрія, а ся угода має бути вписана тим способом. Золотих 300 без 13 гроший громадських „parafiey Iura Świętego“ пан Іван, Лука фірман, Олекса, Лесько, Корнило розібрали межи себе, їдучи в пруську дорогу, ба й до Ґданьска. Згадані в актї панове роблять пана Івана Улечку на дорозї паном сих гроший, чого підіймає ся й Улечка й записує їм, що — дасть Біг приїхати до Ґданьска — пан Іван Улечка, зібравши разом сї гроші, має, повинен і зобовязує ся купити дзвін до церкви св. Юрія на хвалу милого Бога. А той дзвін має важити, нї більше, нї менше, тільки каменїв (kamieni) двайцять, винявши такий випадок, якби трафило ся, що дзвін або камінь, або пів, або чверть не доважує або переважує; що пан Іван більше приложить із гроший над сю суму, себто зол. 300 без гроший 13, то висше названі панове повинні, коли його П. Біг принесе, звернути йому сю надвижку in instanti. А коли-б пан Іван не купив дзвона, повинен привезти сї гроші завязані, не обернувши з них анї золотого, нї чвертника, нї шага нї на власну потребу, нї на пожичку другому. Обіцюють також панове Іван Улечка й Лука з доброго серця на хвалу милого Бога сей дзвін власними кіньми привезти до Бродів, за що громада не має їм нїщо дати“. До якої конклюзії можна дійти на підставі поданого документу? Церква під покровом св. Юрія була побудована вже в першій четвертинї XVII в., коли в р. 1628 не мала ще дзвона. Довідуємось вкінцї з цитованого акту, що вже в сьому часї була при нїй самостійна парохія, бо сума призначена на закупно дзвона виразно означена як майно парохії св. Юра.

Другою церквою, що мала часть у записї знаного нам міщанина Василя, була церква Рождества Богородиці. Судячи з місцевої традиції, а навіть і фактичного стану, в якім вона находить ся тепер — мури осїлись у землї поверх 2 m рахуючи від т. зв. „цоколів“ — вона мусить бути старшою від святоюрійської

церкви. У збірці актів, вписаних за часів війта Марціна Пленардовича, занотовано під р. 1630 контракт купна й продажі, який заключили „Wielebny ociec Stefan protopop Cerkwie Przeczystey“ як продаюча сторона і Гриць Стукальчик як купуюча. Сього о. Стефана Кульчицького — таке було його родинне призвище — здибуємо між свідками, яких спросив міщанин Іван Кустинський, коли в р. 1627 вписував у мійські книги шлюбну інтерцизу.

У другій пол. XVII в. брідські Русини мають вже третю церкву під покровом Воздвиженя Честного Хреста в дільниці т. зв. новім місті. Не можемо з усею певністю сказати, чи будову сеї церкви викликала сама потреба, значить збільшене число руської людности міста, чи може спричинили се невдоволене новоміщан, яким може за далеко було ходити до старих церков, чи вкінці, що найправдоподібнійше — незгода між парохами і мешканцями згаданого кварталу, якої відгомон міг відбитись о мури епископської резиденції в Луцьку та вплинути на владику, що не без особистого, як знаємо, хісна міг зізволити на основане третьої парохії. Се певне, що в р. 1661 при новій церкві була вже самостійна парохія зі своїм парохом. Така сепарація новоміщан не могла — річ зрозуміла, з тих самих мотивів, задля яких епископи радо годились на креоване нових парохій — подобати ся обом парохам. Хоч акти нотують, що для розширеня божої хвали в місті Бродах ісповідники „грецької реліґії“ збудували нову церкву, то заразом подають, що між о. Яковом Вірозубом, протопопом при церкві богородичній і о. Дамяном, парохом святоюрійської церкви, з одної сторони, і пресвитером новомійської — так дуже часто записана ся церква в мійських актах — було непорозуміне, яке перейшло й на самих парохіян. Легко догадати ся, де лежала причина сеї незгоди; причина була та, що новоміщани домагались від обох старих парохів, аби призначили якусь скількість міщан на утримане нового пароха. Оба парохи очевидно не думали сповнити бажане новоміщан, рішене вийшло щойно від панського заступника Подсендковского, який вислав до радців письмо, наказуючи їм вволити волю мешканців нового міста та перевести поділ парохіян [1]). Сповняючи „волю і наказ“ управителя панського

[1]) Подаємо в ориґіналі сей лист панського пленїпотента: „Moy łaskawi Panie Woycie y łaskawi Panowie Burmistrze Brodzcy. Iz na chwałę Bozką nowa cerkiew iest zbudowana, a obywatele Religiey Greckiey sami między sobą zgodzić się nie mogą, upraszam, abyscie

майна панове радці видають таку ухвалу: аби панове парохіяни всїх трьох парохій, себто при церкві Рождества Пр. Богородиці, свято-юрійської та сеї нової призначили по одному писареви, які разом із доданим їм від мійського уряду лавником спишуть усї доми мешканців грецької віри починаючи від замку й опісля з інвентарем у руках переведуть подїл. Згідно з бажанєм панів радців має се стати ся зараз слїдуючого дня.

Опіка над майном кождої церкви спочивала в руках вибираних парохіянами туторів або провізорів. Допускали до управи також і пароха. На церковний маєток складались: записи міщан, отже леґовано на церкву: ґрунт, готові гроші, ношу, лупане срібло, віск на світло, яким рідко відай журились, бо кожда церква мала річно значну скількість фунтів воску, що купували виновники після декрету мійського суду. Готівку найчастїйше роздавано на процент, а ґрунт арендовано.

При обох старших церквах маємо вже в першій половинї XVII віку шпиталї. Мешкали тут не тільки крайні нуждарі та калїки, частїйше міщани, що були властителями невеликої, що правда, реальности, але такої, що могла дати їм прожиток. Не маючи близшої рідні або завівшись у надії найти спокійний куток при своїх дїтях, ішли на старі лїта в шпиталь, де за гроші мали поміч і опіку. В актовій книзї під р. 1636 подибуємо завіщанє одного з таких міщан, що на старість замешкав у шпиталї. Зі свого майна а саме готівки 100 зол. записав Дорош, по своїй професії ткач, о. Семенови пресвитерови церкви Пр. Богородиції 30 зол., щоби „відповідно до християнського звичаю практикованого в грецькій релїґії“ подбав про його душу, на шпиталь зол. 20, які належить обернути не на пожичку, але на страву для бідних, а 20 вкінцї золотих треба заплатити за похорони й два обіди для старців. У мійських книгах із р. 1694 записано знов, що міщанин Герасим Кишка й його подруга за се, що останні лїта свого житя переживали в богородичнім шпиталї, записують на шпиталь своє поле, копань. Павло Гаврилюк, що на старість замешкав у честнохрестівськім шпиталї, певно лишив по своїй смерти шпитальним опікунам тих 67 зол., що взяв за свою реальність на передмістю. Памятали про шпиталї і ті міщани, що не користали зі шпи-

---

Wm. upatrzywszy czas sposobny podział między parafianami uczynili, a to ulicami poblizszemi cerkwie kazdey. W Brodziech 7 Novembris 1661. Wmosciom zyczliwy przyiaciel Jan Franciszek Podsędkowski“.

тальної помочи й опіки. Подамо кілька зразків. Так нпр. вдова по Івані Шаленім, якій чоловік полишив доволі гарне майно: дім, два огороди, крамницю у ринку, пару коний, пару волів, дві корови, 14 овець, ладуючись на тамтой світ записує у своїм завіщаню 1637 р. четверо овець разом із ягнятками на шпиталь, а 20 зол. на позолочене хреста або чаші до богородичної церкви. Спадкоємець повинен — так бажала собі Іваниха — що року давати з пасіки по горцеви меду до шпиталя. Рік перед тим леґатом Стефан Милник, „як добрий християнин і довголітний опікун шпиталя“ записує по вічні часи для нього один свій огород. Маруся Авдикова, якої завіщане подибуємо в актах під р. 1635, записує шпиталеви мацю жита й 8 „подвик“ для баб у шпиталї. На шпиталї призначувано звичайно частину тих кар, що їх платили виновники по наказу лавницького суду. Так нпр. у р. 1660 лавники засудили Гриця Козинського, що сидів трийцять кілька неділь на віру з Анною родом із Белза та „nabawił ią płodem“, купити 5 фунтів воску до костела, стільки до обох церков, а до шпиталїв католицького й обох руських по одному золотому заплатити. Иншому знов міщанинови Кшиштофови Ґавлїньскому, що в судї не пошанував радцю Оклейского, бо сказав, що він веде його до знищіня, присуджено в тімже роцї купити три фунти воску до костела, стільки до обох церков та хлїба по золотому до шпиталїв польського й руського.

Крім шпиталїв брідські Русини мали при кождій церкві свої школи. Були се парохіяльні шкілки, де вчили дяки під доглядом своїх священиків. Характеристичним, а притім відрадним являєть ся факт, що нпр. при церкві Честного Хреста маємо школу невдовзї, як покінчено будову сего храму. У р. 1662 о. Ігнатій Мрозовський і сотрудник честно-хрестівської церкви, о. Федір Черниговач, внесли до суду протестацію на міщанина Валентия дьогтяря, що запитий підстрілив сина й сестрінця о. Ігнатія, студентів новомійської школи, які не роблячи нікому жадної пакости спокійно ходили по хатах за милостинею. При школї була кімната, де мешкали сироти або крайно бідні. Крім мешканя „павпри“ не діставали від парохії жадної підмоги. Про харч мусїли самі дбати. Разом зі своїми вчителями ходили в часї Різдва Христового з колядою а підчас Великодних Свят „по волочілнім“ [1], за що діставали від міщан

[1] В актї під датою feria quarta post festum Paschae (12. IV.) 1651 написано, що дяк ходив „według zwyczaiu po włoczebnym“. Звичай ходити

нагороду. Коли нужда заглядала в вічі дякови й його студентам, а не траплялась оказія, щоби леґально дістати страву, ученики разом із своїм учителем радили собі так, що викрадали міщанам поросята, кури, гуси то що. Так впрочім промишляли й студенти місцевої польської академічної кольонії, як довідуємось з акту з р. 1642. Директор „Academiey Brodzkiey" Ян Марцїнковский не рідко мусів переводити ревізію у своїх студентів, а вже правильно кождого року по лат. святї Трьох Королях, коли студенти старим звичаєм ходили зі звіздою по міщанських хатах, де „одні співали, другі пили, а треті, бо було їх чимало, дивились по кутах, де що лежить та, saluo honore, крали" — як говорив на суді один із міщан. Польське міщанство не любило студентів руських шкілок, про що свідчить кілька протестацій записаних у мійські книги. Парох богородичної церкви о. Яків Вірозуб жалував ся в р. 1660 перед судейською лавою на міщанина Станїслава Терлецкого, що напастує школярів його школи; нападає їх на цвинтарі зі шаблею в руцї, стріляє з пістолета а навіть, притрафилось, порозбивав їм горнятка, з якими ходять по вулицях, просячи страви.

Як вже висше згадано, місцеве руське духовенство не було инше, як деинде. І тут бачимо його непросвіченим, бідним, пониженим в очах пана, не дуже респектованим мійським урядом, нешанованим — по найбільшій части з власної вини — самими міщанами. Пан, з якого руки священик діставав презенту на парохію, не дуже журив ся його вінованем. За цїлих сїмдесять і кілька лїт подибуємо раз однїський згадку, що властитель міста один із Жолкевских, мабуть Лукаш, дарував пароховн при богородичній церкві о. Стефанови Кульчицькому сїножать на Бучинї, а коли її забрано пізнїйше під мійські пасїки, пароховн призначено иншу на Сопілничу. Не знаємо, чи саме ся сїножать була предметом спору, який судили лавники в р. 1661. Тодїшнїй парох богородичної церкви заскаржив був Якубовского, дїдича сусїдного села Дїтковець, що забрав йому з сїножати сїно, як зізнав поставлений паном свідок — 10 фір. Цікаво зізнавали панські піддані, мужики з Дїтковець, що мали означити границю панської і попівської сїножати. Перед суддями заявили

в часї Воскресеня „по волочілнім" або „з Христос воскрес" переховав ся до нинї нпр. в селї Ражневі і Чехах (Брідщина). Хлопцї витають ґаздів словами: „Христос воскрес! Дай вам, Боже, старенькнм сто лїт прожитн, а мене маленького писанков надгородити". Про сей звичай у Великоросів і Поляків згадує В. Гнатюк у своїй збірцї „Гаївки". Матеріяли до української етнольоґії, Т. XII, ст. 9—10.

коротко, що справи не рішили: бояли ся, щоби протопіп не казав їм присягти, то знова не присудили в хосен о. Вірозуба, боячись свого пана. Дехто з парохів старає ся набути невеличку земельну посїлість, як пр. о. Василий, що попував при святоюрійській церкві. Він придбав собі в р. 1646 ґрунт під пасїку з пекарнею, огородом, садом і полем за суму 50 зол. А вже його попередник о. Іван Василевич цілком не пристращав ся до таких річий; цілими лїтами він таки добре бідував. З акту з р. 1639 довідуємо ся, що о. Іван сидїв у жидівській кишенї, а коли на час не вернув позичених у Мошка Файбельового 90 зол., той забрав йому 50 мір тонкого полотна. Рік пізнїйше инший віритель о. Івана, Шмойло Ґітлїн, жалував ся перед судом на церковного провізора Луку Таданського, що не сплачує довгу, зробленого на потребу о. Івана, анї не приходить для оцїненя заставу, церковної книги. Приходи з парохії, невеличка сїножать, або шматочок поля чи огорода, запис міщанина або міщанки, за се обовязок правити раз у тиждень службу по небіщику, деколи кілька золотих, яких віритель сам не міг стягнути, а мав надію, що відбере їх священик — от і все, що можна сказати про матеріяльне положенє місцевого духовенства.

У відносинах між священиками і міщанами рідко коли панувала гармонія. Знаний нам вже о. Іван Василевич, як довго був парохом, все водив ся зі своїми парохіянами по судах. Позивав навіть тих, що нераз ратували його, як пр. в р. 1640, коли то о. Іван за незаплачений Яковови Ґідльовичови, львівському докторови, довг дістав ся за ключ, до тюрми, відки виручили його власні парохіяни. А коли опісля взяли свого пароха під куратолю, лишаючи йому з церковних доходів тільки на житє, а рештою сплачували його довги, о. Іван, хоч спершу сам на се годив ся, потім позивав своїх добродіїв, закидуючи їм крадіж його майна. Коли котрий із парохіян не припав о. Іванови до вподоби, о. парох заборонював прочим парохіянам з ним приставати, такого хату, йдучи по звичаю з молитвою, умисно оминав, від такого не приймав на службу божу, ба навіть не святив „хлїба“, паски, та зневолював іти на посвяченє до католицьких ксьондзів. Дійшло вкінцї до того, що парохіяни подали до митрополита суплїку на свого пароха, закидуючи йому аж 14 гріхів, між иншим, що він пяниця, волочить ся з чужими жінками по коршмах, а свою зневажає, натягає міщан, аби складались на церкву, а потім зібрані гроші і церковну снасть про-

пиває, скомпанував ся з панським двором, який за ним все обстає, у церкві рідко буває, тільки в костелї, де сповідає ся у ксьондзів, підозрілий, бо хвалить ся, що буде своїх вірних як псів на шнурку водити, як тільки стане уніятом, словом гільтай, через якого, якби митрополит їх не послухав і не відсудив його від парохії, мусїли-б покинути місто і з дїточками піти під иншого пана. Та не всї мабуть „пункти“ суплїки були правдиві, дещо відай видумано з намови таки „собрата“ о. Івана, о. Самійла Кульчицького, брідського намісника й пароха богородичної церкви, який також негодував на святоюрійського попа, бо не хотів його як свого зверхника слухати.

Та й між самими священиками не раз, не два, були дуже прикрі дісонанси. Для прикладу розкажемо про справу, що записана в актах під р. 1690. О. Іван, парох при святоюрійській церкві, шукав вже від довшого часу нагоди, щоби „порахуватись“ з о. Олексієм, сотрудником богородичної церкви. Раз, здибавшись з ним у коршмі жидівки Красної, о. Іван став докоряти йому, що робить не по закону, коли хрестить дїти його парохіян. У справу обох священиків вмішав ся міщанин, а коли о. Іван, підпивши собі здорово, обидливими словами злаяв його, той відплатив ся йому, кажучи: „Ти злодїю, не гідний ти бути попом, свинї тобі пасти, поцюлуй мене в смоленський замок, кудли тобі пообриваю“. А сказав се міщанин таки з намови о. сотрудника, який візваний до суду заявив отверто, що в цїлій „траґедії“ більше провинив ся о. парох, чим оскаржений ним міщанин. Здибати тодїшнього священика біля жидівського шинквасу не рідкість. О. Григорій із Висоцка жалував ся у р. 1662, що брідський шинкар разом із другими Жидами побив його в коршмі і „не респектуючи його духовного званя“ звалив на землю та дусив. Не вміли священики шанувати себе самих, не шанували їх і парохіяни. Так нпр. міщанина Леська Куклича тягли перед лавників усї місцеві парохи, а все за непошановане духовного стану. Бож і Лесько не мав нїчого пильнїйшого як шукати нагоди, аби допечи священикови. Лесько ще ранїйше, заки чеснохрестівська парохія дістала душпастиря, господарював по свойому в новій церкві, він мабуть стояв на чолї сих, що домагались, аби їх приділено до нової парохії: був одним із найзавзятїйших ворогів обох парохів. Сей „радикал“ приміщував у новій церкві образи, кропив божий дім свяченою водою, ба навіть читав зібраним міщанам якесь поучене. Коли о. Яков Вірозуб і Дамян напоминали його, що зле робить, бо профанує

святі образи, Лесько назвав обох священиків абетниками, а згадавши їм іще їх матери сказав: скорійше повиснете на шибениці, або кат голови вам повтинає, заки вам поклонюсь, або вас перепрошу. За обиду духовних осіб лавницький суд велів Леськови йти під ключ, шість торгів (відбувались що неділї і пятниці) від утрені до год. 1 з полудня стояти на верху тюрми, на обі церкви дати по 10 золотих, до католицького брацтва „Rożańca“ 4 зол., до католицького й руського шпиталя по три чвертки жита та звернути судові кошти. Відсидївши половину кари має прийти з гідними людьми до обох парохів, поклонитись їм низенько та просити прощеня. Та Лесько вироку не приняв і вніс відклик до місцевої замкової старшини, пана підстарости. Ледви минуло кілька днів, як о. Яков на просьбу поважних людий простив Леськови провину, коли він знова обидив о. протопопа при людях, що більше, злапав його за груди та став термосити. Не вдоволяючись сею зневагою — читаємо в другій протестації о. Якова — а ведений непогамованою злістю, Лесько з шаблею в руці прийшов перед хату о. протопопа та почав кликати його на поєдинок. „Спрофанував святе місце, цвинтар, потурбував студентів моєї школи“ — кінчив парох богородичної церкви свою жалобу перед лавниками. Чи за сей новий вчинок присуджено Леськови яку кару, чи може й сим разом обстали за ним инші міщани й перепросили о. протопопа, акти про се мовчать. В кождім разї Лесько належав до таких, що не дуже брали собі до серця судові вироки; не поправив його навіть свого рода інтердикт, який оба священики наложили на нього, не хотячи дати виводу його жінці, бо зараз другого року попав у конфлїкт із парохом чеснохрестівської церкви о. Павлом Модлитвиком. А був Лесько чи не першим парохіянином, що зневолив нового пароха глядїти справедливости перед міським судом. І сим разом предметом протестації була обида священичого достоїнства. Куклич кивав серед громади людий на свого пароха пальцем, звав його бридуном, грозив жалобою перед владикою та відозвав ся вкінці: не довго будете тут пакати. В наслїдок колотнечі і зачіпки Леська з парохом дійшло було до того, що якийсь час у чеснохрестівській церкві не правилось богослуження. Коли новоміщани просили одного черця — а було се, як видно з протестації парохіян, в р. 1663 — щоби відправив їм службу божу, Куклич сказав до черця: „Чую, що вас просять до церкви, знайте, що кождого, хто поважить ся без дозволу протопопа станути перед олтарем, вбю в землю.

Духовенство давало часто причину до зачіпки з парохіянами, нападало на вулиці міщан, лаяло їх останніми словами, а навіть чинно зневажало. Так напр. в р. 1661 Матвій Єгарець позиває до суду о. Якова Вірозуба, що напав на нього на вулиці, побив його обухом на цілім тілї та зломив ребро. Потвердили се й вислані війтом присяжні лавники. Инший знова міщанин протестував ся в р. 1675 на буського протопопа а пароха при святоюрійській церкві, о. Івана Переяславця, що напастує його жінку, лає її вуличницею та бє палицю. В акті знов з р. 1677 записана жалоба Яцентия Кучиньского на о. Івана Синдоровського, пресвитера при св. Юрі, який, не зважаючи на свій духовний стан, пяний напав на жінку Яцентия, проклинав її та лаяв. Нїщо отже немає в тім дивного, що серед міщанства були такі, що напастували й самих парохів, іноді може людий спокійних і прикладних. Наслїдник о. Якова Вірозуба, о. Андрій Білицький вніс до суду 27 грудня 1691 р. magno cum dolore жалобу на міщанина Яцка зятя Чопика, що він прийшов до попівської резиденції біля церкви та пяний спершу просив о. пароха на келишок до коршми, а коли о. Андрій вимавляв ся, кажучи, що рано має відправити службу божу, Яцко почав лаяти його словами: такий а такий сину, розбійнику, не заслугуєш бути попом, є у мене двісті битих талярів, скуплю тя з парохії, не будеш розтягатись на сій кондиції. О. Андрій прикликав на поміч бакаларя Семена, що був у недалекій школї, а що й він не міг нїчого вдіяти з Яцком, о. парох виніс ся з хати та пішов на нічліг до когось другого. Два літа по сім випадку роблять лад зі своїм парохом опікуни чеснохрестівської церкви. Перед панами радцями туторі виявляють злочин, який поповнила дівчина Гануська, що служила у о. Кіндрата Завалїя, їх пароха. Гануська була при надії, а щоби не впасти в неславу, шукала трутини на зігнанє плоду. Просила жидівку Склярку, щоб їй помогла в нещастю, дала їй крестинку, аби купила лікарства, але надармо. І докторка Юдчиха й доктор Мошко не хотїли Склярцї продати ліку. Гануська порадила собі инакше й небавом позбулась плоду. Не без вини мусів бути в сїй траґічній недолї наймички Гануськи її господар, о. Завалїй, коли згадані вже опікуни честнохрестівської церкви пізвали свойого пароха перед суд владики. О. Завалїй на розправу не приїхав, із зроблених йому парохіянами закидів не виправдав ся, тому луцько-острожський епископ, Атаназий Шумлянський, видав із своєї ружиської резиденції заочний вирок на о. пароха, де між

иншим написано таке: „за сї ексцеси, яких допустив ся, а які опоганюють духовний стан, на основі канонів Отцїв Церкви заслужив він на велику кару. Суд одначе, памятаючи на слова Спасителя: estote misericordes, ut Pater noster est misericors, зменшує сю кару. Виновник має висидїти 12 недїль у духовній вежі при епископській резиденції, а потім два лїта бути суспендований. До церкви катедральної у Луцьку перед образ Богородиці повинен купити 6 каменів воску, а 4 камені до церкви Святого Хреста, при якій був парохом. На парохії лишить ся до празника, аби міг спакувати своє майно. Духовному судови in instanti обовязаний заплатити 30 гривен, а туторам повернути кошти процесу. Відбувши визначену кару може старатись о иншу парохію. Імовірно отже, що траґічна справа зі служницею о. Завалїя складалась на низку сих ексцесів, що каляли священиче достоїнство, а які саме сильно акцентує вирок еп. Шумлянського. Але о. Кіндрат таки найшов спосіб, аби лишитись на парохії. Яким чином дійшов він сього, не скажемо. Мабуть предложив епископови арґумент своєї „невинности“ й оминув його вирок...

VI.

По дорозї під Львів.

(Козаччина 1648 р. і місцеве міщанство.)

По пилявецькій катастрофі 23 вересня 1648 р. Хмельницький як побідник посуваєсь наперід шляхом, який раз був вибрав. Забарившись недовго біля Збаража та розпустивши свої загони здобувати міста Дубно, Кременець, Остріг, Луцк, він прошений гологірськими міщанами ще тодї, як стояв табором під Пилявцями, освободитель українського народа зпід польського тиранства, в останнїх днях місяця вересня входить у границї нинїшньої Галичини [1]). „Буде тому якраз рік — говорив перед лавницьким судом 1649 р. Пйотр Коцельский, один із чільнїйших представителїв польського міщанства Бродів — як на наше місто в місяци вереснї напав нагло й несподївано коронний і домашнїй неприятель“. При помочи татарського та турецького війська Хмельницький переводить у дїло свою постанову йти в глубину Польщі. Маючи головно на метї свойого походу Львів,

[1]) Степан Томашівський. Народнї рухи в галицькій Руси 1648 р. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XXIII—XXIV, стор. 20 і осібно.

він зупиняє ся на короткий час у городї Конєцпольских. Сам похід аж до Бродів мусїв коштувати чимало зусиль війська, може навіть немало жертв у людях, як взяти на увагу багнистий терен, що ним Хмельницький вів свої сили під брідський замок. Здавалоби ся може, що місцеве руське міщанство дасть ся захопити визвольним кличам, які лунали з козацького табору, стане по стороні Хмельницького тим більше, що економічне положенє брідських міщан у роцї повстаня було не дуже відрадне, ба навіть доволї прикре. Численні протестацїї та арешти, які заносять перед суд на брідських міщан руської народности та на їх майно місцеві Жиди-вірителї, найкращим сього свідоцтвом. Шмойло Ґітлїн — той універсальний кредитор брідського міщанства — позиває прим. міщанина Миколу Кравчика за невисоку суму, всього 6 золотих без 10 гроший. Микола не заплатив довгу на час а в додатку — як читаємо в жидівській протестацїї — покинув місто й виїхав у незвісні сторони. Довжник просить вірителя, аби був терпеливий, довг заплатить а суддїв запевняє, що з міста не думав втїкати, тільки виїхав був до родини. Декретом суду Микола як „impossessionatus“ мусїв піти до вязниці та чекати, доки хтось чи з рідні, чи приятелів дасть за нього поруку. Не маючи готового гроша, міщани дають у застав свої реальности. Так зробив Семко Садівник, який не могучи ніяк заплатити томуж Шмойлови 39 зол., забезпечує сю суму на своїй хатї за церквою св. Юра. Іван Кийкович, Сень Прокопчик, Лесько Кисло, Семен із Красноброду готові заплатити претенсію, яку має до них Йона Мошкович, своїми огородами, „czym możem teraz“ — як кажуть на суді, але суддї велять заспокоїти вірителя після умови, т. є заплатити 130 зл. готівкою. Або инший міщанин Гаврило Вовк, не маючи готового гроша, віддає таки перед судом „in facie officii“ Вольфови Беровичеви, свому кредиторови, трилїтнього коня, якого лавники оцїнюють на 20 зл. Войцех Кулєцкий не могучи дочекатись, аби дебітор Прокоп Минич став на термін, просить суддїв, аби візвали його третий раз а то прибитєм позву на домі. Знаючи, що і се не поможе, Войцех таки зараз просить четвертого позву, а коли довжник і за сим разом не явив ся в суді, Кулєцкий дістає від суду право інтромісії у хату Прокопа за довг 108 зл. Войцех обіймає хату в посїданє зараз по проголошеню судового декрету, взявши собі до помочи присяжних лавників. Білянс пасивів Мартина Білоуса і Івана Кийковича заокруглить нам серію ілюстрацій економічної нужди брідського міщанства

під сей час, коли до міста мали прийти загони Хмельницького. Мартин був винен Янови Кадзідлови 18 зл., Аронови 36, Стецькови присяжному з Пониковиці готових і за незаплачений зруб із пекарні 14, Тавбі Юськовій готових 12, а 8 за мацю жита. На покрите сього довгу вірителї мали тільки хату а в ній дві подушки, коц та ліжник. І на сих „dobrach ruchomych i nieruchomych“ навипередки кладуть урядовий арешт кредитори Мартина, який не будучи в спромозї сплатити довгів а не маючи охоти дістатись до мійської тюрми, покинув се, що не далось або й невартне було, аби брати, та втік із міста. За прикладом Мартина Білоуса пішов і Іван Кийкович, який утечею з міста позбув ся вліізливих вірителїв, лишаючи їм дім, огород та певно не богатше рухоме майно, як Мартин. Першими, що дізнались про втечу Кийковича були опікуни католицького шпиталя „славетний“ Томаш Аптекар і „ingenuus“ Францішек Баталїя, які за довг 140 зл. жадають від суду відразу права інтромісії в хату Івана та зазначують виразно, що сим способом хочуть випередити инших кредиторів. Памятав Баталїя про шпиталь, але не забув і про себе. За одним заходом арештує і він рухоме і нерухоме майно Івана, просячи суддїв, аби його арешт був першим перед другими кредиторами. Чи лишило ся ще що з майна на покрите претенсії Арона Мошковича, що позичив був Кийковичеви 40 зл., Авусьової 20 зл., Тавби 100 зл. та Лейбуся Маєровича 100 зл., треба сумнїватись. Вони мабуть вдоволятись мусїли хибань сим, що в судових книгах записано й їх арешти на маєтку Івана. Число подібних утїкачів мусїло бути значне. Акти нотують утечу з міста тільки тих міщан, що були властителями ґрунту або хати, на що влазять, як ми бачили на повисших прикладах, вірителї. Щож говорити про безземетьних комірників, що не мали більш нїчого, тільки довги... Для них не було иншого ратунку, тільки йти там, де очі поведуть. А може й одні і другі прямували туди, відки заносило димом палених панських або жидами виарендуваних фільварків. Хто зна, чи не один із таких утїкачів не опинив ся в козацькому таборі.

І руське міщанство не далось пірвати могутнїй филї повстаня Хмельницького, не виявило своєї симпатії до його воєнних операцій. Принаймнї в актах, які маємо під рукою, не подибуємо нї одного процесу, що стояв би в причиновій звязи з рухом Хмельницького, не суджено перед мійським судом нї одного міщанина за його участь у козацькім повстаню. Се міщанство

було мабуть від самого заснованя міста в сильних руках місцевих панських пленіпотентів. Тут проживали залюбки й самі властителї міста, Станїслав і Александер Конєцпольскі, батько й син, оба страшні вороги свободолюбного козацтва. Перший збудував для нього Кодак, другий увязнив був Хмельницького на саму вістку, що він щось ворожого задумує. Хоч брідське міщанство рядилось маїдебурським правом, але на ділї, навіть у чисто родинних справах, було залежне від панських підстаростів. Без свідомого духовенства, без найменшого проводу з боку світських людий, чуючись щасливим принаймні на стільки, що може чи на невеликім господарстві, чи в купецькім крамі заробити собі на прожиток, воно не могло злучитись із козаками. А вкінції брідська Русь була мабуть майоризована й иншими народностями: Поляками, Жидами, Вірменами та Греками, в яких руках, виключаючи привілейовану вже своїм походженєм польську націю, почивали тодї промисл та торговля.

Повернувши зпід Збаража сам властитель міста Александер Конєцпольский велів заздалегідь приготовлятись на прихід козацького війська. На його наказ стягнено з валів буди а мешканцям призначено, де мають хоронити своє майно. Одиноким певним захистом був місцевий замок, якого фортифікації переведені ще від р. 1633 під надзором та кермою французького інжінєра прозваного в актах generosus dominus Andreas Dellaqua S. R. M. Indzinier [1]) та само багнисте окруженє не дозволяли, аби твердиня легко дісталась у руки неприятеля. До сього то замку, якого комендантом у сьому часї був Якуб Ґолїньский, звозили міщани не лишень брідські, але й з доохрестних місточок, як з Лешнева, Радивилова свій добуток. Худобу виганяли в великі лїси, де треба було перечекати й кілька день. Для облоги самої твердинї Хмельницький полишив частину козаків, а з головною силою попрямував під Львів. Та твердинї (її частина — підземні склепи — переховались по нинїшний день досить добре) козаки не змогли здобути і понехали облогу [2]).

---

[1]) Barącz S. Miasto Brody, Lwów 1865, ст. 20 догадуєсь, що плян фортифікації подав звісний Боплян.

[2]) М. Костомарова: Богданъ Хмельницкій, ст. 231 (вид. 1904 р.).; польський мемуарист (пор. Stanisława Oświęcima Dyaryusz 1643—1651 wydał Dr. Wiktor Czermak. W Krakowie 1907) подає (ст. 366), що брідську твердиню облягало 36 тисяч козаків 12 неділь.

Місто потерпіло від війська Хмельницького не мало: богато майна зрабовано, а що не можна було взяти, се пожерла пожежа, бо осїдки міщан спалено. Вкінцї, якби на доповнене нещастя, серед натовпу людий, що схоронились у замкових склепах, счинилась морова пошесть, що скосила не одно житє [1]).

Серед загального заколоту перед приходом козаків і трівожної хвилї в часї їх побуту в містї та після їх відходу зпід мурів замку могли дїяти ся яскраві насильства, рабоване та загарбане чужого добра. В актах, з яких саме черпаємо наші відомости, т. зв. консулярних протоколах, здибуємо під рр. 1649—50 кільканайцять процесів викликаних якраз рабунком маєтку других міщан їх сусїдами в часї козаччини 1648 р. Грицько Ткач зі сусїдного місточка Радивилова позиває брідського міщанина Ілька Шевця о зворот 4 зл. гроший 24, які заплатив йому за корову. В рік по відходї козаків старша католицького шпиталю пізнала сю корову та по приказу ґубернатора Іолїньского забрала як свою власну. Мужик із недалекого від Бродів села Берлина Манько просив Миколу Коваля, брідського міщанина, щоби відогнав йому товар, куплений у таборі під Пилявцями, до його села. Микола худоби не віддав, але перетримавши якийсь час дещо порізав на продаж а дещо затримав для себе.

Навіть там, де звожено майно для переховку, в замку, крадено чужий доробок. Янова Котлярка жалує ся перед лавницьким судом, що Станїслав Котляр не віддав їй решти довгу, а в додатку, коли відвозив її скринї з майном до замку, забрав усе, що в них мала: бавовняну сукню, пошівки, білі хусти, китайковий темно-червоної краски жупан, срібний позолочений на аксамитї пас її доньки і три пригорщі ломаного срібла. З власним маєтком пропало добро панських слуг, віддане їй під догляд. Дещо пізнала вже у обжалованого: суконний матерац панських слуг, свою перину й лїтник. Козак із польського війська Каракіча не добре вийшов на заставі свойого маєтку. Ідучи під Пилявцї заставив був у міщанина Гараська — звісний він був як богач, кредитор міщан — срібні „nozenki“, які коштували його 12 талярів, у кождім талярі по три золот. п., срібні ґузики, що важили півтора гривни й срібну чарку вартости 7 талярів. То всьо було в заставі за 15 золотих. А жінцї Гараська дав, аби переховала, один золотий ланцюх, що коштував 600 зол. і другий тільки о 100 зол. дешевший. Син Гараська,

[1]) Barącz, op. cit., ст. 40.

Тимофей, якого козак позиває як спадкоємця, заявляє перед судом, що хоч був свідком, як батько брав сї річи, навіть іменем батька писав людям квіти, одначе маєтку не має, бо в часї козацького нападу злі люди викопали в камениці скриню, де між иншим були й чужі застави. Іван Грабар, що в часї пошести вивозив трупи померших, набрав ся не мало чужого добра. У хатї мав він усього доволї, усї стїни закриті килимами. В часї облоги замку Іван загарбав самих шапок, які завіз був у двох скринях Ілько Прокопович, утїкаючи перед козаками, до замку, на загальну суму 400 зол. Та Іван не мав щастя, бо його злочин вийшов на верх, а провинника разом зі спільником Сеньом після кримінального процесу повішено на шибениції. Були випадки, що міщани, схоронивши весь свій добуток у замку, вже більше не бачили його нї самі, нї їх правні спадкоємцї. Так приміром в актах під датою feria sexta post dominicam Passionis 1651 занотована така протестація. Перед урядом являють ся Іваниха Ленчичка, міщанка з Радивилова, і її син Матвій та, прибравши собі до помочи пленїпотента в особі славетного Миколи Крежиньского, мійського писаря із Радивилова, заносять перед суд таку жалобу на славетного Миколу Білокаменецького, міщанина брідського. „Минає якраз тепер у місяци вереснї три лїта — жалувалась скривджена — як перед козацькою облогою Іван Леник разом із другими своїми сусїдами звіз ся був зі всїх своїм майном до брідського замку. Жиючи по приятельськи з Миколою Білокаменецьким, там, у замку, мешкали в однім склепі при своїх возах, маючи всього доволї, ріжної муки, круп, пшона, всїляких „legumin“ навіть так богато, що Іван сотньому мігби був помочи. Коли прийшов термін розлучитись із тим сьвітом, просив тогож Миколу, аби пильно старав ся о його худобу і аби сї всї річи, гроші, срібло, весь добуток віддав жінцї та дїтям. Микола приобіцяв. Майно було головно в двох скринях, в одній 800 зол. готівкою та такі річи: срібних ґузиків два тузїни, один позолочуваних, один білих, 4 срібні перстенї а пятий золотий, намист троє срібних із коралями та „московчиками“, срібні чарки, ложки, полотна три звої, палаш простої роботи та черес із грішми, який Микола стягнув вже з померлого“. Микола очевидно не признав ся до жадної вини, заявляючи, що небіщика пізнав вже хорого в мешканю Василя Возного, який ним опікував ся. Будучи підчас облоги замку бурмістром Микола пильнував своєї служби, аби люди були на валї. Разом з Іваном не мешкав, бо він жив у цекгавзї, а брідським

міщанам дозволено зложити своє майно в брамі. „Сумлінно кажу — боронить ся Микола — найменшої дрібнички я не взяв, ані не маю, бож відомо всім, який був у мене достаток перед козаччиною, не одному а богатьом міг я помочи й помагав то товаром, то готовим грошем. А тепер до своїх довжників, що по ріжних містах мешкають, піхотою ходжу, бо не маю гроша, аби найняти собі візника, а часом із жінкою та діточками з голоду примераємо. З тяжкою бідою відобрав дещо довгу та зміг поставити домок...“

Серед загальної деморалїзації не трудно було попасти в нещасте і такому, що до нічого нечестного рук своїх не приложив. Кшиштоф Лучиньский, бурґраф брідського замку, жалує ся перед лавницьким судом на Грицька Шевця, що покрав панські річи: штуку чорного аксамиту з карети, земянську шаблю, самопал, пять сервет і богато иншого добра. Пізваний відповів перед суддями: „Минувшого літа, в саму пору трівоги, прийшов я з Лешнева до брідського замку, де був і мій середущий брат. Зі собою приніс я шиптуровий жупан синього кольору, зелену шапку, „habelek wyprawny“, руську книжку псалтирок та инші дрібнички, бо бажав пережити в купі з братом сї небезпечні часи. Раз брат десь був вийшов а я, знаючи, що він має на продаж шаблю та самопал, хотів се продати, не відаючи, що се чужа власність. Мене зловили та всадили до тюрми, де мій брат вже помер...“

Страшний занепад моральности, в якім під пору Хмельниччини найшла ся наймогутнійша верства польської суспільности, сам її цвіт, маґнати, що богатїли працею широких мас простонародя та цїлі лави дрібно-шляхоцької „голоти“, що годувались при боцї „królewiąt“ та підпомагали їх у всіх забаганках, ся непошана нї божих, нї людських прав, се войоване, що позволимо собі змінити заголовок твору польського історика сих сумних часів і подій, що відбувались у першій пол. XVII в. на території нинїшньої східної Галичини, частїйше „lewem“ ніж „prawem“, безладє, що під сю пору дійшло до останнїх границь — се все не могло не лишитись без впливу й на сих верствах, які до тепер будь-що-будь боялись Бога та шанували ближнього.

І коли в памятнім 1648 р. міщанство й мужицтво, видячи, що й для них настала хвиля, що можуть порахуватись із своїми гнобителями, збавляло панів житя і майна, то се було тільки конечним наслїдком сих подій, яких свідком була східня Гали-

чина за цїлих 50 лїт названого столїтя. А порівнавши сї рабунки, що їх допускались поселенцї міста Бродів із тими, які походили з рук мешканцїв других міст, дійдемо до конклюзії, що вони невинні. Чи міг отже брідський міщанин Пйотр Коцельский, що не вдаючись на леґальну дорогу, як се робили другі, сам відобрав собі від міщанина Гудика корову, буцїм зрабовану в часї козаччини, хоч свідомо боронив свого нечесного вчинку, сказати про брідських Русинів, що вони, fideifragi, rebelles, suorum dominorum propriorum enecatores siue homicidae, eo ipso fides illis non est habenda, не скажемо. Невже — сї слова були тоді так популярні, як на наших очах слово „гайдамака...“

Неоправдані докори.

До історії т. зв. „Руського Інституту“ (Studium ruthenum) на львівськім університеті.

Подав **Іван Кревецький.**

I.

Як відомо, в 1787 р. засновано на львівськім університеті науковий інститут т. зв. studium ruthenum, в якім певні предмети з богословських і фільософічних наук мали викладати ся українською мовою. В 1790 р. українські (в дійсности церковнославянські) виклади обіймали вже на богословськім виділї: церковну історію (викл. Т. Захарясевич), гебрайську й грецьку мову та бібл. герменевтику (викл. А. Радкевич), доґм. богослове (викл. М. Гриневецький), морал. богослове (викл. А. Павлович), церк. право (викл. А. Ангелович); на фільософічнім виділї: чисту й прикладну математику (викл. І. Земанчик), фізику (той сам), теоретичну й практичну фільософію (викл. П. Лодій). Виклади сї, призначені виключно для певної катеґорії гр.-кат. богословів, не трівали одначе довго. З початком шк. р. 1803/4 замкнено перший, а з початком 1804/5 р. другий рік фільософії. З тим перестав істнувати фактично т. зв. руський інститут. Виклади (укр.) на теольоґії трівали вправдї ще декілька років, до 1808 р., одначе відбували ся вони вже не на університеті (який в 1805 р. перенесено зрештою зі Львова до Кракова), але, як взагалї всї богословські виклади, в ґенеральнім гр. к. семінарі.

Яка-ж була причина такого короткого істновання сього будь-що-будь інтересного сурроґату українських викладів на львівськім університеті кін. XVIII—поч. XIX вв.?

Відповідь на се питаннє пробував дати перший Й. Левицький ще в 1834 р. На його думку — причиною тою були самі Українці. „Се добродійство великодушного монарха (зн. „руський

інститут") — говорить він у передмові до своєї „Граматики" [1]) — не вміли Русини оцінити, як слід. Замість того, щоби використовувати сю нагоду як головний спосіб для виобразовання своєї рідної мови, бачили вони певного роду упослїджуваннє в тім, що не слухали, як Німцї й Поляки, фільософії й теольоґії в латинській мові, й **самі причинили ся** до знесення сього „інституту".

Иншу причину знесення сих студій подає знов др. І. Гарасевич. У своїй історичній замітцї про сей інститут, уміщеній у „Зорі Галицькій" з 1851 р., всю вину його упадку складає він на львівського вірменського архиепископа Шимоновича, чи навіть на всїх Вірмен взагалї. „Так від 1787 до 1810 (?) р. трівали сї виклади (українські — згл. церк.-слов.) безперервно, пише він [2]), одначе на предложеннє вірменського архиепископа Шимоновича, який був тодї директором богословського видїлу, мимо супротивлень наших пок. архиєреїв, сї виклади в руськім мові на тутешнїм університетї устали. Причина такого предложення зі сторони Вірмен була та, що університет був обсаджений по найбільшій части Русинами, які виключно були спосібними викладати фільософію й богословє в руській і латинській мові; отже Вірмени, бажаючи ввести також і своїх на університетські катедри, старали ся всїми силами вкупі з иншими своїми поплечниками знищити сей корисний заклад. Підступ і жадоба хлїба привели їх до сього! — кінчить автор.

Ще иншу причину упадку „Руського інституту" подав Я. Головацький. Виновниками вийшли — Поляки. „...вони (Поляки) постарали ся під ріжними претекстами, говорить він [3]), підрити сю основу руської народньої освіти. Вони викликали суперництво між Русинами латинських і руських студій, виставили останнїх на наругу й погорду, називаючи їх Луцаками, дячками. Наші батьки ще памятали ті безглузді анекдоти, якими дразнили слухачів руських студій. З другої сторони вміли вони поробити заходи в правительства під видом прихильности до престола й Риму й оклеветали Русинів і т. д."

---

[1]) I. Lewicki, Grammatik der ruthenischen oder klein-russischen Sprache in Galizien. Przemysl, 1834, ст. III—IV.

[2]) Др. І. Гарасьевич, О преподаваніяхъ на рускомъ языцѣ въ всеучилищи Львовскомъ заведеныхъ всемилостивѣйшимъ Імператоромъ Іосифомъ I (sic!) (Зоря Галицка, 1851, ч. 61).

[3]) Я. Ѳ. Головацкій, О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ австрійского владѣнія въ той землѣ (Науковый Сборникъ... гал.-русск. Матицы, 1865).

Всї наведені висше причини упадку т. зв. Studium ruthenum повторив пізнїйше дословно проф. О. Огоновський у своїй „Історії руської лїтератури“. Він жалїє, що „сим добродійством не вміли Русини гаразд покористувати ся, тому що професори намагали ся учити в мертвім церковно-славянськім язиції“ [1]), й обурює ся на те, що „найшлись між нашими земляками такі недоуми, що самі домагались усунення руських викладів з унїверситету і з лїцея, добачуючи в студіях латинських висшу прикмету схолястичної мудрости і поруку більшого поважання від правительства і суспільности“ [2]).

Вкінцї ще одну причину занидїння „Руського інституту“ подав др. Ів. Франко у своїм оглядї історії української лїтератури в российськім Енциклопедичнім словарі Брокгауз-Ефрона. „Від р. 1797, говорить він, „руський інститут“ зачинає схиляти ся до упадку; в 1808 р. виклади на українській мові зовсїм зупиняють ся. Головною причиною невдачі була мертвота й схолястичність викладу, яка зависїла не від лекторів, але від уряду, який приписував, якою книжкою повинен користувати ся лектор кождого предмету“ [3]).

За вичисленими висше авторами пішов автор шкільних підручників історії української лїтератури д. Ол. Барвінський [4]), а вкінцї й найновійший історик українського лїтературного відродження у Галичинї д. М. Тершаковець, присвячуючи сьому питанню окремий роздїл (2-ий) у своїм „Галицко-рускім лїтературнім відродженю“. Сей останнїй обурює ся навіть на еп. Снїгурського, який, коли М. Гриневецький радив йому в 1819 р. „jako środek pomnażania duchowieństwa, aby u Rządu prosić o przywrócenie Studiów ruskich“, відповів: „że nic

[1]) Ом. Огоновскій, Исторія литературы рускои. Льв., 1889. Ч. II, в. 1, ст. 12.

[2]) ibid. ст. 58 (тут покликуєть ся автор на цитовані висше слова Левицького).

[3]) Ив. Франко, Южнорусская литература (Ф. А. Брокгаузъ — И. А. Ефронъ, Энциклопедическій Словарь. Спб., 1904, т. XLI, ст. 310).

[4]) Пр. у найновійшім виданню підручника історії укр. лїтератури для учительських семінарів читаємо: „Однак Русини не вміли сим відповідно покористувати ся, бо тодїшнї професори намагали ся учити мертвим язиком церковно-словеньским, або язиковою мішаниною (церковно-московско-польско-рускою). Многі добачали в руских викладах упослїдженя, вважаючи латиньский язик чимсь висшим“ (Ол. Барвіньский, Вибір з україньско-рускої лїтератури для III і IV року учительских семінарий. У Львові, 1910. Ст. CXLVII; його-ж, Огляд історії україньско-рускої лїтератури. У Львові, 1910. Ст. CXLVII).

nie jest zbawiennieyszego, iak w języku ojczystym uczyć się, ale z drugiey strony zważaiąc, że Rząd dla oszczędzania funduszu zaledwie pozwoliłby, i nam samym w tych okolicznościach, gdzie między łacinnikami iesteśmy, własna nasza polityka o to prosić nie pozwala. Albowiem chociaż z ruskich studiów są dobrymi parochami na wsi, wszelakoż w naukach drugim wyrównać nie mogą", — а також вдаряє на Головацького, заявляючи, що „наведений висказ його (про причини упадку „руського інституту") неоправданий [1]) (на иншім місци: „гадка справедлива, та лише вчасти") [2]); „він (сей висказ) подиктований радше ворожнечею автора (Головацького) до Поляків, яка у ренеґата-Головацького мала заступити патріотизм та відвернути увагу людий від його апостазії від давних ідеалів з молодечих літ, — та кинений „ні к селу, ні к городу" pro domo sua, бо закид засніченя руських катедр професорами йосифінської епохи мусимо віднести і до самого Голов. і т. д." [3]).

II.

Як бачимо, майже кождий із вичислених висше авторів подає иншу причину упадку т. зв. „Руського Інституту" на львівськім університеті кін. XVIII — поч. XIX вв. Переважив одначе докір, зроблений тогочасним галицьким Українцям перший раз Й. Левицьким, що упадку згаданої наукової інституції винні вони самі, не вміючи оцінити, як слід, її значіння й домагаючись навіть її скасовання. Докір, безперечно тяжкий, набирає на перший погляд навіть прикмет певної правдоподібности, коли зважимо, що поодинокі факти, на яких деякі автори опирають своє обвинуваченнє (пр. ненароднямова викладів, їх мертвота, схоластичність, неохота до них самих тогочасних Українців й ин.) — правдиві.

А одначе, не зважаючи на все те, докір сей оправданий тільки на перший погляд. В дійсности — тогочасних гал. Українців в упадку „Руського Інститута" винуватити зовсім не можна, не зважаючи на макаронічну мову чи мертвоту й схоластичність викладів тогочасних професорів, анї навіть на безперечну неохоту до сих власне викладів. Що річ маєть ся так, се постараємо ся виказати у дальших рядках.

---

[1]) М. Тершаковець, Галицко-руске літературне відродженє. У Львові, 1908, ст. 8.

[2]) ibid. ст. 7. [3]) ibid. ст. 8.

Перший закид дотикає, як ми згадали висше, форми викладів, отже **мови**, в якій вони відбували ся. І пок. Огоновський, і д. Тершаковець роблять професорам згаданого „Руського Інституту" докір за те, що викладали вони свої предмети **не народньою мовою**, але мертвим церковно-славянським язиком (Огоновський), чи навіть церковно-славянсько-росийсько-польсько-руським макаронізмом (Тершаковець). Безперечно — мова згаданих викладів не була народньою, як се бачимо не тільки з тогочасних видань деяких професорів „Р. інституту", але безпосередно з їх викладів, які заховали ся в рукописях до наших часів (пр. в Бібліотеці Н. Т. ім. Ш. й ин.). Та не можна одначе забувати сього, що народньої мови в тих часах Українці в публичних (тай не тільки публичних!) виступах взагалі **не вживали**, що макаронічна мова тодішніх університетських викладів була власне **літературною мовою** освічених гал. Українців, — о скільки, розуміє ся, вони взагалі покористували ся „своєю" мовою. Такий стан був у нас не тільки при кінці XVIII в., але протягнув ся значно довше, у XIX в., — аж до часів виступу Шашкевича (1837 р.). І Шашкевич власне тому й має у нас **значінне**, що зірвав з дотогочасним традиційним поглядом на народ і його мову, що зробив власне те, що хотіли би згадані висше автори, аби були зробили обжалувані ними професори „Руського Інституту" кін. XVIII в. Правда — ми можемо жалувати, що реформатор-Шашкевич появив ся в нас тільки в 40-их рр. XIX в., а не пр. у 80-тих рр. XVIII в., але хиба-ж можна робити комусь **закид** в сім, що він був тільки **дитиною свойого часу**, що не зробив перелому, який зробили на рос. Україні — Котляревський, а у Галичині — Шашкевич, за що власне й є Котляревський — **Котляревським**, а Шашкевич — **Шашкевичем**?...

А врешті — мова викладу не могла мати якого небудь впливу на розвій згаданої інституції вже хоч би тому, що руські виклади були призначені з гори виключно тільки для **спеціяльної катеґорії** гр. к. слухачів **теольоґії** (тільки!), які могли (властиво **мусіли**) слухати **тільки сих** викладів, а не инших. Та про се — дальше.

Тим самим паде також дальше твердженнє, наче-б головною причиною невдачі згаданих викладів була їх **мертвота й схолястичність** (Франко), бо одно — для їх слухачів, як ми сказали, не було ніякого вибору, а друге — така сама мертвота й схолястичність віяла також з **латинських** викладів теольоґічного відділу.

Причиною безуспішности „Руського Інституту“ й оконечного його упадку не була отже ані мова, в якій його професори виголошували свої виклади, ані зміст сих викладів. Тим самим не мають підстави обвинувачення, піднесені на тих пунктах проти згаданих професорів цитованими висше істориками нашого національно-культурного жития у Галичині кінця XVIII—поч. XIX вв. Причина така була де инде й була зовсім незалежною ані від професорів сього „інститута“, ані тим менше від загалу тогочасних гал. Українців.

Вона лежала вже в самім зародку згаданої інституції — в її призначенню.

III.

Відомо, в якім стані перейшли галицькі Українці в 2-гій пол. XVIII в. з під польської Річипосполитої під Австрію. Загальний упадок їх — культурний, економічний, політичний і т. д., отсе результат більш як чотировікового польського панования над ними — на їх богатій землі.

Такий упадок переживала тоді між ин. також й українська церква у Галичині, в першій мірі в особах її слуг — духовенства. Передовсім відчував ся його повний брак. „Задля браку духовенства, каже д. Ів. Левицький[1]), австрійський уряд позволив галицько-руським епископам обсаджувати вакантні душпастирські посади священниками, висвяченими в Холмі і Луцку. Сим улекшеннєм покористували ся многі Галичани, що не мали відповідних студій, а з ритуалами були обзнайомлені, як кождий инший дяк. Епископи в Холмі й Луцку, а особливо холмський еп. Порф. Важинський висвячував кождого, хто був троха підготовлений в ритуалах і заплатив 100 зол. польських. На запитаннє львівського еп. П. Білянського, для чого висвячує таких неуків, холмський владика відповів ляконічно: „Всякоє дыханиє да хвалить Господа“.

Розуміє ся, австрійський уряд, який безпосередно по окупації Галичини заініціював в її суспільнім і культурнім житю цілий ряд радикальних реформ, не міг толєрувати довго таких анормальних відносин у нутрі церкви більшої половини населення краю, — передовсім у своїм власнім інтересі.

---

[1]) Ів. Е. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 (Збірник іст.-філ. секції Н. Т. ім. Ш. т. V, ст. 121).

„Цїсар Йосиф, повторимо слова проф. Л. Фінкля [1]), бажав скоро дочекати ся овочів з нового унїверситету (львівського), а передовсїм ходило йому о освічених священників, які **мали виконати в цїлім краю, в кождім майже селї начеркнене собі завданнє.** Одначе не легко було створити такий клєр у краю, в якім, як знаємо, наукове вихованнє гр. кат. духовників віками було в найбільш оплаканім занедбанню. Не вважаючи на істнованнє від 1665 р. Collegium Pontificium для унїятських духовників грецького й вірменського обряду, не вважаючи на монастирі й новіціят у оо. Василіян, не вважаючи навіть на заложений Марією Тересою семінар ad S. Barbaram у Віднї в 1775 р., в якім виховувало ся 14 питомців з Галичини, уровень науки був за надто низький, щоби можна було знайти відповідних управителїв, або числити на питомців, підґотованих до нового пляну фільософічного й теольоґічного видїлу, що користував ся при викладах латинською мовою. Показало ся скоро, що коли-б по приписаним правилам хотїти доховати ся найперш учеників, які могли би були слухати на фільософії приготовчих предметів в латинській мові, як було приписане, і складати з них іспити, користати з латинських теольоґічних студій, на яких тільки пасторальну пояснювали по польськи, — дорога була-б довга, а результати, коли-б дали осягнути ся, слабі й пізні. Потреба священників для богатьох осиротїлих парохій не дозволяла зрештою ждати терпеливо.

Розумів се також і гр. кат. епископат. Щоби отже запобічи сїй потребі в можливо як найкоротшім часї з одного боку, а з другого — щоби зупинити шкідливу для гр. кат. церкви практику холмського еп. Важинського, гр. кат. епископи (гал. митроп. Л. Шептицький, львів. еп. П. Білянський, перем. еп. М. Рилло, мункач. еп. А. Бачинський) звернули ся в сїй справі безпосередно до цїсаря; посилав також відповідні пропозиції до Відня й галицький ґубернатор. Результатом тих заходів і старань був декрет надворної канцелярії з д. 9 марта 1787 р., який постановляв дословно:

„Ueber die gemachten Vorschläge, wie dem alldort besorglichen Mangel an Seelsorgern des griechisch-katholischen Ritus bei Zeiten vorzubeugen sei, haben Seine Majestät Folgendes zu entschliessen geruhet. Es sey allerdings nothwendig, dass insolange nicht eine hinlängliche Anzahl ruthenischer Candidaten vorhanden ist, welche der

[1]) Dr. L. Finkel — Dr. St. Starzyński, Historya uniwersytetu lwowskiego. Lwów, 1894, ст. 85.

lateinischen Sprache mächtig sind, eine besondere provisorische Lehranstalt in der ruthenischen Sprache errichtet werde“ [1]).

Значить — „Руський Інститут“ покликував ся до житя тільки провізорично, часово, — і виключно тільки для кандидатів на гр. кат. духовників, тих власне, що не знали латинської мови, в якій відбували ся виклади теольоґії на університеті. А не знали її тому, бо в кандидати набирали ся з браку инших ученики з укінченою IV-тою нормальною клясою [2]), аби тільки як найскорше заповнити брак духовенства у поодиноких гр. кат. дієцезіях. Було се отже свойого роду malum necessarium, правда — без порівнання ліпше, як практика еп. Важинського, але все таки до певної міри зло.

Та 4-та норм. кляса не могла дати згаданим кандидатам настільки загальної освіти, щоби вони могли з користю для себе слухати університетських викладів — хоч би навіть у своїй рідній мові. Щоби підготовити їх до слухання сих викладів, з'орґанізовано отже для них іще спеціяльні курси з инших наук, які мали заступити їм тодішню т. зв. фільософію — також у „рідній“ їх мові. Про се говорить згаданий цісарський декрет так: „А що конче потрібне, аби руських кандидатів духовного стану, заки будуть допущені до теольоґічних студій, приготовити через науку головних предметів фільософічних студій, бо-ж не можливо, щоби з користю віддавали ся теольоґії, коли не дістануть наперед фільософічних підстав і не втягнуть ся в думанне, мають вони на разї два роки вчити ся в ґенеральнім семінари фільософії, т. зн. слухати в першім роцї теоретичної й практичної фільософії, в другім — фізики, а на обох роках математики“.

Так повстав т. зв. „Руський Інститут“ з його фільософічним і теольоґічним відділами, а з ним нова катеґорія гр. кат. духовенства — т. зв. духовники studii rutheni.

IV.

Розуміеть ся, відповідно до освіти поодиноких катеґорій гр. кат. духовенства унормовано також їх матеріяльне становище.

---

[1]) Zschokke, Die Theologischen Studien und Anstalten in Oesterreich. Ст. 986.

[2]) Пор. протокол фільософічного виділу львів. унїв., 1789, № 30 („Zum ruthenischen Studium der Philosophie können nur jene zugelassen werden, die die Normalschule von der I-en bis zur IV-ten Klasse mit Fortgang absolvirt haben“) (Dr. L. Finkel — Dr. St. Starzyński, op. cit. ст. 87).

Найбільше матеріяльних користий признано, як і слід, тим духовникам, які кінчили цілу ґімназію, потім латинську фільософію (3 роки) і вкінці теольоґію (4 роки). Вони діставали повну нормальну платню тодішнього священника в сумі 300 р. срібн. річно — включаючи тут й доходи з земельного наділу й духовних треб. Для них були доступні всі висші щаблї у гієрархічній драбині, пр. уряди канонїка, декана й ин.

Инакше було з духовниками, які вийшли з т. зв. „Руського Інституту". Не зважаючи на те, що вони виконували ті самі душпастирські обовязки, що й згадані висше абсольвенти унїверситетських латинських студий, їх поставлено на рівні зі згадуваними нами духовниками холмського свячення т. зв. духовниками antiquae educationis, уміщуючи їх тільки на менших коопeратурах і парохіях і даючи їм тільки половину того доходу, який мали духовники латинських студий — зн. 150 р. срібн. річно[1]. Заразом, щоби приневолити дальших кандидатів на гр. кат. духовників до ґімназіяльних студий, уряд упімнув гр. кат. духовенство, якого сини мали становити власне тих кандидатів, щоби їх дїти ходили до ґімназії, бо духовники т. зв. studii rutheni не можуть бути допущені до нїяких висших становищ у церковній гієрархії, анї одержати нїяких лїпших парохий. Упімнення таке поновлював він декілька разів, останнїй раз у 1804 р. — безпосередно перед скасованнєм самого „Інституту". Подаємо його в повнім текстї:

Ex offo № 920.

Stosownie do Naywyższego rozporządzenia pod dniem 22 marca 1787 r. przez List okolny ogłoszonego, tudzież Naywyższego dekretu pod dniem 20 stycznia 1792 r. wypadłego, a pod dniem 9 lutego 1792 r. № 4066 przez Rządy kraiowe intymowanego oswiadcza się całemu duchowieństwu. a mianowicie alumnom nauk ruskich, że ci, ktorzy w języku ruskim nauki filozoficzne i teologiczne traktuią, nie tylko na żaden urząd i godności w dyecezyi, iako to: kanonika konsystorskiego, konsyliarza i dziekana wyniesieni być, ale ani żadney z lepszych takich, ktore kooperatorow systematycznych wymagaią, parafiow osiągnąć nie mogą, gdyż tych oznaczeniem iest, aby na kooperaturach i pomnieyszych tylko parafiach umieszczeni byli.

Dan we Lwowie dnia 9 lipca 1804. Mikołay, Biskup.

Michał Harasiewicz, off. general.[2]

---

[1]) Пор. Я. Ѳ. Головацкій, Обозрѣніе славяно-русской письменности и народнаго образованія въ Червоной Руси до занятія Галиціи и Лодомеріи австрійскимъ кордономъ (Лит. прил. къ „Червоной Руси", Львів 1893, ч. 4). [2]) Рукоп. Бібл. Н. Т. ім. Ш. ч. 206, ст. 75—76.

V.

Що руські виклади були чимсь менше вартним, а в кождім разї не дорівнували властивим унїверситетським викладам латинським, — се зі сказаного висше видно аж надто наглядно.

Так також дивили ся на них і колеґія професорів і академічний сенат львівського унїверситету. „Хоч іще в 1787 р., каже Головацький [1]), засновані були катедри на фільософічнім і богословськім факультетах в руській мові, то одначе нї колеґії професорів, нї академічний сенат не хотїли професорів їх уважати членами унїверситету й допускати до прав, які їм належали ся, називаючи руські студії Winkelschulen. З тої причини і професори богословя Федір Захарясевич й Арсен Радкевич, і професори фільософічного факультету Іван Земанчик і Петро Лодій подали в ґубернїю окрему жалобу (21 марта 1789) з просьбою, щоби академічному сенатови було наказано, аби руських професорів почитано й уважано членами унїверситету, аби вони брали участь у засїданнях факультетів й аби їм подавано до відома цїсарські розпорядки; бо без повного втїлення до унїверситету руські студії вважають тільки покутними школами (Winkelschulen). Ґубернїяльна управа віднесла ся (24 марта 1789, ч. 7132) до академічного сенату, вважаючи відповідним, щоби тих професорів як надзвичайних учителїв уважано також членами факультетів. Одначе академічний сенат, порозумівшись з деканами і директорами богословського і фільософічного факультетів, відмовив руським професорам жаданого місця в засїданнях факультету, вважаючи їх тільки о стільки членами факультетів, що вони стоять під безпосередною управою директора і декана факультету. Але тому, що нїхто зі звичайних професорів фільософічного факультету не знав руської мови, то від тепер установлено заступника директора і декана фільософічного факультету для іспитів й иншого нагляду руських студій“.

VI.

А тепер приглянько ся останньому, найтяжшому закидови, який вичислені на початку автори роблять тогочасним гал. Українцям, а то — що вони (тодїшні гал. Українцї) відносили

[1]) Я. Ѳ. Головацкій, О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи (Наук. Сборникъ, 1865, II).

ся до т. зв. Руського Інституту з неохотою, що тільки вони, а ніхто инший, запропастили взагалї сю корисну наукову інституцію.

Зачнемо найперш від „запропащення“.

З поданої в однім із попереднїх розділів отсеї статейки історії заснування „Руського Інституту“ бачимо зовсїм ясно, які були ціль і призначеннє згаданої інституції. Була вона найперш — провізоричною, тимчасовою, отже вже згори обмежена на недовге тільки істнованнє. А істнованнє те було обусловлене спеціяльними потребами, в міру задовольнювання яких й істнованнє згаданої інституції ставало чим раз менш потрібним. Значить — нидіннє її йшло автоматично, само по собі, — зовсїм незалежно від прихильного чи неприхильного до неї становища тогочасних Українців.

А зрештою — хиба-ж може бути дивним, що тогочасні гал. Українці не дорожили надто „Руським Інститутом“? Хиба-ж лежало в інтересі гр. кат. церкви збільшуваннє такої катеґорії гр. кат. духовників, яку продукував власне згаданий „Руський Інститут“? І до того — на теріторії відвічної ривалїзації зі згаданою церквою польського рим. кат. костела, де примітивна оборонна тактика вимагала того, щоби проти аґресивного р. к. духовенства поставити армію гр. кат. духовників, яка — коли вже не перевисшала — то принайменш дорівнувала би йому матеріяльним становищем, а головно — освітою. А прецінь освіта, яку давав „Руський Інститут“, не могла чейже рівнати ся з освітою, яку давали р. кат. духовникам повна ґімназія й університет. І тільки глибше розуміннє інтересів гр. кат. церкви, а з тим й інтересів українського народу казали еп. Снїгурському на пропозицію Гриневецького — щоби підняв заходи коло відновлення „Руського Інституту“ (1819 р.), відповісти так, як він йому й відповів, — за що власне гнїваєть ся на нього д. Тершаковець у своїм „Гал.-руськім лїтературнім відродженню“.

Супроти того й докори инших авторів, зроблені тогочасним гал. Українцям за їх неприхильне становище до „Руського Інституту“, не мають як докори взагалї річевої підстави, а тим менш — за запропащеннє згаданої інституції.

Павлин Свєнціцкий.

Публіцистична, наукова та літературна його діяльність*).

Написав Володимир Радзикевич.

III.

Свєнціцкий як публіцист. „Sioło“. „Nowiny“.

Перший зошит „Sioła“ появив ся дня 1. липня 1866 року. В слід за ним вийшли ще тримісячними відступами часу три випуски у формі дванадцять аркушевих зошитів. Ініціятором видавництва і його головним редактором був Павлин Свєнціцкий.[1]) Повний заголовок орґану такий: Sioło. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim. „Видавці отже „Sioła“ — вносить із заголовку рецензент першого його числа, Т. Романович — не стоять ні на історично-державнім (historyczno państwowem), ні на національнім становищи. Їх точкою виходу є люд, їх прінціпом людовість. Нарід сей є руський, є відрубний і ріжний від польського, отже є Русь-Україна, отже треба люд сей підносити і для нього працювати, виходячи з його власного русько-народнього становища“.[2]) — Коментатор коментує неясно. Щоби відповісти на питаннє, яку ціль задумували осягнути видавці „Sioła“, до чого стреміли, висилаючи у світ ориґінально спо-

---

[1]) Ів. Ем. Левицький — „Галицко-русская Библіографія XIX. ст., т. II., стор. 76.

[2]) Dziennik Literacki, 1866, ч. 31, стор. 493.

лучені перли українського письменства з квітами польської публіцистики, треба передовсім приглянути ся тій „profession de foi“, яку висказують вони устами Свенціцкого і тій програмі, яку розвивають в передньому слові.

Істнованнє української нації побіч польської і великоруської вважають редактори аксіомою, яку з цілою силою стараються підчеркнути. Факт говорить сам за себе й не потребує ніяких доказів. „На просторі від Балтийського моря до Чорного, від Кавказу поза Карпати бачимо осілий пятьнайцятиміліоновий нарід, що говорить одною мовою, що має спільні звичаї і обичаї, скрізь вірний своїм традиціям й одну леліючий надію.“ [1]) Свенціцкий акцентує поетичність того люду, „домові чесноти, якими яснїє, кажуть його поважати“.[2]) Одначе найсильнїйшим арґументом, що спонукує його звернути пильнїйшу увагу на український нарід і працювати для нього — спільне пожитє. „Серед того люду живемо від віків: анї себе від нього, анї його від себе відділити не можемо.“ [3]) „Kochamy go, з ентузіязмом кличе автор Переднього слова, — i drogiem jest dla nas to wszystko, co on umiłował. Wraz z ludem kochamy ziemię rodzinną, wraz z nim bolejemy nad niedolą, wraz z nim wzdychamy do dni szczęśliwszych. To nasza myśl przewodnia! ta kieruje naszą pracą.“ [4]) Дальше кристалїзує Вступне слово стремлїння редакторів „Sioła“, ілюструючи рівночасно й погляди Свенціцкого на напрям і ціль видавництва. Узнаючи фактом, що мова кождого народа є його найдорожшим скарбом, думають редактори плекати її і розвивати серед українського люду, бо то скарб племінний, загально славянський. Дальшим своїм завданнєм вважають зближити широкі народні маси з верствами понадлюдовими, вказати останнїм їх похибку, коли з неохотою відносять ся до „міліонів“. Богато не знає також про скарби, що їх нагромадив люд, не знають гарних прикмет його душі. Тим думають вони відслонити тоті скарби. Словом: редактори бажають робити все можливе, щоби любов займила місце байдужности або неохоти.[5]) А важним середником до осягненя сього служити ме познайомленнє польського загалу з творами найчільнїйших представників українського письменства. У вступному слові заздалегідь апотеозує отже Свенціцкий українське письменство. „Piśmiennictwo ukraińskie — каже він — to

---

[1]) „Słowo wstępne“, Sioło, I., стор. 1.
[2]) ibidem. [3]) ibidem. [4]) ibidem. [5]) ibidem, стор. 2.

cudna wiązanka kwiecia z stepowych mogił świetnej przeszłości, to łzy i jęki milionów, to potęga przyszłości ludu, tak skromnie osłonięta łzawą nutą dumki-płaczki kobzarza...[1])

Високо цінить Свенціцкий в українському письменстві саме людовий його кольорит, що виносить твори українських поетів понад твори Ґетого і Данта, які зрозумілі тільки вибраним. Правдивим триюмфом вважає він триюмф Шевченка і Квітки, яких „Катерина“ і „Маруся“ викликують сльози на очах цілого пятьнайцятиміліонового народу.

Дальше підчеркує Свенціцкий в українському письменстві демократичний його напрям: „mamy przed sobą świat nowy, w którym równość jest rzeczy porządkiem, świat to ludu. Obywatelom naszego kraju chcemy go okazać, okazać skarby jego, drogie dla nas, bo ludowi obcymi nie jesteśmy, jak nie obcymi ziemi, która nas żywi, nie obcymi przeszłości naszej i przyszłości, której poza ludem nie znajdziemy.“[2]) Є такі між Поляками, що відмовляють прав самостійному розвоєви української нації і бажають спольщення українського народа. Тим відповідає Свенціцкий, що саме в інтересі польського народа лежить потреба допомагати розвоєви української нації. Потреба випливає із грізних забаганок російського панславізму. Коли цивілізований світ пересвідчить ся о істнованню України-Руси, тоді Росія втратить узурповане собі право репрезентовання одинокої славянської Руси, а між нею а західною Европою стане непроходимий мур — Україна.[3]) Вкінці подають редактори програму видавництва, в склад якого мали входити: поезії, повісти, оповідання, описи подорожий; народні пісні, перекази, музикалії; театральні пєси і рецензії із сценічних вистав (рубрика: театр); історичні і наукові розвідки; кореспонденції; вісти з обсягу літературного руху в Славянщині; ріжнородности, а вкінці словарець менче зрозумілих слів.

Із Вступного Слова бачимо, що „Sioło“ було призначене для демократичних елементів польської суспільности. Переняті ідеєю Свенціцкого: злучити Україну з Польщею, довести до порозуміння обох націй, вважали редактори „Sioł a“ річию конечною зазнайомити загал польської суспільности з духом українського народа при помочи вибраних творів української літератури, збудити серед того загалу симпатію до української мови, поінформувати його з вимогами й найбільш пекучими потребами

---

[1]) ibidem, стор. 3. [2]) ibidem. [3]) ibidem, стор. 4.

того народа,[1]) доказати йому його живучість, національну відрубність. Відповідно до сього уложено і зміст „Sioł-a“. Зовсім консеквентно і згідно зі згаданими тенденціями друковано усю оригінальну українську белєтристику в українській, публіцистичні статї в польській мові, зовсім консеквентно ужито для української белєтристики і польської публіцистики приступної ширшому загалови, n. b. польському латинської азбуки.

Що до літературного боку „Sioła“, тих творів, з якими редактори думали познайомлювати польську суспільність, то у виборі їх мусимо признати велику старанність. До видавництва Свєнціцкого війшли найкрасші перлини українського письменства; побіч поезій Шевченка бачимо ту повісти Основяненка і Марка Вовчка. Із поезій Шевченка подибуємо в „Siol-i“: „Катерину“,[2]) „Тополю“,[3]) „Калину“,[4]) „Пустку“,[5]) „Три шляхи“,[6]) „Наймичку“[7]) і „Неофітів“.[8]) Не менче сильно заступлена в оріані Свєнціцкого й поезія Федьковича. Бачимо там отсї його вірші: „Мій образ,“[9]) „Рекрут“,[10]) „Конець“,[11]) „В церкві“,[12]) „Дезертер“,[13]) „На дорогу“,[14]) „Марш на Італїю“,[15]) „Добуш“[16]) „Юрій Гінда“,[17]) „Оскресни Бояне“,[18]) „Під Маджентов“,[19]) „Празник у Такові“,[20]) „Кіртчалї“.[21]) Крім того помістив іще Свєнціцкий в „Siol-ї“ три поезії Українця: „Неапіль“,[22]) „Рим“,[23]) „Пугу, братя, пугу“.[24]) Із повістий війшли в „Sioło“ Основяненкова „Ма-

---

[1]) Рецензент „Sioła“ в незвичайно теплій і прихильній рецензії, в „Dziennik-у literack-iм“ за 1866. рік, витаючи „Sioło“ як „bardzo ważny i pożyteczny objaw nowego u nas kierunku...“ (ч. 32, ст. 511), тїшить ся, що люди перестали глядїти на українську квестію виключно з шляхотсько-польського становища, закидує одначе редакторам поминенне одної важної річи у програмі: обговорювання економічних потреб українського народа. „Bez tego — на його думку — „Sioło będzie niezupełnem. Ton bowiem całego pisma zanadto jest sercowo poetyczny za mało praktyczny“. (ч. 31. стор. 193).

[2]) Sioło, I., стор. 7—30. [3]) ibid. II., стор. 3—10.
[4]) ibid. II., стор. 10—12. [5]) ibid. II., стор. 12—13.
[6]) ibid. II., стор. 14. [7]) ibid. III., стор. 3—21.
[8]) ibid. IV., стор. 3—24. [9]) ibid. I., стор. 30. [10]) ibid. стор. 31.
[11]) ibid. стор. 32. [12]) ibid. стор. 32—33.
[13]) ibid. стор. 33—34. [14]) ibid. стор. 34.
[15]) ibid. стор. 35. [16]) ibid. II., стор. 15—20.
[17]) ibid. III., стор. 22—26. [18]) ibid. стор. 27—28.
[19]) ibid. стор. 28—29. [20]) ibid. IV,, стор. 25—28.
[21]) ibid. стор. 29—34. [22]) ibid. I., стор. 37. [23]) ibid.
[24]) ibid. III., стор. 30.

руся",[1]) а також „Інститутка"[2]) і „Чари"[3]) Марка Вовчка. Крім того надрукував ту Свєнціцкий один епізод своєї повісти „Колись було" українською мовою.[4]) — Драматичний відділ заступлений виключно творами самого Свєнціцкого. Крім оригінальної його комедії „Міщанка"[5]) находимо ту драматичну перерібку Шевченкової „Катерини".[3]) Із польських поетів надсилали до „Sioła" поезії Богдан Залеский[7]) і Теофіль Ленартович. Поезія останнього „Крім Ґерай"[8]) писана українською мовою. Особливо Залеский, який дуже тепло приняв вістку про видаванне „Sioł-a", не щадив в листї із Парижа редакторам видавництва слів заохоти", бажав як найкрасших успіхів „братам по матери", благословив почате діло „ku zaklęciu waśni bratniej, ku zażegnaniu burzy" привілєєм сивого волося, остерігаючи рівночасно перед московською інтриґою.[9])

Вже таки „Sioło" не було журналом так „чисто літературним", яким його вважає Пипін.[10]) Значну його частину виповнювали статї, що не мали нїчого спільного із лїтературою. Побіч прегарного українського перекладу початку Несторової лїтописи,[11]) моноґра-

---

[1]) ibid. I., стор. 47—64; II., стор. 21—72; III., стор. 31—72.

[2]) ibid. IV, стор. 35—92. [3]) ibid. стор. 161—172.

[4]) ibid. II., стор. 73—90. [5]) ibid. I., стор. 89—126; II., стор. 91—118.

[6]) ibid. III., стор. 73—106; IV., 93—126.

[7]) „Wielkanoc-Wełykdeń", I., стор. 181—182; „Głosy od kościoła", I., стор. 182; „Zołotarenko w Warszawie", II., стор. 165—166. Крім того цитований в цїлости у I-шому зошитї (стор. 136—138) вірш Залеского п. з. „Mogiła Tarasa", в якому поет взиває Шевченкового духа, щоби пророкував: „O wiecznym z Lachami odtąd mirze."

[8]) ibidem III., стор. 169—170.

[9]) „Z korespondencji z Bohdanem Zaleskim", III., ст. 177—178.

[10]) Исторія русской етнографіи, т. III., стор. 285.

[11]) „Nestorowa Litopyś na teperiszniu mowu zładżena", I.' стор. 65—78; II., 119—134; III., 107—112; IV., 127—133. У передньому слові подає перекладчик мотиви, що склонили його зладити переклад сього цїнного памятника української старини, який — побіч свойого історичного значіння — цікавий ще тим, що так гарно свідчить „ob nezminnosty mowy w czasy stari i nowiji". — „U teperisznij czas — говорить Свєнціцкий — koły bahato pomiż namy, zabuwajuczy ob swiatij syli mowy szczyre narodnioji, chapajutcia pomiriw susuperecznych włastywomu chodowy diła, i radi prychylajutcia do mowy ne narodnioji — baczyłoś nam u samu poru dokonaty perewid litopysi na teperiszniu pyśmennu narodniu mowu, szczob pokazat' szcze j istoryczniu jiji podib-wartist' pid usimy wzhladamy, dokazujuczy tym pobytom dokonecznist' chodu dorohoju, kotoru szczyre na-

фічної розвідки про Івана Вагилевича, трактованої у формі посмертних споминів,[1]) помістило „Sioło“ ряд критичних розборів, кореспонденцій з краю і з заграниці, які вказують на те, що видавці журнала стояли з одного боку у близьких контактах з польськими еміґрантами, з другого дбали про навязанне зносин з закордонною Україною. Про останне свідчать дописи з Києва[2]) і з Полтави.[3]) Всї ті статї мали причинити ся своїм змістом до вияснення квестії „так великої ваги“ як українсько-польська.[4]) Автори поодиноких статий і кореспонденцій вказують на потребу ширення просьвіти серед українського народу в його мові „поступовим письмом — тобто латинкою,[5]) заохочують до основання людового театру, як середника ведучого до згаданої цїли,[6]) аґітують за реформою календаря.[7]) Все те завданне інтелїґенції, якої „najświętszą a zarazem i najpiękniejszą powinnością jest: dzielić się swoją wiedzą i światłem z bracią uboższą...“[8]) Між статями, що порушували українсько-польське питанне, на спеціяльну увагу заслугує статя: „Sprawa rusko-ukraińska“.[9]) Автор, підписаний ініціялами: W. K., домагаєть ся автономії України.[10])

---

rodni lude jty poczały, nam za soboju stupaty zwelajuczy“ (стор. 65 – 66). Переклад довершений на основі тексту Бєльовского.

[1]) „Jan Wagilewicz. Wspomnienie pośmiertne,“ I., стор. 79—88. В III. зош. (стор. 159—168) і IV. (стор. 155—160) поміщена статя про „Rękopisma pozostałe po ś. p. J. Wagilewiczu“. — Крім того надрукувало „Sioło“ його твір п. з. „Rugja“ (стор. 135—152).

[2]) ibidem I., стор. 139—142. Автор листу поетичним стилем зображує невідрадні відносини на російській Україні.

[3]) ibid. III., стор. 177—178. [4]) „Od redakcyi“ IV, стор. 1.

[5]) Пор. статю „Z pod Lwowa“ (I., стор. 153—162), в якій автор підносить думку основания окремого товариства для ширення просвіти серед українських селян у Галичині.

[6]) „Teatra ludowe jako dźwignia oświaty“, II., стор. 175—186.

[7]) Пор. кореспонденцію „Z pod Lwowa“, II., стор. 167—173.

[8]) I., стор. 153. [9]) III., стор. 135—158.

[10]) На вступі згаданої статї зазначує автор, що коли хочеть ся довести до українсько-польського порозуміння, не треба торкати минувшини; не можна також оцінювати питання зі становища сучасних непорозумінь, але треба оперти її на реальних умовинах дїйсного стану. Автор вважає українське питанне — питанием чисто полїтичним. Як таке є воно: „kwestją uznania narodowości rusko-ukraińskiej, przyznania narodowi ukraińskiemu praw z natury mu służących; jest kwestją uregulowania stosunków narodowości rusko-ukraińskiej do polskiej — słowem, wyrażając się technicznie — autonomją Rusi-Ukrainy“ (стор. 137. — підчеркнення скрізь — мої В. Р.). До сього має Україна

Із статпй самого Свенціцкого треба згадати ще три:

право історичне і природне. Історичного узасадненя автор не думає давати — „naród ruski był i miał właściwe znaczenie w przeszłości" (стор. 138). Се факт. Ходить лишень о те, щоби України і Москви не брати за одно. В тій цїли подає автор широко історію формацїї, на перший погляд славянського, з духа одначе чисто монгольського (!), північно-руського державного орґанїзму, який витворив ся з чужих Славянщинї елементів й уладнав ся на основах „tatarskiego barbarzyństwa" (стор. 139—140). Але саме походженнє Москви не могло би ще позбавити її права належати до лїґи европейських держав, коли би не „duch obcy europejskiej cywilizacji, polityka jej... dążąca do ciągłego zaboru, wciąż czyhająca, zdradą, podłością, przekupstwem, starającą się wszystkich usidlić i do tryumfalnego wozu azjatyckiego despotyzmu zaprządz... (стор. 140), що відмавляють Москві права до назви культурної держави. Зовсїм відмінним житєм жила на думку автора Русь полуднева. З Польщею получила ся вона на „podstawach wolnosci i równości, na podstawach uznania narodowości ruskiej (стор. 141), доказом чого привілеї Казимира Великого, люблинська унїя, гадяцький трактат. Автор стараєть ся доказати дальше істнованнє української нації. Зупиняючись на чинниках, які творять народність і послугуючись при тім творами Міля і Лїбельта, доказує він, що одною із найвразнїйших пров народности є мова. Де є самостійна мова, там є й самостійна нація. Самостійність української мови й її окремішність від московської виказує автор на основі лїнґвістичних арґументів Шафарика. Потім збиває він погляди тих людий, що вважають укр. мову говором польської. Істнованнє самостійної української мови вказує отже на істнованнє української нації. Характер останньої, її психічний настрій, проявляєть ся — по думцї автора — найкрасше в лїтературі, „która będąc owocem nie sztuki, ale natchnienia, ale potrzeby serca, z całą naiwnością o sobie mówiącego, odźwierciedla wszystkie kierunki moralno-umysłowego życia narodu ukr.-ruskiego, świadcząc zarówno jak o głębokości uczucia i twórczości fantazji, tak i o polotności myśli, zwracającej się w stronę głębokich zagadnień ludzkości" (стор. 146—147). Головними прикметами української лїтератури є: глубоке чутє і фантастичність нераз майже східна. Автор подає в слїд за тим широку й поетичну, а в наслїдок того не скрізь вірну характеристику української лїтератури й витягає з неї далекосягаючі внесеня о питоменностях, характері й індивідуальности укр. нації. Вкінцї подає причини, які наказують Українї злучити ся з Польщею:

a) Україна під політичним оглядом невироблена, не зможе отже удержати ся на становищи независимости супроти заборчої Москви;

b) Москва.. мучена жаждою підбоїв стремить до засимільовання усїх чужих її природї елементів;

c) Русь, яка під зглядом духової цивілїзациї („pod względem uczłowieczenia... umoralnienia) висше стоїть від Москви, низшою є від неї під зглядом матеріяльної цивілїзації — отже раньше, чи пізнїйше не видержить напору московитизму й винародовить ся;

1) „Słowianie,“[1]) 2) „Szafarzyk był w błędzie“...,[2]) 3) „Historja a etnografia“.[3])

В першій з них показуєть ся Свєнціцкий панславістом. Автор доказує велику могучість славянського племени загально й поодиноких його галузий спеціяльно в минувшині, звертає увагу на його живучість, що проявляєль ся у літературі й науці славянських народів, а головну силу славянства добачує в люді.

В статї „Szafarzyk był w błędzie stawiąc język moskiewski u czoła narzeczy ruskich“, Свєнціцкий, полємізуючи з Шафариком, який вважає українську і білоруську мову говорами мови великоруською, стараєть ся доказати, що московська мова — се штучний витвір, яким не говорив ніколи жаден люд, мертвеччина, закинена Українцями, а вщіплена штучно неславянським племенам російської імперії й упестрена ними чужими елєментами.

Неначе продовженнєм статї про Славян, являєть ся статя „Historja a etnografia“, в якій Свєнціцкий також апотеозує Славянщину. Автор вірить глубоко в світлу будуччину славянства і признає велике значіннє етноґрафічним дослідам, що відкривають духа народу і не в однім доповнюють історію. Для приміру приводить Свєнціцкий такі висліди етноґрафічних студій, як твердженнє — зрештою непідперте жадними фак-

---

d) Між Русию і Москвою нема жадного сполучника: анї морального, анї історичного, анї політичного; є то дві суперечности, що стремлять до взаїмного запереченя, два елєменти, що взаїмно зносять себе...;

e) Польща, мимо всїх хиб її минувшини... ніколи (!) не стреміла до винародовлення сполучених з нею народів. Всї надужитя на релїґійному ґрунтї діяли ся наслїдком хвилевих збочень, але ніколи не виплили з духа полїтики й державних інституцій;

f) Між Русию а Польщею істнують вельми живучі сполучники, яких не можна пірвати без шкоди для обох; сполучники сї полягають на минувшинї, на тотожности моральних питоменностий і духа суспільних законів, на подібности звичаїв й обичаїв, на ґеоґрафічнім положенню, а передовсїм на спільнім інтересї охорони перед Москвою, що зарівно грозить нації польській і українській;

g) Польща начеркнула в 1862 роцї програму, на основі якої повинно уладнати ся її будуче полїтичне істнованнє. У ньому запевнюєть ся Українї свобода національного розвою і внутрішнього устрою, саме то, що становить ґрунт добра, як остаточної цїли народу.

[1]) I., стор. 163—174. Статя підписана псевдонїмом „Zorjan“.

[2]) III., стор. 113—120.

[3]) III., 189—186.

тами, що Москвичі не Славяни.[1]) Статю кінчить зазивом до збирання етноґрафічних матеріялів і красшого навязання всеславянських взаємин.

„Sioło“ найяснійше висловлює ціль і думки Свєнціцкого. Автори поодиноких статий журнала на кождому кроці підчеркують істнованнє української нації, на кождому кроці доказують її живучість[2]) й окремішність від нації польської і великоруської. До сеї останньої з усїх публїцистичних статий віє дух неохоти, дух неприязни.[3])

Сей неприязний тон випливає з полїтичного ідеалу Свєнціцкого; ідеалови ставали на перешкодї пляни великоруських панславістів, — проти них отже старає ся виступити „Sioło“, якого найдальшою метою була злука України і Польщі саме в цїли охорони проти Москви. Очевидно, що й москвофільські аспірації руських Галичан мусїв орґан Свєнціцкого пятнувати як найострійше.[4]) Із „Sioła“ так і віє свіжим, здоровим, щирим демократичним подувом, так і звенить високий, піднесений тон одушевлення для справи. Тільки того одушевлення не було серед галицької суспільности, наслїдком чого в результатї мусїв вийти немилий дісонанс... Бо хоч краєві польські часописи симпатично приняли вістку про видаваннє „Sioła“, хоч Dziennik Literacki“ (1866, ч. 23., ст. 367), „Czas“, „Gazeta narodowa“ не відмовили редакторам слів щирої заохоти,[5]) хоч „степовий співак“ підніс значіннє піднятого підпринятя й апробував його,[6]) хоч світлі уми оцінили належно вагу піднесеної Свєнціцким справи, хоч люди, стоячі при кермі народньої думки годили ся з тим,[7]) — польський загал остав дальше байдужний,[8]) а голос Свєнціцкого прогомонів голосом „вопіющого во пустиніх“. З другого боку й деякі Русини не довіряли роботї Павла Свого по причинї її незвичайности, не вірили в щирість його думок і змагань і сильно здвигали раменами.[9]) Все те безпе-

[1]) Відповідь Св—ому дав проф. Пипін; op cit. стор. 287.

[2]) Пор. I., стор. 143 і сл.

[3]) Пор. статї: „Szafarzyk był w błędzie..“; „Z powodu broszury „Słowa“: W adin czas nauczit'sa małorusinu pa wielikarusski“ (III., стор. 124—134); „Słowianie“ і и.

[4]) Дуже остро виступає проти цїлого толїшнього москвофільського руху автор цитованої вже статї „Z powodu broszury „Słowa“: W adin czas“.

[5]) Гл. „Z korespondencji z B. Zaleskim“; I., стор. 177.

[6]) Тамже. [7]) IV., „Od redakcji“, стор. II. [8]) Тамже.

[9]) Порівнай: лист анонїмний, надр. в „Siol-ї“ (II., стор. 172—174).

речно мусїло знеохотити Свенцїцкого; але не можна впевняти, як се робить автор некрольоґу в „Друзї“, що Свенцїцкий перестав писати по українськи. Нї: паралєлїзм тягнеть ся дальше — хоч у зміненій формі, — і робота Свенцїцкого у витиченому напрямі не устає. Бож редактор „Sioła“ знав наперед, що його ідея не одушевить публики. „Gdyśmy się zabierali do pracy naszej, wiedzieliśmy dobrze o tem, że „Sioło“ nie zentuzjazmuje publiczności“.[1]) Робив свято переконаний в правдивости своєї справи, робив в намірі відкупленя „гріху минувшини“.[2]) Зрештою „Sioło“ не упало... Задумані й заповіджені в проспектї чотири його зошити вийшли в комплетї, а редактори були свідомі того, що при засобах, якими розпоряджали, годї було зробити видавництво збірником творів добірнїйших, були пересвідчені, що дали польському загалови найкрасші перлини українського письменства.[3]) Правда, Свенцїцкий заявив готовість при більшім числї передплатників континуувати своє видавництво[4]) й уповажнив вже до збирання пренумерати деякі польські часописи,[5]) але намірене продовженє було надпроґрамове... І хоч Свенцїцкий бачив, що його ідея братерської єдности „вигріта щирим горячим серцем“ нидїє на холоднім горизонтї галицького житя, не зрезиґнував із своїх мрій і лишив ся дальше вірний свойому ідеалови: не вирік ся він своїх мрій, коли в польських повістях ідеалїзував Україну, її минувшину й минулі українсько-польські взаємини, не вирік ся їх, коли познайомлював дальше польську суспільність з першорядними творами укр. лїтератури в їх перекладах на польську мову, які поміщував в усяких польських видавництвах, головно в „Dziennik-у literack-ім“, „Kalin-ї“ і „Nowin-ах“, не вирік ся їх на становищі редактора львівських „Nowin“, коли на кождому кроцї інформував польський загал про рух в народовецькому таборі, не вирік ся їх як учитель української мови в львівській академічній ґімназії, де подавав ученикам „олицетворену науку з під стріхи“, як глузувало „Слово“; зістав ся вірний свойому ідеалу при писанню поетичного гимну в честь українського письменства п. з.: „Вік XIX у дїях української лїтератури“ і граматики живої української мови; зістав ся вірний свойому ідеалу ще в 1876 р.,

[1]) I., стор. 175. [2]) Також.
[3]) „Od redakcji“, Sioło, IV., стор. 1.
[4]) Також, стор. 2—3; також Dziennik literacki, 1867, ч. 8, ст. 118.
[5]) Також.

на смертній постелї, коли на тему драм вибирав українську історію („Świętosław Igorowicz", „Igor",) і свободолюбні моменти минувшини („Marta Posadnica")... А коли й на уста його виривав ся відомий оклик: „І молоді літа свої я скоротав на чужинї",[1]) то був се радше оклик хоровитої людини, приголомшеної навалою роботи, прибитої незгодинами щоденного житя і дїймаючим холодом галицьких людий, нїж оклик розчарованого песиміста, що спроневірив ся, а радше зневірив ся свойому ідеалови...

З початком листопада 1867 року[2]) став Павлин Свєнціцкий редаґувати польську часопись, лїтературний тижневник „Nowiny".[3]) В „Nowin-ах" поміщував він свої ориґінальні „українські" повісти,[4]) писані польською мовою, переклади поем Шевченка[5]) і Федьковича,[6]) повістий Марка Вовчка,[7]) рецензії

[1]) Gazeta narodowa, 1876, ч. 219.

[2]) В 1866 роцї стрічаємо доволї часто імя Свєнціцкого в „Dziennik-у literack-им" Тут поміщував він свої поезії: „Stałość" — (ч. 7., ст. 104); Do... (ч. 23., ст. 357); повісти: „Trójka" (чч. 26—42., вийшла пізнїйше двотомовою відбиткою); оповідання: „Opowiadanie starego szeregowca" (ч. 5., ст. 73—76); „Skry wspomnień" (ч. 19., ст. 297—300); переклади поем Шевченка: „Kaukaz" (ч. 18., ст. 276—277), Федьковича: „Moje dumy"; „Koniec" (Poezje Józefa Fed'kowicza, przekład P. Stachurskiego, ч. 22., ст. 341) і рецензії театральних вистав (ч. 25., ст. 397—398).

В „Dziennik-у literack-им" за рік 1867 помістив Св-ий в 13. числї: „Bieda oczakowska", opowiadanie kozackie podłud Kulisza"; в 30. числї Федьковича: „Zbieg wojskowy" (стор. 475), а в 36. ч. „Przegląd Słowiański" (ст. 198—199).

[3]) Estreicher: Bibliografia polska XIX. w., т. IV., зошит 3., стор. 417.

[4]) „Na stepie". Pomówka kozacka przez P. Stachurskiego, ч. 10—19; „Atamańska mogiła", без підпису автора, ч. 25., стор. 195—196; „Podolanka". Opowieść kozacka, 1868., ч. 31—32. Всї три висше згадані повісти появили ся пізнїйше в збірнім виданню п. з. „Opowieści stepowe". Крім того надрукував Св—ий в „Nowin-ах" за рік 1868 під псевдонїмом „Zorjan-а" байку „nie z Tysiąca i jednej nocy" п. з. „Świat cudów" ч. 37—43, під псевдонїмом: nie Bolesławita" повість „Moskal" (Now. 1867, ч. 1—9) і зачав друк повісти „Sołowijówka" (Now. 1869, ч. 1—9).

[5]) „Trzy szlaki" (ч. 2., ст. 11, без підпису перекладчика); „Czyhryn" (1868, ч. 25., ст. 197); „Mijają dnie"... (1868, ч. 26., ст. 205); „Testament" (1868, ч. 47, ст. 432); „Jest na świecie dola..." (1868, ч. 48).

[6]) „Pod Magentą" (ч. 4., ст. 27); „Rekrut" — (ч. 7., ст. 52); „Marsz do Włoch" ч. 22.

[7]) „Czary", 1868, ч, 20, 21.

книжок[1]) і театральних вистав,[2]) артистичні замітки[3]) і доволї наївні гумористичні анекдоти переважно в рубрицї „Rozmaitości“.[4])

Крім того старав ся він зазнайомлювати польський загал при кождій нагодї зі сучасним інтеллектуальним житєм галицьких Українцїв, зазначуючи при тім недвозначно свою симпатію для народовецького табору і його стремлїнь з одного боку,[5]) а погорду для москвофілів з другого боку. Прекрасним приміром для ілюстрації висше сказаного може служити полумінна статя п. з. „Skon moskwicyzmu w Galicyi,[6]) якої горячий тон і стиль вказують зовсїм певно на Свенцїцкого, як автора. В згаданій статї говорить автор про велику віднорну силу українського народа, яка виявилась уже в історії і живучости тої нації, „której moc przetrwała niszczące burze najazdów; — której nie obaliły zlania się polityczne; która pomimo wiekowej nieczynności żyje pełnią życia! która pomimo pogwałceń najświętszych praw z jednej strony, a zaprzeczenia ich z drugiej — istnieje i istnieć będzie! bo ma w sobie zasób sił niespożytych, ma potęgę nie obaloną, ma moc, której nic nie podoła...“[7])

Доказуючи таким робом істнованнє живої української нації „młodzieńczej jak dawniej, nie zwyciężonej jak zawsze“[8]), домагаєть ся Свенцїцкий в дальшій мірі від Поляків не тільки признання її самостійности, але й близшої злуки з нею,[9]) що забезпечила би їм союзника проти заборчих стремлїнь Москви.[10])

---

[1]) 1868, ч. 45., с. 412—414. Рецензія повісти Bolesławit-и п. з. „Hybrydy“; 1868, ч, 46., стор, 421—423., рецензія історії польської лїтератури Кулїчковского; 1869., ч. 4., ст. 45—48., рецензія комедії ґр. Козєбродзкого п. в. „Dzisiejsi“; 1869., 1869., ч. 6., ст. 62—63., оцїнка цїлого ряду повістий; 1869., ч. 7., ст. 77—79, рецензія „Dziejów Polski dla szkółek wiejskich“ Калїцкого.

[2]) 1868., ч. 26. Рецензує виставу „Nieoprawn-их“ Словацкого й оцїнює як слїд талан поета.

[3]) Akwarele Franciszka Tepy, 1868., ч. 44., ст. 403—405; Wieczory muzykalne w szkole muzycznej K. Kozłowskiego, 1869., ч. 1., стор. 13—15.

[4]) Пор. хочби: „Kłopoty Pana Bonifacego“, 1867, ч. 1. і 2.

[5]) Порівнай: Nowiny, 1867., ч. 1., стор. 7.

[6]) Nowiny, 1869., ч. 3., стор. 28—29.

[7]) Тамже, ст. 28. [8]) Тамже.

[9]) „uznać ją, siostrzaną umiłować miłością, duchem swym ogarnąć, u bratniego ogrzać łona — to obowiązek Polski... (тамже).

[10]) Для тої самої цїли рад би Св—ий бачити усїх Славян

При тім свідомий він вповні тих помилок, які виказує історія в відносинах Польщі до України. „Kto — з патосом питає він, — wolność miłujący lud uczynił uczynił niewolnikiem? kto sławę Rrzeczypospolitej kozactwo Ukrainne do krwawej wojny przymusił?... Kto ich odepchnął od miłującego łona wspólnej ojczyzny? Kto ich rzucał w ramiona Turcyi i Moskwy. Kto Ukrainę oddał w niewolę moskiewską? Kto wraz z nią legł rozćwiartowany przez krwawych sąsiadów? My! my!“ [1])

Львину частину вини поносять тут на думку редактора „Nowin“ єзуїти, що позбавили Поляків релїґійної толєранції[2]) і шляхта, яка i tę resztę swobodnego ludu na Ukrainie chciała przywieść do poddaństwa... i ten przejaw ostatni wolności ludu zniszczyć pragnęła, gnębiąc unją, bezprawiem, gwałty, odmawiając żołdu kozakom!...“ [3])

Виходить, що й у тих вузких рамах лїтературно-белетристичного „родинного“ орґану вмів Свенціцкий найти нагоду для пропаґовання своїх поглядів і ідей, для зазначення своїх симпатій зглядно антіпатій супроти двох таборів галицьких Українців.

IV.

Педаґоґічна й наукова діяльність.

„Nowiny“ перестав Свенціцкий редаґувати 1869 року. В тіж же роцї формальним декретом з дня 4. вересня ч. 6556[4]) іменовано його за протекцією тогочасного намісника, ґрафа Аґе-

звединеними. Пор. його рецензію „Knijżewnika, czasopis-y za jezyk i powiest hrvatsku i srbsku i prirodne z nanosti, видаваної Дром Ф. Рацким, Яґічем і Торбаром в Загребі 1864 і 1865 рр. Dziennik literacki, 1867., ч. 49.

[1]) Nowiny, 1869, ч. 3., ст. 29.

[2]) Сей погляд висказав Св-ий в рецензії „Zarysu dzierów literatury polskiej“ Ад. Кулїчковского. Now. 1869., ч. 46., ст. 421—423. Тут висловив він також погляд про потребу виказування впливу української культури в польському письменстві в підручниках польської лїтератури.

[3]) Гл. його рецензію „Dziejów Polski dla szkółek wiejskich“ Б. Калїцкого, в якій Св-ий закидує авторови односторонне трактованнє причин козацького повстання, а також поучає його, що історію треба зачинати від перших суспільних завязків і що поза історією князів, королів, рицарів і панів є ще инша історія — історія народу. Рецензія підписана криптонїмом ...ch... Now. 1869., ч. 7., ст. 79.

[4]) Персональна табеля.

нора Ґолуховского[1]) суплентом в львівській академічній ґімназії. Ми можемо сумнївати ся, чи Ґолуховским в протеґованю Свенціцкого руководили виключно такі мотиви, як вітцівська дбайливість про дальший корисний розвій української мови в Галичині, охота пособити такому розвоєви обсадженнем впливової посади учителя української мови в ґімназії людиною, що знала сю мову й любила її горячо,[2]) хоч не можна заперечити, що робота Головацького і „Слова" була йому дуже не на руку.[3]) Велику ролю грало тут без сумніву також польське походженнє Свенціцкого і його участь в польському повстанню, досить, що Ґолуховський подбав у львівської мійської Ради[4]) о наданнє Свенціцкому краєвого горожанства і поміг йому до осягнення посади, чим зробив „изрядную несподѣванку"[5]) не так може ґімназії, як радше самій редакції „Слова", якій дуже то не по нутру була „олицетворена наука зпід стріхи". І так вже від 13 вересня 1869 року почав Свенціцкий вчити в ґімназії, „въ которой русскій языкъ до тѣхъ поръ всегда приподавалъ природный Русинъ",[6]) української мови і української літератури в усіх клясах ґімназії.

На се мав Свенціцкий не лише ф а к т и ч н у,[7]) але також ф о р м а л ь н у кваліфікацію. За порадою учених з Загребу, з якими оставав в постійних наукових зносинах,[8]) слухав він якийсь час на віденському університеті викладів порівнуючої фільольоґії Мікльосіча[9]) й зложив перед ним приватний іспит, з української мови, одержуючи знамените свідоцтво.

Маємо також вістку про тогочасні мрії і змагання Свенціцкого в напрямі одержання катедри славянських мов на львівському університеті.[10]) Він хотів — як впевняє Ґржеґоржев-

---

[1]) Д р у г ъ 1876, ст. 285.

[2]) Такі інтенції приписує Ґолуховскому Ґ р ж е ґ о р ж е в с к и й — op. cit. loc. cit.

[3]) В а х н я н и н, op. cit., ст. 97—98. [4]) С л о в о, 1869 ч. 70.

[5]) тамже. [6]) тамже.

[7]) Знаннє української мови заманіфестував Св—ий також як перекладчик в галицькому соймі. А що перекладав живою, народною мовою, видно з того, що „русскіи послы видѣлись принужденными по поводу его переводовъ публично интерпелювати г. маршалка и при той способности назвали его переводы оскорбленіемъ, вымѣреннымъ противъ русского языка и русской народности". С л о в о, 1869 ч. 70.

[8]) J. G r z e g o r z e w s k i — P. Święcicki. Gaz. narod. 1876 ч. 213.

[9]) С л о в о, 1869, ч. 70; також персональна табеля.

[10]) G r z e g o r z e w s k i, op. cit.

ский — перевести з університетської катедри в імя поваги науки оборону самостійности й окремішности української мови,[1]) тому заходив ся пильно около переведення своєї мрії в житє. Ряд лінґвістичних розвідок, що появили ся під ту пору зпід пера Свенціцкого в польській мові, стверджував би тільки правдивість вістки поданої Ґржеґоржевским, і ілюстрував би тим самим силу змагань Свенціцкого. На жаль катедри він одначе не дістав. Міністерство не спішило ся з креованєм її у Львові тим більше, що одна вже істнувала в Кракові.[2]) Що одначе в Свенціцкого могли бути дані на те, щоби думати про можність ширення на більшу скалю своїх ідей із унїверситської катедри, вказує хочби і сей факт, що коли 1867 року під напором Ґолуховского засуспендовано проф. Якова Головацького, говорено в польських офіціяльних сферах — коли вірити запевнюванням „Слова“ — зовсїм серіозно про Свенціцкого, як про наслідника Головацького на становищі професора української мови і літератури на львівському університеті.[3])

Та не так склало ся, як ждало ся. Свенціцкий мусїв вдоволити ся посадою заступника ґімназіяльного учителя, на якій положив безперечно незвичайно цінні заслуги в напрямі будження національної свідомости серед ґімназіяльної молодїжи, вщіплювання в її серцях любови й пошани для живої, народної української мови і літератури не лишень живим, інтересним викладом, але й письменною апотеозою людової лїтератури в брошурі п. з.: „Вік XIX у дијах украјінськојі літератури“. Самі виклади української лїтератури держав Свенціцкий з великанським жаром, проголошував їх прегарною чудовою мовою й толково“,[4]) впрост чаруючи учеників молодечим ентузіязмом і палкою любовию предмету. „Тѣ, що слухали его выкладôвъ упевняютъ, що не дорôвнявъ му нйкто въ интересности, живости и плястицѣ представленьа рѣчи“.[5])

Безперечно наука української мови подавана Свенціцким ґімназіяльним ученикам мусїла вже надто сильно ріжнити ся від науки подаваної ученикам його попередниками, мусїла надто сильно вдаряти новаторством, коли „Слово“ вважало потрібним в цілому ряді статий остро виступити проти його „неудачнымъ выдумкамъ“,[6]) вважаючи його сліпим оруддєм, щоби „польщити

[1]) тамже. [2]) тамже. [3]) Слово, 1869 ч. 70.
[4]) д. М. Павлик в листї надісланім менї ласкаво дня 8/XI 1908 р.
[5]) Другъ, 1876, ст. 285.
[6]) Слово 1869, ч. 90.

(sic!) русскій языкъ".[1]) Се польщене української мови, як можна вносити із дальших виводів „Слова" зводилось головно до того, що Свенціцкий вважав відповіднійшими форми: „скільки" від „сколько",[2]) „Хведір" як „Федір", „хвіра" як „фіра",[3]) що казав писати ученикам так, „абы насъ люди розумѣли",[4]) тоб то живою, народною мовою. Автор статий „Зъ надъ Раты", Ом.(елян) Г.(ороцький) іронїзує з граматичних термінів Павлина Свенціцкого, подаючи їх по всякій правдоподібности у зміненій, то єсть перекрученій формі, як виходило би із зіставлення згаданих термінів з анальоґічними термінами рукописної граматики, що зберігаєть ся в музею Тов—а „Просьвіти". Бо годї припустити, щоби протягом одного чи двох лїт[5]) Свенціцкий змінив зовсім свою граматичну термінольоґію. Що терміни подані в „Слові" ріжнять ся богато від анальоґічних термінів рукописної граматики, побачимо на двох примірах. І так після „Слова"[6]) назви утворені Свенціцким на означеннє поодиноких частий мови звучать: сущникъ — (в рукописній граматиці: іменовник, ст. 9); приложникъ — (в рукоп. грам.: позначень, ст. 22); личникъ — (в рукоп. грам.: лічень, ст. 27); заимье — (в р. гр.: пројмьа, ст. 30); часовникъ — (в р. гр.: діјевик, ст. 37); нарѣчье = adverbium — (в р. гр.: показень, ст. 34); связь = conjunctio — (в р. гр.: злучень, ст. 56); пьечичимьа = praepositio — (в р. гр.: оруденъ, ст. 58); окрикъ — (в р. голосець, ст. 62).

Також терміни, які подає „Слово" на означеннє родів не годять ся з термінами рукописної граматики. В „Слові" рід: „музьскій", „жіночий" і „ніякий" — в рукописній граматиці: рід „мужовиј", „жоновиј" і нiјаковиј" або „жоден".[7])

---

[1]) „Зъ надъ Раты". Состояніе русской гимназіи во Львовѣ. — Слово 1869, ч. 90.

[2]) тамже. [3]) Слово, 1869, ч. 82.

[4]) ...Впрочемъ г. Ильницкого уже постигла неумолима Немезисъ. Онъ бо получилъ въ свою гимназію для науки языка русского учителя, которого наука статись може для него головою Медузы. Онъ получилъ олицетворенную науку „въ подъ стрѣхи" и ужаснутись долженъ вразъ со всѣми правовѣрными Русинами на сей видъ. Ото такъ промовляе г. учитель Полякъ Свѣнцицкій до учениковъ русской гимназіи: „мои Панове! Якъ лѣпше писати? чи такъ, якъ граматика учитъ, чи такъ, абы насъ люди розумѣли...? Слово, 1869, ч. 82.

[5]) Граматика Св—ого була готовою вже 1872 р.

[6]) Слово, 1869, ч. 82. [7]) Українська мовньа, ст. 10.

Поглузувавши собі таким робом із граматичної термінольоґії Свенціцкого, зазначує автор згаданої статї, що поважає Павла Свого й Paulina Stachurskiego „за истинный талантъ повѣстиписательский“,[1]) не пише також своїх критичних заміток, щоби погубити пана Swięcick-ого „однако нехай онъ наши дѣти морально не убываетъ“.[2])

В 90 числї „Слова“ за тойже 1869 рік подає той сам кореспондент маленький лексікон Свенціцкого „въ мініятурномъ сокращеніи“, в якому як куріози наводить такі слова, „дія“, „мрія“, „базікати“, „лічити“, а попри них і ряд дійсно невідповідних польонїзмів в роді: „керунок“, „неістовати“ в значінню польського: nie istnieć, „захість“, „зачаток“, „доконалість“, „долає“, „витвори“ в значінню польського: utwory і обурений до краю тим, що Свенціцкий велить викидати ъ і ы, кінчить статю голосом великої перестороги: „caveant consules“.

І отсе „caveant consules“ побіч закиду морального вбивання дітий з боку людини, що сама колись віддавала честь народній мові, було після усунення Свенціцкого з дощок української сцени в Галичинї і холодного приняття його горячих ідей, пропаґованих в „Siol-ї“ третою колючкою піднесено йому галицькими Українцями. Отсим окликом „caveant consules“ в трете по свойому віддячили ся Русини наскрізь ідейній людині, що всю свою кров вливала в голошені ідеї, що усї свої нерви напружувала в цїли їх зреалїзованя. Бо нема сумнїву, що коли навіть у виклади Свенціцкого входили мимовільні польонїзми, то не на те, щоби польщити українську мову, узнання відрубности й окремішности якої він постійно й консеквентно усіми силами домагав ся. Отсим „caveant consules“, як і цїлим впрочім ланцюхом відносин до Свенціцкого, виявили галицькі Українцї іще раз свій незрівнаний талант відпихати від себе що найкраспі одиниці, що найідейнїйших робітників!..

На становищи ґімназіяльного учителя старав ся Свенціцкий також живим словом й темами письменних виробів вщіплювати в серцях молодіжи тоті ідеї, які ширшій публицї голосив письмами.

Професор української мови і лїтератури зістав ся вірним публїцистови й авторови повістий!...[3])

---

[1]) Слово, 1869, ч. 82. [2]) такяже.

[3]) Mowa na pogrzebie ś. p. Paulina Święcickiego miana dnia 14 Września 1876 na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie przez Jana Grzegorzewskiego. Lwów, 1876, ст. 8.

Як результат науки української мови в ґімназії появила ся невеличка, але цінна, як ілюстрація поглядів і думок автора брошура під заг.: „**Вік XIX у дійах літератури українськойі**“. (Львів, 1871 ст. 16). Згадана розвідка, як відчит[1] не має строгого наукового характеру. Се радше поетичний гимн в честь української народньої поезії і української людової літератури, палкою любовю до українського народа подиктований, найщирійшими почуваннями автора зрошений, осяєний промінями дійсної поезії і писаний кровю!...

Слідом за поетичним малюнком невідрадних відносин серед „обідраного“ українського народа, в часах перед французькою революцією спинюєть ся автор на мотивах, що вплинули відроджуючо на запустілу ниву українського письменства, між якими перше місце приписує кровавою французькою революцією, „благотворною бурею“ зродженій, новій, золотом цінній, сонцем сіяючій правді, — ідеї прав чоловіка“.[2])

Вже з початком XV ст. бачить Свенціцкий великий упадок української літератури. „На чужо́му добрі ви́кохана, у чужи́й склад при́брана — не здо́ліла вона́ увійти́ в внутре́нньу на́рода йсто́ту; ні ра́зу не обізва́лась голоснійше у йо́го се́рцьу, в ду́шу не прони́кла. Церко́вна й держа́вна в начатка́х свойіх, тако́йу й лиши́лась до оста́нку. Ні йійі сил змужніти по скла́дови вла́сному, ні шчи́ройі охо́ти ста́нуть наро́дньойу; животіла до́ки змо́га... а там змарніла и пропа́ла, не опла́кана, не пожа́лована!..“[3])

Автор спинюєть ся дальше при причинах, ізза яких живе, народне слово не здужало й пізнійше промостити собі дороги в памятниках українського письменства, а „мале́ й мізе́рне хова́лось під сельа́нськойу стріхою, з старцьа́ми пле́нтьалось по широ́кому світови“.[4]) Бачить він їх в польщенню і московщенню висших, освічених верств українського суспільства. Здавало ся, що ся денаціоналїзація доведе вкінції до повного упадку українського імени. Вже й так поніс ся світом клич: „Пропала Україна“, ся Україна, що своїми силами двигнула два великі державні орґанізми, своїми житвотворними соками збогатила дві цивілізації: польську і великоруську. Бо „яки́ми си́лами просла́вилась Польшча?“ — питає поет. „Яки́ми ста́нула Москва́?.. Чийі то мо́шчні ру́ки ставлья́йуть тійі кольо́си держа́вні? Чийі ро-

---

[1]) Відчит був публичний. Pepłowski, op. cit. 15.
[2]) Вік XIX, ст. [3]) ст. 4. [4]) ст. 5.

зу́мні го́лови при́від дају́ть східньоји Евро́пі?.. Адже це Русь-Украјіна својіх синів дала́ сусідам. Нікому невідома, скарби́ својі роски́дује — бога́та, хо́ть сама́ го́ла і бо́са... Із се́бе зло́жује Моско́війу, мо́ву даје јіјі, стрі́ј і рьад держа́вниј; в Сібір і Тата́ріју висила́ кольо́ніјі; просвіча́је Литву́, зло́жује си́льну По́льшчу, грудьми́ закрива́ Евро́пу від на́падів пога́нства; дві мо́ви, дві літерату́ри добро́м својім обогача́је, невсипу́шча; дво́ма пројавльа́јетцьа цивіліза́цијами... А про јіјі добро́дціјну, а про јіјі шче́дру ні світ ні о благодіјані ні вла́сні сини́ не зна́ють... Сумна́ до́льа Украјіни, незаслу́жена до́льа..."[1])

На доказ правдивости повисших слів наводить автор ряд світлих імен польської і великоруської літератури, як Словацкого, Ґощиньского, Залеского, Гоголя, Костомарова і з болем серця питає: „чијé́ји землі квіти увіјшли́ в јіх тво́ри? чијім добро́м вони́ ви́кохані, хто ви́ростив јіх на сла́ву? ја́ке со́нце огріло ду́шу тих льуде́ј, просвіти́ло ро́зум, льубво́ју напојіло се́рце?.."[2]) „Украјіни — Украјіни" — звучить відповідь, „про котру́ чужі ј својі не зна́ють..."[3])

Не знають про неї аж до початків XIX ст. Тоді що йно обновлюєть ся українська народність, покликана до нового житя народною поезією, що горілиць перевернула давний порядок річий, а на його руїнах викохала прекрасну квітку: думку про самостійне житє українського народа.[4]) „Наро́дньа му́за укра́јінська, чудна́ простото́ю, вели́чньа си́лоју краси́ своје́ји пројави́лась оча́м льуде́ј, і зачу́довала всіх..."[5])

Подаючи дальше коротку синтезу продуктів українського письменства XIX ст. від перших хвилин його відродженя, посвячує автор більше місця обговоренню талану Шевченка, який порівнує із ґенієм Байрона, Ґете і Словацкого. На думку Свєнціцкого Шевченко перевисшає навіть усіх вичислених поетів людовим кольоритом своїх поезій, сконцентрованнєм у них загального змісту українського народного житя. Бо коли в поезіях Байрона, Ґете, Словацкого головно їх власна проявляєть ся індівідуальність, коли кождий з них говорить переважно в своїм імени, а не в імени Анґлії, зглядно Німеччини, чи Польщі, Шевченко скуплює в своїх творах усі прояви фізичного й духового животїння свойого народа й своєї країни. Високу стійність Шевченкових поезій бачить Свєнціцкий в тому,

[1]) ст. 6. [2]) также. [3]) также.
[4]) ст. 8. [5]) ст. 7.

що їх розуміє весь український нарід. „Плачо́м того поэ́та пла́че ціла́ Украjіна, туго́jу jого́ ту́жить, жури́тцья журбо́jу; розмовлья́, сміjе́тцьа, тішить із своjім поэ́том...“ [1]) Поміжь пьатнадцьати мілjо́нами на́роду не поди́блемо душі́ живо́jі, которо́аб на го́лос пісні Тара́совоjі не росхили́ласьа до спо́ду, мов та́jа квітка до живу́чоjі роси́ці! Де по усі́j Украjіні одно́ се́рце, шчоб не спору́шилось в груді́ на відгомон Кобзаре́воjі пісні? де о́ко, шчоб під тоj час не зайшло́ сльозо́jу? Ба́jрона розумі́jе два мілjо́ни Англича́н, Ґе́того мілjон Німців, Слова́цкого пів мілjо́на Польаків — Шевче́нка слу́хаjе, піjма́jе, із jім співа́jе — пьатьна́дцьать мільjо́нів!... Тим він вели́киj, тим і ви́шчий по́над всіх поэ́тів!“ [2]) Свєнціцкий тут помилив ся. Його погляд — хоч загально поділяєть ся серед української інтеліґенції, — як виказує результат довголітного досвіду Ґрінченка,[3]) — хибний. Не всї поезії Шевченка рівно ясні, зрозумілі й симпатичні для українського простолюдя.

В відчиті п. з. „Вік XIX...“ дав Свєнціцкий одушевлений вислів своїм найглубшим пересвідченням про поетичну вдачу українського народа, про потребу розвою українського письменства в народній мові і висказав непохитну віру в сонїчну будуччину української мови й української поезії. Інтересне для нас також те постійне підчеркуваннє значіння людової літератури в автора, апотеозованнє Шевченка саме задля сильно людового кольориту його поезій. Як демократ з цїлого серця не міг Свєнціцкий і думати инакше, тому постійною його мрією було сотвореннє такої лїтератури, що огортала би весь нарід, відбивала усї боки його житя і втягала таким способом найширші верстви народнїх мас до спільної працї над поліпшеннєм соціяльного ладу.

Крім того вдаряє нас іще прекрасна мова згаданої розвідки і живий, блискучий її стиль. Свого часу мова і стиль відчиту робили іще більше враженнє. Доказом сього похоронна мова Ґржеґоржевского, в якій він із повним пересьвідченнєм впевняв, що „maleńka ta broszura, zawierająca zaledwie arkusz druku stanowić będzie epokę w piśmiennictwie ukraińskim pod względem zalet języka. Jak powieści Marka Wowczka stały się wzorem niedościgłionym w literaturze nadobnej, tak samo w literaturze poważnej naukowej, filozoficz-

---

[1]) ст, 11. [2]) ст. 13.
[3]) „Перед широким світом“, ст. 118—144.

nej będzie wzorem ta właśnie broszura. Okazał się w niej autor tak potężnym znawcą filozofii języka ukraińskiego a to zarówno pod względem odtwarzania wyrazów w duchu i właściwościach tego języka, jakoteż przypomnienia wyrażeń dawno zapomnianych i zagrzebanych w przeszłości, a jednak w całej pełni uprawnionych do bytu, że utwor jego musi być uważanym za drogowskaz dla tych wszystkich ukraińców, którzy chcą pracować nad wykształceniem i rozwinięciem swego języka. Kwiecistość zaś i męskość stylu użytego tam oczarować może nawet ludzi niezdolnych do zachwytu".[1]) І хоч комічними навіть у своїй пересаді можуть видати ся нам нинї цитовані слова Ґржеґоржевского, всеж таки в своїй основі вони вповнї оправдані і доказують, що „Вік XIX..." не лишень „заслугує на увагу" із боку істориків української лїтератури,[2]) але й на признаннє. Відчит Свенціцкого горячим тоном викладу, неуданим, з серця йдучим запалом голошених ідей і переконань, дїйсним ентузіязмом для справи подвигнення української лїтератури й української народности опрокидує також усї інсінуації „Слова", наче би Свенціцкий був тільки слїпим знарядом, щоби польщити українську мову.

(Далї буде).

---

[1]) Gazeta narod., 1876, ч. 213.

[2]) Проф. Огоновський згадує про Свенціцкого дуже коротко при оглядї укр. драматичної лїтератури. Исторія литературы рускои, ч. II, ст. 946.

Miscellanea.

„Proiekt konfederacyi chłopskiey“.

З початком минулого року (1910) появила ся на книгарній лавці, як перший випуск видавництва: „Białe kruki“ п. з. „Lament chłopski na pany“, сатира писана стихом в драматизованій формі — на селянсько-панські відносини в Польщі, зі середини XVII в. Польські селяни, що там виходять, жалують ся між собою на ріжні заборони, на драчі, кривди та побої, яких зазнають від пана. Коли частина тих селян вимізковує, що пани таки мусять бути, прибігає панський отаман („włodarz“) та розганяє хлопів вістию, що „чорт пана надніс“. Сю сатиру, що представляє невеселу суспільно-обичаєву картину з пол. XVII віка, називає проф. Каленбах, її видавець: „інтересним історичним документом“. А порівнуючи його з Рея: „Krótką rozprawą między panem, wójtem a plebanem“, видить велику ріжницю в розуміню та переводженю селянського питаня на просторі кількох поколїнь. Бо коли за часів Жиґимонта Старого воно могло залагоджувати ся між паном, війтом і плебаном, то за часів Жиґимонта III стало вже скристалїзованим безправством. Що до нього нема вже rozprawy, але lament. Та коли проф. Каленбах бачить вже в „Lament-ї chłopski-м na pany“ в порівнаню з „Rozpraw-ою“ Рея деяке степеноване (з одної сторони в „безправствах“, а потім і в почуванях, що ведуть за собою ті перші), то „Proiekt konfederacyi chłopskiey“, який низше подаємо, стає найвисшим степенем й одного й другого. „Proiekt“ — се рішучий і грізний гомін мужних, певних себе селян-горожан, „сконфедерованих“, згуртованих на цїлім просторі Польської Річи Посп., що в вижидаючій

нозї держать збрую при нозї. Се не гутірка між плебаном, паном і війтом, який може найменш з поміж селян міг відчувати і боронити хлопської справи, се не побожні жалї і нарікання кількох селян при чарцї, але грізний клик, що вичислює всї кривди селян, се останнїй різкий протест проти безправств пануючих над ними верств. Се грізне, послїдне memento не людий доведених до одчаю, не страхополохів, які вже на вість, що пан надходить, змовкають та подають ся в ростїч, але селян-горожан, свідомих своїх кривд і своєї сили, що останнїй раз ступають ще на леґальну дорогу та приносять рішуче aut-aut згоди або боротьби.

Автор сього маніфеста, згадавши, що відносини селян до панів в Польщі противні праву природи, що їх становище гірше ніж невільників, вичисляє кривди заподїяні панами селянам, які найбільше працюють, а при тім найбільше покривджені. „Nam wymyślono: pańszczyzny, grabarki, podróże y podwody, dla wąs czynsze, daniny z rydeł, z pasieki..., nam zaś w nagrodę dyby, gęsiory, łańcuchy, władyki, kije, rózgi i inne katownie. Nasz pot dla was panis bene merentium". А застановляючи ся над становищем селян, почавши від тих, що роблять в добрах духовенства, скаржить ся, що всюди від всього, ледви чи й не за повітре, приходить ся їм платити податки, тоті податки, які „bez nas o nas uchwalacie". Одначе, хоч знають селяни, що в инших державах-републиках my sami rządzimy — не хочуть вони руїни польської держави, але бажають собі лише деякої полегші, а станувши на ширшій основі, жадають її не тільки для себе, але й якоїсь delikatnieyszey porcyi y dla duchowieństwa y ludzi szkolnych z naszego imienia. А жадають вони: зменшеня і управильненя всяких данин, права дїдичности своїх ґрунтів, части лїсів та пасовиск, хочуть мати постановлену цїну od sakramentów та просять, щоби żydowstwu pod żadnym pretextem nie byli dawani. Надто жадають вільного переходу з одної місцевости до другої, та що найважнїйше — щоби могли вислати чотирох своїх депутатів do Rady Publiczney. А як що їх голосу пани не послухають, то грозять їм таким повстанєм, як було воно під Хмельницьким або рухавкою в краківськім і иншими в Польщі та поза нею. Пани знають, що значить хлопська śmiałość y zuchwalstwo. Zbytków iedzenia y picia nie będziem potrzebować, ziemia zwyczayne nasze legowisko, upał słoneczny nam znaiomy. Broń w lecie — kosa, (w) zimie siekiera,

y inney znaydziemy po dworach waszych, które pilnuiąc, sami łatwo otworzyć potrafiemy. Siodeł nie potrzebuiemy ani mundurów, poznamy się łatwo, gdyż hasłem naszym mizerya, okryciem nędza... woysko nasze dawno na leżach stoi.

Такий менше більше зміст сього „proiektu“, що опублїкований тут з копії, яка містить ся в Осс. бібліотеці N. 317 к. 178—180 (оборот.). Копії сього маніфесту можна дуже часто надибати в рукописних збірках сього часу. І так пр. находить ся вона ще в тій самій бібліотеці Оссол. в ркп. 329, к. 56—58, в бібл. ґр. В. Бавbooровского (п. ч. 167, ст. 143), між актами Д. Зубрицького, петерб. публичн. бібліотеці Пол. F. IV Ч. 169, л. 47—51. Про копію в парижськім замку Lambert, „w jednym z kartonów zielonych“, згадує кн. Т. Любомірский в своїм творі „Rolnicza ludność w Polsce od XVI—XVIII w.“ [1]) Проект сей, о скілько знаю — не був ще в цїлости опублїкований. Не занотовують його нї бібліоґрафії Естрайхера, нї проф. Фінкля. Знають її лише та переказують її зміст або лише натякують на ню Т. Любомірский в згаданій своїй праці[2]) та Korzon в „Historyi wewnętrznych dziejów Polski“.[3])

Що до деякого поясненя сього проекту, то треба б винайти в першій мірі його автора, який не підписав ся. Причину сього можна зрозуміти зі слів маніфесту, який каже, що селяни навіть своїх „wielmożnych“ послів не шлють до шляхти, bo ciężką oppresyą odpowiedzieć by im było przed wami, narodem zhukanym ambicyą wielowładną, zwaną szlachecką, która za replikę śmierć by zadała tym, co by o resztę życia spokoynieyszego dopraszali się. Tedy ten akt rozsyłamy bez podpisu. Зрозуміла річ, що й автора не менш тяжка спіткала би кара. Кого шляхта підозрівала о авторство, пізнати по дописці на однїй копії сього проекту.[4]) Під заголовком проекту дописано: Excogitatum z instynktu dworu y posła rosyiskiego (Репнїна). Одначе з поміж стрічок сього проекту слїдно, що сей здогад менш правдоподібний, щоби Репнїн був автором, а що найменше інспіратором сього маніфесту. Бо автор його являєть ся наскрізь католиком та польським патріотом, що видно з його слів пр.: choć stan szlachecki ustępował praw-

---

[1]) T. X. Lubomirski, Rolnicza ludność od XVI—XVIII w. Biblioteka Warszawska 1862, т. 2, ст. 211, нотка (1).

[2]) op. cit. Bibl. Warsz. 1862, т. 2, ст. 211—217 і инш.

[3]) Korzon, H. w. dziej. т. I, ст. 374—5.

[4]) Оссол. бібл., рук. № 329, к. 56.

dziwey wiary rzymskiey, my iey ustawy trzymali (na) oślep y trzymać będziemy, або на иншім місци: przyrzekamy religii naypierwszego celu naszego bronić, przy wolności narodowey obstawać, а ще на иншому місци: Wasza (шляхти) zawistna złość do kogo was wiedzie, ieżeli nie w postronne potencye? Автор се людина зайнята передовсім питаннєм суспільним, а всї инші річи, навіть такі, як диссідентська справа, що займала собою уми майже всїх, його не обходила (gdy się starsi zakłócili odmienney religii, za cóż uciemiężenie my tylko ponosiemy?). Автор — ревний патріот, горячий католик, байдужний до питаня релїґійних вільностий, не може бути нї Репнїном, нї тягнути в один гуж із ним. Він — як бачимо, людина вельми освічена й образована, походить хиба із „duchowieństwa albo ludzi szkolnych“ з селянського „imienia“. Що до часу і місця, коли не написаня, то поясняє кожда копія сього манїфесту, що найдено його — здаєть ся в численнїйших примірниках — на ринку в Торчинї, по скінченім ярмарку св. Трійцї в р. 1767.

Сей перший акт „хлопської конфедерациї“, де так докладно зреєстровано кривди селянина в Польщі, в порівнаню до становища селян в других державах, де так скристалїзовано бажаня селян та поставлено різке aut-aut перед очі „розгуканої шляхти“, цікавий для нас як історичний документ по селянському питанню Польщі взагалї, та спеціяльно українських селян, які крім суспільної ріжниці відчували ще й національно-релїґійну. В сім актї не тілько санкціонує певна частина польської суспільности зі свойого становища правність повстаня Хмельницького, але й грозить ним. Що більше польське селянство через сей акт подає укр. селянству руку до єднаня, а натякуючи на Богдана, закликує наче в його імя українське селянство до спільної акциї. Тому, що сей проєкт був призначений й для селян української нациї (akt nasz rozsyłamy w polskim y greckim ięzyku), мав бути розкинений й серед українських селян, мусїв бути не без впливу на народне повстане 1768 р., яке лиш в рік несповна по тім розгоріло ся. Можемо припустити, що акт мусїв бути знаний, коли не богатьом селянам-колїям, то що найменше колїївським ватажкам. Зауважу тут лише дуже інтересну річ, здаєть ся, знов не зовсїм припадкову, що в 1788 р. з'являєть ся знов подібного змісту манїфест (підписують його: Wierni, przychylni y pracowici poddani etc.), і се знов на рік перед звісним переполохом на Волинї (1789).

Konfederacyi chłopskiey proiekt znaleziony na rynku w Torczynie po skończonym jarmarku świętey Tróycy r. 1767.

My obywatele Korony, a mianowicie starostw, dzierżaw, sołtystw y woytostw w tey Rzeczypospolitey w tak znaczney liczbie osiedli, widząc nie tylko przez woysko nasze, lecz bardziey istność poddaństwa, którą nam nasi współobywatele a z pracy rąk naszych żyiący nadali, lecz nam naybardziey dolega ta niezgluzowana] y niewykorzeniona pycha z naszego gminu wyniesionych do stopnia, który sobie przywłaszczaią szlacheckiego, że wspomnieni obywatele nasi w tey Rzeczypospolitey mieszkaiący do tego stopnia przyszli, iż zapomniawszy prawa natury, które nad równym sobie, ile człowiekiem żadney władzy w życiu oprócz rodziców nie dało, boskie prawo zaniedbali, ile w chrześciańświe niewolniczym sposobem z nami sobie postępuiąc, gdy u pogan siedmioletnią pracą nie tylko nasi współmizeryą cierpiący obywatele, lecz y ci, co się szlachtą zowią, wyzwolenia po czasie naznaczonym odbieraią, my zas od pokolenia do pokolenia w niewoli cierpliwie zostawaliśmy, ile będąc zawoiowanym narodem, jak żeby część nayznacznieysza w nas pozostała przeklęstw boskich na nas ciągnących się, dla czego na omamienie nasze ciągną nam precendencyą od Hama. Lecz daymy y to, a czemuż z rodu naszego mieli uwielbionych y słodko panuiących znacznego gminu w tym narodzie polskim królów, w osobie Krakusa, obywatela polskiego własnego, nie z Włoch ściągnionego. Ale choćby y z Rzymian szedł, któż to był ten naród, ieżeli nie z motłochu, jakim nas po dziś-dzień nazywaią. Drugi król z pomiędzy motłochu obrany, Przemysław. Złotniczek, trzeci Leszek, czwarty y piąty Leszek, szósty syn iego Leszek, siódmy Popiel pierwszy. A to Piasta panowanie zaczęło się z obywatela Kruszwicy, dóbr dziś Jego królewskiey mości Pana Naszego Miłościwego, które trwało w Semowicie, synu iego Leszku ósmym, wnuku, w Ziemomyśle prawnuku, w Leszku Płoskorzu, w Bolesławie Chrobrym (вичислені до Лешка Чорного) y innych, którzy to monarchowie kość z kości naszych. Gdy sobie do wpodobania niby starszych y pochlebnieyszych wybierali, znaki im nadaiąc, dziś herbami zwane, iako to podobnieyszych podobnieyszym duchownym, synom y ich braci y innym żołniersko równie tedy służącym z nami y sprawuiącymi Rzeczą Pospolitą nadali: Boyczo, Bozowate... (вичислені гербы на цілій $1/2$ к. 178) ...Nie dlatego wam wyliczamy herby, o których początkach dobrze wiecie, choć ich dawność z planetami łączycie, z zagranicy przez authorów nadciągaiąc, lecz żebyście do źródła początków naszych obró-

ciwszy się, mieli wzgląd na bardziey pracuiących w narodzie y naybardziey uciemiężonych, którycheście wypędzieli (sic!) w przodkach swoich, wprzód woły z pługów wyprzęgłszy, iako y teraz 1726. y 1764. zrobiono. Wiadomo wam początkowe prawa y przywileje, które wam królowie wspólnie nadali. A gdy któremu rządy w dobrach królewskich z was dane, my pierwszym celem waszych zawisłości y pożytków waszych. Nam wymyślono pańszczyzny, daniny, grabarki, podróże y podwody dla was, czynsze y daniny z rydeł, pasieki, nam zaś w nagrodę dyby, gęsiory, łańcuchy, władyki, kije, rózgi y inne katownie, a dla was nasz krwawy pot panis bene maerentium zwany. Podźmy do dóbr przez królów y szlachtę kościołom nadanych, aliście y tam, gdzie spodziewane miłosierdzie w kompassyi choć nad chrześciianinami, maiąc wzgląd bardziey na uciemiężenie y inne sposoby coraz większe y ucięmiężliwsze wznawiaiąc. W dobrach zaś, które dziedzictwem zwane, w tych ciężkie wyrażenia krzywd naszych, gdyż nie tylko katuią, zdzieraią, daią, daruią, sprzedaią, żydom w arendy puszczaią, lecz do ostatnich ruin przyprowadzaią. Z Rzecz Pospolitą wielowładną a dobrze rządną, któreż są tak nielitościwe, aby współobywatelów w naywiększey liczbie będących tak niegodziwie ubożyli y do rospaczy nakłaniali. Spoyrzymy na holenderską y szwaycarską, tam my sami rządzimy bez xiążąt, królów y senatu, lecz zewsząd do wspólney rady społem obywatele wchodzą z powiatów miast y wsiów. Rz. Posp. wenecka, łukiewska, y Sant Marynow y to choć maią szlachetne rodzaie, które są pierwsze, lecz bez wielowładności nad życiem y chudobą. Mieycie tedy wzgląd na większą liczbę współobywatelów a daycie ulgę. Nie bądźcie zakładaiącymi swoią wyniosłością na obalenie y ruinę naszey, gdyż słaby będzie fundament, gdy się upomniemy, choć tego, co dziedzicznym prawem w naszym ręku trzymamy. Także może być dobry poddany, grontu dziedzicznego nie maiący, dlaczego wsi puste, gdy my tułaczami. Mamy duchowieństwo dobre do rady z naszego imienia, mamy ludzi szkolnych y biegłych, których kondycya do nauki przywiązuie, nie maiąc nadziei, delikatnieyszey porcyi, choć w równey oyczyznie. Wiadoma nam iest sprawiedliwa zawziętość Detekarczyków, którzy królewstwo w absolutność wprawiwszy, siebie przy wolności a szlachtę w ochydę oddali. Iest dowód w duńskim roztyrku, że stany porównane zostały, miała y Polska nie iedne różnice, ostatnie (Ch)mielnickiego, a pózvieysze dwóch starostw w krakowskiem. Teraz gdy prosiemy o cząstkę wolności naszey nie innym pretextem, tylko że gdy się starsi zakłócili odmienney religii, za cóż ucięmięrzenie my tylko ponosiemy? Stan rycerski z nas żyiący o obronie nie myśli od woysk, które sam sprowadził. Duchowieństwo z nas po-

żytek maiąc, zdziera nad od obrządków, iak żebyśmy tylko na nich pracowali, nie zważaiąc, że woyska żywić musiemy, panom dawać, a o sobie zapominać. Żydzi exekucyą w domy zsyłaiąc, ostatnią lichotę zabieraią. Bóg znać weyrzał na lud swóy upokorzony dotąd, że śmiałość nam daie do dopomnienia się, choć nie przez publiczne tranzakcye. Mamy pomiędzy sobą rady nieiednego Waleryusza Publikatę, który ma sposoby po iarmarkach y parochiach tę szczęśliwą wieść rozsiewać. Bóg nam dopomoże, bo choć stan iak zowiecie szlachecki odstępował prawdziwey wiary rzymskiey, my iey ustawy trzymali oślep i trzymać będziemy, roli pilnuiąc. Nie udaiemy się w dysputę sądów, nie z krzywdą sądziemy bliźniego, woyny y pokoiu nie stanowiemy, dysydentów y ich adherentów nie utrzymuiemy, za cóż ta kara ma bydź tak długo na nas trwała? Króla uznaiemy, senat duchowny y świecki szaczuiemy, rycerstwo poważamy. Nie poczytuiecie sobie tego za rzecz niegodziwą, że ci, co na was pracuią, dopominaią się łąki, którzy gdy, nie utrzymaią, nie ciężko im będzie na trybunów, o Brutusów y Saryuszów, którzy mogą przyść w czasie do naywyższey władzy.

Nie opowiadamy wam biedy naszey, bo wiecie, co nam wszyscy bez excepcyi czynicie. Śmiałość nasza y zuchwalstwo wam iest wiadome. Zbytków iedzenia nie będziem potrzebować, ziemia zwyczayne nasze legowisko, upał słoneczny nam znaiomy. Broń w lecie kosa, (w) zimie siekiera iest nam, y inney znaydziemy po dworach waszych, które pilnuiąc sami, łatwo otworzyć przy tey liczbie, w którey zostaiemy po wsiach, potrafiemy. Siodeł nie potrzebuiemy, ani mundurów, poznamy się y tak łatwo, gdy hasłem naszym mizerya, okryciem nędza, napoiem łzy, życie w trudzie ustawicznym y pracy, toć woysko nasze dawno na leżach stoi.

Zważcież teraz, kto iest taki nielitościwy, aby się tak, iak w Polszcze z swoiemi karmicielami obchodził, gdy w iedney wierze, w iednym że kraiu mieszkaiąc, iedni ludzie ziadaią miliony na rok, gdy drudzy własnego pożytku nic doprosić się nie mogą y opłacać głowy swoie y dzieci swoich muszą, odbywaiąc pańszczyzny, uciemiężliwe płacić z dobytku, ogrodów, sadów, łąki, nie maiąc wolności lasów, wody, ledwie y powietrza, które Bóg żywiołom dzikim a przecież pozwolił. Zważcież teraz stany rządzące tą Rzecz Pospolitą, gdyż bez nas o nas podatki uchwalacie, nas nielitościwie traktuiąc. Gdy przydzie, że się umkniemy od waszey zwierzchności, zkąd podatki, kontrybucye y żywności mieć będziecie? Kto wam role sprawować, młyny poprawiać, na ostatek kto stróżami was, żon, dzieci y domów waszych będzie?

Nie iest to pisane przez żart y dla rozrywki waszey, obieraycież sobie albo łagodność postąpienia z nami, którą wyrażamy, a gdy oney nie dostąpiemy, mamy w ręku sposób upomnienia się. Nie zesłał Bóg strachów w pognębieniu na nas, w haniebnym poddaństwie, w którym żyiemy. Będziem mieli popleczeństwo, w którą tylko stronę udalibyśmy się. Lecz na cóż? gdy w tłumie będąc, nie lękamy się. Lecz sama rospacz i zawistna złość wasza do kogo was wiedzie, ieżeli nie w postronne potencye. Dufacie to, gdy nas wygubią, panowaniu waszemu koniec uczynią. A my wolemy do ostatniey zguby wyciągnąć, niżeli płodzić nam dzieci miłe na dopełnienie ambicyi potomków waszych y nielitościwe obchodzenie się nas y prawowiernych y wszystko nam dobrze czyniącym obywatelom. Odezwijcież się z nadaniem nam dobrych praw, gdyż rospacz iest mistrzynią upadków w wolney naszey Rzplitey.

Spodziewamy się, że w pogardę ta nasza akcya nie póydzie. Mamy do was mowę, mocny, mądry y przezorny narodzie, zważcież swoie dobro, uznaycie y pożytki, które utracicie. Nie żydów tu wykorzenienie za Filipa 3. hiszpańskiego, nie z Kalwinów cząstką za Ludwika 14., króla francuzkiego, w których państwach chrześcianie przy wolności i posłuszeństwie zostali, lecz tu z ludem z wami społecznie mieszkaiącym, a was żywiącym. Znacie nasze ucięmiężenie, nie chcieycież poznać y nieszczęśliwości, do którey was doprowadzić możemy, gdy obce narody z odmienną wiarą sprowadzać usiłuiecie, ieżeli z rąk swoich krzywdzących nas nie wypuścicie, gdy od kapłanów krzywdy przez opłacanie się za sakramenta ponosiemy. Bez względu panowie sami y przez swych dozorców są zbóycami do rospaczy prowadzącymi. Nakoniec żydowstwo iak niewolników zakupuią nas do arend w dobrach duchownych y świeckich, święta łamać przymuszaią, gdy sami wraz z wami z nas żyiąc, przystęp łatwy maią w skargach y te za sprawiedliwsze zawsze uznane, iakbyście nie bacznie sami na siebie nie tylko byli, lecz y na religią.

Pamiętaycie, kto waszych oyców żywił, ieżeli nie gromady, które poddaństwem zowiecie. Zkąd co macie, ieżeli nie z nich, w kim nadzieia tortur dzieciom waszym, ieżeli nie w nas y synach naszych, których z rozpustą żyiąc, często przymuszacie do brania nałożnic waszych. Bądźcie baczni na kray, który zruynować możecie, wspomniycie na rodzay swóy, z którego się pysznicie. Mieycie miłosierdzie nad żonami y dziećmi waszemi, które zgubicie. Mieycie, mówimy do was, baczność na ołtarze, do których, kapłani, przystępuiecie o zysk wasz z pracy rąk naszych.

Nie ślemy do was posłów wielmożnych, bo ciężką oppresyą naszą

opowiedzieć by im było, a ieszcze przed wami, narodem zhukanym ambicyą wielowładną, zwaną szlachecką, która za replikę smie(r)ć by zadała tym, co by o resztę życia spokoynieyszego dopraszali się. Tem tedy nasz akt rozsyłamy bez podpisu polskim y greckim ięzykiem, zachęcaiąc do podobney czynności obywatelów królestwa Polskiego y Wielk. X-wa Litewskiego i prowincyi do nich należących, którzy aby się z nami konfederowali, łączyli y sprzymierzali. Którzyby to obywatele pod pewne znaki na mieysca wyznaczone w czasie przez radę sekretną stawili i łączyli się. Nayiaśnieyszy pan, przeświętny senat z stanem rycerskim złączeni, niech tey naszey akcyi za zuchwalstwo y rokosz nie poczytaią, gdyż przyrzekamy religii, naypierwszego celu naszego bronić, przy wolności narodowey y naszey obstawać. Niech ten sprobuie tych żartów, kto temu nie wierzy, iednak za naypierwszych malikontentów nas uznawaiąc, iak może ogniem y mieczem pustoszyć roskoszna (!) y zbuntowana ręka, którą oni chłopską nazywaią. Prosiemy tedy prześwietnych stanów, aby nam dziedzicznym prawem gronta posiedzenia naszego były nadane, lasy, gdzie się znayduią, część na pożytek nasz udzielili, szłużb dworskich abyśmy bez chęci naszych nie praktykowali, podróży nad 12 mil do razy dwoch nie odprawiali, stróżv, prócz dworu nie odprawiali, cenę od sakramentów, abyśmy mieli postanowioną. Żydowstwu abyśmy za żadnym pretexstem nie byli dawani, przeyście z dóbr do dóbr nam wolne było, za wiadomością dworów gospodarza zostawiwszy. Darmoszczyzny, aby nam były opuszczone, panszczyzny abyśmy latem y zimą po trzy dni w tydzień w całey Koronie odbywali, z konia roboczego po złotych dwa daiąc. Pomoc przeciwko nieprzyiaciołom wiary i oyczyzny swoim kosztem przyrzekamy po iednemu z każdego sta, o co prosząc, gdyż ten rząd demokratyczny naysprawiedliwszy bydź powinien, abyśmy czterech przynaymniey do rady publiczney wchodzących obrońców mieć mogli.

Czas wydźwignienia z niewolniczego stanu już nam przyszedł y gdy w dziedzicznych monarchiach współbracia nasi ani ottomańskich ręku niewolniczey subiekcyi nie cierpią. A która by wieś lub siedlisko uchylało się od tey akcyi, ci naypierwszey naszey doznaią surowości, miłość u nas okazalsza bliźniego. Mieycie miłosierdzie nad nami, bo gdy powolności waszych nie uznamy, wy nas uciemiężliwszych sobie poznać będziecie musieli —

co poddaństwo koronne przy wierze y wolności skonfederowaney.

Подав *Ів. Шпитковський.*

Варіянти до Кобзаря 1860 р.

Завдяки улаштованню Шевченкової виставки в Москві, менї довело ся не тільки побачити, але й простудіювати дуже цїкавий примірник видання „Кобзарь Тараса Шевченка. Коштомъ Платона Семеренка. Спб. Въ друкарні П. А. Кулиша. 1860 р.", власність д. Ю. Ю. Цвітковського в Москві. До кожної сторінки сього примірника з боку приклеєно картки паціру так, що вони подвоїли ся; також де-не-де проміж сторінок приклеєно ще цїлі сторінки паціру. На сїх приклеєних картках Шевченко власною рукою вписував поправки, що на превелике диво не увійшли в пізнїйші видання Кобзаря. Тому я певен, що буде цїкаво оголосити їх. Декотрі з них написані пером, а декотрі червоним і чорним олївцем. Останнї вкриті фіксативом.

На сторінцї після титулової картки надруковано: „Ма́рку Вовчко́ви". Шевченко поправив: „Вовчку".

Ст. 4 коло назви: „Перебендя" написано: „Е. П. Гребенкѣ".

Ст. 8 коло назви: „Тополя" написано: „П. С. Петровской". Сї дві поправки написано иншою рукою. Далї йдуть вже власноручні поправки Шевченка.

Ст. 12. Надруковано: „Неха́й попи заспіва́ють,
А дру́жки попла́чуть".

Шевченко виправив: „заплачуть".

Так саме в стиху: „Неха́й попи́ заспіва́ють", виправив склад „по", але не можна зрозуміти сю поправку.

Утоплена.

Ст. 19. Замість: „А козаки́ сміютця ій,
Ганну́сі морга́ютъ".

Ш. виправив: „А козаки якъ хмиль отой
Вьюця кругъ Ганнуси".

У стиху: „Чи бач, по́гань розтріпана", останнє слово замінив: „росхристана".

Замість: „Мене́ занеха́ешъ", виправив: „зневажаешъ".

Гамалїя.

Ст. 61. „Сла́ва тобі Гамаліе", виправлено: „Гамалію".

Катерина.

Ст. 65. „Що роди́ла на світъ Бо́жій"; виправлено: „привела".

— „Лю́де се́рця не спита́ють"; виправлено: „побачать".

Ст. 66. „Сміютця надъ ва́ми"; виправлено: „Згнущаюця вами".

— „По́ки себе́, свою́ до́лю
Такъ занапасти́ла“, виправлено: „тамъ“.

— „Неха́й собі злиі люде“; виправлено: „тиі люде“.

— „Вона́ любить и не чу́е“; виправлено: „любить той не чуе“.

Ст. 67. „Любо потужи́ти“; виправлено: „Любо й потужити“.

— „Обіща́вся чорнобрівий“; виправлено: „обіцявся“. Так само і „обіцявся вернутися“.

— „Тоді Катери́на“; виправлено: „Тойді“.

— „Що дівча́та на́ улиці
Без не́і співа́ють“; виправлено: „Бо дівчата“.

— „Візьме відра, о-пів-ночи“; виправлено: „Возьме“.

— „Ста́не собі під кали́ну“. Було виправлено: „підъ вербою“, але потім закреслено і відновлено, як було надруковано.

Ст. 68. Після: „Бодай же васъ, цокоту́хи,
Та зли́дні поби́ли!“
замість точок, Шевченко написав:
„Як ту матиръ що вамъ на смихъ
Сина породила“.

Ст. 75. „Ви́йшла зъ села́ — се́рце ни́е“; виправлено: „серце млiе“.

Наймичка.

Ст. 102. „Сия́ло со́нце въ небеса́хъ;
Ані хмари́ночки“;
виправлено: „Сияло сонце, в небесахъ
Ані хмариночки“.

— „Чи вчора́шне, зада́влене
Зно́въ заворуши́лось“; виправлено: „поворушилось“.

Ст. 103. „А хто́ насъ, На́сте, поховае,
Якъ помремо́?“ — „Богъ зна́е!“
замість „Богъ знае“, Шевченко написав: „Сама незнаю“.

Ст. 110. „Та й весілле“; виправлено: „весілля“. Так само і на ст. 112: „весілля“, „порання“ і на ст. 113 — „весілля“.

Ст. 114. „На ака́фистъ у Варва́ри“, виправлено: „На молебствіе Варвари“.

Ст. 116. „Передъ імъ
Зъ соба́кою уну́чокъ гра́вся“; виправлено: „Передъ нимъ“.

Ст. 117. „А я ледве доплела́ся“; виправлено: „додибала“.

— „Ори́ночції“; виправлено: Яриночції.

Ст. 119. „Не пила́ й не іла моя́ Га́нна“; виправлено: „Стара Ганна“.

Ст. 119. „Ака́фистъ наня́ти“. Було виправлено: „На акафистъ дати“, але потім поправку викреслено і відновлено, як було раніш.

Ст. 120. „Катери́на зъ боля́щоі“; виправлено: „Катерина жъ зъ болящоі“.

Ст. 122. „Сла́ва тобі, Спаси́телю!“ виправлено: „Слава тобі, Христе-боже!“

Ст. 123. „Та й заніміла“; виправлено: „Зоніміла“.

Гайдамаки.

Ст. 128. „До́вго таке́ роби́лося“; виправлено: „творилося“.

— „Хотів у шля́хти одібра́ть“; виправлено: „У шляхти думавъ одібрать“.

— „Шля́хта сказилася...“ виправлено: „Панки сказилися“.

— „Підешъ упо́равшись въ Вільша́ну“; виправлено: „Упоравшисъ бижи въ Вільшану“.

Ст. 131. „Та й зно́ву до пра́ці“; замість „до“ написав „за“.

Ст. 132. „Єсть се́рце еди́не, се́рденько діво́че,

Що пла́че, сміє́тця, як він того́ хо́че“. Замість „якъ він того хоче“, Шевченко написав: „и мре й оживає

Святимъ духомъ серед ночи

По над нимъ витає“.

Ст. 136. „Ха, ха, ха, ха!... Чортъ пано́ве... співа́е“. Замість точок вписав: „Литанію“.

Ст. 137. „Була́ коли́сь Га́ндзя“; виправлено: „Була соби Гандзя“.

Ст. 142. „Світить білоли́ций“; виправлено: „Горить білолиций“.

Замість: „Коли́ нема́ щастя, коли́ нема́ до́лі?

Літа́ молоди́і ма́рно пропаду́ть.

Оди́нъ я на світі — стебло́ середъ по́ля;

Ёго́ бу́йні вітри по́лемъ рознесу́ть“; виправлено так:

„Коли нема доли, нема талану!

Літа молодиі марно пропадуть.

Одинъ я на світі безъ роду и доля (?)

Стеблина-билина на чужому поли.

Стеблину-билину витри ровнесуть“.

Ст. 143. „А коли́ почу́ешъ, що на чужімъ по́лі

Схова́ли Яре́му, — ни́шком помоли́сь“. Замість „Сховали Ярему“, Ш. написав: „Полягъ головою“.

— „Та й запла́кавъ сірома́ха.

На кий похили́вся“; виправлено: „похилившесь“.

Ст. 145. „Та й диви́тьця бу́ду“; виправлено: „дивитись“.

— „Нема́ кращоі одъ те́бе“; виправлено: „за тебе“.

— „До́вго вони́, якъ ба́чите,

Велй таку́ мову́.
Цілува́лись, обнімались". Виправлено так:
„Довго вони, якъ бачите,
Межъ мови-розмови
Цілувались, обнімались".

Ст. 146. „Якъ окуе́ всю въ зо́лото,
Якъ до́лю добу́де".

Виправлено так: У купоци, якъ золото,
И долю добуде".

— „Ажъ ве́рби нагина́лись
Слу́хать таку́ мо́ву"; виправлено: „тую мову".

Ст. 164. „Коза́цькі діти; а дівча́та!...
Кра́ю коза́цького краса́"; виправлено: „Земли козацької краса".

Ст. 165. „Молились щи́ро козаки́,
Щи́ро, якъ діти, не жури́лись,
Ду́мали те́е... а зроби́лось..."; виправлено так:
„Молились щиро козаки,
Якъ діти щиро; не журились,
Гада́ли тее а зробилось"...

Ст. 169. „Тілько роса́ ране́сенько
Слёза́ми дрібни́ми
Іхъ уми́е"; виправлено:
„Тілько роси ранесенько
Слёзами дрібними
Іхъ умиють".

Ст. 170. Слово „вечорни́ці" виправлено: „вечирниці".

— „Чого́ жъ смутни́й чернобрівий
Иде́ — чуть не пла́че?" виправлено: „Чого жъ смутний невеселый".

Ст. 171. „Дай-то Бо́же ми́лий — блисне́ булава!"
Виправлено: „О Боже мій милий — блисне булава!"

Ст. 173. „А найпе́рша Медведівка
Хма́ри нагріва́е"; виправлено: „Небо нагріває".

Ст. 174. „А Залізня́къ въ Смілянщині
Дома́ску гарту́е"; виправлено: „Домаху гартуе".

Ст. 179. „У склепу́ кона́е"; виправлено: „канае".

Ст. 180. „А Залізня́къ Гайдама́камъ
Вели́ть опини́тись"; виправлено: „Каже опинитись".

Ст. 181. „Соба́ки, воро́ни

Ідя́ть шля́хту, клюю́ть о́чи“; виправлено: „Гризуть шляхту“.

Ст. 183. „Тя́жко-ва́жко сірома́сі
Боро́тьця въ нудьго́ю“; виправлено: „Боротись“.

Ст. 186. „Потруси́ли, та й потяглй
Кара́ти мерзе́нихъ“. Після сїх віршів додано: „У Лисянку“.

Ст. 189. „А де́ жъ Во́лохъ? заспіва́й лишъ...
Грай, співа́й, кобза́рю!“ виправлено: „Намъ старый кобзарю“.

Ст. 192. „Якъ Жиди́ кона́ють“; виправлено: „канають“.

Ст. 201. „Хто сироті убо́гому
„Люблю́ тебе́“, скаже?“ виправлено: „Добре слово скаже“.

Ст. 202. „И вінъ оди́нъ на всімъ світі
Мене́ вірно лю́бить“; виправлено: „Мене одинъ любить“.

Ст. 205. Тут починаеть ся „Гонта въ Умані“. На березї сторінки він написав:

„Хвалилися гайдамаки
На Умань идучи.
— Будемъ драти панибрати
Зъ кітайки онучи. —“ що увійшло до пізнїйших видань.

— „По се́ламъ пла́чуть малі діти“; виправлено: „голи діти“.

На вложеному окремому аркуші паперу Шевченко написав:

„По селахъ голи плачуть диты“.

— „Нігде́ нечу́ть людсько́і мо́ви,
Тілько звіръ ви́е, йде въ село́,
Де чу́е тру́пи. Не хова́ли,
Вовківъ Ляха́ми годува́ли,
Поки́ іхъ снігомъ занесло́“. Виправлено так:
„Звіръ тілько вие поселу́
Гризуче трупи“.

На вище згаданому аркуші Шевченко написав:

„Тілько звирь вые по селу
Гризучи трупы. Не ховалы
Вовкивъ ляхами годувалы
Ажъ поки снигомъ занесло
Огризки вовчи“.

Ст. 206. „Барвінкомъ покри́ла“; виправлено: „укрила“.

Ст. 208. „Якъ посередъ мóря
Крівáвого, стоїть Гóнта“; виправлено: „кровавого“.

Ст. 210. „Ти ІІзіла невелúкихъ“; виправлено: „Ти поіла невеликихъ“.

Ст. 211. „Хóчетця напúтьця“; виправлено: „напитись“.

Ст. 214. „На ту Украіну
Подивитця“; виправлено: „Дивитеся“.

Ст. 223. Титул „Псалми Давидови“. У горі написано, але не Шевченковою рукою: „Не пропущени духовною цензурою“.

Подав *Олексій Новицький.*

Іван Созанський.

Посмертна згадка.

Дня 28 н. с. лютого попрощав ся з світом один із молодих співробітників „Записок“, завдавши сим прикру втрату не тілько нашому видавництву, але також усій громаді наукових робітників у Галичині, яка все ще задля ріжних причин не може повеличати ся значним числом адептів чистої науки. Та й не тілько в сім убутку лежить шкода зі смерти Івана Созанського. Він належав до тих одиниць, для яких наукова праця сама по собі є достаточною цілю, а не тілько одним із способів практично корисної карієри; до тих людей, які в усіх обставинах, серед глухої провінції, попри тягарі урядових занять і часто прикрої „громадянської діяльности“, уміють знайти відповідну наукову тему, зібрати матеріял, роздобути потрібний до того час — а в результаті давати раз-по-раз нові причинки, нові студії і помножувати наукову культуру свого народу. Смерть забрала його ще в молодечім віці, саме в добрих початках наукової творчости, коли в його голові було повно ріжних наукових плянів, що чекали на кориснійшу для науки обстанову, ніж вона була в місци його постійного побуту.

Уродив ся 1 грудня 1881 р. в с. Ст. Купновичах у селянській семї. Учив ся зразу тамже, опісля в Самборі, де скінчив ґімназію 1902 р. На університеті у Львові застав ще ту студентську атмосферу, серед котрої було богато інтересів до поважної наукової праці, і заняв у ній визначне місце. У покійника був загалом нахил до історичних дослідів, одначе задля ріжних причин слухав головно викладів з української літератури і фільольоґії (переважно у проф. Студинського) та ужив

їх практично для учительського іспиту (1907). Лекції з історії України проф. Грушевського мали у нїм також пильного слухача; недовго перед смертю рішив ся навіть зложити додатковий учительський іспит з історії. Якийсь час (1905—1906) був занятий в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка. Учителював зразу в львівській академічній ґімназії, опісля в Бродах, де від 1908 р. займав сталу посаду учителя української мови. На сїм становищи, в часї переміни німецького характеру ґімназії на польський та при глибоко вкоріненій пропаґанді москвофільства серед молодежи, мав богато до побореня і винесеня, та все таки умів своїм тактом і солїдністю здобути собі загальне признане не тілько серед своїх, а й серед противників, та тїшив ся прихильністю учеників. Брав також живу участь в житю українських товариств й інституцій Бродів. В останнїх часах робив заходи, щоби дістати ся до Львова. До самого майже кінця визначав ся кріпким здоровлем, що могло йому ворожити хиба довголїтність. Скомплїкована сильно інфлюенца запаленем мозку поклала житю несподіваний кінець у протязї кількох днів.

Вже як студент унїверситету (від 1905 р.) покійний почав оголошувати друком свої дослїди, зразу у формі матеріялів і причинків, переходячи опісля до заокруглених тем і ширше поставлених студій. Найвизначнїйша його історична праця оперта на цїлій масї дрібних судових записок XVII в. — то „З минувшини м. Бродів“, друкована в отсїй часописи (тт. XCVII—XCVIII і CII); автор не діждав ся кінця виходу працї, хоч встиг ще перевести її коректу. По ній бачимо, що в авторі були визначні конструкційні здібности і хоч тут і там стрічаєть ся він з методичними трудностями (він, як сказано, переходив більше історично-лїтературну школу на унїверситеті), дав він ряд гарних та інтересних образків з житя міщанства XVII в. Можна було надїяти ся, що в сїм напрямі дасть нам автор ще богато цїнних нарисів.

З поля історії нашої лїтератури написав покійник моноґрафію лїтературної, педаґоґічної та публїцистичної діяльности угро-руського письменника Олександра Духновича, друковану в части в „Записках“ (т. LXXXVI, 1908, ст. 123—140: Поетична творчість Олекс. Духновича), в части в „Учителю“ (1908 р. ст. 24: Олекс. Духнович — угроруський автор народних учебників і публїцист); в них автор схарактеризував

основно всю літературну й ідейну вартість колишнього божища угроруських обєдинителів.

Дальше подаємо реєстр значнійших причинків і матеріялів покійника: „З літературної спадщини Вас. Ільницького“ (Записки, т. LXVI, 1905, ст. 1—59); „До історії участи ґалицьких Русинів у словянськім конґресі в Празї 1848 р.“ (такмже, т. LXXII, 1906); „До біоґрафії й літературної спадщини Івана Вагилевича“ (тамже, LXIX—LXX, 1906); „До ґенези творчости М. Шашкевича“ (тамже, LXXIII, 1906); „До статї М. Зубрицького: Урядові заходи против холєри“ (тамже, LXXXVII, 1909); „До історії відносин австрійської бюрократії в Галичині до укр. національ.-політ. руху 1849—50 рр.“ (тамже, LXXXIX, 1909); „Кілька документів до історії 1848—49 рр.“ (тамже XC, 1909); „До історії народного шкільництва в рр. 1821—1888 (Учитель, 1909) й ин.

Більша частина сих праць вийшла також окремими відбитками. Полишило ся дещо й у рукописях: статя про Епіфанія Славинецького, матеріяли до історії 1848—49 рр., збірка етноґрафічних записів (приповідки, гаївки і ин.) та деякі літературно-критичні записки. Між паперами покійного має бути й один автоґраф М. Шашкевича.

Як бачимо, протягом пяти літ, серед учительських занять на провінції, дорібок зовсім гарний і тим більше треба жаліти за передчасно погаслим житєм талановитого і роботящого чоловіка!

С. Томашівський.

Наукова хроніка.

Етноґрафічна теріторія угорських Українців-Русинів.

(*„Етноґрафічна карта Угорської Руси“*, *С. Томашівського*.)

Потребу докладного і вірного означеня етноґрафічної теріторії угорських Українців-Русинів, відчувано вже здавна. Вияснене й правдиве, основане на науково увасаднених підставах представлене обширу й меж т. зв. „Угорської Руси“ не менше важне для успішного, плянового й свідомого веденя наукових дослідів, як і для практичних цілей.

І дійсно, — давно вже час виробити собі ясне поняте про те, що саме з етноґрафічного погляду уявляє ся заселена нашим народом країна, яка майже до останніх десятиліть минулого століття була правдивою „terra incognita“ України-Руси, а й тепер навіть, по-за нечисленним гуртком дослідників, малюєть ся широким кругам нашого суспільства чимсь дуже далеким і невиразним, якимись злиденними, закинутими на дно могутнього мадярського моря, фраґментами народа-велита, що не мали й ніби-то не можуть навіть мати помітного значіня в загально-народнім житю, а тому й не варті особливої уваги.

Не дивлячи ся на надзвичайно цікаві та корисні для наукового дослідженя прикмети та особливости сеї країни з її ориґінальною людністю, і на сім полі здобутків дуже мало. Сим головно пояснювати можна ту незвичайну плутанину та баламутство, які панують в так званих „ходячих“ відомостях про Угорську Русь. Досить взяти до рук хоч би таку добре відому „Большую Энциклопедію“, вид. Т-ва „Просвѣщеніе“ в С.-Петербурзї (під загальною редакцією видатних учених С. Н. Южакова і проф. П. Н. Мілюкова та инших, не менше видатних фаховців-редакторів відділів), щоб уявити собі характеристичну іґноранцію та неосві-

домленість в сій справі. „...В восточныхъ Карпатахъ — вичитуємо напр. там в ст. „Венгрія“ (т. IV, ст. 614) — поселились руссины...“, „...православные въ Венгріи (24.78%) — руссины, румыны и сербы; уніcты (0.36%) живутъ почти исключительно лишь въ седмиградскихъ комитатихъ...“, „...руссины торгуютъ скотомъ, желѣзнымъ товаромъ или дѣлаются извощиками...“ і. т. д. (ibid., ст. 614)[1]). Подібні твердженя яскраво виявляють повну необзнайомленість співробітника солідного (або принайменше — претендуючого на солідність) виданя з тим, що уявляють з себе, відколи і як живуть на Угорщині ті „руссины“, про яких він згадує.

Проф. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ згадує кілька куріозів наукової поінформованости з старої літератури. Так напр. польський учений славіст Kucharski в Мармароській столиці знаходить якихсь фантастичних „Rusjan“ і „Blachów“ (!), мова яких здається йому „дивно подібною до чеської“ (!), („Сѣверный Архивъ“, ч. XXV, 1827 р.); автор статї в „Московскомъ Телеграфѣ“ (ч. I, 1825 р.) відкриває „особливе поколіне Славян, яких називають Шотаками...“, а „їх мова — по думцї автора — не подібна нї до якої з инших славянських народів...“ і. т. д. Подібних куріозів можна-б навести безліч і то не лише в давнїйших працях та у другорядних дослїдників, а і в найновійших працях навіть найвидатнїйших учених. Забрало би багато місця, колиб ми захотїли заняти ся тут їх переглядом. Зазначимо лише, що, хоч лїтература про Угорську Русь представляє ся вже досить поважно що-до кількости[2]), одначе більшість присвячених їй розвідок або зовсім

---

[1]) Не менше неясні, поплутані та хибні інформації подибуємо в знанім і, що-до инших відомостей, то взагалї добре і з знанєм справ зладженім „Энциклопедическомъ Словарѣ Ф. Павленкова“ (2-е исправленное изданіе, — С.-Пб., 1907 р.). „Угорская Русь — читаємо там на ст. 2504-й — область къ югу отъ Галиціи между Карпатами и р. Тиссою, населена славянами, ок. 350 т. ж. До XI в. входила въ составъ Русскаго государства, затѣмъ присоединена къ Венгріи, но сохранила полную автономію съ выборн. княземъ во главѣ. Въ XIV в. здѣсь утвердилась литовская династія и У. Р. мало-по-малу потеряла свою независимость и подверглась религіознымъ гоненіямъ съ цѣлью распространенія католичества и уніи. Съ 1845 г. начинается возрожденіе національнаго самосознанія народа, которое сдѣлало въ настоящее время значительные успѣхи...“ etc. Коли такі інформації містить підручна книга, яка повинна подавати есенціональні і лише цїлком певні та науково стверджені відомости, то можна тілько уявити собі, — до якої фантастичности доходять инші популярні писаня на сю тему!...

[2]) Огляд лїтератури про угорских Українців-Русинів подав ще Bidermann в 1-м ч. своєї праці „Die ungarischen Ruthenen“ (1862 р.);

не визначають ся науковими прикметами або, в ліпшім випадку, не обіймають предмета, про який трактують, в цілости, тенденційні й поверхові. Вартих особливої уваги сінтетичних наукових праць дуже мало.

Особливо відчував ся досі брак більше-менше певних та точних відомостей про кількість та етноґрафічну теріторію закарпатських Українців-Русинів. Без сих елементарних відомостей дослідники Угорської Руси попадали здебільшого в дуже непевне та невигідне становище, часто не знаючи навіть докладно меж того обширу й людности, що були предметом їх дослідів; і нема чому дивувати ся, коли одні понятєм „Угорська Русь" обхоплювала майже всю північну частину Угорщини, другі ж, — вже занадто обережні, — обмежували ся лише частиною правдивої українсько-руської теріторії.

Очевидно, що при таких обставинах кожна нова наукова праця, маюча своїм завданєм заповнити сю важну прогалину в справі студіюваня Угорської Руси, стає дуже помітним і відрадним явищем та повинна звернути на себе увагу всіх заінтересованих. „Етноґрафічна Карта Угорської Руси", надрукована в III-м вип. „Сборника по славяновѣденѣю" вид. Російської Імп. Академії Наук, СПб., 1910 р. і окремою відбиткою — СПб., 1910 р. Ст. 1—93+3 мапи, в. 8⁰, належить саме до та-

---

на де-що, головно для історії Угорської Руси, вказав в свій час проф. Будилович (Ж. М. Н. Пр., 1874 р. ч. 176 отд. IV); де-які вказівки на історичну літературу зробив також проф. М. Грушевський в I—III т. т. „Історії України-Руси"; короткий огляд жерел, переважно для етноґрафії й статистики українсько-руського населеня знаходимо у S. Niederle (в 2-м вип. „Энциклопедіи Славянской Филологіи", СПб., 1909 р.); багато вказівок на літературні жерела знаходимо також в ріжних працях дослідників Угорської Руси, бібліоґрафічних покажчиках (напр. Géz-и Petrik-а — „Magyarország Bibliográfiája 1712—1860" т. т. I—IV, Budapest. 1888—1897, L. Finkel-я — „Bibliografia Historyi Polskiej" т. т. I—III, 1891—1906, І. Левицького — „Галицко-Русська Бібліоґрафія", т. т. I—II, 1888, 1895 р. р., йогож — „Українська бібліоґрафія Австро-Угорщини за роки 1887—1900" і б. инш.). Найповнїйший досї реєстр літератури про угорських Українців-Русинів і Угорську Русь зробив проф. В. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси" („Русскій Филологич. Вѣстникъ", Варшава, 1901 р, XXI—2, ст. 145—197 і осібн. відб.; де-які додатки до його В. Гнатюка — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч." т. XLV). Всї отсї списи та огляди однако неповні і недокладні (не виключаючи навіть вже перестарілого „Обзора" Францева). Повний, науково зроблений показчик літератури про Угорську Русь та угорських Українців-Русинів конче потрібний. Та, видно, на його ще довго доведеть ся чекати. Ми маємо досить богато відповідного бібліоґрафічного матеріялу, але без спеціяльної екскурсії до угорських і инших бібліотек і сїй нашій збірці ще геть далеко до потрібної і бажаної докладности та повноти.

ких, — вона має задачею дати повний образ етноґрафічних меж та розміщеня угорських Українців-Русинів. Досї се — одинока праця сього роду. Тому вважаємо потрібним зупинити ся над її змістом докладнійше.

* * *

„Етноґрафічна Карта“ се — перша етноґрафічна мапа угорських Українців-Русинів. Перша, очевидно не в тім значіню, щоб теріторія, ними заселена, зовсім не містила ся на попереднїх етноґрафічних мапах, але в тім, що досї вона зазначувана була лише загально, дуже неповно і недокладно, та для неї й не істнувало досї спеціяльних мап. Звичайно знаходимо її або на загальних етноґрафічних мапах Угорщини, або на мапах розселеня українського народу та славянських народностей взагалї. Завдяки тому, порівнюючи невелика теріторія ся завсїгди представляла ся там якоюсь невиразною плямою, точних меж якої означити було неможливо. Та останнє трудно було здійснити ще й з иншої зовсїм простої причини: навіть про саму кількість і місце розселеня угорських Українців-Русинів досї не було дійсно-певних, науково провірених дат, які давали би спроможність на їх оперти ся без застережень і вагань. Дати, які були відомі досї, ідуть або з офіціяльного мадярського джерела — добуті при урядових списах населеня Угорщини, — або мало узасаднені припущеня ріжних дослїдників, що для своїх висновків користували ся як крітеріями так і жерелами цїлком не вистарчаючими.

Що-до мадярської урядової статистики, то достовірність її в тих випадках, де її дати могли би не бажано для мадярського націоналїзму вплинути на висвітленє національних відносин в державі, звичайно, більше як сумнївна. Тодї статистика вже цїлком стає на службу пануючим в мадярських урядових сферах і суспільстві націоналїстичним тенденціям. В сїй цїли кількість мадярского населеня штучно збільшувано, зараховуючи до Мадярів населенє инших народів, уживано ріжних способів, щоб зробити відповідну пресію на несвідомих або залежних осіб, аби ті самі, — „добровільно“ признавали ся до мадярського народу; в тих випадках, де се було неможливо, заплутувано до непізнаня дати, характеризуючі національні відносини тої чи иншої місцевости (зачислюючи напр. Українців-Русинів до Словаків, старанно відділюючи Сербів від Хорватів) і т. д. Було би дуже довго повторяти загально-відомі факти, що свідчать про незвичайну тенденційність мадярської урядової статистики. Про се писано і розправлювано досить богато. Де-які замітки і статї на сю тему згадує в своїм „Обзорѣ“ проф. Францев (напр. — С. Гурбан-Ваянского, N. N., І. Шкультетого і инш.) та й сам приєднуєть ся до того погляду, що

„мадярська офіціяльна статистика давно вже користуєть ся цілком заслуженою сумною славою каламутного жерела, коли річ іде про дати її відносно немадярських народностей; давно вже стало загальновідомим фактом — додає він — що статистика ся основана не на математиці, але на політиці, збудована не на фактах, але на фантазіях найтенденційнїйшого характеру"[1]). Анальоґічні погляди висловлюють инші поважні дослїдники, що займали ся не-мадярськими народами Угорщини. З такою оцінкою мадярської урядової статистики годять ся не тілько етноґрафи, історики та публїцісти, а й найбільше компетентні в сїй справі фаховці-статистики. Так відомий G. Mayr в своїй праці „Statistik und Gesellschaftslehre" каже: „Що-до угорських списів людности, то зазначуване за рідну мову одної лише з ріжних, уживаних в краю, мов в дійсности в багатьох випадках прибирало характер національного визнаня віри. На сїм основані головно успіхи, які виказав в 1890 р. мадярський нарід порівняючи з всїми иншими народами. Було би одначе помилкою сї успіхи пояснювати без жадних застережень етноґрафічними відносинами"[2]).

Др. С. Томашівський більш ніж хто инший потрудив ся для цїлковитого скомпромітованя мадярської урядової статистики в попереднїх своїх статях: „Угорські Русини в сьвітлї мадярської урядової статистики"[3]) та „Причинки до пізнаня етноґрафічної теріторії Угорської Руси тепер і давнїйше"[4]), що являють ся нїби підготовлюючими студіями до „Етноґрафічної Карти". В першій з сих статей подав він основну критику відомої праці P. Balogh-а — „A népfajok Magyarországon", 1902 р., та збірника статистичних матеріялів, що містять вислїди списа людности в краях угорської корони в 1900 р. — „A magyar koronaországainak 1900-évi népszámlálása", 1902 р. ч. I. Своїми влучними увагами та вірними висновками, зробленими на підставі докладного розгляду сих видань, автор дуже добре показав, оскілько малу наукову вартість мають де-які дати мадярської урядової статистики що-до угорських Українців-Русинів, зазначуючи при тім, що — „докладне і цілком певне обчислене угорських Русинів може дати тільки систематичний дослїд на живому ґрунтї, передусїм добре зорґанїзована наукова експедиція". В другій з згаданих вище статей Др. С. Томашівський доповнює свою критику порівнанєм між собою дат урядових конскрипцій 1869, 1880, 1890 1900 р. р. та неофіціяльних відомостей з попереднїх років E. Fé-

---

[1]) „Обворъ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси", ст. 172.

[2]) Цітуємо з российського переклада прив.-доц. В. Желѣзнова — „Статистика и Обществовѣденіе", т. II, в. 1. СПб., 1900, ст. 161.

[3]) „Записки Н. Тов. ім. Шевченка", т. LVI (1908 р., кн. VI) і відб. Його ж: der Wert der offiziellen Statistik („Ruth. Revue", 1904, 6—11).

[4]) Ibid., т. LXVII (1905 р., кн. V) і осібн. відб.

nyes-a[1]). Статя ся викликана була появою праці Д-ра L. Niederle („Národopisná Mapa Uhersckých Slováků na zakladě sčítání z roku 1900") та замітками сього ученого з приводу пороблених йому закидів в надмірнім довірю до мадярської урядової статистики. Др. С. Томашівський подає тут реєстр понад 500 громад головної етноґрафічної теріторії Українців-Русинів (столиці: Спиш, Шариш, Землин, Уг, Берег, Уґоча, Марамарош) та сусідніх столиць (Ґимир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч, Сатмар) — з означенєм, до якої народности зачислювано населенє тих громад в р. р. 1839—1851, 1869, 1880, 1890 і 1900. Порівнанє се приводить його до ще більшого переконаня в тім, що урядові списи людности „не дають вірного образу етнічних відносин у північно-східній Угорщині" та що „не можна їх брати в основу при означенню етноґрафічної теріторії Угорської Руси". „Урядові переписи людности 1869—1900 р. р. — цілком справедливо зазначує він, — можуть в тім разї бути тільки другорядними помічними вказівками, натомісць в основу мусять бути положені результати инших студій, головно язикових. Доки се не буде докладно прослїджене, доти не буде можна говорити щось певне про етноґрафічну теріторію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошнїх Русинів..." (ст. 15)... „Тепер уже нїхто не стане впевняти, — закінчує автор (ст. 18), — що число угорських Русинів та їх теріторію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тільки бути помічним матеріялом до певного степеня орієнтаций-ним, а рішати будуть инші матеріяли, яких ще дуже не богато, — історичні, язикові, етнольоґічні й антропольоґічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означеню числа й теріторії угорських Русинів, буде треба розвязати цілий ряд трудностей, неясностей, ба й суперечностей..." Такі висновки, до яких прийшов наш автор в своїх попереднїх розвідках і до яких не можна не приєднати ся.

Подібні погляди висловлює він і в „Етноґрафічній Картї"[2]), але, не чекаючи того часу коли будуть зібрані зовсїм певні відомости про

---

[1]) Сї останнї взяв автор з статистичного підручника E. Fényes-a — „Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapatja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836—40 та 1841—44 pp.

[2]) Недостача певного жерела..., при знаній тенденцийности і іґноранції в урядових датах" напр. була причиною того, що автор не зазначив на українсько-руськім теріторії докладно чужих меншостей. „Що-до Мадярів і Словаків (посеред Русинів), то не ставало нїякого крітерія де певність а де фальш у статистиці" (Ст. 2, прим. 2); „Звісно, що угорська урядова статистика дуже тенденцийна і змагає до постійного зменшування числа Русинів в користь Мадярів і Словаків греко-католицької віри..." (ст. 3); „...давши віру офіціяльним

цілу Угорську Русь, був змушений класти в основу своїх означень та обчислень дати мадярської урядової статистики[1]), при огляді „островів та кольоній“, майже не уживаючи инших жерел, задля їх браку, крім урядових[2]).

датам“ — каже наш автор про Dr-a L. Niederle — „спорудив автор у значній части, найбільше на словацько-руській межі, цілком фантастичний образ племінних відносин у північній Угорщині...“ (ст. 11); багато разячих суперечностей урядових дат з дійсністю зазначує автор також в своїх оглядах окремих столиць (див. особливо ст. 18, де річ іде про Мадярів грецького обряду („руської віри“) в Уґочі, — „хоч як раз у сих околицях поважну пайку, таких „Мадярів“ треба покласти на рахунок статистичної фікції...“; ст. 19, де — „з огляду на звістну тенденцію“ (урядових дат) автор побільшує з 45,72 до 50% число українсько-руської людности в Бережській столиці; ст. 21, 24, де згадує про статистичні „фальші та фікції“; ст. 23, на котрій зазначає „мало зрозумілий процедер, — записувати цілі простори руські без найменьшого сумніву за словацькі...“ — при останніх двох списах людности, — хоч не зупиняючи ся, правда, за для браку місця, на всїх тих громадах (в столиці Уг), „що з ними статистика робила й робить безнастанні експерiменти“; „мадярський статистачний уряд робив і робить безнастанні фальші при списах людности у некористь Русинів“ — констатує нарештї рішучо в своїм „Загальнім огляді“ (ст. 44; скобки і розстріленя — наші).

1) „Головним жерелом для означення етноґрафічних меж — каже автор — мусить бути угорска урядова статистика“. Правда, він не забуває про її наукову вартість: „На жаль одначе, — каже далї, — се жерело дуже непевне. Сю сумну його прикмету добачувано вже давнійше, а в останнїх часах достаточні мабуть докази на те подані у моїх спеціяльних статях. З того виходить, що урядовою статистикою можна користувати ся тілько дуже обережно. Мадярські учені уживають її з довірем, бо вона приладжувана у користь мадярських національно-полїтичних цїлей; окрім мадярських учених вірить сьому жерелови вповнї (принаймнї що до Русинів) чеський учений Л. Нідерле у своїй етноґафічній карті Угорських Словаків та в окремих статях про словацько-руські межі. З такого довіря виходять просто дивогляди... З усього того випливає, що дослїдник не може вірити офіціяльним датам статистичним, мусить користувати ся ними обережно і старати ся контролювати їх иншими жерелами. Всеж таки се основний матеріял при укладаню етноґрафічної карти Угорської Руси (ст. 4—5; розстрілене — наше)...

2) „Розуміеть ся, — читаємо на ст. 17 при перегляді громад Уґочі — означити руські меншости в мадярських громадах майже неможливо. Аби не зробити великої похибки взято тут за основу спис людности 1900 р. і 1890 та означено руськими всї громади, що такими були подані в обох сих роках“. А на ст. 36-й: „При визначуваню руських колонїстів в сих краях майже не можна ужити иньшого жерела як тільно урядової статистики, яка тут очевидно анї трохи не стає певнїйшою як усюди“. Одначе — „не маючи можности докладнїйше

Очевидно, що ся обставина мусіла некористно вплинути на певність його означень.

* * *

На де-яких жерелах і літературі зупиняєть ся автор на ст. 4—11 своєї праці (розділ „Жерела і література"). Схарактеризувавши поодинокі катеґорії жерел, зупинив ся коротко автор на науковій літературі про Угорську Русь. Зазначує сам тілько новійшу, що до старшої відсилає читача до „Обзору" Францева, про який говорить: „Понайбільша частина згаданих там книжок, розвідок і статей має сьогодня тілько історично-бібліоґрафічне значіне". Се, на нашу думку, занадто вже суворий осуд. Докладнійше зупиняєть ся він лише на важнійших мапах, де була означена Угорська Русь, подаючи до їх свої короткі критичні уваги. Ми, розумієть ся, не надаємо великого значіня повноті сього перегляду, але зазначимо, що можна-б було його поширити ще деякими виданнями. Так напр. ми помітили, що автор проминув: „Карту Венгріи, Галиціи и прилежащихъ къ нимъ земель" — Срєзневського і Ґедеонова (1849) з доданими до неї статистико-етноґрафічними таблицями; „Этнографическую карту славянскихъ народностей", М. Мірковіча (3 виданя; вид. 3-е — в С.-Петербурзї, 1875 р. — Петерб. відділу „Славянск. Благотвориш. Кимитета" з додатком брошури А. Будиловича — „Статистическія таблицы распредѣленія Славянъ"); мапу в Petermann-а „Geographische Mitteilungen" з додатком „Die Hauptstämme der Russen. Begleitsworte zur Karte" (1878 р., ст. 325)[1]). При дослїдах над словацько-українськоруською межею, крім зазначених ввтором мап L. Niederle і частинної O. Broch-а, можна згадати також уміщену в працї I. Kōrōsi — „A felvidék eltótosodása: Nemzetisegi tanulmanyok", I—III (Budapest, 1898 р.), стару мапу I. Гомолки, V. z Citalů — при ст. „Slováci" в „Ottův Slovník Naučny" (також в часописї „Naše Slovensko", 1908 р.)[2]).

* * *

контролювати і критично провірювати урядові дати, обмежаємо ся переважно на датах 1900 р., вказуючи при сьому й головнійші ріжниці в давнійших означенях, головно на карті Черніґа". (розстріленя — наші).

[1]) Що-до мапи Де-Воллана, згаданої автором, то вона видана в дійсности 1878-го — таки року в додатку до його брошури „Мадьяры и Національная борьба въ Венгріи"... (СПб., 1877 р.), а не тілько в 1885 р.

[2]) Деякі инші мапи, як напр.: Д. Аітова — „Carte de l'extension du peuple ukraïnien" для Уг. Руси всїм хибна (Paris, 1908 р.); також в журн. „Ukrainische Rundschau", 1908 р. № 1; L. Niederle — в його кн. „Slovanský svět". Zeměpisný a statistický obraz současného slovan-

Цілу працю дра Томашівського можна поділити на два головні віддїли. В першім, по „Переднїх замітках“, в яких подані відомости про ґенезу працї та де-які поясненя до тексту й мап, докладно обговорені „Жерела і лїтература“, а далї переглянено саму етноґрафічну теріторію по комітатам і повітам, поділену на 1) „Головну теріторію“ і 2) „Острови та кольонії“. Сї два розділи першого віддїлу замикає невеличкий „Загальний погляд“ на цїлу етноґрафічну українсько-руську теріторію Угорщини з де-якими поясненями та замітками. Далї іде „Перегляд громад головної руської теріторії“ та цінний „Покажчик“ українсько-руських назв осель в порівнаню до нео-мадярських.

Другий віддїл складаєть ся з двох мап: одна мала, — „орієнтацийна“, — на якій зазначена цїла Угорщина з показанєм розміщеня українсько-руської людности на теріторії всеї держави, а друга — більша, — „головна“, — на двох осібних аркушах, що містить такі столиці (комітати): Мармарош, Уґоча, Берег, Уг, Землин, Шариш і Спиш — в цїлости й повно; Сатмар, Саболч і Абауй-Торна — майже в цїлости, але тільки загально; нарештї — Бистриця (Бестерце-Насовд), Гайду, Боршод, Ґимир і ин. — тілько в тих частинах, що межують з згаданими.

Розглянемо кожний з сих віддїлів та частин, почавши від ґеоґрафічних меж та чисельности українсько-руського населеня в цїлій державі й по столицям.

Головна українсько-руська теріторія, себ то-та, де Українцї-Русини живуть компактною, майже одноцїльною масою, простягаєть ся вздовж Карпатських гір пасмом, яке в східній своїй частинї — ширше й більш одноцїльне, а в західній — вужче та повищерблюване, головно словацькими етноґрафічними клинами.

Крайня українсько-руська оселя сього пасма на сході — Квасниця (в столиці Марамарош), на потоцї тої же назви, (лївій притоцї Руської річки, що вливаєть ся в Вишову). Про те теріторія, заселена Українцями-Русинами, на тій оселї ще не кінчить ся, — вона простягаєть ся ще й далї аж до с. Цибови, положеної в місцї злитя р. р. Цибови та Золотої Бистрицї; але на сїм просторі українсько-руське населенє вже — в меншости (менше, як 25%). На заходї останні оселї головної українсько-руською теріторії з значною українсько-рускою більшістю суть: Липник (87·9%) і Фольварк (94·4%) (в столицї Спиш),

stva. S národopisnou mapou slovanstva“. (V Praze, 1910 р.); йогож — в 2-м випуску „Энциклопедій славянской филологіи“, вид. „Отдѣленія Русскаго яз. и Словесн. Имп. Академіи Наукъ“ (СПб., 1909) і инш., — появили ся вже по відданю працї Д-ра С. Томашівського до друку або й після виходу.

на потоці Липниковій, правій притоці р. Дунайця. І тут також оселї з укр.-руських населенєм (але вже в значній меншости) простягають ся ще й далї на захід; недалеко від закінченя одноцїльного українсько-руського пасма зустрічаємо навіть велике (до 2.000 мешканцїв) село Остурня з 92·57% українсько-руської людности.

З півночи українсько-руське пасмо щільно зливаєть ся з етноґрафічною масою галицьких та буковинських Українців-Русинів.

З полудня виразної ґеоґрафічної межі нема. Можна лише загально зазначити, що більшість головної українсько-руської теріторії лежить над горішніми правобережними притоками р. Тиси та лївобережними — р. р. Вишовою та Руною. Тілько в де-яких місцях на сході українсько-руські оселї переходять на лївий берег Тиси. Крайній північно-західний кут лежить вже в долині р. Попрада.

Межують в Українцями-Сусинами такі народности: Румуни, Мадяри, Нїмцї, в дуже незначній кількости Поляки[1]) та скрізь по селах і містах розкидані Жиди, які признають ся звичайно до ріжних инших народностей.

Що-до адмінїстраційно-теріторіяльного означеня головної українсько-руської теріторії, то можна зазначити сїм столиць (жупаній, комітатів), в яких українсько-руське населенє мешкає в більш-менш значній кількости: Марамарош (Máramaros), Уґоча (Ugocsa), Берег (Bereg), Уг (Ung), Земплин (Zemplén), Шариш (Sáros) і Спиш (Szepes, нїм. — Zips).

Наведемо тут вибране нами з розділів, що присвячені переглядам окремих столиць (ст. 15—16, 18, 21, 25—23, 30, 32—33, 35), означенє межи головної теріторії самого автора; се означенє є поки-що одиноким по своїй докладности та повноті в науковій лїтературі:

„Від галицької границї (з сходу) іде ся межа на захід хребтом гір між р. Руськовою і Васиром, доходить до р. Вишови і біжить нею аж понизше Петрови, звідси скручує на північний захід до р. Руни, вхо-

[1]) Про сих останнїх так каже автор: „...Отся карта перша, що визначає на Спишу Поляків. Усї дотеперішнї мапи знали на їх місци тілько Словаків, так само й урядові переписи. В дійсности в долині Дунайця і в части Попрада живе до 20.000 (яких 9%) людности, що говорить діялектом польської мови. Правда, людей сих з погляду національно-культурного, а ще менше з полїтичного годї назвати Поляками і вони самі себе мають за Словаків і так подають себе при переписуваню. Такої недостачі свідомости своєї племінної окремішности як в угорських Поляків... нема на цїлій Угорщинї, тому то — як дотепер стоїть справа — можна було їх зовсїм ігнорувати, всеж таки означено їх на сьому місцї окремо, тим більше, що головний крітерій був тут язиковий“ („Етн. Карта“ ст. 35).

дить між Коштіл і Вижню Руну, вивинаю румунську Нижню Руну та поміж Миковою, Сиготом і Бесерікою Албою переходить на правий бік Тиси, обходить зі сходу і півночи Середню і Нижню Апшу та звертає знов на південь, доходить до Тиси, біжить долї нею, перед с. Ремета перескакує на лївий бік, обходить із полудня се село, а коло впаду р. Тячова переходить знов на правий бік, оминає від сходу і півночи Тячово, Керекгедь і Буштинський Гандал та межи Салдобошом і Вишковим скручує на захід, переступаючи у сусїдню столицю Уґочу[1]).

Вийшовши тут на південь від Велятина, розділяє Хижі від Тернавки, Черну від Гудї, Кіральгазу від Текегази, переходить Тису і від Сивлюша скручує на південний схід, обіймає Сасфалу і Гимлївцї та знов іде на північ, відділяє Фекете-Ардів і Чепе від Сасфалу і Гетеня, обіймає з полудня Чуму і переступає третій раз Тису, обходить з заходу Шашвар, зі сходу Фанчику, з заходу Матьфалву й Егреш та звідти прямує на північ до р. Боршови коло впади Іршави і дальше біжить долї рікою аж до впаду Салви, тут вступає у Бережську столицю[2]).

В Бережській столиці межа починаєть ся від Боршови, коло впаду Салви на північ, полишає на боцї Береги і Нове Село, відділяє мадярський Форнош від Фогараша й Лалова, обіймає зі сходу й півночи нїмецькі громади: Березинку, Нїм. Кучову й Керепецьд, звертаєть ся на захід через Мункачів, обіймає з півночи і сходу нїмецькі: Варпаланку і Павшин, дальше на південний захід,

[1]) На північ від сїєї лїнії всї громади переважно або чисто руські окрім одної мадярської і двох нїмецьких. По противному боцї сеї межі живуть Румуни, а тільки в чотирьох місцях всувають ся між Русинів і Румунів більші мадярські громади, й одна переважно нїмецька. Ся головна межа єсть рішучою тільки на малому просторі до повітів ізянського і шугатажського. Понайбільше на південь від головної межі розтягають ся ширше або вузше мішані полоси: румунсько-руська по правім боцї горішньої, а лївім середньої р. Вишови, в басейнї долїшньої р. Апшицї, Тиси між Сиготом та Довгополем і р. Сапницї; мадярсько-руська в Коштїлї, Сиготї, Довгополи, та в околицї Тячового і Вишкового; нїмецько-руське коло Гути.

[2]) До сеї головної межі притикають мішані полоси румунсько-мадярсько-руська у Тернавцї, мадярсько-руська у Текегазї, Гудї, Сивлюші, Фекете-Ардові, та на просторі від Батара по Керестур (окрім Петерфалви й Тівадара) вкінцї у Фекете-патаку й Шаланках. Найчисленнїйше виступають Русини у 3 перших полосах. Поза тими мішаними теріторіями малі громадки Русинів розсипані скрізь по громадах західньої части комітату серед мадярської людности аж по Тур-Теребеш, звідки сї колонії переходять у сусїднїй Сатмар.

обіймає з полудня Ґоронд та перед Баркасовом звертаєть ся до півночи, доходить до Латориці і біжить долї рікою аж до місця, де р. Стара впадає, а звідти на північ в Ужську столицю[1]).

В Ужській столиці головна межа іде від місця злуки р. р. Латориці і Старої на північ поміж потоками Циганським і Солотвинським, обходить від сходу й півночи Хомець, скручує на захід, відділяє Часловець від Коритнян і знов звертає до півночи, полишаючи на лїво мадярські громади: Гомок, Кетергень, Мінай па Радванку і Унгвар, обходить від заходу Доманинцї і Онокївцї, дальше поміж річкою Крикавом і Стровою іде до півночи, полишаючи на боцї словацьку Гуту, потому звертаєть ся до заходу поміж потоками Липовцем і Собранецьким, обходить від заходу Гоньківцї та Хлївище, доходить до границї комітата при жерелї Рибницького, обходить з півночи словацьке Гамре і знов відразу повертає до полудня, щоб забрати руську Порубу й опісля ще раз скрутити на північ до комітатської границї[2]).

З Уга етноґрафічна границя переходить в Землинську столицю: вступає вона на західній межі снинського повіта і на півночи від Валашківцїв скручує до північного сходу, обходить від сходу та півночи Снину і знов добігає повітової межі над р. Удавою, звідси вихиляєть ся до південного заходу аж по Лаборець, забираючи руські Машковцї і Дедачовцї і повертає назад на Удаву понизше Папина й обходить з півночи се село, звертає на захід понизше Рокитова, Берестова, Руської Кайнї, Рогожника, Пискорівцїв, Грабівця, обходить від сходу і півночи словацькі: Петейовцї і Туряни та біжить назад долї р. Ондовою, перед слов. Трепцем повертаєть ся до заходу, займає руські села: Детрик і Петківцї та

---

[1]) На головній руській теріторії єсть 6 нїмецьких островів, 1 мадярський й 1 словацький. Переважно мадярським єсть теж Мункачів. Руський острів на мадярській теріторії тільки 1 (з Квасовом — 2). На цілїм просторі нема рішучої границї руської людности, але притикає широка полоса мішана, в серединї нїмецько-руська, по краях мадярсько-руська; між руську і нїмецьку теріторію всуваєть ся мала мадярсько-руськo-нїмецька теріторія — Мункачево.

[2]) До сеї головної межі притикають мішані полоси: мадярсько-руська від Часловця і Хомця до Латорицї, така сама на просторі між Ужгородом, Концгавою і Дармою; дальше словацько-руська полоса коло Пинковцїв і Нїмецького — сильно перемішана з попередньою; так само на верхівях Рибницького і Порубського; окрім того єсть два мішані острови, у Кристах і Гажинї, в яких одначе Русинів небогато. Розумієть ся, що малими громадками розкинені вони й по инших мадярських і словацьких громадах, які одначе статистика мало де зазначає.

повисше Скрабського горі рікою Топлею входить у Шаришську столицю[1]).

Головна руська межа у Шаришській столиці дуже крута: над Топлею виходить із Землинської столиці, біжить горі Топлею, займаючи на правім боці Влачу, а полишаючи на лівім боці словацькі: Мичаковції, Гіралтовце, Брезов, Ласців, Маргань, Кучин, Куриму, Дубину, Грабовець, звідси скрутом обіймає з півночи Гажлин і знов доходить до Топлї понизше Біловежи, звідси іде на північ, полишаючи словацькі: Бардієвську Нову Вес, Длугу Луку, Зборів і Шмільно, дальше скручує на захід, перетинаючи р. Яругу. В сьому місци можна покласти край суцільній етнографічній теріторії Угорської Руси. Тут війшли ся вони клином при самій державній границї. Трохи дальше руська теріторія розширяєть ся знов до полудня. Межа іде наперед попід Стебник, Тварижції, повисше Ґаболтова; звідси повертаєть ся на південь, перетинає Топлю на заході від Тарнова, іде правим боком р. Солотвини, займаючи і руське с. Криве, а коли доходить до водного розділу р. р. Топлї, Секчова і Ториси, сходить у басейн Секчова і забирає там чотири близькі до себе руські громади: Завадку, Ґералтик, Жатківції, Городиско, дальше іде в напрямі західнім у басейн Ториси, понизше Шоми, Якован, обіймає з заходу Ганиґівції, а з півночи словацькі Лучку і Каменицю, дальше розділом води Попрада і Ториси, забираючи над сею останньою два горішнї руські села: Штельбах і Блажів, та тут переступає у Спишську столицю[2]).

З Шариша у Спиш головна етноґрафічна межа входить на вододілї Гернада і Ториси, розділяє Ольшавицю від Брутовців, обіймає Подпроч і скручує до заходу, обіймаючи долину верхньої Ториси входить у басен Попрада, забираючи з над Ломницького потока руське село Годермарк, а з над Якубянського п. Якубяни, повертає назад у Шариш, обходить від сходу знаний нам словацький острів над Попрадом (3 громади), повертає знов на захід до Попрада і спишської границї повисше Матисової, біжить понизше Орябини і Камінки,

---

[1]) На тій руській теріторії єсть словацька група коло Стропкова. Мішані, словацько-руські полоси, є у Длугих, Папинї, Непинї, Петрівцях, Пакастові і Голчиківцях. На словацькій теріторії єсть окрема руська група з 3 сіл, до того 2 близші собі і 2 одинокі руські острови серед Словаків, а 1 серед Мадярів.

[2]) Мішана словацько-руська полоса виступає в кількох місцях: Мичаківції, Ласців, Кручів і Моргань, Шмільно, Ганичівції, Кривяни, Линяни та у словацьких островах яких єсть 4 (а 5 громад). Руських островів єсть 4 (а 5 сіл).

перескакує у басейн Дунайця, загортаючи два крайні руські села над р. Липниковою і, не доходячи самого Дунайця, повертає через границю на галицький бік, щоб захопити тут крайні руські села: Шляхтову, Чорну і Білу Воду, повернути назад у Спиш, виминути з полудня русько-польський Пільгів і понизше Мнишка (польсько-руського) перейти на правий бік Попрада у Галичині, в напрямі Н. Санча і Грибова.

* * *

При першім погляду на головну українсько-руську теріторію звертає на себе увагу факт, що викликує ріжні гадки й припущеня: ціла вона з усїх сторін (крім, розуміеть ся, північної, — де зливаєть ся з такою ж суцільною етноґрафічною теріторією Галичини і Буковини) оточена островами українсько-руського населеня. В деяких оселях Українці-Русини — в досить значній кількости, а іноді навіть складають абсолютну більшість. На великім просторі побіля головної теріторії розкидані також оселї, людність яких хоч по офіціяльним відомостям і не послугуєть ся українсько-руською мовою, але — греко-католицької, є. т. „руської" віри. Над останнїм фактом застановляли ся вже не-раз багато дослїдників, а де-які з їх готові були навіть все населенє „руської" віри залїчувати до Українців-Русинів (Орлай, Fényes, Д. Зубрицький і ин.), хоч се останє являєть ся вже очевидною пересадою, бо факт належности до „руської" віри також і неукраїнсько-руського населеня не підлягає сумнїву.

Автор прихиляєть ся до тої думки, що значна частина людности „руської" віри зпоміж Мадярів — „без сумнїву — колишні Русини навіть і по мові" та що „загалом беручи, сей „руський" обряд — то документ давнійшої колонїзації руської людности з гір і підгіря на доли..." (ст. 19). Натомість гр.-католиків на руській масовій теріторії рішучо відносить до Українців-Русинів[1]). При чужих теріторіях робив се автор тілько іноді та занадто вже обережно, — хоч факти говорять не-раз дуже красномовно про ті етнїчні таємниці та несподіванки, які криє в собі теріторія Угорщини; так напр. (про се згадує автор) д. В. Гнатюк відшукав під-час своїх екскурсій в південній Угорщині села з 400—500 д. українсько-руського населеня (в незначній меншости, яке урядово

[1]) Див. напр. ст. 14, де, зазначивши, що — „майже у кождій громадї (Тисянського повіту, Марамароської стол.) бачимо більше греко-католиків, анїж Русинів" (по урядовим відомостям), уважає, що „в тих околицях обі ті катеґорії ідентичні" (про те, що і в де-яких инш. місцевостях частину греко-католиків треба відносити до Українців-Русинів, каже автор і на инших сторінках своєї праці: див. напр. 17, 18 і т. д.).

не було означене за руське (Семлак, Nemetpereg і ин. — див. ст. 41, прим. 1). Такого роду факти дають нам підставу припускати, що й біля самої межі головної теріторії може найти ся не мала кількість недогляненого досї українсько-руського населеня не лише по вірі, а й по мові та иншим етнїчним прикметам.

Особливо сумнївною завсїгди була та частина останньої, що віддїлює словацьку етноґрафічну теріторію від українсько-руської, — т. зв. „словацько-руська“ межа. Як відомо, питане про сю межу було предметом жвавої діскусії між дослїдниками словацько-чеськими, українськими, російськими і иншими, дотепер не перестає цїкавити їх та має обширну лїтературу. Для виясненя сеї межі автор старав ся зробити все, що міг. Але сам признає, що докладно розмежовати Русинів і Словаків на основі дотеперішнїх матеріялів поки що годї (ст. 23, 44). В результатї означає автор, окрім громад безсумнївно руських і безсумнївно словацьких, ще поважне число руських непевних (на мапі віддїлені вони тонкою рожевою смужкою) [1]). На періферії головної теріторії нараховуєть ся таких непевних громад 21, окрім островів серед Словаків. На нашу думку не на все, що признане автором за словацьке, можна згодити ся. Се насамперед треба сказати що-до теріторії т. зв. „Сотаків“[2]). З порівнаня мапи O. Broch-а (доданої до його „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn“. Kristiania, 1897) з мапою Д-ра С. Томашівського бачимо, що напр. „сотацькі“ села: Корумлю, Колїбабовцї, Петровцї, Гуту, Гусак автор відносить цїлком до словацької теріторії, хоч погляд O. Brocha й инших учених не можна уважати вже загально-принятим, а питане про „Сотаків“, „Словяків“ і взагалї словацько-українськоруське погранич̀е вже розвязаним[3]).

За останнї роки одною з найбільше солїдних праць що-до словацько-української межи була праця S. Czambel-я[4]). З нею годить ся й Dr. L. Niederle в своїм „Обозрѣніи современнаго славянства“. Ріж-

---

[1]) Шкода тілько, що в текстї не дано на се окремого поясненя.

[2]) Термін „Сотаки“ уживаємо тут в тім значіню, як його розуміє O. Broch, годячи ся також з д. В. Гнатюком, що назвою сею не треба обнїмати усїх т. зв. „Словяків“.

[3]) Пригадаємо напр. погляди на се д. В. Гнатюка (В рецензії на згадану працю O. Brocha — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XL, в ст. „Русини Пряшівської епархії і їх говори“ — ibid., т. XXX—XXXVI і ин.), А. Будиловича — в ст. „Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси“ („Живая Старина“, 1903 р. вып. III) і ин. Взагалї більшість дослїдників не робить рішучих висновків що до сеї переходової теріторії.

[4]) S. Czambel. Slovenská reč a jej miesto v rodine slov. jazykov, I. 1. (Turč. Sv. Martin, 1906).

ниці між S. Czambel-ем і Др. С. Томашівським, оскілько ми могли помітити, заходять головно що до отсих осель (перший їх уважає словацькими, а останній — непевними: Підгороде (Tibaváralja), Хлївище (Hegygombós), Гоньківці (Alsóhunkócz) і Конюш (Unglovasd) — в столиці Уг; Петківці (Petkes), Рогожник (Грожник, Рожник, Barátlak), Зубне (Tölgyeshegy) — в стол. Землин; Дуплин (Bányavölgy), Тишинець (Тесінець, Tizsény), Влача (Balazsi), Полянка (Фулянка, Fulyán), Громош (Кормош, Grömos)[1]), Клембарек (Kelembér), Пусте Поле (Пуста Полька, Висланка, Pusztamező) — в Шаришській столиці; Подпроч (Попроч, Lazonpatak), Кремпах (Lublókorompa) — в Спишській столиці.

* * *

Крім семи північно-східних столиць, що творять головну українсько-руську теріторію, та примежних частин інших, про котрі ми вгадували вже, українсько-руське населене розкидане ще й по инших столицях Угорщини, переходячи аж на правий бік Дунаю. Не багато зазначує Др. С. Томашівський островів, що мають українсько-руську більшість: 1 — у Сатмарі, 1 (сумнївний) — у Боршоді, 2 — у Бач-Бодроґу та 1 — у Славонії. Але опріч таких островів українсько-руську людність знаходимо також в багатьох селах з чужою більшістю — переважно дрібними ґрупами. Урядова статистика з 1900 р. знає лише 18.903 ч. Українців-Русинів в сій частині Угорщини, але, по думці автора, сю цифру сміло збільшити можна на 2—3 тисячі. Одначе й таке збільшене здаєть ся нам ще далеким від дійсности. Я зазначив вище, що автор, котрий для головної теріторії мав деякий матеріял для контролюваня та доповненя урядових статистичних дат, — тут лишаєть ся вже майже з самими останніми. Порівняня з давнїйшими датами та означеними, головно — з Czoernig-ом, мало допомогає, хоч і дає іноді дуже важні вказівки та разом з иншими данними підставу думати, що число, на яке побільшує Др. С. Томашівський урядові цифри, — рішучо за-мале.

Вже наперед можна припускати, що, при знаній тенденції мадярської статистики, українсько-руські меншости особливо тут, — на чужій етноґрафічній теріторії, серед чужомовної більшости, не могли бути точно зазначувані при урядових конскрипціях. Не мало мабуть Українців-Русинів також і між греко-католиками, досить численними тут в де-яких околицях.

На те, що припущеня про більшу кількість українсько-руського населеня по-за головною теріторією не належать до не зовсім безпідстав-

---

[1]) Тут, по словам автора, — „значне число Словаків“ (ст. 32).

них фантазувань, вказують, крім згаданих вже вище відкрить д. В. Гнатюка під-час його екскурсій [1]), ще й инші факти, зазначувані автором.

Так напр. деякі громади в столицях Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, що нині по офіціяльним відомостям зовсім не мають українсько-руської людности, згадує Czoernig як українсько-руські (в 40-их рр. XIX в.). Конскрипція 1715—20 рр. також зазначує де-які громади як заселені в тих часах Українцями-Русинами. Відомий А. Szirmay, добре обзнайомлений з місцевими відносинами, згадує також про села в Сатмарі, які в його часи (1809) мали українсько-руський характер. На українсько-руське населене де-яких осель вказують також топоґрафічні назви, що походять з слова „orosz" (не є виключеним, що їх людність могла і до наших часів заховати свої етнічні прикмети).

Всї сї та їм подібні факти автор добре знає і їх наводить. Особливо багато населеня „руської" віри зазначує він в комітатах Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, Гайду і ин. В Саболчі напр., по його відомостям, — до 19.7% всього населеня належить до сеї конфесії.

На поміч наведеним обставинам приходить і сама мадярська урядова статистика: те нїби незвичайно швидке заникане українсько-руської людности, яке можна сконстатувати на основі порівняня вислїдів конскрипції 1900 р. з попереднїми, в такім занадто вже прискоренім темпі трудно допустити. Напр. в стол. Сатмар в 1890 р. зазначено — 1343 ч. Українців-Русинів, а в 1900 р. вже тілько — 279, в стол. Саболч в 1890 р. — 596, а в 1900 р. вже тілько — 156 і т. д. В своїм оглядї автор згадує також не-раз місцевости, в яких попередні конскрипції та дослїдники зазначували українсько-руську людність, а по новійшім офіціяльним відомостям її нема там зовсїм. Трудно допустити, щоб всї такі попередні офіціяльні й неофіціяльні відомости були инше помилками або щоб українсько-руська людність в тих місцевостях вже вся без останку винародовила ся.

Перегляд столиць по-за головною українсько-руською теріторією, зроблений Др. С. Томашівським, опертий мало що не зовсїм на конскрипції 1900 р., не може дати цїлком точних і повних відомостей про всї дрібні кольонії й кількість Українців-Русинів в сїй частині Угорщини (поза згаданими в горі семи комітатами). На основі перегляду

[1]) Крім згаданих нами вище 400 д. у Семлаку, 500 — у Német-pereg-у, знайшов він в тійже полудневій Угорщині 50 д. — в Ópécska, 50 родин — у Fönlak, коло 10 родин — в Kalácsa; а між тим урядова статистика зовсім не знає Українців-Русинів в сїх громадах. Инші села, як напр. Пенейслек у Сатмарі то-що, котрі урядово означені як мішані, в дійсности знайшов д. В. Гнатюк чисто-українсько-руськими.

автора можемо зазначити лише отсї місцевости, де зустрічаєть ся українсько-руське населенє:

1) Стóлиця Сатмар — по-над 22 громади[1]). 2) Саболч — по-над 5 громад[2]). 3) Бігар — по-над 6 громад[3]). 4) Абауй-Торна — по-над 6 громад[4]). 5) Боршод — по-над 5 громад[5]). 6) Гайду — 1 громада[6])

(В стол. Ґимир — 3 громади греко-католицького обряду[7]); їх автор уважає за колишні українсько-руські кольонії, хоч, по його ж відомостям, мова населеня — вже чисто-словацька.)

Словаччина (північно-західня Угорщина): 7) Прешбурґ — 1 громада[8]).

Семигород (на схід від Тиси): 8) ст. Гуняд — 5 громад[9]). 9) ст. Бистриця-Насовд — 7 громад[10]). 10) ст. Сольнок-Добока — 3 громади[11]). 11) ст. Гаромсейк — 2 громади[12]). 12) ст. Чік — 2 громади[13]). 13) ст. Торда-Араньош — 2 громади[14]).

Південна Угорщина: 14) ст. Крашов-Сирень — понад 7 громад[15]). 15) ст. Арад — 5 громад[16]). 16) ст. Темеш — 4 громади[17]). 17) ст. Торонтал — 1 громада[18]).

[1]) А саме: Велика Баня, Шаркиз, Араньош-Медьеш, Шаркиз-Уйлак, Йовжефгаза, Шар, Рожаль, Сатмар-Нейметї, Парасня, Овпалї, Фабіянгаза, Держів (Держ), Нїр-Часарі, Ґебе, Нїр-Вашварі, пуста Терем, Пенейслек, Годас, Конторяноші, Матейсалка, Порчалма і инші (де українсько-руське населенє є в дрібнїйших кількостях — особливо в північній та західній частинах стóлиці).

[2]) Піліш, Лугош (Nyirlugos), Батор (Nyirbátor), Ачад (Nyiracsád), Марія-Повч „та у дрібнїйшім числї скрізь по комітатї, найбільше вздовж західньої і південної границї.“

[3]) Пішкольт, Ейршелїнд, Вел. Варадин (Nagyvárad), Чапалош, Ротарешт, Сомбатшаг і в инш. (особливо -- коло Сатмара і Самболча).

[4]) Модьорошка, Кейть, Сольнок, Кань, Кральовцї (Kiralynép), Кошицї (Kassa, Kaschau).

[5]) Ірота(?), Вислава (Viszló), Ракаца, Ґалвач, Мішкольц „та ще останки в деяких громадах над р. Шайо.“

[6]) Гайдудороґ, — „який майже увесь греко-католицький.“

[7]) Вернар, Тельгарт-Шумяц. [8]) Лошонка.

[9]) Banicza, Lupeny, Petrilla, Zsilyvajdejvulkán, Nuksora.

[10]) Borgóbesztercze, Kisdemeter, Romuli (Стрімба), Kosna (Тадошкані), Majer, Óradna, Újradna.

[11]) Felsöpusztaegres, Széplak, Szamosújvár. [12]) Kovászna, Раполц.

[13]) Csikgyimesbükk, Csikszentmarton.

[14]) Mezökók, Berkes (Фрона).

[15]) Doklin, Románbogsán, Szkeus, Veczeháza, Stajerlakanina, Resiczabánya, Romanresicza і ин.

[16]) Szemlak, Трояш, Arad, Németpereg, Ópécska.

[17]) Temesrékás, Versecz, Fönlak, Kalácsa. [18]) Bégaszentgyörgy.

Між Дунаєм і Тисою: 18) ст. Бач-Бодроґ — по-над 18 громад [1]).

Південно західна Угорщина: 19) „Майже нема“, але в Будапешті записано 133 д., а з військом — 176 (ся цифра без сумніву за-мала).

Хорватія і Славонія: 20) Жупанія Срем — по-над 23 громади [2]). 21) ж. Пожега — 2 громади та в невеликій кількости в иньших [3]). 22) ж. Віровітіца — по-над 1 громада [4]). 23) ж. Беловар — 1 громада [5]).

З сього перегляду бачимо, що кількість громад, в яких є українсько-руська людність, і по-за північно-східними столицями представляєть ся досить поважно навіть по урядовим відомостям. Правда, за невеликими виїмками, українсько-руське населенє здебільшого виносить лише незначнєй процент, але безперечно дійсна його кількість значно перевисшає ту, яку міг сконстатувати автор. Подані автором числа треба уважати лише за більше чи менше приблизні, а вказані автором місцевости лише за орієнтаційні вказівки для дальших дослідів.

* * *

Число всїх угорських Українців-Русинів Др. С. Томашівський означує „більш-менш на 500.000 душ“. Отже, в порівнаню до поданого їм в статї „Угорські Русини в сьвітлї мадяр. уряд. статистики“ (443.692 д.), бачимо значне підвисшенє. На наш погляд — й ся нова дата не є безсумнївною та мусить не досягати дійсної кількости: виясненє останньої ще й тепер є одним з трудно здійсниммх desiderata. Точне обчисленє кількости угорських Українців-Русинів, не кажучи вже про багато ріжних несприяючих обставин, можливим стане лиш по розвязаню і висвітленю цілої маси ріжних спірних етноґрафічних питань теріторії Угорщини, тїсно сплутаних з питанями культурно- і політично-національного характеру та затемнених ними.

Вище ми наводили вже де-які обставини і чинники, які дають нам підставу сподївати ся значно більшого числа українсько-руського населення, анїж те, яке подає урядова статистика і навіть Др. С. Томашів-

[1]) Bácskula, Óverbász, Ujverbász, Torzsa, Cservenka, Kiskér, Gyurgyevo, Goszpodincze, Nádaly, Zsablya, Csurog, Bácsszenttamás, Filipova, Lality, Pivnicza, Kishegyes, Bajsa, Ókér.

[2]) Нештін, Шаренград, Мітровіца, Дівош, Грк, Лачярак, Бачинції, Беркасово, Шід, Моровичь, Ямена, Ліповац, Ґібарац, Вашіца, Чаковції, Міклушевції, Янковції старі, Сотін, Вуковар, Рачіновції, Врбаня, Раєво село, Карловції і б. ин.

[3]) Каніжа, Гарчін і ин. [4]) Пішкоревції і ин. [5]) Кріжевції (Kőrös).

ський. Треба згадати також ті, які при відповідних умовах повинні ще більше спричинити дальшому зростови українсько-руського населеня, а й тепер вже вказують на потребу побільшити подавані досї дати. Сюди належать: 1) природний приріст українсько-руського населеня, який в українсько-руських околицях навіть по відомостям урядової статистики є найбільшим в цілій державі; 2) імміґрація населеня з Галичини та Буковини, яка помічаєть ся від найдавнїйших часів; 3) тенденції і заходи до поліпшеня економічного становища українсько-руського населеня, а — в наслідок того — зменшене еміґрації з краю, менша смертність і т. д.; 4) зріст національної свідомости і підвищене культурного рівня угорських Українців-Русинів: національна несвідомість і низький культурний рівень часто ведуть до того, що напр. назву „мадяр" ідентифікують вони з назвою „угорський горожанин", означаючи нею свою приналежність до угорської (мадярської) держави (Magyarorszag), а ся і подібні обставини незвичайно утруднюють досліди етноґрафа та етно-статистичні обчисленя[1]). Одначе багато ріжних фактів та й звичайна льоґіка дають нам підстави сподївати ся в будуччинї значного зросту свідомости і культурности угорської українсько-руської людности; 5) Українцї-Русини на Угорщині належать крім греко-католицького визнаня ще й до инших (урядова статистика зазначує також Українців-Русинів між римо-католиками, православними, лютеранами, кальвінами, унітаріями, мозаїстами і инш.), а приналежність ся, як відомо нам також і з власних спостережень, дуже часто, дякуючи несвідомости населеня, сполучуєть ся з перенесенєм на дану ґрупу (і навіть її мову) назви репрезентуючої те чи инше визнане народности, хоч би з погляду етнїчного та ґрупа й не відріжняла ся нічим иншим від своїх іновірних одноплеменників (Подібне явище що-до „руської віри" вже помічене було, як відомо і як ми згадували, багатьма дослїдниками). Досліди над населенєм Угорщини можуть відкрити не мало Українців-Русинів також серед населеня не-„руської" віри.

Правда, з другого боку, сконстатовано також факти, що вказують, здавало ся-б, на противні тенденції. Сюди належить напр. та (зазначена конскрипцією 1890 р.) обставина, що, звичайно, більше одиниць опускає українсько руські околиці, анїж до їх прибуває; що взагалї — еміґрація

---

[1]) В дійсности та чи инша етнїчна маса, що з формального погляду здаєть ся або й є зденаціоналїзованою та признаєть ся під впливом тих чи инших обставин до иншої народности, — з етнїчного погляду все ж таки зостаєть ся незмінною, коли тільки заховує свої питомі, ориґінальні етнїчні прикмети; а се як-раз ми помічаємо дуже часто на Угорській Руси.

по-за межи держави в українсько-руських околиць зростала поки-що в більшій мірі і була значнійшою, аніж напр. з околиць мадярських та румунських; що, не дивлячи ся на найбільший процент дітей, Українці-Русини по 30-м році житя уступають своє першенство иншим і т. д. Але такого роду і їм подібні факти не завсїгди можуть свідчити про зменшенє загальної кількости українсько-руського населеня (напр. еміґрація зарібкова тільки тимчасово зменшує кількість населеня в державі, еміґрація з українських околиць може не виходити по-за межі держави і т. п.). Здебільшого ж сї явища пояснюють ся також обставинами тимчасовими або випадковими (матеріяльний підупад населеня наслїдком особливих напр. — стихійних причин, часова непристованість до нових інтенсивних форм господарства, слабий розвиток промисловости, низький культурний та просвітний рівень і т. п.).

Офіціяльна статистика 1900 р. подає в цїлій Угорщинї лише 429.447 Українців-Русинів або 2,2% людности всеї держави. Порівнянє з числом, добутим Др. С. Томашівським, як бачимо, показує значну ріжницю.

Що-до людности, замешкалої в громадах з українсько-руською більшістю, то на першім місцї треба поставити що-до загальної кількости, замешкалої в сїх громадах, Марамарош, — найбільше українсько-руську столицю Угорщини. За ним ідуть: Берег, Уг, Землин, Шариш, Уґоча, Спиш і, нарештї, — столицї по-за головною українсько-руською теріторією. З останнїх найбільші числа показують: Бач-Бодроґ, Сатмар, Срєм і Боршод. В столицях Марамарош і Берег Українцї-Русини — в абсолютній більшости (57,1% і 54,1%) (по офіціяльним відомостям — тілько в Марамароші, в Березї — лише в релятивній); в Уґочі, Угу, Шариші — перевисшають 25% всього населеня (44.9%, 44.5%, 27.8%), в инших — не досягають 25%.

В результатї своїх дослїдів Др. С. Томашівський дає тілько приблизну цифру для українсько-руського населеня а не точну кількість усїх одиниць. При оглядах столиць він не завсїгди подає кількість українсько-руського населеня в тїй чи иншій громадї по своїм обчисленям, обмежуючи ся іноді показанєм лише процентового відношеня українсько-руського населеня до иншого, часто не роблячи навіть і того, а тілько загально зазначуючи національний характер громади. Та автор часто не уважає навіть потрібним при кождім селї цїлком докладно зазначувати, на підставі яких жерел він виправляє урядові статистичні дати та робить ті чи инші свої припущеня. Дуже часто подибуємо напр. такого роду реченя: „...В инших громадах статистика майже не показує Русинів. Їх певно й нема у більшім числї“..., або — „...Гурт Русинів мусить бути у Га-

лчиківцях (урядово тільки 2!), а вже без сумніву мусять вони бути у тих словацьких громадах, що всунені у руську теріторію, хоч урядово їх там майже цілком нема...“ etc. etc... Подібні домисли і присуди, очевидно, не можуть мати особливого переконуючого значіня.

Подана в розділї „Загальний погляд“ таблиця має дати поняте про чисельність українсько-руського населеня та його розміщене в окремих столицях Угорщини. В 1-й рубриці сеї таблиці означено число населеня, що живе в громадах з українською більшістю тої чи иншої столиці (себ-то, в тім числї і не-українсько-руське)[1]; в другій рубриці — число населеня в українсько-руських островах (за „острови“ уважає автор також тільки ті громади або ґрупи громад, де Українцї-Русини — в більшости); додавши до числа населеня громад з українсько-руською більшістю число населеня чужих „островів“, розкиданих серед збитої українсько-руської маси та відчисливши звідси число населеня українсько-руських „островів“, положених серед збитої чужої маси тої чи иншої столиці, виводить автор число населеня тої частини столиці, яку відносить до головної теріторії, а далї й число населеня цілої головної теріторії (3-я рубрика таблиці містить дати про число населеня, громад, морґів в „чужих островах“ а 4-та — в частинах комітатів, що належать до головної українсько-руської теріторії).

На основі поданих автором матеріялів подаємо низше дві таблиці: в 1-й — число населеня (в тім — і чужоплеменного) в громадах з українсько-руською більшістю та в чужиж островах на головній українсько-руській теріторії, додаючи для порівняня цифри урядової статистики про кількість уживаючих українськоруської мови та греко-католиків; в 2-й — кількість населеня в громадах з українсько-руською більшістю по-за головною теріторією.

Повторяємо, що сї дати можуть бути лише вказівками та помічним матеріялом до міркуваня про дійсну поголовну кількість українсько-руської людности.

---

[1]) Подане там же число громад і кількість занятих ними морґів також відносить ся тілько до таких громад, себто — з українсько-руською більшістю. Нагадаємо, що докладний огляд Угорських Українців по комітатам на основі конскрипцій 1890 і 1900 з поправками дав автор давнїйше у цитованій статї „Угорські Русини в світлї урядової статистики“.

І. Головна українсько-руська теріторія.

Столиці:		По обчисленю Д-ра С. Томашівського						По урядовому обчисленю			
		в громадах з українсько-руською більшістю		в чужих островах		в межах головної українсько-руської теріторії		Українців-Русинів		греко-католиків	
			%		%		%		%		%
Марамарош ...	громад	98	62	3	2.3	101	64.3	—	—	—	—
	людей	173.986	56	3.309	1.1	177.295	57.1	143.621	46.39	220.817	71.3
Берег	громад	161	66.2	7	2.8	168	69	—	—	—	—
	людей	108.968	52.3	3.834	1.8	112.802	54.1	95.308	45.72	103.261	49.5
Уг	громад	90	43	—	—	90	43	—	—	—	—
	людей	68.165	44.5	—	—	68.165	44.5	55.742	36.37	83.936	54.76
Шариш	громад	139	36.5	5	1.3	144	37.8	—	—	—	—
	людей	46.222	26.6	2.166	1.2	48.388	27.8	33.988	19.48	53.434	30.63
Землин	громад	125	27.7	3	0.6	128	28.3	—	—	—	—
	людей	45.152	13.8	3.044	0.9	48.196	14.7	34.831	10.62	101.053	30.81
Уґоча	громад	33	47	—	—	33	47	—	—	—	—
	людей	37.461	44.9	—	—	37.461	44.9	32.721	39.27	52.417	62 91
Спиш	громад	15	6.9	1	0.5	16	7.4	—	—	—	—
	людей	12.472	7.2	515	0.3	12.987	7.5	14.333	8.30	22.189	12.89
Разом	громад	661	4.9	19	0.1	680	5.0	—	—	—	—
	людей	492.426	2.54	12.868	0.06	505.294	42.6	410.544	28.72	637.107	44 57

II. По-за головною українсько-руською теріторією.

Столиці		По обчисленю Др. С. Томашівського	
		В громадах з українсько-руською більшістю всього населеня	%
Берег	громад людей	1 284	0.4 0.1
Шариш	громад людей	5 1.773	1.3 1.0
Землин	громад людей	7 2.857	1.5 0.9
Спиш	громад людей	7 7.983	3.2 4.6
Сатмар	громад людей	1 1.385	0.5 0.3
Боршод	громад людей	1 341	0.5 0.1
Бач-Бадроґ	громад людей	2 9.188	1.5 1.2
Срєм	громад людей	1 1.054	0.6 0.2
Разом	громад людей	25 24.865	0.2 0.1

По урядовим обчисленям всїх Українцїв-Русинів в державі в 1900 р. було 429.447 (без війська — 427.825), себ-то 2,2% всеї людности. З того числа:

в північно-східних столицях — 410.544 (без війська — 409.392) або 28,72% (без війська 28,8%);

в Хорватії і Славонії — 4.673 (без в. — 4.666), або 0,2%;

в Семигородї — 1.267 (без в. — 1.265), або 0,1%;

в південно-східній Угорщинї — 1.120 (без в. — 1.101), або 0,1%;

на великій низинї — 10.956 (без в. — 10.875), або 0,2%;

в т. зв. Половеччинї (Palóczföld) — 638 (без в. 315);

в Словаччинї — 139 (без в. — 123);

за Дунаєм — 62 (без в. — 42).

*
* *

Нам лишаєть ся кількома словами згадати ще „Перегляд громад головної руської теріторії“, „Покажчик“ назв громад та, нарештї, самі мапи.

В „Перегляді“ — „подано передусім всї переважно-руські громади, дальше — всї ті, де Русини живуть в поважнійшім числї“ (ст. 47), але — тілько для семи північних комітатів. „Перегляд“ складаєть ся з ряду таблиць, в яких зазначено загальне число людности в окремих громадах і столицях, рідну мову їх населеня та віру. Таблицї сї безперечно будуть дуже корисними для тих дослїдників, що хотїли би заняти ся дослїдами над українсько-руським населенєм на місцї і сконтролюванєм дат урядової мадярської статистики. Користні вони будуть також і для всїх тих, що не мають спроможности користувати ся офіціяльними мадярськими статистичними виданями та для ріжних практичних цілей. В таблицях уміщені також громади (майже всї вони — з греко-католицьким населенєм), в яких урядова статистика не знає Українців-Русинів, але в яких, по думцї автора, вони живуть. Зазначені також оселї, де Українців-Русинів показано в урядовій статистицї за-мало і — осібним знаком — ті з їх, які уважає автор переважно українськоруськими. Таблицї сї одначе потрібують де-якої ревізії (напр. проти с. Капишови, Шариської столицї зовсїм не подано ніяких дат). При всїх можливих дрібних помилках таблицї „Перегляду“ дають дуже цікавий матеріял для порівняня кількости Українців-Русинів з кількістю греко-католиків на головній теріторії, де сї два понятя, по думцї автора, часто ідентичні. Порівняня мови і віри населеня на підставі сих таблиць дає важні підстави для контролї урядових цифр: „з порівняня — каже Др. С. Томашівський в своїх „Переднїх замітках“ (ст. 3) — видко, як угроруська інтеліґенція (головно духовенство) по волї й неволї записуєть ся Мадярами, натомісць Жиди, хоч між собою говорять звичайним жарґоном, а у громадськім житю уживають руської мови — записані понайбільше Німцями по селах, а Мядярами по містах. Се порівнуваннє мови і віри дуже придатне для визначення русько-словацької границї. Взагалї числа урядової статистики що до віри більше достовірні, анїж що до народности“. Можна тілько пожалкувати, що не знайшли собі в сих таблицях місце ті громади, що положені поза північно-східною Угорщиною.

„Покажчик“ назв громад ми уважаємо цінним придбанєм нашої науки. Він дасть спроможність иншим дослїдникам лїпше орієнтувати ся на угорській теріторії. Тут вперше зібрані українські назви з більшої частини угорської українсько-руської теріторії (в „Покажчику“ уміщені оселї з столиць: Марамарош, Уґоча, Берег, Уґ, Землин, Шариш, Спиш, Бистриця, Сатмар, Абауй-Торна, Боршод). Поруч з назвами українсько-руськими (у формі лїтературній і іноді в діялектї) подані також нео-мадярські, заведені державним законом 1898 року, при мішаних громадах також румунські, німецькі, словацькі. „Давнїйші (мадярські) форми

як більше або менше близькі народнїм, що ще звичайно подибують ся на мапах, полишено як баляст зовсїм на боцї“ (с. 12).

*
* *

Ми згадували вже коротко дві мапи, додані до працї Д-ра С. Томашівського: „головну“ і „орієнтацийну“. Розмір першої досить значний (1 : 300.000) і цїлком вистарчаючий навіть для докладнїйших і дрібнїйших означень. На нїй уміщені крім адмінїстрацийних громад також і прилучені села, присїлки, дрібні оселї — „скільки — як каже автор — можна їх було означити без шкоди для прозорости карти“.

На „головній“ мапі зазначена докладно теріторія семи північних комітатів (Землин без полудневої части), менше докладно — частини примежних до неї столиць по Дебрецен на полудни і Мішкольц на заході.

Що-до назв на мапі, то автор подає їх для тих осель, що лежать по-за головною теріторією відповідно до національного характера околиці, але робить виїмки для тих, де живе якась кількість Українців-Русинів і має свою власну назву (напр. Сигіт, Вишково, Береги і т. ин.).

На українсько-руській головній теріторії автор не визначував докладно чужих меншостей. Передчуваючи можливість закидів, він пояснює сей пропуск „недостачею певного жерела в сїм напрямі, при знаній тенденцийности і іґнорації в урядових датах“ (ст. 2 прим. 2). Тому автор не визначував навіть Жидів, що-до яких можна було найскорше се зробити. Сей пропуск автор сподїваєть ся заповнити в другім виданю своєї мапи, коли би до того прийшло.

Автор свідомий того, що зазначена ним етноґрафічна межа не в усїх пунктах певна. Він сподїває ся, що дальші дослїди дадуть спроможність зробити до неї поправки. Та без сумнїву з усїх істнуючих мап у Д-ра С. Томашівського вона найбільше наближаєть ся до дїйсної правди.

„Головна“ мапа подїлена на дві частини і містить ся на двох окремих аркушах. Сей подїл має своє оправданє, по думцї автора, не лише в причинах технїчного характера: „руська теріторія Угорщини — каже автор — зображена двома окремими картами, розділеними з причин технїчних механїчно, що правда, одначе й науковий подїл на східню й західню частину доволї буде близький до сього механїчного“ (ст. 2—3). Тут має він на думцї ріжницї язикові, етнольоґічні і навіть ґеоґрафічні.

Зазначимо також що, поруч з богацтвом та деталїчністю технїчних знаків для кількости населеня по окремим громадам, ґрафічні знаки для показаня кількости Українців не такі детайлїчні. Автор знає тілько чотири катеґорії: більше як 50% (одноцїльна червона фарба), по-над 25% (квадратове штрихлюване), менше 25% (лїнїйне штрихлюване) та низше 1% (підчеркнене або обведене). Меншости-ж Словаків і Мадярів „руської“ віри означено тілько передостаннїм способом.

Поставлені побіч назв громад числа показують % українсько-руської людности в тих громадах по датам конскрипції 1900 р.

„Орієнтаційна“ мапа має своїм завданем показати розміщене угорських Українців-Русинів на теріторії цілої держави. Розмір її — менший від „головної“ мапи (1 : 1.300.000). Крім Угорщини зазначені на ній і межуючі з Угорщиною частини инших держав. Загально означена головна українсько-руська теріторія і острови дають поняте про розповсюджене українсько-руського населеня в значній частині держави; островки його закинуті аж на межі Моравії, Країни і Стирії (Крижевці, коло Заґребу), Румунії. Одна за другою тягнуть ся місцевости з українсько-руською людністю на південь і полудневий схід та переходять за Дунай аж в Босну і Герцоґовину. На сій мапі Словаків і Мадярів „руської“ віри уже не зазначувано.

Підходячи до загальної оцінки „Етноґрафічної Карти“ Д-ра С. Томашівського можемо сконстатувати, що се поки-що найповажнійша та найсолїднійша з усіх істнуючих наукова праця про кількість і етноґрафічну теріторію угорських Українців-Русинів; результати обчислень і означеня автора без сумніву найбільше з усіх істнуючих наближають ся до дійсности; етноґрафічна мапа головної українсько руської теріторії найдокладнійша з усіх досї знаних та найлїпше з наукового боку оброблена мапа Угорської Руси.

Але не треба забувати, що розглянута нами праця є що до своєї повноти, докладности, науковости — властиво першою спробою (як сам автор говорить у передмові), першим поважним (і сміливим) кроком в даннім напрямі. Що до етно-статистичного методу якого уживає автор, ми стоїмо на відміннім становищу. Але се вже загальнійше питанне — до нього ми сподіємо ся перейти в осібній статї.

Ол. Назаріїв.

Бібліоґрафія

(Оцінки, реферати, замітки).

Історія політична і культурна.

Die Chasaren. Historische Studie von Hugo Freiherrn von Kutschera. Ein Nachlass, Відень, 1910 стор. 271.

Стрінувши титул сеї книжки, в датою Відень, 1909, шукав я її, але тільки по кількох місяцях дістав до рук, але вже в зазначеннєм, що се друге виданнє і в датою 1910 р. Ніщо не вказує одначе, щоб для сього нового видання книга була перероблена. Анонїмний видавець поясняє, що праця ся була полишена автором не вповнї приготовленою до друку і видаєть ся без змін як акт пієтизму для її автора. З біоґрафії автора, поданої на вступі, довідуємо ся, що він був вихованцем оріентальної академії в Віднї, де студіював перську, турецьку і арабську мову, потім служив на ріжних дипльоматичних урядах в Туреччинї, а по окупації Босни був одним в близших співробітників знаного управителя окупованих провінцій Б. Каляя, і потім майже до кінця свого житя, що наступив 1909 р., сповняв ріжні високі служби в адмінїстрації тихже провінцій. Таким чином і освіта і пізнїйша служба могла зробити з нього основного і глубокого знавця Сходу — таким і представляє його біоґраф, одначе скільки небудь замітного дослїдника, хоч би дїлетанта-ученого в нього не вийшло — він зістав ся ревним урядником, не давши за житя нїяких проявів своїх наукових інтересів, судячи з сеї біоґрафії, і ся посмертна праця зістала ся його одинокою роботою. Має й вона одначе наскрізь дїлетантський характер, і коли я її принотовую тут, то більш на те, аби ощадити заходу иньшим, котрі б стали шукати сеї книги, як я, заінтересовані її титулом.

Пок. автор заінтересований був істнованнєм серед сучасної жидів-

ської людности двох відмінних антропольоґічних типів, що відповідають її культурно-історичному поділови на ашкеназів і сефаридів, або Жидів північних, німецько-польських, і східно-полудневих, іспанських (Спанїолїв). З огляду, що в талмудистській традиції Ашкеназом звуть ся краї коло Чорного моря і Кавказу, а сї краї були осїдком Хозарів, Кучера прийшов до такого виводу, що Жиди-ашкенази се потомки колишнїх Хозарів-юдаїстів: по розгромі хозарського царства вони мовляв пішли на захід, на Україну і в Польщу, відти до Німеччини і т. д.

Ся вихідна гадка могла навести дослїдника на ріжні цікаві спостереження, коли б він взяв ся науково до розслїдження тих фактів і явищ, що його заінтересували. Але пок. автор взяв цїлу справу зовсїм по ділєтантськи. Він не займав ся анї близшим студіованнєм антропольоґічних типів сучасних Жидів, анї їх розселеннєм; тільки при кінцї книги додає він замітку Вайсбаха про поміри жидівських черепів, а наскільки перестарілі його статистичні відомости, показує цифра жидівської людности Росії — 2.6 міл.! Взагалї його етноґрафічно-антропольоґічний апарат робить часами просто комічне вражіннє — почавши хоч би зі вступньої характеристики — die Russen selbst sind ja keine reinen Slawen, sonder vielmehr ein Mischlingsvolk von Finnen, Tataren, Slawen und kaukasischen Völkern (c. 17). Історію жидівського розселення заступають цитати з Йоста; з історією жидівської кольонїзації в землях литовсько-польських автор не дав собі ніякого труду познайомити ся хоч трохи близше. Свою основну тезу — що Хозари жидівської віри, розселивши ся, дали початок жидівській кольонїзації Східньої Европи, він навіть не пробує удокументувати докладнїйше; спинивши ся трохи над переселеннєм Половцїв до Угорщини, він просто заявляє (с. 196), що „подібно як Половцї, могла і велика частина Хозарів, що зістала ся на своїй вітчинї, або перейшла на Русь, від грізної татарської бурі утїкти на захід і знайти там нові осїдки.“ За документ вистає глуха посилка, що Karamsin der grosse russische Historiker, bezeugt ausdrücklich, dass die Juden schon seit des ersten Wladimir Zeiten aus Chosarien in grossen Mengen nach Russland eingewandert (c. 197). І автор уже зовсїм катеґорично заявляє: Sämtliche Juden Russlands und Polens waren in Mittelalter ihrer Abstammung nach Chosaren; Juden anderer Abstammung gab es in den weiten Steppenländern von der Wolga bis an die Wechsel nicht (ibid.). Пояснивши потім ґерманїзацію сих хозарських Жидів Польщі й Литви тим, що їх громади приймали рабінів з Німеччини і сї рабіни „розповсюднили між тамошніми Жидами німецьку мову“ (с. 246), автор спокійно фантазує далї про те, як хозарські Жиди розселяли ся з Польщі по Німеччинї і далї на захід та розносили з собою німецький жарґон (с. 249).

Наведене досить характеризує повну ненауковість праці. Не богато стоїть краще справа в розділах спеціально присвячених історії Хозарів; як орієнталїст, автор міг би тут дати не одно цікаве помічення, але його урядова орієнталїстика не богато помогла йому і тут. Він опер ся головно на працях Гаркаві і Каселя про Хозарів, залюбки також користуєть ся старою працею Наймана і деякою иньшою старою лїтературою; праці Маркварта вістали ся йому незвістні, Вестберґа — тим більше. Брак наукового апарату не дає змоги слїдити, наскільки безпосередно користає він з орієнтальних джерел; східно-словяньский лїтописний матеріал заступає для нього виписка з Шафаріка (с. 80—1); на підставі листа каґана Йосифа, в котрий автор вірить як в евангеліє, він зачеркує хозарські володіння по Карпати і угорську границю (с. 88). Черпаючи свої відомости бо зна з яких джерел, частенько попадає він і в ріжні иньші досить куріозні конфлїкти з фактами, які виявляють і тут повну неосвідомленість (напр. як він оповідає, що im Jahre 986 erobert Grossfürst Wladimir Kaffa und Theodosia — с. 99). Ще найбільш інтересу могла б мати гл. II, присвячена огляду хозарської держави і її устрою — як би автор покликав ся на ті джерела, з яких черпав, і позволив тим способом контролювати себе. Гл. III, де він пробує слїдити пізнїйшу долю Хозар, з кінця X в. почавши, — виявляє повну безпомічність автора. *М. Грушевський.*

С. П. Шестаковъ — Очерки по исторіи Херсонеса въ VI—X вѣкахъ по Р. Хр. (Памятники христіанскаго Херсонеса вип. III), Мва, 1908, ст. 142, 4⁰.

„Предлагаемый трудъ, предпринятый по инпціативѣ Ея Сіятельства графини П. С. Уваровой, въ ряду работъ другихъ изслѣдователей, посвященныхъ исторіи и археологіи г. Херсона (древняго Херсонеса) въ Крыму, является попыткою сформировать сообщенія о судьбѣ этого города въ византійскіе вѣка литературныхъ источниковъ, вмѣстѣ съ результатами оцѣнки этихъ сообщеній въ ученой литературѣ“ — каже на самім вступі автор, поясняючи предмет і завдання праці і заразом — даючи характеристичний приклад тяжкого і незручного викладу, що робить таким тяжким користуваннє з його праці. Складаєть ся вона в 6 основних розділів і 4 додатків. Судячи з наведеного пояснення, перші дві глави мають служити немов вступом до властивої теми. Перша глава коротенько, на 12 сторінках дає перегляд звісток про відносини Херсонеса до Римського цісарства почавши від I віка по Хр. — від звісної написи нагробника Плявція Сільвана почавши; перегляд досить побіжний — місцями тільки автор подає деякі замітки, а в екскурсї спиняєть ся над декотрими виразами написи часів ціс. Зенона; при великім за-

милованню автора в бiблiоґрафiчних вказiвках (хоч не завсiгди повних) сей перегляд для iнформацiй не безкористний. Иньший характер має глава друга, присвячена початкам християнства в Херсонесї: вона головно присвячена полемiцї автора в критикою херсонеських леґенд, поданою д-ром Франком в його звiстнiй працї, друкованiй на сторонах нашої часописи (сю полемiку доповняє один з додаткiв, присвячений текстам Климентової леґенди). Приймаючи деякi погляди i виводи д-ра Франка, автор силкуєть ся довести бiльшу реальнiсть леґенд, нiж яку признає за ними (властиво не признає) др. Франко, але робить се взагалї дуже нерiшучо i несмiло, не даючи якоїсь конкретної суми фактiв, яку на його погляд можна було б витягнути з сих леґенд. Така нерiшучiсть i вагання супроти рiжних можливостей взагалї характеризує в переважнiй части всю роботу автора.

Роздiли III i IV присвяченi iсторiї Херсонеса в VII—IX вв. Автор ширше спиняєть ся коло хозарського панования в Криму, його поширення i вiдносини до Херсонеса i Вiзантиї, на мiсiї Кирила Фiльозофа та звiсгцї про „руськi письмена". Роздiл V присвячений головно вказiвкам кореспонденцiї напр. Миколая Мiстика i трактата De administrando imperio. Останнїй роздiл VI займаєть ся головно запискою ґотского топарха, котру автор льокалїзує за Кунiком i Вестберґом в ґотських „Клїматах" Крима, i Володимировим охрещеннем та звязаними з ним леґендами.

Сї останнї роздiли обробленi автором в найбiльшою стараннiстю i дають чимало цiкавого. Богато шкодить тiльки фраґментарнiсть, в значнiй мiрi звязана з хронольоґiчною схемою працї. Про однi й тi самi явища — напр. в сферi херсонеської торговлї, культурного житя, церковности, автор говорить по рiжних роздiлах, розмiщуючи звiстки в рiжних хронольоґiчних ґрупах, i через се пропадає всяка суцiльнiсть.

Лiтература, не вважаючи на всю охоту автора до бiблiоґрафiчних вказiвок, далеко не повна i тут. *М. Грушевський.*

Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez, közli Petrovay György (Történelmi Tár, 1909: 1-27, 358—378, 509—529).

В 1900 р. вийшов був перший том збiрки мармарошських грамот видана I. Мiгалїєм (про нього була звiстка в LXIV т. нашої часописи), опiсля задумане видане чомусь припинило ся; аж ось тепер почали появляти ся пайками новi грамоти до iсторiї Марамароша в мадярськiм „Iсторичнiм Архивi" — очевидно як продовжене збiрки Мiгалї. Новий видавець Петровай доставив був i до попереднього видання серiю грамот, сим же разом подав 57 нових невиданих доси грамот з часiв 1360—

1519 рр. — значить, менше-більше рівнобіжних до диплъомів Мігалієвої публікації. Що до змісту і виданя грамот, треба сказати те саме, що давнїйше, хиба що новий видавець дав дуже маленько пояснень до поодиноких документів. Для зрозуміння племінних відносин Мараиароша сї грамоти не дають безпосередного матеріялу; в них відбив ся найлїпше образ господарських прав та обовязків марамарошської шляхти (переважно волоського роду) та міщанства (німецького походженя).

С. Томашівський.

Ludwik Finkel — Elekcya Zygmunta I. Sprawy dynastyi Jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej, вид. Академії Наук у Кракові 1910, ст. VIII+296.

Під сим простим наголовком схований богатий зміст. Ось схема працї: I — Ягайловичі й унїя 1501 р. (ст. 5—41); II — Польща перед елекцією (42—78); III — Литва перед елекцією (79—135); IV — безкоролїве (136—169); V — елекція (170—233); закінчене (234—254) і додатки (255—280), окрім спису лїтератури предмету й показчика. Вже в сеї схеми видко, що вибір Жигмонта I — се тільки центральний пункт, около котрого змальований широкий образ полїтичних подій і полїтичного стану в Польщи і Литві. Не буду тут передавати змісту сеї моноґрафії, зазначу тільки її основні думки і вислїди. — Передусім ш. автор визначує один дуже важний полїтичний чинник, що мав великий вплив на розвій польсько-литовської унїї, та до тепер в історіоґрафії не знаходив достаточного місця й оцїнки: в історії польсько-литовської унїї стоять против себе не тільки інтереси Польщі і Литви-Руси, а ще третьої сили, що не покривала ся анї з одною анї з другою стороною, що мала свої власні полїтичні цїли і свої власні полїтичні дороги — се ягайлонська династія. Вона се в міру власних династичних потреб причиняла ся то до затисненя унїонних звязей обох держав то до їх попущеня; взагалї-ж стояли на становищи, що дальше персональної унїї сї звязи не повинні виходити. В сїй то полїтиці самої династії лежить вияснене з одного боку нереальности унїї з 1501 р., з другого мало вислїдженого доси факту, що Жигмонт I був наперед проголошений в. князем у Литві й аж опісля вибраний королем польським. Докладнїйше вияснене сеї справи (очевидно скілько позволяють на се жерела) — се перша а може й найбільша заслуга шан. автора в отсїй моноґрафії (сьому питаню присвячена головно I глава). — Друга визначна прикмета моноґрафії, що робить честь авторови, се вільність від якої не будь полїтичної доктрини. В історіоґрафії про часи польсько-литовські унїї здавна розпаношили ся погляди й тенденції (инші по польськім, инші по російсько-українськім боцї), що робили давноминулі часи вічно полїтично

актуальними і дразливими. Проф. Фінкель зірвав рішучо з дотеперішною традицією польської історіоґрафії: у нього нема місця вже анї для політичного романтизму, анї для культурної містики; замість сих й инших ідеалїстичних сил бачить він тілько реальні сили, реальних людей, реальні інтереси і потреби та тілько ними поясняє хід політичних змагань і подій того часу. Згадуючи класичну в своїм роді промову серадзкого каштеляна Пшерембского на елєкції з характеристичним закінченем: ніхто не служив би Богу, як би не сподївав ся неба — пише ш. автор: „Погляд, як бачимо, грубий і матеріялїстичний, висказаний без скрупулу паном каштеляном у великім зборі сенаторів, без страху перед якою доганою. Бо вони були всї такі і так їх треба розуміти, не вкладаючи в реальні, тверезі, користолюбні уми внеших політичних ідей, яких вони не мали“ (ст. 206). Так само вільний автор і від давнїйшої тенденції в польскій історіоґрафії любованя в неґативній критицї політичних актів, бо оцїнка історичних подій мусить виходити від тогочасних обставин і потреб. — Третїй головний результат працї проф. Фінкля лежить у розясненю деяких сторін справи кн. Мих. Глинського. З одного боку доказуєть ся тут, що обвинувачуваня, буцїмто Глинський плянував якийсь атентат на великокняжий стіл, се нїщо инше як клевети особистих його ворогів; при тім автор показав звідки і як перейшла ся леґенда до хронїк й новійшої історіоґрафії; автор не укриває навіть факту, що король Жигмонт не то знав про безосновність обвинувачуваня Глинського, але й сам свідомо повторяв сї клевети з політичних оглядів і тим немало причинив ся до скривдженя памяти чоловіка, який віддав йому самому визначну політичну услугу. З другого боку не менше рішучо констатує автор, що глядане в **мотивах** бунту Глинського якихсь релїґійно-національних причин річ зовсїм безплодна (хоч чисто політичний бік справи ще не зовсїм вияснений — додамо); тілько згодом згуртовує він коло себе русько-православну опозицію вел. князївства Литовського, а й то не дуже поважну. Автор таким чином приходить близько до тогож становища, на котрім став і проф. Грушевський в оцїнцї сього епізода в своїй Історії.

В сих трьох основних результатах лежить головна вартість моноґрафії, що без сумніву дає їй одно з найвизначнїйших місць в історичній лїтературі про польсько-литовську унїю. Поза тим праця має богато й инших гарних прикмет; вона добуває цїлий ряд незнаних доси фактів і матеріялів (між ними лист М. Глинського до Максимілїяна I 1509 р.), розвязує суперечности, прояснює темні місця, в численних замітках під текстом маємо зразки дуже детайлїчних розслїдів, які автор дуже зручно відділяє від головного оповіданя. Вичисляти всї ті результати поодиноко годї на сїм місци, бо їх богато. Дуже цїнною прикметою працї єсть вкінцї гладке й інтересне оповіданє, хоч автор далекий від модної серед

деяких польських істориків погоні за специяльним esprit, можливим ще в коротких нарисах, а докучливим в більших студіях.

На закінчене про дві подробиці, що вимагають поправленя. Докір зроблений (ст. 95, нотка) на адресу проф. Грушевського, що буцїмто не звернув уваги на посольство Глинського до короля Владислава 1500 р. невірний, бо проф. Г. говорить про се страшене Владислава небезпекою з боку литовських православних через уста Глинського, тілько не в розділї про Глинського а трохи перед тим (Іст. України-Руси, IV, ст. 272 і 279 нотка). Також у відчитаню імени угорського посла очевидна похибка, замість *ch* треба читати *th*: Korlathky = Korlathkew; тепер писано б de Korlátkő або Korlátkői від м. Korlátkő в Нїтрянській столици (пор. інструкцію для нього у Польщу 24. I. 1509 у Történelmi Tár, 1906, 187—189). *С. Томашівський.*

Акты издаваемые виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ. Том XXXIV. Акты относящіеся ко времени войны за Малороссію (1654—1667). Вильна, 1909, ст. LII + 2 табл. + 588.

До історії білоруської війни сей том актів виленської комісії дає небогато; сама кампанія, її причини і наслідки розсвітлені вже иншими жерелами докладнійше і повнійше; тут знаходимо тільки другорядні подробиці, важні для льокальної історії й для економічного побуту Білоруси. Таксамо для козаччини, що відіграла в сих війнах велику ролю, — нового маємо дуже мало, кілька деталів.

В універсалї з 9 липня 1654 р. король Ян Казимір повідомляє про намірений похід „ребелїзанта Хмельницького" на Полїсє та остерігає шляхту, „щоби своєвільне й набуте посполство не пішло до бунтів" (с. 8—9). Ще яркійше схарактеризований універсалом з 23 лютого 1655 р. „віроломний Московитин", що разом зі „зрадником, ребелїзантом нашим Хмельницьким" нищить Литву, бере в неволю та убиває людей, примушує „вдруге хрестити ся нїколи нечуваним в християнстві способом" і т. и. (с. 34). Золотаренко згаданий тільки при облозї Старого Бихова (с. 85). Зате є два універсали Нечая: оден з 24 грудня 1656 р., в обороні мешканцїв новгородського повіта перед своєвольними, „через котрих запорожське військо велику неславу поносить" (с. 95), друге письмо з 26 січня 1657 р. в справі комісії, що мала полагодити спори між козаками і місцевими обивателями (с. 96—97).

Найважнїйші для нас документи, що ближше освітлюють справу окупації Пинщини військами Хмельницького. Наперед є універсал Богдана Хмельницького з 31 грудня 1656 р., де гетьман повідомляє, що висилає козацьке військо для злуки з військами семигородського князя,

та обіцює опіку всім, хто „горнути меть ся до війська запорожського" (с. 96). На чолї війська стоїть Антін Жданович „намісник Й. М. Пана Гетьмана"; 14 мая 1657 р. видає він в Берестї литовськім універсал зі звісткою, що наближаєть ся до пинського повіту з семигородськими військами та що візьме в опіку, кого гетьман приняв під свою протекцію (с. 106—7). Вкінцї є інтересна протестація шляхти пинського повіта в 20 серпня 1657 р. — против протекції Хмельницького. Обиватедї заявляють, що вони вислали свойого посла (неназваного по імени) до Хмельницького „просячи тільки о спокійне сусїдство і о протекцію від ґрасуючої угорської ліценції й тиранства"; тимчасом посол привіз „субєкцію вічної неволї" і на 23 серпня назначив присягу „вічного підданства запорожським гетьманам". Шляхта вносить протестацію против „підступного" посла й против універсалу, що він привіз і назвав „діпломом" (се очевидно звісна грамота Хмельницького з 8 червня 1657 р.); протест підписаний всякими повітовими достойниками (с. 112—113). Поза тим Хмельницький мав у Пинщинї свою партію: так є скарги на „обивателїв тракту пинського й давидгродського, так на шляхту тамошню, як на міщан і підданих, що забули свою шляхотську честь, поприсягли свою віру Хмельницькому" — й помагали у всїм козацькому війську (с. 138—9).

До пізнїйших часів є ще деякі універсали против козаків та жалї на знищеннє краю козацькими військами (с. 126—129). Зізнання козацьких „язиків" з 1660 р. також дають небагато (с. 172). *Ів. Крипякевич.*

В. Барвинскій — Изъ исторіи козачества лѣвобережной Украины (Журналъ Мин. Нар. Просв., 1910, кн. 1).

В своїм етюдї автор виходить з того погляду, що соціольоґічний погляд в дослїджуванню історичного процесу для вияснення законів, які кермують розвитком суспільности, в методольоґічних цїлях потребує конкретного дослїджування суспільної еволюції окремих соціяльних ґруп, з яких складаєть ся суспільність. Тому для вияснення того соціяльно-економічного процесу, який відбував ся в XVII—XVIII вв. в Гетманщинї, треба, на його думку, прослїдити, як відбивав ся він на окремих суспільних ґрупах. „Процес сей, каже він, відбив ся на економічному, соціяльному й юридичному побутї козацтва, а також — хоч і не так безпосередно — на його духовім розвитку. Весь комплекс сих змін в матеріяльнім і духовім побутї козацтва в усїй повноті можна розглянути тільки в спеціяльній моноґрафії... В сїм етюдї ми будемо розглядати одно явище з соціяльної історії сього стану, а саме перехід посполїльства в козацтво". Далї й розглядаєть ся, в яких формах і під впливом яких причин силкувало ся посполїльство перейти в козацтво, й зазначують ся

заходи гетьманського правительства, а також козацької старшини не тільки покласти край такому переходови, але навіть повернути (змагане козацької старшини) як найбільшу частину козаків в поспільство, обовязане до ріжних робіт і оплат на користь старшини. Етюд сей опирає ся на відомий вже матеріял, але мимо того має вартість, як проба стислого й самостійного оброблення розкиданих і не зведених в цілість фактів. *М. Залїзняк.*

Władysław de Fedorowicz, 1809 Campagne de Pologne, Volume I. Documents et matériaux français, Париж Plon, 1911, ст. IV+447.

Володислав Федорович, властитель дібр у східній Галичинї і Русин з походженя, член австрійської палати панів і бувший голова „Просвіти", дав себе знати доси кількома науковими та лїтературними працями, писаними польською мовою, а отсе тепер виступає перед ширшу європейську публїку з жереловою, історичною працею про війну в Польщі 1809 р. З передмови першого тому, що появив ся сими днями в львівських книгарнях, довідуємо ся, що до сеї працї заохотив автора пок. барон Гельферт, відомий історик Австрії, який звернув його увагу на події 1809 р., що відбули ся на теріторії Польщі і доси в спеціяльних працях про сей рік були мало вияснені. Автор познайомив ся з тою лїтературою, писаною переважно військовими (ґенералом Пеле́, комантантом Саскі-м і ґенералом Солтиком), і переконав ся, що ті, а також инші нїмецькі працї подають у загальних нарисах хід воєнних операцій, але мало дають для виясненя полїтичної сторони тої війни. Для виясненя головно сеї сторони, автор розпочав пошукуваня зразу в архівах мінїстерств війни в Віднї і Парижі, а потім і в архівах мінїстерств заграничних тих і инших держав, в приватних архівах та біблїотеках ріжних країв. „Таким робом — пише автор на ст. IV передмови — я відкрив слїди невідомих доси зносин між Австрією, Анґлїєю, Прусами, Росією, Швецією, Данїєю, Еспанїєю, Сіцілїєю, Туреччиною, Портуґалїєю і навіть Персією". Додавши до тих архівальних матеріялів дещо з сучасних публїкацій, а власне статї з військових журналів, давнїх і нових та витяги з більш або менше рідких публїкацій автор одержав збірку матеріялу на його думку вповнї достаточного для виясненя причин, пружин і перебігу війни 1809 р. Сей матеріял розділений після язиків, обійме три томи. Перший містить документи писані французькою мовою, другий обійме документи нїмецькі, а третій матеріяли, писані иншими язиками та основану на них історичну студію, писану по французьки.

Про початок і перебіг війни 1809 р. на теріторії Польщі орієнтує нас автор у передмові ось якими словами: „В початках 1809 р. Анґлїя

з Австрією по переведеню діпльоматичних переговорів заключили умову, по якій Анґлія мала дати Австрії не тілько значну грошеву підмогу, але надто вислати корпус своєї армії в числі 40.000 людий, що мав висісти на беріг у означенім місці північної Німеччини, а Австрія на стрічу сьому корпусови мала вислати свою армію з 30.000 людий. Сї два корпуси мали злучити ся на теріторії північної Німеччини і підперти повстане, яке приготовували німецькі патріоти проти Наполеона і французької окупації. Числено на те, що по вибуху такого повстаня німецькі володарі, які признавали зверхність Наполеона, покинуть його і перейдуть на сторону народнього повстаня.

„Се була така сама тактика, якої держав ся анґлійський кабінет у Еспанії та Портуґалії. Австро-анґлійський союз уложив кольосальний плян заатакувати Наполеона від разу на цілім окрузї французького виливу: в Дальматії, в Неаполї, в Калябрії, в Тосканї, на побережу Ґенуї, в Еспанії, в Портуґалії, на ріжних точках побережа Франції, в Голяндії, в Данії, на берегах північної Німеччини і навіть на берегах Росії та Фінляндії, ґенерала Джона Мира вислано з 10.000 людьми до Штокгольму, щоб злучивши ся зі Шведами впав до Фінляндії і збомбардував Петербург. Австрія, що мала найсильнїйшу сухопутну армію, мала вдарити в центрі на армію Наполеона, ослаблену висилками віддїлів у ріжні сторони сього величезного круга заатаковані військами. Коли сей ґрандіозний проєкт, може найбільший із усїх, який коли будь укладала диплъоматична штука, не вдав ся, то се стало ся тому, що він був звернений проти Наполеона, який своїм ґенієм, бистротою своїх рухів та побідами, які зумів відносити зараз у перших днях, зробив кінець тій війні, поки ще потаємна спілка його явних та скритих ворогів здужала на правду забрати ся до виконаня свойого пляну. Опізнене вийшло від Анґлії. Висилка 600 кораблів і 40.000 людий, ухвалена ще в лютім і в марті, ледво 30 липня доплила до побережа Фляндрії, де й пропала марно та фльота в багнах острова Вальхерена“.

На зустріч тій анґлійській армії мала йти австрійська армія з 33.000 людий під проводом архикнязя Фердінанда д'Есте. Вона вирушила з Галичини 1 цвітня, заняла Варшаву 16 цвітня, та дійшла тілько до Торуня, по чім вернула назад. На думку нашого автора сей корпус, що стратив марно свою експедицію, міг би був над Дунаєм перехилити побіду на користь Австрії. З найвиднїйших історичних осіб того часу стрічаємо в збірцї д. В. Федоровича листи росийського царя Александра I (3), маршала Бернадота (2), Джорджа Каннінґа, анґлійського міністра справ загараничних, Жана Баптіста Шампанї, французького міністра справ заграничних, Люї Ніколя Даву, французького маршала і князя Ауерштетського, австрійського архикнязя Фердинанда д'Есте,

Фрідріха Августа I, короля Саксонії, Наполеона, кн. Йосифа Понятовского, брата остатнього польського короля і богато инших військових та цівільних достойників. Спеціяльно до Галичини відносить тілько один документ, відозва до Галичан князя Фердинанда д'Есте, яку тут подаю в перекладі на нашу мову.

Вибираючи ся в похід архикнязь Фердинанд у Кракові 1 цвітня 1809 р. видав відозву до Галичан, у якій похід у чужий край представляє ся як акція оборонна. „В хвилї, коли чужі держави зброять ся і збирають свої війська на ріжних точках біля наших границь, готові напасти австрійську монархію, Його Величество цїсар і король, маючи на серцї добро своїх підданих, бачить себе змушеним приготовити ся до оборони.

„Історія наших часів доказує досить, що Й. В. завсїди бажає вдержати спокій і добру згоду з сусїдами, але бачучи, що мовчанка послужила би тілько до скріпленя чужих сил, почуває ся до обовязку поставити свою армію на воєнній стопі для забезпеченя держави.

„Настала хвиля, коли війська всїх країв Австрії повинні доказати, що вони можуть зробити. Настала хвиля, коли всї народи вірні австрійській коронї, які не бажають бачити її предметом насміхів инших, повинні вібрати ся довкола державних стягів для оборони спільної справи.

„Світ дивує ся бачучи Австрійцїв, Угрів, Чехів, що збігають ся з усїх сторін і творять баталїони, що одушевлені почутєм національної чести та любови до вітчини віщують ворогови загибіль. Богато тисяч уже стоять уоружені і готові до бою.

„За вами черга, вірні Галичани! Хоча ви лише від недавна звязані братерськими вузлами з народами Австрії, то проте вам признано ті самі користи. Поміркуйте і гляньте, де хто має більшу свободу, як під панованєм нашого достойного Монарха. Гляньте ще, де більше забезпечена приватна власність і де більше дбають про публичне добро? Хоч Австрія перебула війни, що вичерпали її скарб, її підданих усе числять до найбогатших і найщасливійших народів. Не роблю вам тут пустих обіцянок; монарх дбає за вас, як батько за своїх дітий, і ваше щастє, се головна задача Його житя.

„Від кількох лїт ваші брати заняли місце в наших рядах і їх можна числити до найбравійших вояків. Я сам стою на чолї полка, зложеного з Галичан, до якого маю повне довірє, бо не раз уже вороги дізнали їх сили та відваги.

„Галичани! Ви повинні наслїдувати приклад своїх братів і творити свобідні баталїони. Карієра отвирає ся для всїх, що хочуть узяти участь у тій війнї. Галичани, скликуйте ся під моїми стягами, а я буду вважати собі за гордість вести вас до бою". *Іван Франко.*

Dr. Rudolf Lüttich — Ungarnzüge in Europa im 10 Jahrhundert (Historische Studien von Ebering, т. 84), Берлїн 1910, ст. 174, 8°. Роки 850—950, коли велика держава Карла зачала розпадати ся і коли стали творити ся нові полїтичні одиниці, не прояснені ще до нинї і криють не одну загадку. Особливо доволї мало знаємо про початки нападів всїляких воєвничих народів і племен (як прим. Мадярів, Норманів, Арабів), що викликали великі зміни в Европі і то не лише з полїтичного, але і з економічного боку. Найменше з того прояснена історія початків мадярських рухів і тому присвячує їм автор близшу увагу, розбираючи спершу історію Мадяр у Східній Европі до р. 896, звістки про їх характер і звичаї, а відтак їх походи в Німеччину, Францію, Італію і Византію та значіне битви 955 р. До історії України відносять ся перші два роздїли працї Лїттіха (ст. 12—40). *З. К.*

A. Szelągowski — Historyczne prawo Polski na Rusi (Przegląd Narodowy 1910, № 5—6). Автор намагаєть ся виказати, що в басейнї горішнього Буга важили ся під конець X в. впливи польські, руські і чеські, або що тут стикали ся інтереси трьох пізнїйших словянських держав. Стільки позитивного — на його думку — можна вивести з назви сього краю, як краю Хорватів. Одначе сї Несторові Хорвати, як і Велика Хорватія візантийського цїсаря X в., не мають нїчого спільного з Русю, отже назва ся, радше полїтична чим племінна, по гадцї автора, виключає зовсїм історичні права наддніпрянської Руси на землї, положені над Бугом. Очевидно, коли історичних прав до сих земель не має Русь, то хто-ж инший може їх мати, як не — Польща?...

A. Szelągowski — Historyczne podstawy kwestyi ruskiej na ziemiach polskich (Przegląd Narodowy 1910, № 9—10). „Ziemie polskie“ — се галицько-володимирська Русь; „historyczne podstawy kwestyi ruskiej“ на сих землях — се повний курс історії згаданої Руси за час її полїтичної самостійности (княжа доба)... *І. К.*

Русское Забужье (Холмщина и Подляшье). Сборникъ статей Е. М. Крыжановскаго съ предисловіемъ И. П. Филевича, Спб. 1911, ст. XLVI+434+IV. Під сим титулом передруковані з давнїйшого збірника „Сочиненій“ пок. Крижановського його історична праця „Забужная Русь“, „Нѣсколько документовъ о состояніи Подлясья послѣ Брестскаго собора 1595 г.“ й публїцистичні його статї з підляської служби: „Письма изъ Подлясья“, „Волненія уніатовъ на Подлясьѣ“, „Князь В. А. Черкасскій и холмскіе греко-уніаты“, „Записка объ уніатскомъ дѣлѣ“. Передруковано се і пущено по досить дешевій цїнї як pièce justicative для проєктованого відлучення Холмщини. Проф. Філевіч в своїй передмові виясняє цїнність праць Крижановського для

виясненя сеї справи; подає коротку історію сього питання, головно від 1905 р. і коротку біоґрафію Крижановського. *М. Г.*

Ign. Tad. Baranowski — Materyały do dziejów wsi polskiej. Zeszyt I (Prace Tow. Nauk. Warszawskiego, II, 2). Варшава 1909, ст. IV+58. З отсим випуском приступила історична комісія варшавського Наукового Товариства до систематичного видання матеріялів до історії польського селянства; мають сюди війти ревізії, люстрації, присуди референдарських судів і т. и.; на першім пляні має видавництво королївщини, далї духовні села, вкінці приватні маєтности. В сїй книжцї поміщені такі матеріяли: ординація робіт в с. Венжерові (прошовської землї) з першої пол. XVI в.; устава для кнlinkинського староства, в дечім подібна до устави на волоки 1557 р. — може матеріял до неї; реєстр товарів, які везли селяне Вислою 1579 р.; інвентар сїл новотарського староства 1638 р.; устава земян (бояр) в бихівськім графстві 1753 р.; ріжні матеріяли до кількох холмських сїл, м. и. скарги мазовецьких селян з 1789 р. *І. Крч.*

Fr. Rawita-Gawroński — Nazwa Ukrainy, jej początek i charakter (Ruś 1911, z. 1). Автор доказує (що, зрештою, загально відомо й чого нїхто не заперечує), що назва „Україна“ вживала ся давнїйше (до XVII в.) в значінню тільки теріторіяльнім, а не етноґрафічнім.

Dr. Ostaszewski-Barański — Pierwsze spory o alfabet na Rusi czerwonej (Ruś 1911, z. 1). Автор оповідає про відомі проби галичанина Й. Левицького (40-ві рр. м. ст.) ввести до нашого письменства польське „abecadło“. *І. К.*

Dr. Wladimir Kuschnir — Die Teilung Galiziens (Ukrainische Rundschau 1910, 7/8, ст. 207—215). Статя написана на підставі розвідки Кревецького про поділ Галичини в рр. 1846—1850.

Der erste Stundist (Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina 1911, ч. 4, ст. 57—8). Замітки про початки штунди на Українї і про діяльність Рябошапки. *З. К.*

Мова.

А. И. Соболевскій — Лингвистическія и археологическія наблюденія. I, Варшава, 1910.

Під сим збірним заголовком появила ся відбитка статей, поміщених акад. Соболевским в Рус. Фил. Вѣст. 1910, т. 64, ст. 92—189. Звернемо увагу на важнїйші.

В статї „Древнѣйшія славянскія названія монеты

и хронологія общеславянскаго смягченія гортанныхъ" автор виводить з форм: пѣнѧзь, стьглѧзь — склѧзь — шьлѧгъ (szeląg) > phenning, skillings — scilling, що вони перейшли до славян в часах Тацита, отже в I в. по Х., де на спільнославянській основі около II в. по Х. приняли вони нинішній вид (ѧзь, -зь > -ing). До тої-ж ґрупи переходу первісного г - g в ж належить назва озера Селигер — Серегѣрь і місцевости Селижар (96—100). Тому що сей перехід г - g в ж відбув ся около II-го в. по Хр., отже в тім часї славяне доходили своєю границею аж до нинїшної західної границї Тверської ґуб. Свідчить про се і фінське Inger — Ижера, Veps — Весь (фін. племена сусїдні по староруським границям), що східне славянство жило в сих місцях ще в період переходу g < ж.

В замітцї „Бескидъ" — Bieszczad (ст. 101) автор зводить походжене -щ до * бескѣд-, бескёд-. Додати можна до сеї замітки і рівнобіжність форм: Лю́товиска — ща, Бережи́ска — ща (поле в Тухлї), Бещáды (ibid.), Кутище при Лютовище — Лїтовиско (в Залозецькім). З сим лучить ся і 10-й уступ статї „Мелкія замѣтки по славянской и русской фонетикѣ", в якім мова (ст. 113) про жж > зд > зг > гг.

Всїх „Мелких замѣток" 34; посвячені вони кільком важним появам руських і словянських мов: 1. акы, амо, ꙗдро, 2. дославянське c (не) переходить в x після е: лепеха — лепёшка, 3. слова з c і з x: трясу — тряхну, жах — ужас, 5. фонеми: у Витебьще, у Смоленьще, у воище, грѣши (ac. pl.), въ горошѣ; 8. губ. + л > губ. + j; 9. л' > в + л', 11. бьдрьнъ — бедрьно — бъдръ — budrus, дьбрь — дебрь — добрь, скърбь — скербь — скърбь — скорбь; 12. велет — волот, лебеда — лобода (гл. вопрыще — вепрь в билинї про Данила Ловчанина, ibid. 196), дядя — тятя — няня; 13. подвоєне звуків аа, оо, ии, ыи в ріжних складах, без якої небудь правильности (напр. для означеня довгости після хорв. граматика Вранчича 1604 р.). Чи не можна би в деяких разах видїти в сїм подвоєню наслїдки роздільного (по складам) читаня первісного тексту, з якого списували писцї? Питанє те насуваєть ся само собою, коли мати в памяти анальоґічні появи в нотних рукописах, де помножуванє самозвуків зависїло від протяглости співу. 14: о, е + р + cons. > ъ, ь + р + cons. > р + ъ, ь + cons. напр. бьрзда, брьзда, бръзда, брозда, бразда, борозда, стержень — стрежень. 15. Поява і > о, е в іменах власних — Вівдя, Їсько, вівтар, кімната, дріга, могла статись тільки після принятя християнства (зміни в іменах). Н-ри 18—21 (ст. 125—136) присвячені звукови j, що асимілюєть ся з слїдуючим ш (старѣшина, множашая, скоріший, -шчий; ассиміл. j з попереднім співзвуком: кзміння > камѣнье; ю > у в великорус. акаючих говорах; 22. хт > кт; 23. диссиміляція плавних: „плавний перед наголошеним самозвуком силь-

нійший другого, де-б він не находив ся, а плавний після наголош. само-звука сильнійший другого плавного з слідуючого складу. До 26-го н-ру про появу м зам. н і ассиміляцію н деяких співзвуків можна додати, що м/н єсть і в словах без губного б, напр. римский > риньский (срібний), бойк. ланный > ладный. 28. малор. дж > ж (джерело, бджола); 29. стягнені форми: те, худє, добрє (ті, худї, добрї) по своїму походженю не польонізми, як давнійше думав автор, тільки анальоґічні появи в зах.-слав. balse, pas. pokání (боялся, поясъ, покаяніе); 32. Косподар > господарь (Галич.), поява анальоґічна з чес. kořalka, okurka, отже k > g (г) в нарічях не маючих г (g). 34. *батѧ з *пат —, господь зам. -ть, чи не запозичені від скито-сарматів, подібно як съто лит. šimtas з іранського.

В 16-и „Мелкихъ замѣткахъ по морфологіи“ (ст. 150—167) подав автор ряд цінних доповнень до своїх попередніх праць і вчасти нових спостережень. Перейдемо їх змісти: 1. поява о > ъ в іменах власних: Александро, Днїпро, Марко. 3. польське dziś походить не від дьньсь || чес. dnes, тільки від *dzi || камы, пламы. 4. кого — чьсо складають ся з основи ког + о, чьс + о, про що свідчать ко(ъ)г-да, чес. čse і ряд анальоґій в инших формах. 5. Тей҆, сей҆ > тебя, себя; лемк. сой походять від старших teje, seje. 7. dat. dual. на, ва, відповідаючих dat. pl. ны, вы і sg. ми, ти. 9. Нові слова через подвоєнє: тотъ > тътъ, сесь > сьсь, в.-рус. вовъ, м.-рус. б.-рус. увъ, путь — дорога, для — ради. 10. Москва > Москы, Москъве, Москъвы, Московь (ст. 159) і назви рік на -ы, -овь, -ва. 13. Білоруське і вел.-руське закінченє 3 sg. praes. -ти з -ть перед j-ою (напр. ведети и, ведеты и > ведетъ и), а не архаїзми з повним закінченєм -ти, як автор думав давнійше в „Изслѣдованіяхъ въ области русской грамматики“. 14. Хочь, можь > хощи, можи. 15. Против думки проф. Поржезинского, що зворотні глаголи у Славян і Литовців зовсім нова поява, автор вказує, що сї форми лучать ся з однородними формами (з огляду на значінє і уживанє) зворотних глаголів загальної індо-европ. прамови. 16. старо-руські і чеські причасники на -а: рька, ида стоять в звязи з церк.-слав. рекы, иды.

Дальші замітки акад. Соболевского посвячені переважно ґеоґрафічним іменам руських земель. Отже: 168. Толтры > тоўтры > *търтри (через диссиміляцію плавних) з паралельною назвою західних Карпат Татри. 169. Попрадъ при паралельнім Снепородъ — Слїпород (полт. ґуб.) звертає увагу автора на инші паралелї в назвах рік України і Угорської Руси: Торець, Ториця (Тиса) — Тор (Донець), Торуса (Калуж. ґуб.), Ваг (Дунай) — Вага (Десна), що тільки свідчить про близьке спорідненє сих місцевостей в дославянську добу. „Нѣсколько этнографическихъ названій“ (ст. 170—7) говорять про чехъ > нїм. kebse,

kefser = невільник (= англ. wealh) > *кěпсъ, кēпсъ. **Хорватъ** || хроватъ > хръватъ, при чім кінцеве -атъ нагадує дуже скифо-сарматські назви: Σαρμάται, Συρμάται, Παραλάται, Αὐχάται. **Гътинъ** походить просто від готської назви gut-, бо з грецького єсть готѳъ; се ъ замість чужоязичного ў находить ся еще в словах търкъ — турок; довге ȳ одначе давало в руськім ы, напр. хынова — хиновьскыя стрѣлкы || hūn — hunus. В слові сасъ, сасинъ находимо появу **с** з нім. ks (saks). **Половци** (ст. 175) виводить автор від плавъ — половый, що вживаєть ся деколи (у Сербів) і у Українців (?) в значіню синій, в доказ чого автор вказує німецьку назву головної половецької орди після руської назви „синя орда“ — Blawen, Blauen. Здаєть ся, що в Blawen, Blauen (u = w) можна скорше добачати руське плав-, лат. flav(us), ніж дословний переклад. **Рахмане** з врахмане — Βράχμανοι від XIV в. В слові **срацининъ** автор звертає увагу на змішане грец. Σαρακηνός і лат. Sarracēnus в складі — ци —. На нашу думку склад — **ци** з — κη того самого походженя, що цѣна — лит. Kaina.

В статї „**Два личныхъ имени**“ (ст. 178—9): Глѣбъ, Олъстѣнъ автор доказує походженє першого від нім. gutleib < гълѣбъ; з німецького виводить автор і Олъстѣнъ, Фрастѣнъ, Прастѣнъ (Freystein), Искоростѣнь, Полкъстѣнь.

Остання часть сеї збірної статї „**Русскія мѣстныя названія и языкъ скиѳовъ и сарматовъ**“, посвячена розселеню сих народностей на території нинїшньої Росії, слїдам їх мов особливо в назвах рік і осель. У всїх сих статях і замітках розсипав автор пребогатий порівняний язиковий матеріял з індо-европейських мов та багацько бистроумних комбінацій. *І. Свєнціцкий.*

Nevill Forbes — The Position of the Slavonic Languages at the present day. An inaugural lecture delivered before the University of Oxford, November 29 1910, Оксфорд, 1910, ст. 32.

Обнявши катедру славістики по пок. проф. Морфілю, Форбес посвятив йому в своїй вступній лекції теплу згадку, після якої перейшов до подїлу славянських мов і їх взаємин. Розселенє балто-славян йде від Карпат і їх низин на всї сторони сьвіта. Автор дїлить Славян на три ґрупи: західну, полудневу і східну (ст. 11), яким і посвячує поодинокі уступи лекції. Загальний характер лекції — інформаційний. Автор стараєть ся дати образ ґеоґрафічного розміщеня як поодиноких славянських племен, так і діялектичних ґруп в них. Місцями проявляє він богато симпатії до Поляків (стор. 15—18) і великорущини (стор. 28—

32). Говорячи одначе про східнославянську ґрупу, він не змішує трьох руських народностей в однім понятю Russian, тільки відріжняє Великорусів з Білорусами від Малорусів. В сім уступі замітна знайомість автора з ліпшими працями східнославянської фільольоґії. Великоруську літературу він цінить дуже високо, під впливом якої і кінчить уступ про східне славянство і всю статю прозаічним стихом Турґенева „Русскій языкъ" в анґлійськім переводі. Про кирилівське письмо славян говорить він з великим одушевленем, як про ліпший образець фонетичного письма, яке він взагалі високо цінить, коли говорить про діяльність Караджича (пор. ст. 24, 25, 28). *І. Свєнціцкий.*

Johann Melich — Die Herkunft der Slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache (Arch. f. slav. Phil., XXXI, ст. 92—116).

Се полемічна статя проти проф. Оскара Ашбота, що посвятив сьому питаню кілька більших статей. В них доказував сей дослідник, що всї славянські запозиченя (впливи) в мадярській мові походять з часів по 896 р. (себто по занятю дунайської рівнини мадярами) і тільки від одного з болгарських племен. З сим поглядом не годив ся Меліч вже давнійше в кількох мадярських статях, нині зібрав їх коротко в сїй німецькій статї, обіцюючи нову ширшу працю про фонетику славянських запозичень мадярської мови. Свої виводи зводить Меліч до таких тверджень (116): „славянські запозиченя мадярської мови є результатом довгого історичного розвоєвого процесу. Вони походять, як з доби перед занятєм краю так і по занятю, з двох культурних осередків: греко- і романославянського. Отже з русько-славянського (староруського), церк.-слав. (болгарського), сербо-хорватського всїх трьох нарічий (што, ча, кай), словенського і чесько-словацького з часів IX—XII в.“ Щó, звідки і коли походить, буде предметом иншої статї. З староруського жерела походить мад. lengyel — lengyen, якому одвічає лядьскии (polonus), лѧдь (лодка) — *οἱ Λενζανῆνοι, λενζενίνοις* [Конст. Порф.] — *лѧжанинъ, *лѧдѣнинъ (94—5). В сім разї одначе належить з Ашботом замітити, що прийшлось би приписати старорущинї IX в. носові звуки (против чому говорить напр. ст.-рус. ижера з фінського Inger), між тим як болгарське походженє сього слова такої гіпотези не потребує. Крім сього належить звернути увагу на очевидне подвійне жерело назви „лядьскии“ попри яку виступає й „лѧшьский“ > лѧхи > лѣси (пор. Полѣхи, Полѣшуки; великі просторі піскуватої землї в Ярославськім — piachy). Другим приміром старо-руського жерела має бути gőrög — görëk — görök з грькъ (115). Менї здаєть ся, що виводи Ашбота

належить тільки розширити на весь славянський південь і словацьку часть західного славянства, з якими зносини мадярів були тривкі, між тим як з руським сходом вони були за короткі. Не менше важно для сих студій і порівнане фонетики запозичених славянських слів з загальною фонетикою мадярських нарічій, чим Ашбот дуже вигідно ріжнить ся від Меліча, особливо в статї „Рефлексъ словъ вида трът — трьт и тлът — тльт въ мадьярскихъ заимствованіяхъ изъ славянскаго языка“ (Статьи по славяновѣд. II, 227—269). *І. Свєнціцкий.*

V. Jagić — Über den Dialekt der Kleinrussen in Bačka und Banat Ungarns (Nach V. Hnatjuk) (Arch. f. slav. Phil. XXXI, ст. 554—559).

Сю статю основав автор на праці В. Гнатюка — Етноґрафічні матеріяли з Угорської Руси, IV (Етноґрафічний Збірник Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові т. XXV). Вся немала вага (keine geringe Tragweite) сього говора заключаєть ся в тім, що угро-руська мова банатських Русинів дає чимало доказів про мішане живих нарічій і мов як в фонетиці, так і в морфольоґії, складні і лексиці. Живого впливу живої мови не може уникнути жива мова, як тільки близше зіткнеть ся з нею, особливо з спорідненою. Доказ сьому сербський і словацький вплив на мову банатських Русинів-переселенців з перед якого піввіку з північно-західної (русько-словацької) Угорщини. Ілюструє се автор як загальними виводами д. Гнатюка в передмові, так і власним уґрупованєм діялектичного матеріялу, зібраного в Матеріялах д. Гнатюка.

В тім же томі ст. 594—603 проф. G. Polívka дає огляд Матеріялів д. Гнатюка з обширними доповненями наукової лїтератури до всїх 39-и н-рів. *І. Свєнціцкий.*

А. В. Марковъ — Данныя по говору Стародубскаго уѣзда, Черниговской губерніи (Извѣстія Отд. рус. языка и словесности, XV, 1910, I, ст. 184—198).

Говор сей належить до перехідних між білоруським і великоруським. До спільних прикмет з білоруською фонетикою належать: ў > въ-л, в > у — ў тебé, вбйтца, дѣўка, ўчорá, жоўтые (1—3, ст. 187), свѣтя, рóдя, hовóря, узростéть > — ить, -еть (6, ст. 190). З великорус. і білорус. належать: ѣ = je, ї (дѣўка, дѣтям — діўчйна, дéтям), е = jo - ё (идьóть, льóhенько, довйозý), ѣ = jo (свйочý). Відміна прикметників женського роду йде після д о б р а я; в gen. sg. masc. попадаєть ся аканє -оhа, -аhа. Впрочім аканє виступає тільки спорадично, ямý, вязй, ведéречко плавала, hóря мая́ велйкая; зато частїйше стрічаєть ся оканє: Ивонюша, довай, козати; вóруном; еднаhó, екóшко; éнчичек, ребинка, времьёчко.

В морфольоґії стрічають ся деякі форми акаючих говорів: n. pl. neut. ы зам. а: сукны, словечки, ребяты в суміш з правильними на -а. В тім випадку трапляють ся ще старинні форми: новáя ворота́, міста́ славна́, прикрасна́. З инших випадків а́каня автор вказує на -ка з -ко в: соловейка, батька (gen. ac. -и). На підставі сих матеріялів записаних від салдата з села Кустичей-Брянових зачислив автор сей говор до перехідних говорів від українського до окаючого великоруського і білоруського; як український говор належить він до північної м.-рус. ґрупи з характерним оо-о, йоо-йо, які в инших ґрупах дали уо, юо, або і. *І. Свєнціцкий.*

Е. Θ. Будде — Основи синтаксиса русскаго языка (Рус. Филол. Вѣст. 1910, т. 64, ст. 1—61).

Се початок більшої праці над складнею живої (народної і літературної) великоруської мови. В основу праці положив автор психольоґію мови Вундта і значний історичний матеріял з староруських і великоруських писаних памятників. Особливу вагу придає він психольоґічним основам мови і звязаним з ними питаням. Се становище означив автор в передмові. В 1-ій главі подані „Основныя понятія" в 18-и §§ (ст. 8—30); 2-а глава говорить про „Измѣненія въ языкѣ, какъ процессы его жизни. Виды этихъ измѣненій". Складає ся вона з 4-х уступів: Звуковыя измѣненія въ русскомъ языкѣ, Формальныя измѣненія въ языкѣ 40 ст., Измѣненія въ значеніи словъ въ русскомъ языкѣ 46 ст. і Измѣненія синтактическія въ языкѣ 54 ст. Наведені заголовки уступів свідчать самі собою про великий інтерес для українїста розібраних питань. Зміст же просто одушевить його, бо опертий на ряді даних з найстарших памятників і середноруських — московських, які наглядно виказують як спільноруську основу руських язиків, так і ряд синтактичних особливостей, що заховались тільки в українськім, а запикли в великоруськім, хоч перейшли були туда з староруського. В порівнянї студії східнословянської складнї автор одначе не вдає ся, як також не звертає уваги на анальоґічні появи форм в роді: бяху ловяще, бѣ обладая з анґлійським they have been hunting, he has been reigning. Сього рода паралелї можуть пролити деяке світло на питанє про психольоґічну основу такої форми і дають можність прослїдити їх появу глубоко в минувшину людської мови, хоч по памятникам східного славянства вони засвідчені не глибше XI в., а в староболгарськім не дальше кінця IX в. Брак порівняного матеріялу замічає ся особливо в уступі (54 сл.) про заміну неперехідних дієслів (руху, положеня) в перехідні в злуці з приіменниковою приставкою (сидїти — висидїти), спільну всім арийським мовам. Замітки сї не мають на цїли зменшати значінє нової праці проф. Будде, бо вона, судячи по початку, принесе велику користь не тільки

систематичним обробленєм історичної складнї великоруської мови, але також зібраним матеріялом пригодить ся для україністів і славянознавців. *І. Свєнціцкий.*

A. Schachmatov — Die gespannten (engen) Vokale ъ und ь im Urslavischen (Arch. f. slav. Phil. XXXI, ст. 481—506). Звуки ъ, ь були в староболгарськім і у спільно-славянськім отвертими слабими (не напруженими) звуками, про що свідчать переходи **ъ** в **a** (сербохорв.) і в **o** (рус., серб., чес.-слов., ст.-болг.). Спільнославянські **ъ**, **ь** як редуковані, в одних условинах заникають, а в других переходять у повнозвуки задного, середнього і переднього рядів. Сими умовинами затрати і переходу є: звук+ъ (ь) без слідуючого звука з ъ (ь) веде до затрати слабих ъ (ь); звук+ъ (ь)+звук+ъ (ь) дає перехід міцних ъ (ь) в повнозвуки. Ілюстрація і розважанє історії сих старо- і спільно-славянських звуків по старим письменним памятникам і в живих славянських нарічях дає авторови спромогу виставити кілька важних тез про сї важні звуки.

A. Sobolewskij — Kyrills Sprüche (Притчи) (Arch. f. sl. Phil. XXXI, ст. 443—7). Автор звертає увагу на пять висказів з іменем Кирила фільософа в староруських рукописах XIV—XVII в. і два вискази з „Поученія“ або „Бесѣды“ Кирила фільософа. Деякі з сих висказів приписували Кирилу Туровському. В другім уступі говорить автор про канон Кирилу (мінея 14 лютого), в якім піснописець величає Кирила „цѣвьница притъчьна“, „языкъ слаждий меду въ притъчахъ“ і приписує йому авторство притч. З сього виводить автор, що піснеписець не знав житія Кирила (леґенди), тільки похвалу Кирилови його ученика Климента, тому і приписав апостолови Славян старослав. збірник „Притч“, що був звісний полуд. славянам X—XI в. під іменем Кирила, одначе не належав самому апостолови. *І. С.*

Dr. Karl Gleye — Der Name der Deutschen bei den Russen und Madjaren (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 214—215). З нагоди реферату в Zeitschrift f. deutsche Wortforschung 1904/05, ст. 372, з праці Мікколи про історію слова Німець в збірнику в честь Бодуена де Куртене, згадує автор, що і він вже давнїйше був тої гадки, що назва Ґерман Німець не звязана з словом Німий, а з назвою ґерманського племени Неметів. Автор наводить анальоґії, що і у инших народів назву одного племени перенесено потім на цілий парод, а проти звичайного погляду, наче-б то слово Німець походило від Німий наводить ще й се, що і Мадяри називають Німців Nemet.

G. Czirbusz — Das Wihorlatgebirge (Jahrbuch des ungarischen Karpathenvereines, 1907, XXXIV, ст. 117—125). Автор опи-

сує пасмо гір, зване Вігорлят і пояснює його назву, яку дехто в наших учених звязував з вульканами. На гадку автора не має вона нічого спільного анї з мадярським vihor + lat = Rinderseune, анї з vihar = von Stürmen besuchter Weg, анї з viharos láz: се зісловачена українська назва Hoverletnahura.

N. Jokl — Über „Etymologische Anarchie und ihre Bekämpfung (Indogermanische Forschungen 1910, том XXVII, ст. 297—324). Йокль забирає голос в справі статї берлїнського славіста, Брікнера, уміщеної в 23 томі „Indogerm. Forschungen" п. з „Etymologische Anarchie" і присвяченої розвідкам автора „Über Entnasalirungsgesetz". Йокль критикує наперед методольоґічні погляди Брікнера, особливо в означеню ролї діялектів в розслїдах мови, а дальше розглядає його закиди і лишає ся дальше при своїх поглядах. *З. К.*

Бібліоґрафія, бібліотеки.

Обозрѣніе трудовъ по славяновѣдѣнію, составляемое В. Н. Бенешевичемъ, Вс. И. Срезневскимъ, М. Р. Фасмеромъ и А. А. Шахматовымъ подъ редакціей В. Н. Бенешевича. Гг. 1908—9. Вв. I—IV. + Указатель именъ авторовъ... за 1908—9 годы; Г. 1910. В. I—II. + Указатель именъ авторовъ... за 1910 годъ (Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ. Спб., 1909 кн. 1—4; 1910 кн. 1—4).

„Найблизша ціль огляду — вказати по можности: 1) всї працї, присвячені науковій розрібцї язика, історії й лїтератури славянських народів за давнїйший період їх істновання, 2) всї працї росийських (русских) учених в обсязї славянознавства і 3) всї працї, присвячені вивченню росийського (русскаго) язика й росийської (русской) лїтератури й історії. Всїлякого роду показання, які виходять поза сї рамки, будуть мати поки що більше або меньше припадковий характер наслїдком обмежених сил і трудности діставати в своїм часї всї потрібні журнали й нововидані книги; з тих самих причин і повнота огляду тільки з часом буде доведена до вдоволяючого стану. Недостачі систематики матеріялу (втягнение у відділ язикознавства праць, які належать до иньших відділів, брак більш подрібних підрозділів у відділах історії й лїтератури й ин.) пояснюють ся по части стараннєм про догідне користуваннє оглядом і будуть усувати ся в міру розвою справи. Випуски огляду будуть появляти ся при кождій книжцї „Извѣстій".

Такої задачі підняло ся, починаючи від 1909 р., „Отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ" при помочи В. Бенешевича, В. Срезневского, М. Фасмера й А. Шахматова.

Розуміється, про потребу й корисність такого періодичного огляду праць по славянознавству, як і взагалі по всяким иньшим відділам науки, не може бути двох думок. При нинїшнїм розвою наукової продукції в сїй области в поодиноких славянських народів з одного боку, й при чим раз зростаючім заінтересованню до славянознавства між чужими народами (головно Нїмцями) з другого, слїдити за всїми новими появами в сїй галузї наук стає для одного чоловіка (навіть спеціялїста) чим раз то більше фізично неможливим. Ще до певної міри можна-б було обійти ся без такого загально-славянського показчика, коли-б хоч поодинокі славянські народи видавали періодичні показчики бодай своєї наукової продукції в сїй области. На жаль одначе, показчиком таким нї один славянський народ похвалити ся не може. Тим то намір Академії Наук у С.-Петербурзї — подавати при своїх „Извѣстіях“ періодично показчик по славянознавству взагалї, заслугував би на повне признаннє й велику подяку, коли-б не ті його недостачі, які ми покажемо дальше.

„Огляд“ сей складаєть ся з 4-ьох головних частий: I. Язикознавство, II. Лїтература, III. Археольоґія, етноґрафія, історія й IV. Історія славянознавства.

Ч. I-ша (язикознавство) має знов отсї підвідділи (беремо з найновійшого огляду — найповнїйшого): А. Загально-славянський відділ, Б. Старо-славянський язик, В. „Русскій“ язик, Г. Чеський язик, Д. Словінський язик, Е. Кашубсько-полабський язик, Ж. Лужицькі язики, З. Польський язик, И. Болгарський язик, К. Сербо-хорватський язик, Л. Славянський вплив на сусїдні язики, М. Сусїдний вплив на славянські язики, Н. Балтийські язики, О. Загальне язикознавство, П. Порівнуюча граматика.

Ч. II-га (лїтература): А. Стара славянська й российська (русская) (до XVII віка), Б. Народня словесність, В. Новійша лїтература (від XVIII віка) российська (русская) й південних і західнїх Славян.

Ч. III-тя (археольоґія, етноґрафія, історія): А. Археольоґія й етноґрафія, Б. Історія российська (русская, Россіи), В. Історія південних і західнїх Славян, Г. Історія штуки, Д. Історія церкви, Е. Історія права. — В деяких книжках ще: Ж. Ґенеальоґія.

Ч. IV-та (історія славянознавства) не має підвідділів.

Перше, що бє в очи зараз у ч. I-шій (язикознавство) обговорюваного „Огляду“, се брак між перечисленими всїма славянськими мовами мов у к р а ї н с ь к о ї й б і л о р у с ь к о ї. Переглядаючи одначе підвідділ В. Р у с с к і й я з ы к ъ, бачимо, що праці, які дотикають обох бракуючих мов, втягнені укладчиками „Огляду“ власне до сього підвідділу в суміш з працями про мову российську. Очевидно, стали вони в сїм разї на становищи крайньої „общерусскости“, яка всї три східньо славянські мови

підтягає під одно понятє „русскій языкъ“, навіть не вилучаючи великоруського, українського і білоруського хоч би в підвідділи того „русского“, себто на становищи, яке так рішучо осудила власне петерб. Академія Наук у своїй записці в справі знесення заборон з українського слова, яку апробував між ин. також один із теперішніх редакторів „Огляду“ — акад. А. Шахматов[1]). Підтягання російської, української й білоруської мови під одно нероздільне понятє „русскій языкъ“ у виданнях Академії Наук тим більш незрозуміле й дивне, що з підтягання такого зрезиґнувала вже навіть stricte офіціяльна „Книжная Лѣтопись Главнаго Управленія по дѣламъ печати“, визначуючи на своїх сторінках українській і білоруській мові місця окремі від російської (русскої). Те саме треба сказати також про части II і III (література, археольоґія, етноґрафія, історія), де пр. праці, які належать своїм змістом до Галичини, втягнено без ніяких скрупулів до підвідділу История России (пор. 1909 IV[2]) ст. 346: Дѣдицкій Б. А., Своежитьевыи записки. Ч. II. Взглядъ на школьное образованіе Галицкой Руси в XIX ст. й ин.).

Взагалі-ж систематика матеріялу, як дотепер, богато в дечому не дописує. Поминувши вже брак більш подрібних підроздїлів у поодиноких відділах (пр. антропольоґія, ґеоґрафія й ин.), з чого при самім почині „Огляду“ не можна робити великого закиду, ми звернемо увагу на сї гріхи супроти систематики, які не можна рішучо нічим оправдати. Бо й яке-ж оправданнє можна знайти на те, що пр. Левицького „Українську бібліоґрафію Австро-Угорщини за рр. 1887—1900“ т. I занотовано у підроздїлї „Археологія и этнографія“ (sic!) (1909 IV ст. 335), а рецензію на неї уже у підроздїлї „Исторія южныхъ и западныхъ Славянъ“ (1910 II. ст. 404)? Або те, що наша „Галичина в другій половині XVIII ст.“ занотована у підроздїлї Археологія и этнографія (хоч праця ся не має нічого спільного анї з археолоґією, анї з етноґрафією!), а иньшу працю на ту саму тему (Бар., Народна школа в Галичині в часах Марії Тереси) занесено у підроздїл Исторія южныхъ и западныхъ Славянъ (1910 II ст. 403)? Або дальше те, що Єфремова „З громадського житя на Україні“ ([російській], Київ, 1909) подибуємо у підроздїлї Исторія южныхъ и западныхъ Славянъ (sic! 1910 II ст. 403), а згадуваний уже Дідицького Взглядъ на школьное образованіе Галицкой Руси въ XIX ст. у підроздїлї Исторія России (1909 IV ст. 346)? Або пр. Томашівського Матеріяли до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX вв. у підроздїлї Исторія русская (1910 II ст. 399), а вже Франка До мартівських днів 1848 р. у Львові у під-

[1]) Пор. Императорская Академія Наукъ. Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова. 2-ге вид. С.-Птб., 1910. Ст. 24—26.

[2]) Римські цифри означають вв. оглядів, а не книжок „Извѣстій“.

розділі Історія южвыхъ и западныхъ Славянъ (1910 II ст. 405)? і т. д. і т. д. Також і при самім нотованню праць не видержано одної системи; раз принотовують ся тільки голі титули (деколи навіть без автора! 1909 II ст. 372), другий раз подають ся крім титулів також доволі широкі їх змісти, а навіть характеристики (1909 I 353, II 356—7, IV 326 й ин.).

Що тикаеть ся повного вичерпання предмету в обговорюванім огляді, то про се тепер у початках сеї праці не може бути, розуміеть ся, й мови. Сього зрештою свідома й сама редакція, яка й зазначуе се постійно у вступних замітках до „Оглядів". Не робили б за се редакторам їх і ми ніяких докорів, хоч пр. українських праць могли-б ми виказати що найменш у трое стільки, скільки виказано їх в оглядах за рр. 1908—½ 1910. Та непевнота ся якось дивна, що трудно її пояснити самими технічними трудностями. Розуміемо, коли в „Огляді" не занотовано якого небудь приватного видання, яке появило ся в Чернівцях, Коломиї, або навіть у Львові, а про яке у Петербурзї можна зовсім не знати. Сього всього в перших початках можна й недоглянути. Та зовсїм не розуміемо того, коли в „Огляді" пропущено значну частину пр. видань Наукового Товариства ім. Шевченка, видань, що по свойому змісту належать par excellence до славянознавства (stricte — українознавства), видань, які зовсім певно знаходять ся в славянськім відділї бібліотеки Академії Наук, про яких істнованне отже редактори „Оглядів" могли дуже легко довідати ся таки у себе на місци. А все-ж таки деякі з сих видань в „Оглядах" зовсїм пропущені, хоч нотували ся в них пр. дрібненькі статейки з львівського орґану для народних учителїв „Учителя", або такіж статейки з „Української Хати" (не занотовано зовсїм пр. праць, які містять у собі (1908—1909 рр.): Матеріяли до української етнольоґії тт. X—XII, Записки т. XCII, Студії з поля суспільних наук і статистики т. I, Українсько-руська бібліотека тт. VI—VII й ин.)[1]) Пропущено дуже богато статей з Літ. Наук. Вістника, а занотовано припадком якимсь статї публїцистичні і суспільно-економічні, зовсїм не потрібні в сїй бібліоґрафії. Так само припадково вибрані декотрі статї з київських Записок, з Укр. Хати й ин.

В кінці редакторські й друкарські помилки. Кождий, кому приходило ся користуватись якими небудь бібліоґрафічними показчиками, знае, яке велике значінне мае тут докладність транскрипцій й правдивість цифр, поданих у таких показчиках. Неправдиве або перекручене імя ав-

---

[1]) Пр. занотовано дрібну статейку І. Ющишина з „Учителя": Гагілки для школи. Десять народних забав зі співами в 2 і 3 голоси (1910 II ст. 381), а не занотовано великої томової збірки В. Гнатюка: Гаївки (ст. 267+100) (Матеріяли до укр. етнольоґії т. XII, 1909).

тора чи титул праці, неправдива або помилена цифра зводить дуже часто користь із показчика ad minimum, коли не до 0. Тому то кождий бібліоґраф звертає дуже пильну увагу на вірність свойого бібліоґрафічного показчика, стараючись укладати його передовсїм на підставі т. зв. автопсії — й переводячи опісля старанні коректи й ревізії. На жаль одначе, про таку старанність авторів обговорюваного „Огляду" не можна говорити. Цїлий ряд редакторських і друкарських помилок і перекручень, цїлий ряд непотрібних повторень (2 або й 3 рази!) одних і тих самих праць (без зазначення рецензій під ними), повторюваннє „з других рук" навіть того, що вже раз було занотоване „в перших" — все се вказує на не надто велику скрупулятність при укладанню й друкованню сього „Огляду". Щоби не бути голословним, вкажемо на частину з них. І так: Помилки: Водняк зам. Возняк (1909 I 332); Ва*ш*левич зам. Ва*ги*левич (ibid. 358); Смирновъ Н. П., Кіев. иск. лит. XVII—XVIII вв. зам. Петровъ... (ibid. 363); Семевскій В. И., Крестьян. движеніе въ кіев. губ. въ 1826—1827 гг. зам. Иконниковъ В. С. (ibid. 358); *К*омис зам. *Н*омис (1909 II 368); Каталогъ книгъ... пропущено автора И. Свѣнцицкій (ibid. 372); Ю*р*ій Словацкій зам. Ю*л*ій Сл. (1909 III 333); Szpo*ł*ański зам. Szpo*t*ański (ibid. 345); Перетц, Панеґірик „Вѣзерунокъ... (З*Ш*. 909 VI) зам. (З*Т*. 909 VI) (1909 IV 325); B*o*rwiński зам. B*a*rwiński (ibid. 338) і т. д. Повторення: Огієнко, Двійне число... 1909 IV 308 і 1910 I 263; Барвинскій, Крестьяне... 1909 I 355, 1909 III 339 і 1909 IV 352; Свѣнцицкій, Опись Музея Ставр. Инст.... 1909 II 373 і 1909 IV 335 й ин. Є помилки також у річних показчиках (пр. Указатель 1910 кн. I: Барвинскій IV 3*3*2 зам. IV 352 й ин). Богато помилок у репродукованню заголовків українських праць (пр. 1910 II 399: Томашівський, Матеріял*ї* до *ї*стор*ї*ї галичко-руського шкільництва XVIII *и* XIX *w*. (Укр. Русск*ї* арх*ї*в. Т. IV!).

Ів. Кревецький.

Указатель книгъ по исторіи и общественнымъ вопросамъ. Составленъ Е. В. Арцимовичъ, М. В. Имшенецкой, О. І. Капица, Б. Г. Книатцъ, Е. Э. Книатцъ, М. И. Страховой. Подъ редакціей Н. А. Гредескула, С. Ф. Знаменскаго и С. А. Князькова. Приложенія: Обзоръ библіографическихъ указателей. Составила О. Капица. Указатель литературы по исторіи музыки. Составилъ И. Рачинскій. (Подвижной музей учебныхъ пособій при Постоянной Коммисіи по техническому образованію Императорскаго Русскаго Техническаго Общества.) С.-Петербугъ. Типогр. М. А. Александрова (Надеж-

динская, 43). 1909. Стор. VIII + [I] + 555 + [II] + 56 + [II] + 7 + V. 8°.

В новійших часах в Росії зачали ся чим раз частійше появляти порадники для самоосвіти і показчики відповідної літератури для просвітних діячів, учителів, читалень і бібліотекарів всіляких бібліотек. Сюди належить — щоби навести кілька примірів — цінна книжка Соллогуба і Шімоновича, яку обговорюю докладнійше низше, далї третій том збірки: Что читать народу? Харьків 1906 (Стор. 559), „Каталогъ книгъ по беллетристикѣ" (I. Спб. 1907, стор. 148), „Труды курсовъ для учителей средней школы 5—25 іюня 1907 г." (Спб. 1908, стор. 406 + 235), „Толковый указатель книгъ для чтенія" (М. 2 томи, 1904—1907, стор. 255 + 271)[1]), Деруновъ, М. — Примѣрный библіотечный каталогъ. Избранная литература по всѣмъ отраслямъ знанія. Съ приложеніемъ своднаго указателя журнальныхъ рецензій за періодъ 1847—1907 гг. (Спб. I—II, 1906—1908, стор. 158 + 50). Тим інтересом поясньють ся також цілий ряд таких бібліоґрафічних журналів (як прим. Критическое обозрѣніе. Серія періодическихъ сборниковъ, издаваемыхъ въ Москвѣ при комиссіи по организаціи домашняго чтенія подъ общей редакціей Б. Кистяковскаго 1907 і д. або Среди книгъ. Ежемѣсячный критико-библіографическій журналъ. Ред.-издатель Михѣевъ... Спб., від 1909), з яких врештою деякі не заходять дальше як до другого або третього числа (прим. О книгахъ. Критико-библіографическій журналъ 1907 — 2 зошити; Новая литература. Критико-библ. журналъ. 1907 — 2

[1]) Користаючи з нагоди наводжу тут кілька важнійших підручників і показчиків сего рода: Рубакинъ Н. А., Среди книгъ. Опытъ справочнаго пособія для самообразованія и для систематизаціи и комплектованія общеобразовательныхъ библіотекъ, а также книжныхъ магазиновъ. Спб. Изд. книжнаго склада „Школьное и библіотечное дѣло", 1906. Стор. 332. Ц. 2 р. — Соболевъ, М. В., Справочная книжка по чтенію для дѣтей всѣхъ возрастовъ. 2-е допол. изд. Спб., Изд. Маркса, 1907. Стор. 579. Ц. 2 р. [Огляд літератури від 1870 р. до 1905). — Народная и дѣтская литература съ 1780 по 1905. Изд. Московск. губернскаго земства. Сборникъ сводныхъ отзывовъ подъ редакціей А. А. Громбаха. Москва 1906. I. Стор. 115. Ц. 75 коп. — Народная литература. Сборникъ отзывовъ библіотечной комиссіи Кіевскаго Общества грамотности о книгахъ для народнаго чтенія. Кіевъ, 1903—1906, вып. I—III, стор. VI + 242 + III, X + 160, XIV + 234, ц. 75, 40 і 60 коп. — Программы домашняго чтенія. Москва [кілька томиків]. — О дѣтскихъ книгахъ. Критико-библіографическій указатель книгъ, вышедшихъ до 1-го января 1907 г., рекомендуемыхъ для членія дѣтямъ въ возрастѣ отъ 7 до 16 лѣтъ. Составленъ... подъ ред. А. Анненской, В. Герда, И. Лихаревой, С. Порѣцкаго, Е. Репьевой, Е. Соломина и О. Флоровской. Москва, Изд. „Трудъ" 1908. Стор. 416.

зошити; Спутникъ читателя. Укачатель общедоступной литературы. Еженедѣл. библіогр. журналъ, 1906 — 9 зошитів і т. д.).

Подібну ціль зібрати і оцінити для ужитку ширшого загалу богату і розкинену літературу взяла на себе і та спілка авторів, що виступає отсим з великим „указателем“. „Указатель“ не призначений для одної ґрупи людий. З нього можуть користати всїлякі круги і верстви, а особливо просвітні діячі і бібліотекарі. Щоб улекшити їм роботу поділені книжки кождого розділу на чотири степені: в першім зібрані книжки для непідготовлених і початкуючих читачів, в другім для мало обзнакомлених, в третім для загально освічених а в четвертім більше для спеціялістів. При тім при кождім заголовку — який подає ся in extenso з числом сторін і ціною — наведено коротку оцінку і зазначено ще окремо, для кого книжка може придати ся, для школярів чи для дорослих і чи можна її поручити. Т. зв. клясичні праці — до них зачислено на приклад праці Костомарова, Ключевського, Платонова, Мілюкова, Пипіна — вирізнені окремим друком; річи, яких автори не могли поручити, надруковані на кінци без рецензій в поазбучнім порядку. Указатель складає ся з двох самостійних оглядів російської і всесвітної історії в найширшім розуміню сього слова (з узгляднєнем історії літератури) з відділу „Общественные вопросы“ і з двох додатків, в яких зібрано бібліоґрафічні підручники і бібліоґрафію історії музики. Перша частина обіймає бібліоґрафію „русской исторіи“ не дуже велику (стор. 1—56), бо ред. Князьков вибрав до показчика самі ліпші річи а з другого боку надто поскупив ся з рецензіями і змістами. Се відбиває значно від другого показчика всесвітної історії під ред. Знаменського, де й вибір богатший і оцінки докладнїйші. У шестім розділї „Окраины“ подано кілька праць і про Українців і так для першого степени книжечку: Въ турецкой неволѣ, для третього праці: А. Ефименко — Исторія Украйны і Костомарова — Б. Хмѣльницкій, Мазепа і Руина, для четвертого праці: Грушевського — Очерк исторіи украинс. народа (з заміткою рекомендовано) і Ефименко — Исторія укр. народа. У відділї літератури згадує ся лише одна-однїська брошурочка Ч. Вѣтринского — Т. Г. Шевченко, украïнскій поэтъ і більш нїчого.

Частина всесвітньої історії богатша і більша великістю (стор. 57—418), хоть і тут видно деякі прогалини (Історія Австрії приміром заступлена лише одною книжкою і то в рубриці Ґерманія, у відділї славянської історії можна б не одно доповнити) відділ „Общественные вопросы“ з огляду на масу ріжнородного матеріялу доволї перечищений (419—539), але держаний обєктивно в поступовім дусї. Спільний показчик для усіх 3 частин значно улекшує користоване.

Загалом робить книжка добре вражінє і віддасть добру прислугу підручного показчика. *З. Кузеля.*

Б. Соллогубъ и В. Симоновскій — Указатель лучшихъ, по отзывамъ печати, учебниковъ, наглядныхъ учебныхъ пособій и методическихъ руководствъ на русскомъ и украинскомъ языкахъ. Пособіе для учителей и учительницъ начальныхъ народныхъ и подготовительныхъ школъ, двухклассныхъ училищъ, воскресныхъ школъ, вечернихъ классовъ, городскихъ начальныхъ училищъ, для первоначальнаго домашняго обученія и для инородческихъ школъ, Спб., изданіе т-ва „Общественная Польза", 1909, ст. XIX+420 [в 2 стовпці]. Цїна 2 рублї.

Укладчики сеї цїнної книжки стрічали підчас півторалїтнього завідуваня просвітним і педаґоґічним відділом курського ґубернського земства (1906—1907) нераз значні трудности у виборі добрих підручників для учителїв і шкільної молодїжи, бо бракувало до тепер загального і совісного огляду лїтератури. Через те забрали ся оба автори до уложеня показчика, в якім були-б зібрані не лише заголовки праць з усїх предметів шкільної науки, але також змісти і оцїнки книжок так, щоби кождий заінтересований мав спромогу знайти саме те, що йому потрібне. Пристосовуючи мабуть свою книжку до обставин національно мішаної ґубернії, узглядинли укладчики і українську лїтературу, а також праці призначені для „инородців".

В результатї вийшла книжка, яка віддасть велику услугу усїм, що працюють над ширенєм шкільної і позашкільної освіти. Крім учителїв скористають з неї і зарядчики читалень та бібліотек, для яких особливо важні відділи для ґеоґрафії, етноґрафії, історії, природничих наук, „пособія для ознакомленія съ волшебнымъ фонаремъ и микроскопомъ и съ приготовленіемъ гуманныхъ картинъ" (стор. 184—7) і цїла 3-я частина „наглядныя учебныя пособія" (стор. 278—350). Для Українців має значну вартість український відділ: Українська шкільно-наукова лїтература (251—278), бо тут пораз перший даний докладнїйший критичний огляд книжок важних з педаґоґічного боку.

Укладчики подали в усїх трьох відділах около 700 оцїнок підхожих творів, а в друге тільки звичайних згадок і відсилачів на рецензії. Як видно з укладу, старали ся вони про кожду книжку сказати щось конкретного, тому усюди крім звичайних змістів зазначені прикмети і недостачі книжки словами лїпших фахових рецензентів. Укладчики являють ся проте перед нами лише зручними редакторами, а голос забирають по черзї самі фаховцї. Про важнїйші виданя подані більші рецензії або й виїмки з кількох красших рецензій. Усюди підписувано дослівно назвиско рецензента, рік і назву часописи, звідки взята рецензія.

Заголовки — о скільки я міг переконати ся — переписані згідно з вимогами практичної бібліографії з докладним нотованєм накладчиків та їх адрес, числа сторін і ілюстрацій. Не зашкодило-б однак було зазначувати і формат. Практичну вагу мають далї адреси книгарень, накладень і накладчиків.

Зміст книжки зачеркнений досить широко. У відділї великоруських підручників обговорені наперед підручники до релїґії, далї букварі, читанки, хрестоматії, правописні словарі, задачники, помічні книжки для доброго читаня, декламацій і лїтературних дискусій, методольоґічні праці з обсягу великоруської мови і порівняного язикознавства, потім підручники для аритметики і ґеометрії (76—111), для ґеоґрафії і етноґрафії (111—131), для наук природничих (зоольоґії, ботаніки, фізичної ґеоґрафії, ґеольоґії й палеонтольоґії, фізики, хемії, астрономії 131—187), для історії (187—191), вкінци книжки для науки рисунків (191—205), калїґрафії (205—211), музики і співу (211—237) та для дїточих забав і обходів. Усї відділи заступлені добре: слабо представляє ся лише історія і історія лїтератури. Навіть при побіжнім перегляді впадає тут в очи брак найзвичайнїйших лїтературно-історичних оглядів і хрестоматій, яких саме в Росії подостатком.

Українська частина розділена подібним способом, лише не заступлені в нїй усї відділи або заступлено доволї скромно. На 28 сторінках маємо тут розділи: I. Українська мова (1. Букварі, 2. Читанки, 3. Язикознавство і історія лїтератури), II. Аритметика, III. Природознавство, IV. Історія, V. Гри, свята, співи і VI. Про українську школу — а в них оцінки 55 книжок і видань, що появили ся на российській Україні. Галицькі і буковинські виданя очевидно умисно поминено, хоч цитують ся рецензії з Записок Наукового Товариства ім. Шевченка і Лїтературно-Наукового Вістника. Через те український відділ в деяких рубриках аж надто бідний, або заступлений старими і сухо-науковими працями. Галицькі й буковинські виданя могли-б були достарчити досить навіть цензурного матеріялу, а коли вже раз зроблено уступку для книжок виданих в Нїмеччинї по нїмецьки, то можна се було зробити і для закордонних українських.

Взагалї видно в українськім відділї прогалини, хоч по правдї важнїйші появи занотовані. Нема цїлком приміром відділів для етноґрафії і ґеоґрафії, нема нї одної збірки українських взорів, портретів і малюнків, відділ аритметики заступлений лише книжкою Степовика: Арихметичний або щетний задачник, хоч навіть российська Україна має дещо більше (прим. того-ж Степовика Арихметика або щотниця для самоосвіти або Кониського Арихметика або щотниця для українських шкіл. 2 виданє, 1907). У відділї язикознавства згадано цїлком не популярні і надто спе-

ціяльні праці Кримського: Древне-кіевскій говоръ і Филологія и Погодинская гипотеза, які не підходять під рамці зачеркнені книжкою, а за те приміром бракує граматики Тимченка й инших. Тай історія літератури могла-б бути заступлена краще — Дашкевичевої критики на Петрова таки не можна поминати.

Відділ букварів і читанок докладний; приносить оцінки на Базилевича, Грінченка, Неводовського, Норця, Русову, Черкасенка, Білоусенка і Хуторного. У третім відділї крім висше наведених згадано ще Житецького Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ (після рец. Сумцова в Київській Старині), Очерки звуковой исторіи малор. нарѣчія, 1876 (рец. Пипіна в Истор. русск. лит.), Очерки литер. исторіи малор. нарѣчія въ XVII и XVIII ст. (рец. в Ж. М. Н. Пр.), „Энеида" Котляревскаго (рец. W. в Л.-Н. В.), Кримского Украинская грамматика (рец. Франка в Записок), Науменка Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи (рец. Степовича в К. Старині), Петрова Очерки исторіи украинской литературы XIX ст. (з Дашкевича), Потебнї Замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи 1871 (рец. І. Срезневського в Зап. Імп. Акад. Наук) і Шерстюка Коротка укр. граматика для школи (рец. з Огієнка Укр. грам. літ.). Відділ природознавства містить рецензії на праці Корольова Про людське тіло, Сірого Життє рости і Про світ божий та Черкасенка Про небо. Історія заступлена працями Аркаса (рец. Дорошенка в Раді), Грушевського Очеркъ исторіи укр. народа (1 вид. рец. Сторожева, 2 вид. С. Т. в Л.-Н. В.) і Про старі часи (рец. з України), Єфіменкової Исторія укр. народа (рец. І. Житецького в Вѣстн. Европы), Исторія Украйны и ея народа (рец. М. Ж. в Україні), Южная Русь (рец. А. Лотоцького в Мір Божій) і Як жив український народ (рец. Д. Д. в Раді). Відділ Гри, свята, співи містить звістки про книжки Косача Дитячі гри, Сумцова Діткам, Глібова Байки, Грінченка Укр. декламатори (рец. М. Іваненка в Гр. Д.), Коваленка Розвага (рец. В. Д-ий в К. Старині і Дорошенка в Раді), Черкасенка Діткам, Шерстюка Світло (рец. Ю. Т-ко в Л.-Н. В.), 200 укр. пісень, Живі струни, Квітки Збірныкъ укр. писень, Конощенка Укр. письни, Лїневої Опытъ укр. нар. пѣсенъ, Лисенка Збірка, Молодощі та Укр. обрядови письни, 300 найкр. укр. писень і Хведоровича Збирныкъ укр. писенъ. В остатнім відділї згадані Грінченкові брошури На безпросвѣтномъ пути і Народні вчителї і вкраїнська школа.

При всіх недостачах огляд української літератури варт признаня і відповідає своїй цїли. Треба піднести добрий добір рецензій і старанну коректу, яка дуже часто в українських виданях недомагає.

Взагалї видане зроблено старанно і вложено в нього велику силу праці, яка — сподієио ся — не вийде на марне. *З. Кузеля.*

Die Bibliotheken im Verwaltungsjahr 1908—9 (Zeitschrift des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen. Відень — Липськ 1910, XIV, зош. $^1/_2$, стор. 31—44).

Нас обходить тут близше львівська унїверситетська бібліотека, про яку подає звістку г. K.[otula]. Бібліотека була в 1909 р. отворена 247 днїв і видала за той час 166.309 томів і 595 рукописий 64.920 читачів та випозичила 15.282 томів 6.699 випозичаючим. Рух в бібліотецї зріс дуже значно, бо прим. в 1905 р. було лише 37.599 читачів і 120.885 випозичених томів. Загалом числила бібліотека 211.248 томів, 937 рукописий, 295 дипльоматів, 11.178 монет і 505 медалїв. Не враховані в те бібліотеки 5 семінарів, що є теж під зарядом бібліотеки. З внутрішньої роботи слїд піднести виготовлене і видане спису: „Repertoryum znajdujących się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie aktów zajęcia i sprzedaży dóbr królewskich i kościelnych“ (Львів 1909, стор. 52, 4⁰) і приготовлене поазбучного і фахового катальоґу біжучих часописий, який повинен за дозволом мінїстерства просвіти появити ся друком. Буде се для нас тим кориснїйша публїкація, що ґенеральний катальоґ часописий і журналів австрійських бібліотек, виданий у Віднї, сягає лише до 1897 року. *З. Кузеля.*

Österreichische Bibliographie des Bibliothekswesens 1909—1910 (Zeitschrift des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen...) Відень і Липськ, W. Braumüller, 1910. Стор. [II] + 28, 8⁰.

Покликана до житя новим редактором журнала: Zeitschrift f. öst. Ver. f. Bibliothekswesen, P. A. Маєром австрійська бібліоґрафія заповнює велику прогалину і може числити на тим більше приняте, що не обмежує ся як дотеперішні проби на саму нїмецьку лїтературу а використовує докладно лїтератури усїх австро-угорських народів. Бібліоґрафія обіймає по проґрамі 1) статї, що дотикають Австрії і 2) усї причинки, писані австрійцями і робить для менше знаних народів або розділених кордонами ще й сю уступку, що реєструє і закордонні публїкації. Бібліоґрафія нотує при тім найменші статї і рецензії і звертає пильну увагу на замітки і статї по часописях. Проґрама бібліоґрафії доволї широка, хоть і трохи вузша, нїж звісна бібліоґрафія Zentralblatt-у f. Bibliothekswesen, ведена Горчаньским, обіймає 7 розділів: 1. Фахові журнали. 2. Національна, льокальна і персональна бібліоґрафія. 3. Працї про бібліотеки (Bibliothekswesen). 4. Рукописи, палеоґрафія. 5. Друкарська штука, папір, переплет. 6. Книгарство. 7. Дневникарство. У третім відділї узгляднює ся також працї, дотикаючі народних бібліотек і приватних збірок та інституцій і біоґрафії людий, заслужених на полї бібліоґрафії і бібліотекознавства.

Австрійська бібліоґрафія ведеть ся спільною роботою кількох рефферентів: німецьку частину ведуть Колїшер і бібліотекар патентового уряду Ґролїґ, італійську А. Оберцінер (з Трієнту), чеську Ч. Зібрт (Прага), румунську Н. Котлярчук (Чернівці), польську Р. Котуля (Львів), українську теж Р. Котуля, від сего року підписаний. В дотеперішних 330 NN. згадано з українських праць бібліоґрафію Левицького, нові виданя Н. Т. ім. Шевченка, Реґулямін і Дезідерата бібліотеки Н. Т. ім. Шевченка, Деканальні і парохіяльні бібліотеки Зубрицького і три статї підписаного: Як закладати і провадити народні бібліотеки, Ціль і значінє студентських бібліотек і Про народні читальняні і вандрівні бібліотеки.

Уклад і редакція практичні і бездоганні, коректа славянських причинків старанна, короткий зміст і річевий показчик та реєстр імен власних улекшують скоре оріентованє. *З. Кузеля.*

Отчетъ о дѣятельности Библіотеки Императорской Академіи Наукъ за 1910 годъ, Спб. 1911, 8°, ст. 17.

З бібліотечного справоздання для нас найінтереснійша частина, де вичислюють ся дари. Тут на першім місцї і квантітативно й кваліїтативно стоїть дар Катерини Срезневської, що подарувала бібліотецї збір рукописий, грамот і автоґрафів академика Ізмаїла Срезневського. Той збір містить у собі дуже рідкі памятники мови та письма, як між иншим: Македонський листок слова Єфрема Сирина глаголичного письма XI в., Македонський листок прольоґа до богословія Івана ексарха (кирил.) XI в., Євангеліє юсового письма XIII в., ряд перґамінних уривків XII—XV вв. кириличних і глаголичних, руських, сербських і болгарських, „едва ли не единственный въ своемъ родѣ сборникъ библейскихъ книгъ и другихъ сочиненій" 1507 р., писаний декуди скрізь золотом і синьою краскою, з дуже інтересною записею писаря, з множеством мережчатих букв західнього характеру, заставок і артистичною мініятурою, Євангеліє з малюнками 1495 р., а з пізнійших Густинська лїтопись 17 в. З новійших рукописий дістала бібліотека прекрасний матеріял для дослідників української лїтератури, як автоґрафи Сковороди, Котляревського (ориґінал „Москала Чарівника"), Ізмаїла Срезневського, Квітки-Основяненка та Л. Боровиковського. Папери Срезневського містять у собі крім ориґіналів друкованих творів також цїлий ряд праць, які не виділи друку, а понад се кореспонденцію зверх 900 осіб.

З инших дарів треба зазначити великий збір матеріялів по історії і лїнґвістицї львівського каноніка Петрушевича, менше чи більше інтересний для українознавства. В дарі від Орлова одержала бібліотека катихизм Теофана Проковича.

Звертаєть ся увагу наших редакцій і видавців, аби в власнім ін-

тересї нашого народу посилали всї свої видання в академічну бібліотеку. Коли в польській мові приходило в бібліотеку 306 періодиків, в чеській 41, в серській 35, в українській мові тільки 27. Було би річию, хосенною для обох інституцій, аби бібліотека Академії з одного боку, а бібліотека нашого Товариства й завязане при нїм бібліоґрафічне бюро з другого допомогали собі взаїмно при одержуванню і комплетованню річий, потрібних для обох бібліотек. *М. Возняк.*

Paul Ettinger — Polnische Exłibris (Ex Łibris, Buchkunst und angewandte Graphik. XVIII, N. F. II, 1908. Стор. 41—52). Стаття автора варта уваги як одна з нечисленних праць про книжні знаки бібліотек розсїяних по території колишньої польської держави. Зібрано в ній усї звістки про всїлякі бібліотеки польських панів (між якими є й деякі з українського роду) від 18. столїтя до тепер і обговорено фахову лїтературу, особливо-ж близше нас дотикаючу працю Ф. Яворського: Lwowskie znaki biblioteczne (Львів 1907. Стор. 97 + 29 обр. вел. 8°) і дві більші праці Біттиґа: Exlibrys'y bibliotek polskich XVII i XVIII wieku (Варшава 1903. Стор. 90 з 120 обр.) і Exlibrys'y bibliotek polskich XVI—XX w. (Варшава 1907. Стор. 96 з 137 обр., 4°). Закидає їм автор брак оцїнки з боку штуки і надто шовіністичну ноту. Остаточний вислїд розвідки такий, що польські книжні знаки ще не розвинені і не виробили собі національного характеру, хоть в тім напрямі працюють вже деякі екслїбристи.

H[rza]n — Die Bibliotheken im österreichischen Stadtsvoranschlag für 1911. (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen. Відень-Липськ 1910. XIV, вош. 3/4. Стор. 138—139). З долученої таблички видно, що все ще дотації наших унїверситетських бібліотек недостаточні, бо лише Відень і Прага виказують суми, які переходять 50.000 К, що по обчисленю знавців доконче потрібні на закупно і оправу найпотрібнїйших публїкацій. Так дістає віденська унїверситетська бібліотека 105.800, Прага 68.000, Львів 38.700, Краків 34.000, Градець 30.100, Інсбрук 26.800, а Чернівцї 24.000 К. Разом виносять дотації усїх бібліотек в Австрії 457.200 К, персональні видатки 765.500 К., а усї звичайні видатки 1,245.182 К, о 45.431 К більше як в минувшім роцї. *З. К.*

Житє суспільне і економічне.

Dr. Wilhelm Hecke — Die ungarische Volkszählung vom 31 Dezember 1900 (Statistische Monatschrift, Берно 1910, XV (XXXVI), ст. 861—876).

Стаття автора опирає ся на матеріялї виданім угорським статистич-

ним бюром, а особливо на остатнім томі, в якім зібрано остаточні результати, пороблено статистичні табелї і уміщено кільканацять картоґрамів. І хоч головні дати вже загально звісні і фіґурують навіть в усіх новійших підручниках, не перероблено ще ніде величезного матеріялу, що нагромаджений в кільканацятьох обємистих томах „Угорських статистичних Записок", коли не числити кількох праць про національні відносини Угорщини (між иншим і розвідки С. Томашівського: Угорські Русини в світлї мадярської урядової статистики. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 66). Се обяв, який дотикає не лише угорської статистики. Так само дїє ся і з иншими статистичними публїкаціями, що коштують богато заходу і гроший, а використовують ся ученими дуже рідко і побіжно. Про загал вже й не говорить ся, бо великі статистичні збірки не всім доступні і наручні, а майже нема коротких розвідок, в яких обговорювано би незрозумілі колюмни цифр і роблено з них конечні висновки. Через те й підносять ся тепер чим раз частїйше голоси за обмеженем статистичних зіставлень, а за збільшенем праць з обробленим матеріялом.

З того боку розвідка автора не перестаріла, хоч оперує цифрами за 1900 рік і віддає дуже добру прислугу тим, що не мають потреби копати ся серед лябіринту чисел. Автор обговорює наперед методу переводженя статистики, що ріжнить ся засадничо від способу уживаного в Австрії і форму публїкованя зібраного матеріялу, а відтак зіставляє головні дані що до домів, помешкань, густоти населеня, вандрівок, чужинців і віку, полу, стану, віроісповіданя, мови і занятя людности. Підносить притім старанність угорської статистики і добре виконане картоґрамів, але тут і там підчеркує також тенденційність в пояснюваню деяких моментів на користь мадярської „нації".

Статистичні цифри вказують на те, що Угорщина підносить ся культурно, одначе доволї ще помалу. Так було в 1900 р. на Угорщинї лише 19·3% домів збудованих з каменя або цегли, а 24·8% хат критих огнетревалим матеріялом, 49·4% хат мало соломяні або тростяні стріхи, а були міста як Hódmező-Vásárhely або Keczkemét, де лише 3% зглядно 9% припадало на муровані доми. А однак се вже незначний поступ проти 1890 року. Так само поступила трохи Угорщина і в напрямі індустріялїзації, одначе все ще не притягала до себе чужинців, а противно тратила богато через еміґрацію до Америки.

Що до віроісповіданя і мови представляє Угорщина неменшу ріжнородність, ніж Австрія. Греко-католики творили 9% людности, Українцї 2·2% (429.447), Мадяри мали лише незначну більшість (51%) в цїлій державі, але в самім королївстві без Кроатії було їх тільки 45% проти 16% Румунів. Неграмотних найбільше у Українців 86% і Руму-

нів 80%, у греко-католиків 80% і православних 74%, грамотних у Німців 67%, у Мадярів 60% і Словаків 50%, у Жидів 70% і протестантів всіляких конфесій 55%—69%. *З. Кузеля.*

Richard von Pflügl — Die Bevölkerungsbewegung im Königreich Ungarn in den Jahren 1903 bis 1905 mit Beziehung auf Konfession und Muttersprache (Mit einem retrospektiven Vergleiche mit den Jahren 1900 bis 1902) (Statistische Monatschrift. Берно 1908, XXXIV, стор. 575—581).

Дати вибрані автором з угорських офіціяльних публікацій потверджують далї погляд, який заступає між иншим др. Томашівський, що Українці на Угорщині не зближують ся до кінця і не вимирають, а противно при змаганях мадярської полїтики і невідрадних економічних обставинах [1]) тримають ся сильно і розвивають ся цілком нормально. Остатні зіставленя показують навіть значний зріст Українців, особливо в загальнім прирості і заслугують на се, щоби про них згадати хоть кількома словами.

На основі статистики з 1900 р. признавало ся до Українців на 100 2·2 (до Мадярів 45·4, Словаків 10·5, Німців 11·1, Румунів 14·6, Хорватів 8·7, Сербів 5·5, до инших 2·0). Беручи се число за підставу побачимо, що число женихів-Українців стояло завсїди низше него і виносило в рр. 1900, 1901, 1902 і 1904 2·1, в р. 1905 2·0 а в р. 1903 навіть 1·8.

Число живо-уроджених дітий перейшло за те значно поза пересічне число 2·2, зросло в 1900 р. на 2·4, в 1902 р. на 2·5 а в 1905 р. на 2·6 і лише в 1903 р. спало в порівнаню до попередного року на 2·4. Українці стоять з того погляду найлїпше з усіх угорських народів побіч Словаків (коли приміром Німцї і Румуни йдуть до гіршого).

При розслїдї рідної мови материй, показує ся, що пересічно число живо-уроджених Українців відповідає числови материй що до національности. Лише рр. 1901 і 1903 виказують менше число материй о 0·01, з чого виходить, що в тих роках уродило ся процентово більше дітий-Українців нїж було материй-Українок, иншими словами, що надвишка дітий походить від материй не-Українок.

Що до смертности дітий не наступило у Українців погіршене, противно від 1903 р. видно значне полїпшене із 2·4 (на 100) на 2·3 в 1904, а на 2·2 в 1905 роцї. В наслїдок меншої смертности зросло теж і число природного приросту Українців значно понад пересічну цифру 2·2 і ви-

---

[1]) Гл. Еґана про екон. положене угорських Русинів і найновійшу дискусію в угорськім соймі про „галицьких Хозарів“ в Мараморощині.

носило в 1900 р. 2·6, в 1901 і 1902 2·6, в 1903 2·3, в 1904 **2·9**, а в 1905 р. навіть **4·3** на 100.

Загалом було на 1000 душ:

		разом	Українців
живоуроджених	1903	36·7	38·7
	1904	37·0	41·7
	1905	35·7	41·8
померших	1903	26·1	27·8
	1904	24·8	25·6
	1905	27·8	26·7
природний приріст	1903	10·6	10·9
	1904	12·2	13·0
	1905	7·9	8·8
	пересічно 1900/01	12·4	14·5

Сї числа показують про те дуже ясно, що приріст Українців більше як нормальний, бо висший понад пересічне число і повинні усунути песимізм що до будучности угорських Українців. *З. Кузеля.*

Dr. Othmar Spann — Die Unehelichkeit in Österreich nach Volksstämmen und ihre Entwicklung im letzten Jahrzent (Statistische Monatschrift. Берно 1909, т. XXXV, 1909, ст. 120—122).

Автор старає ся виказати цифрами, що число нешлюбних родів залежить не лише від окремого укладу суспільности (напр. від віку, в якім заключує ся подружя, відносин незамужних і нежонатих що до числа і т. д.) і господарських та соціяльних обставин, але також — і то в значнїйшій мірі—від племінних признак і принятих звичаїв.

Що воно дїйсно так, показує найлїпше та обставина, що цифри нешлюбних родів повторяють ся у тих самих племен стало за ряд лїт і не зміняють ся процентово навіть у близьких сусїдів, що живуть в тих самих економічних обставинах. Так приміром Нїмцї баварського племени (в Чехах) виказують загалом 23·7% нешлюбних родів — а їх сусїди, теж в Чехах, Нїмцї франконського походженя пересїчно лише 16·6%. Беручи загально найбільше число дають Нїмцї (Баварцї пересїчно за роки 1897—1905 23·7%, Франконцї 16·6%, Шваби 5·8%), найменше Італїйцї 6%, а Славяни стоять по серединї, хоч поодинокі племена наближують ся одні до максімума, другі до мінїмума. Найменше нешлюбних родів у Хорватів — 3·9% (се як вже підносив раз був Лїлек залежить від їх поглядів на полові зносини) і у Словінцїв — 8·3%, значно більше у Поляків — 9·9% і Чехів — 10%, а найбільше у Укра-

їнців, бо аж 12%. Для нас особливо важні будуть цифри що до Українців і Поляків, тому позволю собі навести їх в цілости:

	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	Пересїчно
Українцї	13·7	13·9	12·7	12·3	12·1	11·6	11·0	10·8	10·4	12·0
Поляки	11·1	10·9	10·6	10·4	9·8	9·6	9·0	8·9	8·4	9·9
Пересїчно в Австрії	14·5	14·4	13·9	13·7	13·5	13·3	12·7	12·8	12·6	13·5

Цифри для нас менше підхлїбні, одначе виказують з кождим роком зворот до лїпшого, з 13·7% на 10·4%. *З. Кузеля.*

Dr. Siegfried Rosenfeld — Die Säuglingssterblichkeit in Österreich (Statistische Monatschrift, Берно 1909, том XXXV, ст. 638—645, 671—710).

Простора студія автора приносить низку результатів, які певно зацікавлять фахових учених і суспільних діячів. Автор зіставляє цифри з країв, повітів, міст і народів і видобуває через порівнанє неодну правду, що повинна звернути на себе увагу покликаних чинників. Для нас одначе важнїйші дати, що відносять ся до Українців і тому я подам дещо важнїйше.

Смертельність дітий загалом в Австрії зменшає ся від кількох лїт постійно, лиш в Галичинї і на Буковинї поправа не надто велика. В порівнаню з загальною смертністю лише на Буковинї видно зменшенє смертности немовлят, за те — як і усюди в Австрії — зменшила ся смертність дітий в першім місяци житя і то так у дітий правого як і неправого ложа. Між роками 1881 і 1885 умерло в 1 місяци на 100 в Галичинї 10·27 (неправ. 9·84), на Буковинї 11·05 (неправ. 10·44), між роками 1886 і 1890 в Галичинї 9·66 (неправ. 9·62), на Буковинї 10·58 (неправ. 9·72), а між роками 1901 і 1905 в Галичинї 8·57 (неправ. 8·52), на Буковинї 9·91 (неправ. 9·45); пересїчно умирало 1881—5 — 9·02 (неправ. 12·13), 1886—1890 — 9 24 (неправ. 12·11), а 1901—1905 — 7·99 (неправ. 10·04) на сто.

Характеристичний для Галичини і Буковини менший процент смертности в 1 місяци житя дітий неправого ложа, ніж в инших австрійських провінціях.

Великі ріжницї що до смертности заходять між Західною а Східною Галичиною. Західна Галичина представляє ся цифрах з кождого погляду кориснїйше. Коли в Зах. Галичинї рідко коли підносить ся смертність понад 20 на 100 живоуроджених, то у Східній Галичинї вабирає вона немовлята майже пів на пів. Для ілюстрації наведу цифри, що відносять ся до Схід. Галичини і відбивають значно від Зах. Галичини:

Політичний повіт	На 100 дітий вмерло в 1 році житя		Політичний повіт	На 100 дітий вмерло в 1 році житя	
	1890—92	1900—2		1890—92	1900—2
Бібрка	26 1	22·7	Підгайці . . .	25·2	23·6
Богородчани . .	27·7	24·2	Перемишль . .	25·7	21·7
Бережани . . .	28·3	22·9	Рава руська . .	29·2	24·3
Бучач	25·4	22·7	Рогатин . . .	27·4	22·9
Цішанів . .	30·6	25·6	Рудки	33·0	27·0
Добромиль . .	26·1	21·3	Самбір	26·4	24·7
Долина	26·3	22·0	Снятин	27·5	26·6
Дрогобич . . .	28·5	23·6	Станіславів . .	28·2	25·6
Городок . .	37·1	31·3	Старий Самбір .	27·4	21·0
Городенка .	29·3	28·8	Стрий	25·7	22·0
Ярослав . . .	28·1	22·7	Тернопіль . . .	28·0	21·9
Яворів . . .	35·4	29·8	Товмач	27·5	27 3
Калуш	25·9	22·9	Турка	25·0	22·0
Коломия . . .	29·1	25·3	Заліщики . . .	25·4	22·9
Косів	33·1	28·5	Збараж	26·3	23·4
Львів окол. . .	33·5	28 7	Жовква	26·0	23·9
Мостиска . . .	29·2	25·5	Жидачів . . .	29·4	23·5
Надвірна . . .	30·0	26·7			

У Східній Галичині нема ані одного повіту, де число смертности було-б низше 20: за те має Зах. Галичина таких повітів около 20. Аж 35 східно-галицьких повітів виказувало в рр. 1890—1892 смертність висше пересічної суми смертности цілої Галичини, т. є 25·1 (вони всї наведені в табличцї); в 1900—2 було таких повітів при пересїчній цифрі смертности 22·1 еще 32! У Східній Галичині можна запримітити два більші центри смертности, північний і полудневий. До північного належать повіти Яворів, Городок, Львів околиця і Рудки, до полудневого Товмач, Городенка, Надвірна, Снятин, Косів (і Кіцмань на Буковині). До тих осередків притикають повіти з меншою смертністю, 24 до 27, Цішанів, Рава Руська, Жовква, Мостиска, Самбір, Дрогобич, Жидачів, Рогатин, Підгайці, Станіславів, Богородчани, Коломия (а з Буковини Вижниця і Чернівцї околиця).

Все-ж таки за остатнїх десять лїт смертність трохи зменшила ся — в деяких повітах навіть доволї значно прим. в пов. Жидачівськім, Теребовельськім і Тернопільськім — і лише один повіт Товмач виказує невеличке збільшенє.

Як се вже й підніс Буяк в своїй Galicy-ї не грає тут ролї територія, лише національна приналежність. Відчисляючи 4 мішані україн-

сько-польські повіти і укладаючи дальші повіти, так що наперед йдуть ті, які мають менше української людности, а по них чим раз сильнійше залюднені Українцями, дістанемо прямо застрашаючий образ. В 3 повітах, де Українців було менше як 50%, виносила смертність людности між роками 1900—1902 22·8%, в 8 повітах з 50—60% Українців 22·0%, в 14 повітах, де Українці творять 60—70% людности 23·2%, в 11 повітах з 70—80% Українців 23·9%, а в чотирох повітах чисто українських (з 80 - 90% Українців) аж **26·0%**.

Коли шукати за причинами сеї сумної появи, то очевидно грає тут найбільшу ролю нужда українського селянства. Расові прикмети не мають тут великого впливу; видно се з того, що в порівнаню з Поляками Українці тратять найменше дітий саме в першім році.

На Буковині стоять обставини ще гірше ніж в Галичині. Пересічно умирало між рр. 1890 а 1892 27·1 дітий на 100, в 1900—1902 23·7: українські повіти і тут стоять гірше. Так виносила смертність в черновецькім (з виключенєм Чернівців) 27·4 (1890—2) і 25·4 (1900—2), в кіцманськім 30·6 і 26·5, у вижницькім 29·5 і 24·4; в мішаних повітах стан трохи ліпший, в Сереті 27·1 і 22·3, в Сторожинци 24·1 і 22·1. *З. Кузеля.*

Forst- und Jagdstatistik für das Jahr 1906 (Statistische Monatschrift. Берно 1908, XXXIV, ст. 173—212).

Не думаючи запускати ся в докладні розсліди поданих цифр і змальовувати стан галицького та буковинського лїсництва та ловецтва, обмежу ся на кількож важнїйших замітках і зіставленях.

Перше, що впадає зараз при порівнуваню чисел для поодиноких коронних країв, се варварське винищуванє лїсів і лїсових культур в Галичині, а до певної міри і на Буковині. В 1906 роцї зникло в Галичині 1421·93 гектарів лїса, з того лише около 300 гектарів в Західній Галичині, а решта у Східній. Найбільші цифри дали тут Бібрка 339 ha, Золочів 318·74 ha і Камінка 161·45 ha, найменші зах. галицькі повіти. Хшанів 3·00 ha, Вадовиці 4·00 ha, Ряшів 9·87 ha і східно-галицький повіт Сокаль 7·08 ha.

Супротив так великих убутків лїса, дуже нужденно виглядає цифра 330·86 ha новозалїсненого простору. При тім слїдна тенденція засаджувати лїсом західно-галицькі околиці, а цїлком поминати східно-галицькі, де найбільше лїса убуває. Так примїром в бобрецькім і золочівськім повіті не прибуло анї трохи лїса, хоть там зменшило ся лїса на більше як на 650 ha. Так само не прибуло лїса в львівськім, сяніцькім, сокальськім і зборівськім повітї. За те в зах.-галицьких повітах видно стараня як найскорше покривати страти і залїснювати навіть там, де в 1906 р.

нічого не убуло, приміром в Білій, Кракові і Живци. В Хшанові убуло лїса 3·00 ha, прибуло 7·00 ha (+ 4 ha), в Домброві убуло 18·45 ha, прибуло 10·79 ha (— 7·66 ha), в Яслї прибуло 14·91 ha, прибуло 14·98 ha (+ 0·07 ha), в Пільзнї убуло 57·55 ha, прибуло 38·16 ha (— 19·39 ha), в Ряшові убуло 9·87 ha, прибуло 18·45 ha (+ 8·58 ha), в Стрижові убуло 14·30 ha, прибуло 13·42 ha (— 0·88 ha), в Тарнобжеґу убуло 116·75 ha, прибуло 106·54 ha (— 10·21 ha), в Вадовицях убуло 4·00 ha, прибуло 12·00 ha (+ 8 ha) і т. д.

На Буковинї убуло лїса 84 ha, прибуло 53 ha.

Сї цифри прямо перражають, коли порівняти їх в цифрами, що відносять ся до инших країв коронних.

Так примірои:

в краю	убуло лїса	прибуло
Дол. Австрії	122 ha	368 ha
Гор. „	177 „	217 „
Зальцбурґу	14 „	30 „
Стирії	361 „	489 „
Країнї	104 „	360 „
Тиролю і Фор.	142·47 „	178·28 „
Чехах	363 „	1213 „
Моравії	322 „	785 „
Шлезку	60·59 „	210·18 „
Дальматії	168 „	287 „

Лише в однім Побережу пригадують цифри галицькі відносини (убуло лїса 203·76 ha, прибуло 0).

Великим числом лїсових пожарів вибиває ся на перше місце Буковина. В 1906 роцї було там:

в черновецькім повітї	на	3	гектарах	29	кор. шкоди
„ сучавськім „	„	1	гектарі	25	„ „
„ серетськім „	„	7	гектарах	430	„ „
„ ґурагуморськім „	„	76	„	1.000	„ „
„ сторожинецькім „	„	12	„	1.200	„ „
„ вашківськім „	„	48	„	4.000	„ „
„ вижницькім „	„	60	„	6.800	„ „
„ кімполюнґськім „	„	219	„	20.800	„ „
„ радовецькім „	„	264	„	68.600	„ „
разом	на	680	гектарах	102.884	кор. шкоди

Такого числа не осягнув анї один край коронний, навіть Галичина виказує лише 60·469 кор. шкоди (хоть що правда стоїть на другім місци). В Галичинї найбільші шкоди виказують повіти: чортківський 9.000 кор.,

ряшівський 8.410 кор., яворівський 6.700 кор., старо-самбірський 3.930 кор., надвірнянський 3.495 кор., жидачівський 3.400 кор., березівський 3.100 кор., долинський 2.200 кор., рудецький 1.900 кор., сокальський 1.850 кор., ропчицький 1.855 кор. і хшанівський 1.910 кор.

Дуже сумно представляє ся стан заходів коло піднесеня лісової культури.

Так приміром не було в Галичині ані одної лісової шкілки, удержуваної з державних гроший; шкілок з краєвих фондів удержувано вправді 16, але лише на просторі 1·67 ha. Найгірше ж виглядають заходи великих галицьких посїдачів, бо ті спромогли ся тільки на дві шкілки (в Старім Самборі і Турці) на 0·55 ha простору.

Який се сумний стан, легко можна пізнати, коли порівнаємо, що приміром Долїшна Австрія мала загалом 23 шкілки на ок. 21 ha, Сальцбурґ 20 на 2·33 ha, Стирія 16 на 6·41 ha, Каринтія 32 на 5·90 ha, Побереже 47 на 9·39 ha, Тироль з Форальберґом аж 373 на 16·01 ha, Чехи 97 на 40 ha, Дальмація 43 на 9·74 ha, а навіть мала Буковина 7 шкілок на 0·53 ha. Очевидно, що і тут розділ шкілок несправедливий, бо на загальне число 20 аж 11 припадає на Західну Галичину.

Особливо прикро вражають позиції на залїсненє Галичини і Буковини. І держава і край подають собі тут руки. Держава дала приміром в 1906 р. на сю ціль із 360.451 для Галичини 6.320 кор., для Буковини 191 кор. (!) і 230 kg. насїня. Се хиба чистий сміх! За те дістали: Побереже 110.415 кор., Чехи 77.694 кор., Дальмація 49.100 кор., Тироль 28.563 кор., Країна 24.000 кор., Моравія 22.439 кор., Горішна Австрія 10.855 кор., не вчисляючи в то великої скількости розсади і насїня.

Не лїпше представляєть ся також опіка із сторони краєвих властий, які так сильно упоминають ся о право автономії в справах культури. Галицька краєва запомога на залїсненє виносила 9.144 кор. із 231.148 суми, виданої усїми коронними краями на ту ціль. З того боку займає Галичина аж пяте місце по Чехах (74.289 кор.), Моравії (62.575 кор.), Побережу (37.071 кор) і Тиролю (24.024 кор.).

Одначе найсумнїйше представляєть ся поміч з боку суспільности (головно громад, кас і т. д.). На цїлу велику Галичину подарована на ту ціль лише 120.000 розсади, коли приміром в Чехах зібрано на се 17.177 кор., 133.000 штук розсади і 38 kg. насїня, в Дальмації 25.690 кор. і 110 kg. насїня, в Тиролю 11.128 кор. і 56.000 штук розсади, на Побережу 6.744 кор., на Моравії 5.976 кор. і т. д.

Буковинські краєві власти призначили на залїсненє 616 кор. і 494.000 штук розсади.

Мисливство в Галичині (і на Буковині) теж сильно занедбане. Хоть край богатий на звірину, не дорівнує число убитих штук навіть

меньшим краям як Долїшна і Горішна Австрія, Чехи і Моравія. Загалом убито в Галичинї — о скільки урядові числа правдиві — 337.903, на Буковинї 21.670 штук, значить доволї мало, коли в Дол. Австрії убито кругло 970.000, в Чехах кругло 2,320.000, а на Моравії 989.000 штук.

Найбільше убито в Галичинї кавок і сорок (!) 90.160, заяців 88.347, куропатв 52.307, соколів 16.761, вивірок 15.552, диких гусий 14.277, сарен 9.594, перепелиць 9.465, лисів 9.163 і фазанів 8.410. Між иншим убито також 5 медведів (а 5 на Буковинї), 25 вовків (а 20 на Буковинї) і 14 рисїв (на Буковинї 7). *З. Кузеля.*

Dr. Stanislaus Dnistrjańskyj — Umgangssprache und Nationalität. Aus Anlass der Inaugurationsrede Hofrats Professor Bernatzik in Wien: „Ueber nationale Matriken“ (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 7/8, ст. 195—207). З нагоди промови проф. Бернаціка в справі заведеня національних метрик, щоби усунути спори народностий, обговорює проф. Днїстрянський австрійську статистичну термінольоґію і понятя „розговірна мова“, „родинна мова“ і національність і доводить на примірі Українцїв у Галичинї, що „розговірна мова“ не віддає понятя національности.

Konstantine Malytzka — Das ukrainische Privatschulwesen (Ukrainische Rundschau 1909, ч. 3, ст. 114—124). Дуже докладна розвідка про розвій і стан українських приватних шкіл в Галичинї.

Zur Nationalitätenstatistik in den galizischen Mittelschulen (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 11/12, ст. 291—293). Витяг з працї Ст. Барана, уміщеної в „Нашій Школї“ за 1910 рік.

Aus der Wahlstatistik Galiziens (ibidem 1910, ч. 11/12, ст. 289—291). Переповіджене працї Лозинського і Охримовича, уміщеної в „Студіях з поля суспільних наук і статистики“.

—r— Volkszählungsschwindel (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 9/10, ст. 239—242). Обговорено, як препарує ся галицька статистика і длячого число Українцїв процентово малїє.

Das ruthenische Genossenschaftswesen in Galizien und der Bukowina (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 9/10, ст. 255—257). Розвій „Союза ревізийного“ в Галичинї і „Селянської Каси“ на Буковинї.

Andreas Žuk — Die ukrainischen Kooperativ-Gesellschaften in Galizien (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 2, ст. 56—63).

— Die Kooperativgenossenschaften „Ruthenisches Nationalhaus“ in Galizien (ibidem ч. 3/4, ст. 115—118). Розвій і сучасний стан укр. кооперативних товариств і статути взору „Руський Народний Дім“.

Die Entwicklung der ruthenischen Konsumvereine in Galizien (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 11/12, ст. 286—287). Коротке справозданє із стану і розвитку „Народної Торговлї“ у Львові.

Dr. Sigismund Gargas — Organisation der Statistik des Aussenhandels Galiziens (Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Zentral-Kommission. N. F. XIV (XXXV). Берно 1909, ст. 770—772). В статї обговорені причини, історія і зміст закона про веденє статистики торговельних посилок до Галичини. Автор пояснює повстанє нової гадки окремим господарським положенєм Галичини і потребою орієнтації „für eine rationelle Wirtschaftspolitik Galiziens zum Gedeihen des Landes und zum Wolle des gesammten Reiches“, закриваючи тими невинними і „патріотичними“ словами головну ціль закона ухваленого соймом на внесенє барона Баталїї 11 жовтня 1909 р. против опозиції українських заступників. Коли давнїйші обчисленя при помочи зелїзничих статистик показали ся недокладні і неповні, бо не обіймали усїх доріг, якими входять товари до краю, то після нового проєкту кождий надавець, зглядно відборець має виповнити подрібну статистичну декларацію, і через статистика вийде докладно та дасть богато матеріялу, який має окрема комісія стало видавати.

Dr. Kasimir Ladislaus Kumaniecki — Die galizische Saisonsauswanderung im Lichte ausländischer Arbeitsverträge (Statistische Monatschrift 1909, т. XXXV, ст. 521—567). Автор зіставляє цікавий матеріял про заробкову еміґрацію до Німеччини, Данії і Швеції на підставі статистичних виказів і самих контрактів. Так зіставлено тут дані про платню, харч, час роботи, контрактові застереженя і т. д. хлїборобських і фабричних робітників, а на кінци оголошено взірцї контрактів.

Dr. Karl Ritter von Englisch — Beitrag zur Kenntnis der Gutsgebiete Galiziens (Statistische Monatschrift, Берно 1908, т. XXXIV, ст. 525 - 563). На підставі знаної вже лїтератури збирає автор найголовнїйші дані про розвій і стан двірських обшарів, причім сягає в минувшину і до часів перед окупацією Галичини та перед знесенєм панщини, щоби пояснити їх устрій і деякі їх права.

Dr. Wilhelm Bertsch — Landwirtschaftliche Bilder aus Galizien (Österreichische Rundschau, 1910, XXII, ст. 142—146). На підставі обсервацій автора Галичина могла-б бути справдїшною

скарбницею Австрії, як би не була занедбана. Щоби піднести занедбане рільництво, треба би плянової акції на більшу скалю. Людність вправді недовірчива, але дасть наклонити ся до доброго діла. Автор представляє стан сучасної великої, середної і малої земельної посїлости і наводить кілька прикладів для близшої характеристики (східно) галицького селянства.

Woeijkof A. — Le groupement de la population rurale en Russie (Annales de Géographie. Paris 1909, XVIII, ст. 13—23 і мапа). Се переклад статї: Людность селеній Европейской Россіи и Западной Сибири (Извѣстія Император. Русскаго Географическаго Общества 1909, т. XLV, ст. 29—78).

Prof. Dr. W. v. Swjatlowski — Der Grundbesitzwechsel in Russland (1861—1901). Липськ, Дункер і Гумбльот, 1909, ст. VIII+128, 8° [3 м.]. Книжка містить переклад звісної московської книжки, що дожила за два роки двох видань і ріжнить ся від московського виданя тим, що доповнено в нїй лїтературу і дати аж до 1909 р.

R. Claus — Die Streikbewegung in Russland während des Jahres 1905 nach der amtlichen Statistik (Jahrbücher für Nationalökonomie, 1908, III Folge, т. XXXVI, ст. 376—383). Загальні цифри вйняті з урядової статистики мінїстерства торговлї і промислу, що вийшла друком в 1908 р.

Dr. K. Nötzel — Arbeiterstreiks in Russland (Zeitschrift für Sozialwissenschaft. 1910, N. F. I, ст. 407—409). Обговорене даних справозданя фабричного ревізора В. Варзара за роки 1906—1908.

A. Witte — Die Gewerkschaftsbewegung in Russland (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen, т. X, 3 додаток). Карльсруе 1909, ст. 83, м. 2. Історія фахових орґанїзацій, їх розвій від 1905 року, теперішний незавидний стан і заходи правительства та роботодавців. Отсе зміст книжки, що писана прихильно для стремлїнь зорґанїзованих робітників і тому стрінула ся в деяких кругах (приміром в рецензії проф. Wittschewsk'ого в Zeitschrift für Sozialwissenschaft 1910, XIII, ст. 543) з закидом односторонности.

Dr. Arnold Wądler — Die politischen Verbrecher in Russland (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. Берлїн 1909, XXIX, ст. 33—73). Цїкава розбідка написана головно на основі праць московських учених Тарновского, Анучіна, Максимова і инших, а передовсїм на підставі статистичних цифр і зіставлень, опублікованих Тарновским.

Otto Auhagen — Die Zukunft der russischen Landwirtschaft (Nach einem Vortrage) (Zeitschrift für Sozialwissenschaften, X, 1907, ст. 65+661, 763—776). Автор дає огляд дотепершнього розвою хлїборобського стану в Росії, представляє стан чорнозему на цілім просторі держави і його видатність в поодиноких провінціях та констатує, що Україна найбільше видає збіжа і є житницею російської держави. Далї малює автор лихий стан сучасного хлїборобства, зубожінє народу, брак землї, задовженє, лїцитації і т. д. і погляди на т. зв. питанє „землї", а потім представляє реформи правительства і робить залежним їх успіх від всїляких моментів, між иншим від терпеливости селян, запасу гроший у правительства і від людий здатних до тої роботи.

Rudolf Martin — Die augenblickliche Finanzlage Russlands (Zeitschrift für Sozialwissenschaften, X, 1907, ст. 101—104). Так як і в инших своїх писанях і тут промовляє автор за тим, що лише державне банкротство може уратувати Росію від упадку і видобути її із великих довгів.

Chasles, Pierre — Le parlement russe, son organisation, ses rapports avec l'Empereur. Avec une préface de Armbele Leroy-Beaulieu. Париж, A. Russeau, 1910, ст. XV +218. По вступі про розвиток форм правлїня і історії конституційних змагань російської суспільности, обговорює автор понятє, орґанїзацію і склад нинїшньої конституції в Росії.

Richard v. Pflügl — Die Geburten und Sterbefälle in den grösseren Städten und Gemeinden Österreichs in den Jahren 1904, 1905, 1906 und 1907 (Statistische Monatschrift 1909, XXXV, ст. 16—61, 75—120). Дуже богата статя, в якій узгляднено з галицьких міст Львів, Броди, Дрогобич, Ярослав, Коломия, Перемишль, Самбір, Станїславів, Стрий, Тернопіль, Краків, Підгірє, Ряшів, Новий Санч, Тарнів, з буковинських Чернівці. Цікаві тут м. и. зіставленя причин смерти на підставі цифр з років 1896 до 1897. Подїлу що до народностий не переведено.

Dr. G. v. Gerl — Zur Fischereistatistik Österreichs (Statistische Monatschrift, 1908, т. XXXIV, ст. 490—519). Обговорюючи стан риболовлї в поодиноких краях австрійської держави, спиняє ся Ґерль і над рибною господаркою Галичини та Буковини та підносить що до першої повне занедбанє і крайну неумілість. Нарікає також на брак відповідий або на недостаточні поясненя, що вказують на недостачу інтересу в справі особливо важнїй для краю богатого ріками і ставами.

Die evangelischen Gemeinden Galiziens im Jahre 1910 (Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina. Станїславів 1911, ч. 1, ст. 6—8). — Die evangelischen Gemeinden der Bukowina im Jahre 1910 (Ibidem, ст. 8). В обох статях представлені заходи німецьких евангеликів в галицьких і буковинських кольоніях над культурним і релїґійним піднесенем німецьких кольоністів. Особливий інтерес мають для нас звістки про шкільництво і внутрішний розвиток німецьких кольоній. При тій нагоді варта звернути увагу, що і инші статї приносять для нас нераз цікаві звістки (передовсім в дописях з кольоній).

Dr. Josef Stark — Das Deutschtum in der Bukowina nach dem heutigen Stande (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 105 —106). Короткі статистичні дані про Німців на Буковині і про їх становище серед инших народів. Автор числить кругло 76 тисяч Німців.

Franz Isaak — Die Molotschnaer Mennoniten. Ein Beitrag zur Geschichte derselben. Aus Akten älterer und neuerer Zeit wie auch auf Grund eigener Erlebnisse und Erfahrungen dargestellt. Halbstadt, Braun, 1908, 8⁰, ст. 354. Велика збірка всїляких актів, що характеризують внутрішне житє Менонїтів таврійської губ. При кінцї таблиця, в якій зіставлено події за остатні 100 літ. Критика привитала книжку не зовсім прихильно (гл. Deutsche Erde 1909, VIII, 188—189) з огляду на лихе використанє матеріялу.

Konrad Keller — Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10--1909/10 (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 206—212). По коротнім вступі, в якім між иншим дістав ся козакам епітет „flüchtige Verbrecher“, описує автор німецькі кольонії в Ляндау (2457 душ, між тим війт і 50 парубків Москалїв), Сульц (1915 душ), Карльсрує (1875 душ), Шпаєр (Speier 2488 душ), Катаріненталь (1581 душ), Йоганнесталь (1620 душ) і Ватерльоо (900 душ). Важні в статї історичні замітки і статистичні дані.

Konrad Keller — Die Kutschurganer deutschen Kolonien in Südrussland zum hundertjährigen Jubiläum ihres Bestehens (Deutsche Erde 1908, VII, ст. 213—217). Головно статистичні дані про отсї німецькі кольонії поблизу Днїстра 40—60 верстов від Одеси, заложені в 1808 році: Сельц (2966 душ), Кандель (2522 душ), Штрасбурґ (2178 душ), Баден (1814 душ), Мангайм (1777 душ) і Ельзас (1952 душ).

Dr. Hans Pokorny — Die Deutschen an der Wolga (Deutsche Erde, 1908, VII, ст. 138—142). Деякі звістки про розвиток і сучасний стан німецької кольонїзації над Волгою. При тім згадує ся тут дві новійші праці Ґ. Бауера: Geschichte der deutschen Ansiedler an der Wolga (Саратів) і A. Faure: Das Deutschtum in Südrussland und an der Wolga (Монахів).

A. Faure — Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Russland (Deutsche Erde, 1909, VIII, ст. 53—56). З нагоди книжки Дальтона Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Russland, Bd. IV, 1905, подає автор звістки про старші німецькі кольонії на Україні і над Волгою.

Friedrich v. Keussler — Die deutschen Vereine in Russland (Deutsche Erde, 1908, VII, ст. 188 - 189). Від часу заведеня конституції Росії почали Німцї засновувати т. зв. німецькі товариства задля ширеня просвіти і опіки над німецькими школами. Автор наводить 16 таких товариств, між иншим: Südrussischer Bildungsverein in Odessa, Südrussischer deutscher Verein in Odessa, Südwestlicher dt. Verein in Kijew (з філїєю в Луцьку, голова проф. Кнауер), далї товариства в Александровську (в ґуб. Екатеринославській), в Тифлїсї з філїєю в Екатеринославі і Таврійській ґуб. Деякі з них обертають навіть великими грішми (прим. 160.000 рублїв річно). *З. К.*

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хронїка.

С. Томашівський — Етноґрафічна карта Угорської Руси, 1910.

Історія полїтична і культурна.

H. Kutschera — Die Chasaren, 1910.

С. Шестаковъ — Очерки по исторіи Херсонеса въ VI—X вѣкахъ по Р. Хр., 1908.

Petrovay G. — Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez, 1909.

L. Finkel — Elekcya Zygmunta I, 1910.

Акты издаваемые виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, XXXIV, 1909.

В. Барвинскій—Изъ исторіи козачества лѣвобережной Украины, 1910.

W. Fedorowicz, 1809, Campagne de Pologne, 1911.

Мова.

А. Соболевскій — Лингвистическія и археологическія наблюденія, 1910.

N. Forbes — The Position of the Slavonic Languages at the present day, 1910.
J. Melich — Die Herkunft der Slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache, 1910.
V. Jagić — Über den Dialekt der Kleinrussen in Bačka und Banat Ungarns, 1910.
А. Марковъ — Данныя по говору Стародубскаго уѣзда, Черниговской губернiи, 1910.
Е. Будде — Основи синтаксиса русскаго языка, 1910.

Бiблїоґрафiя, бiблїотеки.

В. Бенешевичъ — Обозрѣнiе трудовъ по славяновѣдѣнiю 1908—1910, 1909—1910.
Е. Арцимовичъ — Указатель книгъ по исторiи и общественнымъ вопросамъ, 1909.
Б. Соллогубъ — Указатель лучшихъ, по отзывамъ печати, учебниковъ, наглядныхъ учебныхъ пособiй и методическихъ руководствъ на русскомъ и украинскомъ языкахъ, 1909.
Die Bibliotheken im Verwaltungsjahr 1908—9, 1910.
Österreichische Bibliographie des Bibliothekswesens 1909 - 1910, 1910.
Отчетъ о дѣятельности Библiотеки Императорской Академiи Наукъ за 1910 годъ, 1911.

Жите суспiльне i економiчне.

W. Hecke — Die ungarische Volkszählung vom 31 Dezember 1900, 1910.
R. Pflügl — Die Bevölkerungsbewegung im Königreich Ungarn in den Jahren 1903 bis 1905 mit Beziehung auf Konfession u. Muttersprache, 1908.
O. Spann — Die Unehelichkeit in Österreich nach Volksstämmen und ihre Entwicklung im letzten Jahrzent, 1909.
S. Rosenfeld — Die Säuglingssterblichkeit in Österreich, 1909.
Forst- und Jagdstatistik für das Jahr 1906, 1908.

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinśkyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševśkyj, bis jetzt erschienen Bde I—XCVIII u. CI—CII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Dreizehn Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XIII enth. Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševśkyj (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., X—XI Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., XII—XIII Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625). Preis I, II B. à 7·50 III u. IV B. 7·50 VI u. VII B. 7·50, VIII u. IX B. 7·50, Bd. X—XI 7·50 Kr., Bd. XII—XIII 8 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Pr. 4 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, I Teil, — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840, — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien, — 3 Kr. V Band: Philologische Schriften des Iv. Mohylnyćkyj. Pr. 5 Kr. VI Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, II Teil, — 3 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, I Bd. Pr. 3 Kr.; II Bd. Pr. 4 Kr.
8. Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. Preis 6 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyśkyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratśkyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX u. XI—XII, Die Korrespondenz d. J. Holowaćkyj, Preis à 7 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1 [illegible] Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Prei[illegible]

C Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion [illegible] jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., [illegible] erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; [illegible] matisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratśkyj und Vlad. Levickyj, die m[illegible] red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XIII à 5 Kr[illegible]

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke[illegible] zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Do[illegible] Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der kön[illegible] in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen [illegible] Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); B[illegible] (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); Bd. V[illegible] zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630). Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainisch[illegible] Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestam[illegible] Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Ap[illegible] Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen. Bd. V. Denkmäler der reli[illegible] Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II, III u. IV à 5 Kr[illegible] Bd. VI. Heiligenlegenden, I Teil, — 3 Kr.
3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 17[illegible] Preis 60 Heller.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und öko[...]nisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis [...] Bände. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosa[...] Meer; M. Rozdolśkyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody [...] Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materia[...] inisch-ruthenische Land und Volk . . . .

Bd. II, enthält: V. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, i[...] dem Bez. Bučač; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungar[...] Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen [...]

Bd. III und IV enth.: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus U[...] (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde . .

Bd. V, enthält: M. Dykariv, Volksgerüchte über die Zarenkrönung; [...] den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Besc[...] laret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyči, Stryjer Bez.; I. Fr[...] im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Mu[...] und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge . .

Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen

Bd. VII enthält: J. Rozdolśkyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen

Bd. VIII enthält: J. Rozdolśkyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke

Bd. IX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-[...] (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Šaroš, Zips; II. Volkslieder au[...]

Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geo[...] von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty) . . . .

Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus [...] vyči, Bez. Stryj, mit Noten . . . .

Bd. XII—XIII enthält: V. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegende[...]

Bd. XIV enthält: V. Lesevyč, Ukrainische Volkserzählungen . .

Bd. XV enthält: V. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dä[...]

Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, ge[...] von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity) . . . .

Bde XVII—XIX enthalten: V. Hnatiuk, Kolomejken (2 oder 4-zählige V[...]

Bd. XX erscheint im Jahre 1911.

Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelo[...]

Bde XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII enthalten: Galizisch-ruthenische Volksspric[...] geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djity—Pjatj, [...] Rabunok—Čas) . . . .

Bd. XXV enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ur[...] Bd. IV. . . . .

Bd. XXVI enthält: V. Hnatjuk, Volkssagen über die Opryšken . . .

Bd. XXIX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Un[...] Bd. V . . . .

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. ([...]gen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitswei[...] in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Ab[...] farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolitho[...] [un]d zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, La[...] [Hausi]ndustrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit ü[...] Bd. III, 4 Kr. Neue archäologische Funde, Volkskalender, aus der ga[...] [Hoc]hzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Korporation[...] [de]r Ukraine. Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil). Bd. V, 6 Kr. D[...] Bd. VII. Die Huzulen (vierter Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind [...] 4 Kr. und 3 Kr. Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologis[...] Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die K[...] XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräu[...] [X]I (Enthält Abhandlungen über die Bauernbauten und Volkstracht[...] [Illust]rationen) und neue Beiträge zur Dämonologie der Huzulen), 2 Kr. — [...] [Lied]er mit Melodien, 5 Kr. — Bd. XIII. Phonographierte Melodien der [...] [wande]renden Gesänge (Dumy), 6 Kr.

[Chron]ik der Gesellschaft, enthält Berich[t über d]ie Tätigkeit der Ge[...] [Sektio]nen und Kommissionen derselben, erscheint 4 [mal] im Jahre. Bis jetzt er[...] ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlu[ng der] Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.

несаль
тників і ос
Вже ви
ІС
популя
ілюстр
Цін